

Zbornik radova s
Međunarodnog
znanstvenog skupa
povodom

55
godina

samostalnog studija

**češkog jezika
i književnosti**

u Zagrebu

Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa
povodom 55 godina samostalnog studija češkog jezika i
književnosti u Zagrebu

Izdavač

Filozofski fakultet u Zagrebu
FF press

Godina tiskanog izdanja: 2023.
Godina elektroničkog izdanja: 2025.

Za izdavača

Domagoj Tončinić

Recenzenti

Jasmina Vojvodić
Oksana Timko Đitko

Urednici

Matija Ivačić
Suzana Kos
Petar Vuković
Katica Ivanković
Alen Novosad

Lektura

Matěj Martinčák (češki jezik)
Petar Vuković (hrvatski jezik)
Snježana Veselica-Majhut (engleski jezik)

Računalni slog

Ivanka Cokol

Dizajn naslovnice

Marko Maraković

Naklada

200 primjeraka

Tisak

Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

ISBN 978-953-379-025-1
978-953-379-210-1 (PDF)

<https://www.doi.org/10.17234/9789533792101>

Djelo je objavljeno pod uvjetima [Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne licence \(CC-BY-NC-ND\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) koja dopušta korištenje, dijeljenje i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.

Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa
povodom 55 godina samostalnog studija češkog jezika i
književnosti u Zagrebu

Tiskanje ove knjige financijski su pomogli Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske i Veleposlanstvo Republike Češke u Zagrebu.

Ministerstvo zahraničních věcí
České republiky

Sadržaj

Uvodna riječ	7
<i>Jan Bílek</i>	
Pátečníci: svědectví vybraných vzpomínek	9
<i>Vladimíra Derková</i>	
The peasantry and national identity in the context of Czech ruralism.....	17
<i>Jiří Hrabal</i>	
Vitez Eduard Griez de Ronse i njegova „češka“ pisma iz Dalmacije	25
<i>Matija Ivačić</i>	
Žert před Žertem. Nad novelou <i>Pršelo jim štěstí</i> Jana Trefulky	37
<i>Jiří Jelínek</i>	
Portréty po paměti: k poetice <i>Filtračních papírů</i> Petra Maděry	49
<i>Lubomír Machala</i>	
Kdyby umění mohlo něco změnit, dávno by je zakázali (Ještě jednou k proměnám vztahu beletrie a politiky v názorech a dílech českých literátů po roce 1989).....	61
<i>Radek Malý</i>	
Čechy u moře: utopický prostor v literatuře.....	73
<i>Aleš Merenus</i>	
Náboženská symbolika ve službách expresionistického dramatu	85
<i>Lenka Pořízková</i>	
Obraz Chorvatska v českých turistických průvodcích. Příspěvek k dějinám spotřební literatury	95
<i>Helena Roštaš</i>	
Češke teme u tjedniku „Danas“ (1982.–1990.)	109
<i>Marijan Šabić</i>	
Chorvatská receptce Prokopa Chocholouška.....	121
<i>Martin Tichý</i>	
Román s jihoslovanskou tematikou v převratové době.....	131
<i>Zdeněk Valenta</i>	
Lužickosrbská a česká korespondence v pozůstalosti Josipa Milakoviće.....	139
<i>Hasan Zahirović</i>	
Rekonstrukce inscenace <i>Bílé nemoci</i> (Narodno kazalište Zagreb, 1937).....	147

<i>Jana Bílková</i>	
Prostředky textové koheze v neformálním rozhovoru	161
<i>Martina Grčević</i>	
Čehizmi u slovačkom jeziku iz normativnoga aspekta.....	169
<i>Lucie Jílková</i>	
Diskurzivní markery: k otázce slovního přízvuku.....	181
<i>Martina Kramarić</i>	
Srednjovjekovni bohemizmi u hrvatskoj glagoljskoj književnosti	189
<i>Pavčina Kuldánová</i>	
Mluví jako pražský rozhlas!	201
<i>Helena Stranjik</i>	
Jazykové interference u sloves v jazyce příslušníků české menšiny v Chorvatsku.....	211
<i>Miloslav Vondráček</i>	
Anomálie ve slovotvorném a tvaroslovném systému substantiv: jazyková příručka, slovník a komunikační realita	223
<i>Petar Vuković</i>	
Neuspjele reforme ruskoga i češkoga pravopisa iz 1960-ih godina	239
<i>Maja Burger</i>	
Význam metodického vzdělávání budoucích učitelů českého jazyka pro budoucnost českého menšinového školství v Chorvatské republice.....	251
<i>Marina Jajić Novogradec</i>	
Novija istraživanja slavenske glotodidaktike u Hrvatskoj	259
<i>Slavomira Ribarova</i>	
Česká gramatika na záhřebské univerzitě.....	269
<i>Marijan Lipovac</i>	
Hrvatsko-češke veze kroz povijest – sličnosti i razlike dvaju naroda.....	277
<i>Martina Mičija Palić</i>	
Češko-hrvatske veze u kontekstu razvoja pijanističke djelatnosti i institucionalizacije glazbenoga školstva u Zagrebu tijekom 19. i početkom 20. stoljeća	289
Popis recenzenata.....	301

Uvodna riječ

Zbornik koji se nalazi pred vama sadržava 27 radova hrvatskih i inozemnih bohemista i slavista, stručnjaka iz područja lingvistike, književnosti, metodike, povijesti i kulture, izloženih na *Međunarodnom skupu povodom 55 godina samostalnog studija češkog jezika i književnosti* održanom 17. i 18. rujna 2021. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Iako hrvatsko-češke kulturne veze imaju dugu i bogatu povijest, a studij češkoga jezika i književnosti funkcionira kao samostalni studij još od 1965. godine, ovo je prva bohemistička konferencija organizirana u Hrvatskoj i želja nam je da preraste u tradiciju.

Radovi u zborniku napisani su na hrvatskome, češkome i engleskome jeziku te obrađuju bohemističke, slavističke i komparatističke teme iz polja znanosti o književnosti, lingvistike, glotodidaktike, kulturologije i povijesti. Svi radovi prošli su dvostruke anonimne međunarodne recenzije. Ovim putem želimo se posebno zahvaliti svim recenzentima i recenzenticama na uloženom vremenu i trudu te susretljivosti i dobroj volji.

Međunarodni znanstveni skup povodom 55 godina samostalnog studija češkog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu prvotno se trebao održati u listopadu 2020. godine, no zbog nepovoljnog razvoja situacije vezane za pandemiju virusa COVID-19, održao se godinu dana kasnije i to u hibridnoj formi (*online* i uživo). Članovi organizacijskog i programskog odbora skupa bili su redom uvaženi hrvatski i inozemni bohemisti (doc. dr. sc. Suzana Kos, predsjednica Programskog i organizacijskog odbora, doc. dr. sc. Matija Ivačić, tajnik skupa, prof. dr. sc. Katica Ivanković, prof. PhDr. Lubomír Machala, CSc., prof. dr. sc. Petar Vuković, izr. prof. dr. Petra Stankovska, doc. dr. Dobromir Grigorov, Mgr. Martin Beneš, Ph. D., Alen Novosad, viši lektor, Tena Šinjori, znanstvena novakinja, doc. PhDr. Eva Pallasová, CSc., ugovorna lektorica). U organizaciju skupa aktivno se uključilo i desetero studenata češkog jezika i književnosti u Zagrebu koji su nam bili od velike pomoći, a potaknuti iskustvom ovog međunarodnog skupa u svibnju 2022. godine samostalno su organizirali i prvu studentsku bohemističku konferenciju *Bohemikon* za koju su iste godine dobili i Rektorovu nagradu.

Skup je pobudio iznimno velik interes znanstvenika različitih profila i područja istraživanja, koji su izlagali o temama iz češke književnosti, filma, likovne umjetnosti, povijesti, lingvistike, metodike, kao i o pitanjima vezanima uz češku nacionalnu manjinu u Hrvatskoj. Na skupu je sudjelovalo ukupno 58 sudionika iz 12 zemalja (Hrvatska, Slovenija, Češka, Slovačka,

Poljska, Austrija, Njemačka, Rusija, Mađarska, Bugarska, Rumunjska, Sjeverna Makedonija), zbog čega se s punim pravom može smatrati znanstvenim događajem od velike važnosti za međunarodnu bohemistiku. Nadamo se da će radovi u ovom zborniku biti poticajna i korisna literatura hrvatskim i stranim bohemistima, kroatistima i slavistima te mladim znanstvenicima i studentima.

Na samom kraju, velika hvala svim autoricama i autorima koji su svojim priložima dali doprinos proslavi ove velike obljetnice zagrebačke bohemi- stike, kao i našem Odsjeku za zapadnoslavenske jezike i književnosti koji nam je pružio potporu u organizaciji znanstvenog skupa te uređivanju i izdavanju zbornika. Potporu su nam pružili i naši češki prijatelji, Ministar- stvo vanjskih poslova Republike Češke i Veleposlanstvo Republike Češke u Zagrebu, prepoznavši ovaj skup i zbornik kao priliku za jačanje i razvoj tradicionalno snažnih povijesnih i kulturnih veza između Hrvatske i Repu- blike Češke.

Uredništvo zbornika

<https://www.doi.org/10.17234/9789533792101.01>

Katedra českého jazyka a literatury

Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové

<https://www.doi.org/10.17234/9789533792101.02>

Pátečníci: svědectví vybraných vzpomínek

Abstrakt: Článek pojednává o volněji soukromé skupině sdružené českým spisovatelem Karlem Čapkem (1895–1938), která se scházela v letech 1924–1938 v Praze vždy v pátek. Podstatou sešlosti byla diskuse tříbící intelekt. Účastníci byli pojmenováni pátečníci [Friday Men]. Pátečníci, představitelé tvůrčí inteligence, mnozí vlivní a někteří i mocní muži, vesměs autority, měli možnost svá stanoviska a postoje šířit, ovlivňovat jimi a získávat pro ně. Ovládali postupy pro jejich uvedení ve známost a prosazení v reálném světě. Existence pátečníků byla výrazem úrovně sebevědomé demokratické části intelektuální české střední občanské vrstvy první třetiny 20. století identifikované s Československou republikou a jejím demokratickým politickým systémem.

Klíčová slova: pátečníci, Karel Čapek, Československá republika, 1918–1938, české dějiny první poloviny 20. století

Úvod

Předložená práce se zabývá pátečníky, nevelkou volněji soukromou skupinou asi šedesáti českých intelektuálů, dodržující určitě zvyklosti, kterou sdružil spisovatel a novinář Karel Čapek (1895–1938) v letech 1924–1938 v Praze, v místech svého bydliště, kde se společnost setkávala vždy v pátek v pozdním odpoledni a podvečeru.¹ Jejím cílem je vystihnout podstatu fenoménu, podat o něm celistvější představu a to zejména shromážděním, kritikou a interpretací vybrané různorodější memoárové literatury (Hroch 1985; Čechurová – Randák 2014).

¹ Publikace je výstupem projektu specifického výzkumu *Ikonografie pátečníků* (zakázka č. 2117) realizovaného na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové.

Tématem se v několika větách nebo i ve větším rozsahu zabývaly novější historické a literárněhistorické syntézy k dějinám meziválečného Československa (nejobsáhleji Kovtun 2005; Kárník 2003; zmínkou Hájková – Horák 2018; Papoušek 2014 nebo Šámal 2018). I z jejich podání je patrné, že speciálních prací vzniklo zatím pomálu (dosud pouze sborník z konference Janáček – Tydlitát 2001; jedna dílčí monografie Kapoun 1992 a několik článků, zejména Kudělka 1989). Memoárová literatura je i v důsledku vývoje „velkých“ dějin méně četná, než bychom vzhledem k počtu, profesím a společenskému postavení pátečníků očekávali.

Dosavadní stav poznání tématu také prokazuje složitost uchopení soukromého jevu v pramenné základně, která leží mimo archiválie úřední povahy. Osobní fondy, existují-li, bývají dochovány někdy neúplně, někdy rozdělené mezi více institucí, jako příklad uveďme písemnou pozůstalost Karla Čapka.²

Co byli pátečníci?

„O pátečnicích se myslelo daleko víc a něco jiného, než vlastně pátečníci byli,“ vzpomínal desetiletí po jejich konci vlivný novinář a spisovatel Ferdinand Peroutka, jeden z nich (Peroutka 1995: 133). Co tedy pátečníci byli? Název označil skupinu, která primárně fungovala coby základna mužské privátní přátelské i odborné diskuse. Sám hostitel Čapek pátečníky vymezil jako „důvěrnou společnost přátel [...] většinou literární,“ jinde zas „čestí literáti a ‚intelektuálové‘“ (cit. podle Kapoun 1992: 120; Čapek 1993: 312). Též sumarizoval: „byli to žurnalisté, malíři, univerzitní kantoři, doktoři – pestrá společnost, která měla společné jen to, že nenáležela žádné literární koterii nebo politické frakci a že si potrpěla na otevřenou, někdy i dost polemickou výměnu názorů“ (Čapek 1990: s. 508). Podle anglisty, univerzitního profesora Otakara Vočadla šlo o „široký okruh jeho [tj. Čapkových] přátel a známých“ (Vočadlo 1975: 14). Že ve své době byli bráni za „něco jako instituci, jejíž význam se daleko přeceňoval,“ o nich s odstupem napsala i Čapkova neteř Helena Procházková Koželuhová (Koželuhová 1995: 110). Pátek pak vymezila coby Čapkův „návštěvní den, kdy ho navštěvovali jeho známí, které k tomu vyzval“ (ibid.: 111).

² Je uložena zčásti v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, fond Čapek Karel, opatřený pomůckou Dandová 1997, zčásti v Archivu hlavního města Prahy, Sbíрка archiválií rodin Čapků a Scheinpflugů, nezpracováno. Do Čapkova ideálního osobního archivního fondu by patřily i archiválie z Muzea bratří Čapků, Malé Svatoňovice, aj..

Spisovatel, lékař František Langer, od dob studií Čapkův kamarád, popsal pátky, kterých se účastnil po celou dobu jejich trvání, takto: „Zdokonaloval [Čapek] pátky a pátečníky, až okolo něho vznikl společenský útvar, jaký právě měl rád: pravidelný, dost uzavřený, a přece volný celek s ustálenými zvyklostmi i pořádky a s družnou, mužskou atmosférou“ (Langer 2003: 114–115). Spisovatel František Kubka, pátečník po celou dobu jejich existence, skupinu charakterizoval: „Pátečníci byli kavárenskou společností, přenesenou do bytu slavného českého spisovatele. Nebyli ani ideovou, ani uměleckou nebo politickou jednotkou. Neměli ani řád, ani program“ (Kubka 1959, s. 122). Pátečník Vočadlo podal tuto charakteristiku: „Byl to spíše nekonvenční debatní klub, jakási intelektuální burza, kde se vyměňovaly názory a kulturní novinky, přetřásaly veřejné události a ožehavé problémy politického života, jako byly volby nebo svého času aféra Gajdova či Perglerova“ (Vočadlo 1975: 15–16). Scházela se „společnost vzdělaných lidí“ za účelem „porozprávět o všem, co je zajímavá“, informovat se, poznat názor druhých, pobavit se, napsal pátečník, právník a Čapkův švagr Karel Scheinpflug (Scheinpflug 2007: 211).

Podstatou sešlosti byla diskuse třibící intelekt. Diskutovaly se věci praktické i teoretické, všední, kulturní, politické, filozofické, aktuální i nadčasové. „Život je dosti plný událostí, aby bylo o čem mluvit, a rozumně rozdělil mezi lidi obory, věk, názory, vyznání, zaměstnání a politické strany, což působí na řeč jak měsíce na vlny,“ napsal výtvarník a spisovatel Adolf Hoffmeister (Hoffmeister 1927: 109–110). Podle spisovatele Josefa Kopty „Navečerní chvíle měla náznak starodávné černé hodinky, na niž přicházejí sousedé porokovat o svých radostech i žalech [...] a těšit se z celé lidské družby“ (Kopta 1988: 104). Peroutka připomněl, že „pátečníci vznikli čistě jako společnost, která diskutuje o literárních problémech,“ ale „čím dál víc se to obracelo v takovou společnost, která sice diskutuje o všem, když je příležitost, také o literatuře, ale většinou o politice a věcech veřejných“ (Peroutka 1995: 133). Langer zčerstva uvedl, že se hovořilo „o všem možném [...], o české prozodii, politice, divadle, jindy o Baťovi, hygieně, komunismu“ (Langer 1927: 4). Kubka měl v paměti hovor o „urbanistice, o zahrádkaření, o byrokracii a univerzitních personáliích [...], také o vnitřní politice“ (Kubka 1959: 121). Podání estetika a literárního vědce Jana Mukařovského, že když se ti, kdo „měli blízko k veřejnému životu“ pohroužili do událostí uplynulého týdne, měl hostitel „odsednout stranou“ a vyzývat k diskusi o umění, mělo spíš po roce 1938 ukázat dění jako méně aktivistické (Mukařovský 1988: 181). Podle Karla Čapka účastníky zajímala „literatura jako politika, filozofie jako poslední mord, všeho druhu věda a vůbec lidský život“ (Čapek 1990: 508).

„O literatuře se kupodivu poměrně málo mluvilo a o své vlastní práci spisovatelé diskrétně mlčeli,“ tvrdil Vočadlo (Vočadlo 1975: 15). O vlastní tvorbě se patrně mluvilo, ale podle naturelu každého účastníka. Vycházelo to od povahy hostitele, který nechtěl „poslouchat úsudky, byť nejpochvalnější o svých právě vydaných knihách nebo právě hraných hrách. Když v pátek někdo z obvyklých hostů zavedl řeč tímto směrem, Čapek ji rychle stočil jiným. Myslím, že jeho ostych nebo zvyk způsobil, že se vůbec v pátek nikdy nerozebírala díla nebo články pátečníků“ (Langer 2003: 124). K této problematice se tedy objevily jen drobničky, jako když Čapek poslal hostům ukázky své fonotéky a u jedné gramofonové desky podotkl, že při jejím poslechu psal *Povětroně* (Mukařovský 1988: 182). Nakonec to tedy bylo shromáždění, „kde každý vlastně mluvil, o čem chtěl, co ho právě zajímalo“ (Peroutka 1995: 134).

Snahou hostitele bylo seskupit zajímavé osobnosti, propracovávat s nimi myšlenky a postoje, diskutovat problémy a otázky, hledat jejich pochopení a řešení, sdílet informace. Na pátcích se scházeli osoby různého přesvědčení. „O některých, pravda, je známo, že náležejí k levicovému tisku, o jiných, že jsou socialisté, ba jest mezi nimi jeden, který je organizovaný komunist. Ale jsou jiní, kteří nemohou se vykáhati ani takovou úhonou. Jsou organizováni v agrární, národnědemokratické a lidové straně“ (Poláček 2001: 376). I když Karel Čapek v souladu se svými názory zkusil zapojit osoby jiných postojů, přetrvávalo uskupení vzešlé z kamarádství, přátelství, kolegiality. Pokud někdo disponoval myšlenkovým paradigmatem odlišným od hostitelova, těžko se hledalo vzájemné porozumění a pochopení. Takové pokusy nebyly už předem úspěšné a měly trpké následky. Ne všichni, kdo pátky prošli, vtěsnali svůj světový názor do předpokladu demokratických mantinelů. Jádro pátečníků ano.

Pobavení se u staromládeneckého kafe nebylo jen Čapkovou sociální interakcí, ale mělo širší společenský přesah. „Karlovi přátelé a známí byli pro jeho dobrý poměr k prezidentovi považováni za přívržence toho, čemu se u nás říkalo Hrad“ (Koželuhová 1995: 110–111). Přesvědčení, které v pátečnickém kruhu vládlo, vyslovil kritik Josef Kodíček v rozhovoru s Langrem, který spolu vedli jako exulanti za druhé světové války: „Měli k sobě blízko prezident a spisovatelé. A říkalo-li se, že ta Masarykova republika byla literátskou republikou, byla to pochvala, nikoli pohana. Je to jistě vzácný zjev v dějinách národů, je-li stát tak úzce spojen s životem duševních pracovníků, jako byla republika Masarykova a Benešova“ (Langer 2000: 163). A Langer tamtéž pojetí upřesnil: „Tedy žádný zákulisní myšlenkový trust, ale pátky u Čapka znamenaly, že literatura se dostala do blízkosti našeho vůdčího muže a že leckteré podněty byly proneseny a také vzájemně při-

jímány“ (ibid.: 165). Z diskuse přirozeně vyplývala stanoviska, která byla hájena a prosazována.

Závěr

Na pátcích, lapidárně vyjádřeno, se scházela „milá společnost dobrých známých [...], kdy bylo o čem hovořit“ (Vočadlo 1975: 236). „Někdy to bylo vážné, někdy veselé, někdy bohatší, jindy chudší, ale nudné to nebylo nikdy“ (Scheinflug 2007: 211). Vystudovaný filozof Karel Čapek se zájmem o svět kolem sebe uměl nepředpojatě vyslechnout cizí názor, „leckdy jím možná doplnil a poopravil svůj“ (Koželuhová 1995: 129). Účastníci zkoušeli naslouchat si, chápat se, porozumět si. Uchopené jevy se rozebíraly, údaje ověřovaly, názory oponovaly a propracovávaly, argumentovalo se, přemýšlelo. Přítomní měli intelektuální kapacitu věci pojmenovat, myšlenky vyjádřit, analyzovat a formulovat stanoviska i cíle, stát za svým přesvědčením. Různorodí pátečníci byli stejní v uznání předpokladů pro porozumění. Nezapadl ten, kdo pátky vnímal jinak, komu jeho světonázor dával jinou hierarchii hodnot, jako Čapkův oblíbený spisovatel, katolík Jaroslav Durych.

Rozhodně to nebyla apolitická sešlost a rozhodně bylo ambicí přítomných, aby přispěli k chodu a uspořádání státu v tom směru, jak si ho podle svého rozumu představovali v ideální podobě; „mezi pátečníky byl pozitivní státní duch“ (Peroutka 1995: 133). Pátečníci, představitelé tvůrčí inteligence, mnozí vlivní a někteří i mocní muži, vesměs autority, měli možnost stanoviska a postoje přenášet a šířit, ovlivňovat jimi a získávat pro ně. Ovládali postupy pro jejich uvedení ve známost a prosazení v reálném světě, byli reálnou silou. Vníмали osobní „spisovatelskou odpovědnost k státu a národu a ke všem otázkám, které hýbají naším světem“ (Langer 2000: 163). Existence pátečníků byla výrazem úrovně sebevědomé demokratické části intelektuální české střední občanské vrstvy první třetiny 20. století identifikované s Československou republikou a jejím demokratickým politickým systémem.

Prameny

- Čapek, K. 1990. *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha: Československý spisovatel.
- Čapek, K. 1993. *Korespondence II*. Praha: Český spisovatel.
- Kubka, F. 1959. *Na vlastní oči: pravdivé malé povídky o mých současnicích*. Praha: Československý spisovatel.
- Langer, F. 2003. *Byli a bylo: vzpomínky*. Praha: Akropolis.

- Langer, F. 2000. *Tvorba z exilu*. Praha: Akropolis.
- Peroutka, F. 1995. *Deníky, dopisy, vzpomínky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Poláček, K. 2001. *Povídky – sloupky – fejetony*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky.

Literatura

- Čechurová, J.; Randák, J. aj. 2014. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Hájková, D.; Horák, P. aj. 2018. *Republika Československá: 1918–1938*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Hoffmeister, A. 1927. *Pátečníci*. "Přítomnost", 24. února. S. 209–210.
- Hroch, M. aj. 1985. *Úvod do studia dějepisu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Janáček, P.; Tydlitát, J. aj. 2001. *Pátečníci a Karel Poláček. Sborník příspěvků ze symposia Pátečníci a Karel Poláček. Rychnov nad Kněžnou – květen 2001*. Boskovice: Albert.
- Kapoun, V. 1992. *Silvestrovská aféra Karla Čapka*. Praha: Melantrich.
- Kárník, Z. 2003. *České země v éře první republiky (1918–1938) III*. Praha: Libri.
- Kopta, J. 1988. *Ozvěny*. V: Vacina, L. (red.). *Jeden i druhý: vzpomínky na bratry Čapky*. Hradec Králové: Kruh.
- Kovtun, J. 2005. *Republika v nebezpečném světě: éra prezidenta Masaryka 1918–1935*. Praha: Torst.
- Koželuhová, H. 1995. *Čapci očima rodiny*. Praha: B. Just.
- Kudělka, V. 1989. *Pátečníci*. "Tvorba", č. 19. 26. července. S. 1-4.
- Langer, F. 1927. *Zase jedna aféra, "České slovo"*. 23. ledna. S. 4.
- Mukařovský, J. 1988. *Karel Čapek – spisovatel*. V: Vacina, L. (red.). *Jeden i druhý: vzpomínky na bratry Čapky*. Hradec Králové: Kruh.
- Papoušek, V. aj. 2014. *Dějiny nové moderny: česká literatura v letech 1924–1934: lomy vertikál, díl 2*. Praha: Academia.
- Scheinpflug, K. 2007. *Můj švagr Karel Čapek*. Praha: ARSCI.
- Šámal, P. aj. 2018. *Literární kronika první republiky: události, díla, souvislosti*. Praha: Academia, Památník národního písemnictví, Ústav pro českou literaturu AV ČR.
- Vočadlo, O. 1975. *Anglické listy Karla Čapka*. Praha: Academia.

Archivy

Archiv hlavního města Prahy, Praha: Sběrka archiválií rodin Čapků a Scheinpflugů.

Dandová, M. 1997. Karel Čapek (1890–1938). Praha, edice inv. č. 724.

Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha: fond Čapek Karel s pomůckou. Muzeum bratří Čapků, Malé Svatoňovice: přírůstková knih; sbírka, část Čapek Karel.

Friday men: Testimony of chosen memories

The article deals with a group associated with Czech writer Karel Čapek (1895–1938). In the period from 1924 to 1938 the members of the group met every Friday in Prague in order to participate in intellectual debates. The participants, who were called Pátečníci (Friday Men), were representatives of the intelligentsia. Many of them were influential members of society, mostly in positions of authority, who had the opportunity to spread their ideas and influence other people. The existence of this group is indicative of a level of self-confidence that characterized democratically oriented sections of the intellectual middle class in the first third of the 20th century, identified with the Czechoslovak Republic and its democratic political system.

Keywords: *Friday Men; Karel Čapek; Czechoslovak republic; 1918–1938; Czech history of the first half of the 20th century*

Vladimíra Derková

Stručni rad

17

Department of Czech Literature

Faculty of Arts, Masaryk University

<https://www.doi.org/10.17234/9789533792101.03>

The peasantry and national identity in the context of Czech ruralism¹

Abstract: Since the National Revival in the 19th century the portrayal of the countryside and its inhabitants as bearers of traditional and folk values in Czech literature has been closely linked to the portrayal of national identity. The paper aims to analyse links between the countryside, the peasantry, and national identity within the context of Czech ruralism.

Keywords: ruralism, national identity, peasantry, countryside

Ruralism as a literary movement focuses on depicting the countryside and the land (mostly as a place where one comes from, or, literally, where one is rooted), farming (in most cases the main characters or protagonists in ruralist novels are peasants who work on the land, raise animals or, again literally, cultivate the soil). Therefore, language and tradition play an important role (both as something that has eternal or symbolic value and something that is passed down from generation to generation), along with religious belief, and Czech patriotism (e.g. Brabec 2005: 16; Halamová, Jiroušek 2005: 163 and 167; Kropáček 2005: 235; Med 2005: 13).

The authors gathered around the magazine “Sever a Východ” (“North and East”), such as Jan Čarek, Josef Knap, František Křelina, Václav Prokůpek, and others are considered major ruralist authors or proponents of the ruralist literary movement. I would like to point out that in ruralist texts the

¹ This paper was produced within the project *Identita a tělesnost v české ruralistické literatuře* (MUNI/A/1242/2020).

motifs of Czech national identity should not be taken as axiomatic, which is often the case. I will argue that in ruralist literature the depiction of Czech national identity is at least not as prominent and its role within the logic of these narratives not as important as it might be presumed.

In Czech literature there has been a long tradition of connecting the motifs of national identity, language, and tradition with the depiction of the countryside, the land, or the “mother soil”. Therefore, in this respect, ruralism was not actually innovative. Since the beginning of the Czech National Revival, the *Czech peasantry* has been viewed as a bearer, a reservoir, and also a guardian of the Czech language and true Czech identity. While the National Revival movement was initiated by members of a Czech educated class (intellectuals, such as Josef Dobrovský, Josef Jungmann, František Palacký, Karel Josef Šafařík), the existing beliefs and ideas concerning the countryside and peasants also stimulated first attempts to build a modern civil society. In his book *Bývali Čechové. Historické mýty a stereotypy* (1994), Czech historian Jiří Rak claims that in most languages the word *citizen* is linked to urban life and related ideas (human rights, freedom, etc.). However, in the Czech word *občan* we can detect the uncertainty of 19th-century Czech city-dwellers along with the adoration for the Czech peasantry (Rak 1994: 3–4). In his study *Exotismus doma aneb Venkov versus město*, Rak emphasises that the Czech countryside was constructed and viewed as a symbol, an idyllic place, a picture of immaculate and innocent peasant life, which was an artificially constructed sociocultural fiction or myth (Rak 2008: 222–223).

The popularity of the countryside as a setting of novellas increased over the 19th century in the works of Božena Němcová (especially in her novel *Babička*), Karolina Světlá, and Vítězslav Hálek. Later, the countryside as a setting of literary works found its way into the narratives of realist and naturalist authors, such as Karel Václav Rais, Teréza Nováková, Jindřich Šimon Baar, Josef Holeček and others. Ruralist authors, as they explicitly acknowledge in their anthologies *Básníci selství* (1932) and *Tváří k vesnicí* (1936), derived inspiration for their work from the above-mentioned authors.

Dominant ideas about peasant life, the countryside, and village life as the genuine bearers of true Czech national identity and character did not influence solely literary depictions of Czech national identity. The same rhetoric or discourse can be found at the Czechoslavic Ethnographic Exhibition held in 1895². The exhibition had an enormous influence on how people,

² For further reading about the Czechoslavic Ethnographic Exhibition see works of Marta Filipová (e.g. Filipová, M. 2011. *Peasants on display: The Czechoslavic Ethnographic Exhibition of 1895*. „Journal of Design History“, 1. 15–36.) or publication Winter, T.; Machalíková, P. (ed.). 2019. *Jdi na venkov! Výtvarné umění a lidová kultura v českých zemích 1800–1960*, Revnice: Arbor vitae societas.

especially the Czechs living in the Austro-Hungarian Empire, symbolically constructed features that constitute *Czech nationality* and *Czech identity*. Those who could not visit the exhibition in person were bombarded with often detailed reports on the exhibition accompanied with pictures in the “*Národopisná výstava československá*” magazine. It should also be noted that the concept of Czechs and Czech national identity in Tomáš Garrigue Masaryk’s philosophy³ was profoundly influenced by the 19th century ideal of innocent peasants.

In the early stages of the Czech National Revival, language and its use were seen as the central concept that constitute a national identity. In 1806, Josef Jungmann was rather categorical with regard to this: speaking the Czech language means that you are a Czech⁴. Jungmann’s concept of nationality (and he was not alone in this) was deeply influenced by the works of Johann Gottfried Herder, especially his *Ideas on the Philosophy of the History of Mankind* (1784–1791), where he says: “Their own mode of representing things is the more deeply imprinted on every nation, because it is adapted to themselves, is suitable to their own earth and sky, springs from their mode of living, and has been handed down to them from father to son” (Herder 1966). This extract clearly formulates all the important motifs that fascinated both the Czech intellectuals of the day and ruralists.

Herder saw Slavic nations as people who do not strive to fight and go to war. According to him, they are calm and peaceful, deeply connected with the land they live on through their work on the land (ibid.). In other words, Slavic nations are peasants and their identity and amicable character are formed exactly through their connection with the land.

On the basis of what has already been said one would assume that ruralist literature is actually, or at least potentially “political”, in the sense that it comments on national identity or uses it as a theme. However, even a brief look at ruralist literature will tell us that the employment of the theme of national identity varies, both in qualitative and quantitative terms, depending on the period when a particular work was written.

³ See Masaryk’s works *Česká otázka* (1895) / *The Meaning of Czech History* (1974; translated into English by Rene Wellek)/ and *Světová revoluce* (1925) / *The Making of a State* (1927; translated by Henry Wickham Steed).

⁴ [„[...] jestliže vlasti bez národu, národu bez jazyku zvláštního pomysli nelze, dokládám ještě jednou, že se žádný, kromě kdož jazyk národu svého miluje, pravou láskou k vlasti honositi nemůže“]. „[...] It being impossible to think about a nation without its home soil, about a nation without its language, it has to be once more clearly stated that no one can boast a true love for his land unless he also loves the language of his nation“ (Jungmann; translated by Miroslav Kotásek).

Of course, the majority of national identity themes can be found in the works of Jan Matula⁵ written in the late 1910s and early 1920s. Yet, obviously, in the years immediately preceding and following the establishment of the Czechoslovak Republic, texts that foreground the motifs of national identity can be found in almost every author's *oeuvre* (Vebrová 2014: 249–284). It has to be taken into account that during the late 1920s – 1940s, when ruralists (the group of authors around the magazine “Sever a východ”⁶) published their works, the situation was quite different. It can be easily seen that the frequency of motifs of national identity used varied depending on the socio-historical context.

Amongst the works in which the theme of national identity is given little focus are Jan Čarek's *Chudá rodina z Heřmaně* (1924) and *Temno v chalupách* (1926); Josef Knap's *Réva na zdi* (1926); František Křelina's *Hlas kořenů* (1927); Václav Prokůpek's *Baba* (1928) and *Marie* (1930), rewritten in 1937 as *Zakryto slzami*). These works also do not address the theme of national differences. It is possible to come across references to other countries or to the nationality of some protagonists, but their character is not based on the features related to their national identity.

Works with more focus on national identity are represented by Jan Čarek's *V zemi české* (1942); Josef Knap's *Cizinec* (1934) and *Věno* (1944); František Křelina's *Jalovčí stráně* (1937); Václav Prokůpek's *Nebe nad námi* (1940) and *Žitný dvojklas* (1943). It is important to note that these works were published in the early 1930s (when Germany was not yet viewed as an actual threat – Knap's *Cizinec* (1934); Křelina's *Jalovčí stráně* (1937)) and the early 1940s, when some motifs of Czech identity were tolerated by Protectorate censorship⁷ (see Čarek's poems). For example, Knap's *Věno*, set in the late 19th century deals with the theme of Czech and Italian identity: a protagonist, who is an Italian, brings something foreign, exotic to the Czech countryside village, he affects the fate of the other (Czech) protagonists, but that is all as far as the influence of his national identity on the plot is concerned. The national identity of the other characters does not change

⁵ See for example Matula, V. 1932. *Ruralismus v krásném písemnictví*. Praha: Vladimír Matula.

⁶ For the relationship of these authors to agrarism and their attitude to ruralism see Jančík, D. 2014. *Agrarismus a cesta básníků „české půdy“ k ruralismu. Obraz vesnice v revue 'Sever a východ' literární generace Josefa Knapa*. In: Kubů, E.; Šouša, J.; Zářický, A. (eds). *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848–1948: diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu*. Praha: Dokořán.

⁷ Regarding the situation in the Protectorate's literature see Mohn, V. 2018, *Nacistická kulturní politika v Protektorátu: koncepce, praxe a reakce české strany* (translated by P. Dvořáček). Praha: Prostor.

nor is it in any way challenged. In Prokůpek's *Nebe nad námi*, the main protagonist, a painter, becomes famous (something he has always longed for) and in the end accepts his identity (national and also personal) and starts to paint Czech motifs and landscape. In these works, the emphasis is on one's national identity but this identity does not represent a source of any open or hidden conflicts between the characters as members of a nation.

The works that can be classified as ruralist texts with intense (high) focus on national identity include Jan Čarek's editing of the anthology *Básně rolníků* (1939), Josef Knap's *Puszta* (1939), and Václav Prokůpek's *Ztracená země* (1938). Františe Křelina's works can be classified as spiritual Catholic literature, i.e. as being outside the scope of ruralist literature (*Klíče království* (1939), and *Dcera královská, blahoslavená Anežka česká* (1940)).

The works mentioned above were published at the time of intense political debates⁸, when people in the Czechoslovak Republic (mostly Czech inhabitants of the Republic) felt an intense insecurity with regard to whether their national state would survive in the form it had in 1918, when it was founded. Knap's novel *Puszta* narrates a story about the Czechs who try to build a new village near the (Czecho) Slovak border with Hungary and cultivate the fields. Differences and tensions between the Czechs and the Hungarians are illustrated in several ways: they grow different crops on their fields, eat different kinds of bread and food, and perform their daily chores in different ways. The Czechs, who are aware of these differences, are starting to be more acutely aware of their own identity. At several points in the narrative they comment that the Hungarians are different and consider their way of doing things rather bizarre, but no open conflicts ensue between the Czech and Hungarian protagonists of the novel. It seems that living next to each other is, after all, possible.

On the other hand, in Prokůpek's novel *Ztracená země* an open conflict between Czechs and Czech Germans in the Hlučín region is described. The conflict is more intense on the "German" side – the Germans are portrayed as radicals, people who cannot imagine a peaceful cohabitation with the Czechs in the Czechoslovak Republic. When we compare Prokůpek's novel *Ztracená země* and Knap's novel *Puszta*, we can notice a difference in the outcome of nationalistic tensions, which is also a consequence of the historical moment in which the respective narratives take place. The plot of *Puszta* is set in the late 1920s and early 1930s (it ends when the protagonists learn about the death of Antonín Švehla, i.e. in December 1933). The plot of

⁸ For a thorough account of literature during the time of The Second Czechoslovak Republic see Med, J. 2010. *Literární život ve stínu Mnichova: (1938–1939)*. Praha: Academia.

Ztracená země takes place at the time when the novel was actually written (the end of the First Republic).

The abovementioned classification of ruralist prose works allows us to conclude that the motif of national identity might have its indisputable place within ruralism, yet the intensity of its employment is different in different periods, depending on reaction to the current socio-political context. Thus, it seems that in these works the motif of national identity is not as crucial as the motif of the soil and tradition that is passed down from generation to generation.

Works cited

- Brabec, J. 2005. *Geneze ruralismu*. In: Navrátil, I. (ed.). *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví: osobnosti, díla, ideje: sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 22.–23. dubna 2005 v Sedmihorkách*. Semily: Státní okresní archiv Semily. 15–20.
- Halamová, M.; Jiroušek, B. 2005. *Sřety a paralely českého ruralismu a katolické literatury*. In: Navrátil, I. (ed.). *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví: osobnosti, díla, ideje: sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 22.–23. dubna 2005 v Sedmihorkách*. Semily: Státní okresní archiv Semily. 162–168.
- Herder, J. G. 1966. *Ideas on the Philosophy of the History of Mankind*. (Translated by T. Churchill). <https://archive.org/details/outlinesaphilos00churgo/>. Access: 20/2/2022.
- Jungmann, J. *Dvoji rozmlouvání o jazyce českém*. <http://ld.johannesville.net/jungmann-01-dvoji-rozmlouvani-o-jazyce-ceskem/0/>. Access: 20/2/2022.
- Knap, J. 1939. *Puszta*. Praha: Novina.
- Kropáček, J. 2005. *Ruralismus – regionalismus – proměny*. In: Navrátil, I. (ed.). *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví: osobnosti, díla, ideje: sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 22.–23. dubna 2005 v Sedmihorkách*. Semily: Státní okresní archiv Semily. 234–238.
- Med, J. 2005. *Ideové kořeny ruralismu*. In: Navrátil, I. (ed.). *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví: osobnosti, díla, ideje: sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 22.–23. dubna 2005 v Sedmihorkách*. Semily: Státní okresní archiv Semily. 11–14.
- Prokůpek, V. 1940. *Nebe nad námi*. Praha: Novina.
- Prokůpek, V. 1938. *Ztracená země*. Praha: Novina.
- Rak, J. 1994. *Bývali Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinočany: H & H.
- Rak, J. 2008. *Exotismus doma aneb Venkov versus město*. In: Piorecká, K.; Petrbock, V. (ed.). *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z*

27. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 22.–24. února 2007. Praha: Academia. 221–227.

Veberová, V. 2014. *Spisovatelé ve vztahu k tradicionalistickým a regionálním kulturněpolitickým aspektům v letech 1924–1934*. In: Papoušek, V. (ed.). *Dějiny nové modern 2, Lomy vertikál: česká literatura v letech 1924–1934*. Praha: Academia. 249–284.

Katedra bohemistiky

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

<https://www.doi.org/10.17234/9789533792101.04>

Vitez Eduard Griez de Ronse i njegova „češka” pisma iz Dalmacije

Sažetak: Članak *Vitez Eduard Griez de Ronse i njegova „češka” pisma iz Dalmacije* izvorni je biografski portret viteza Eduarda Grieza de Ronsea, koji je u Češkoj studirao i proveo mladost, a radni je vijek proveo uglavnom u Dalmaciji kao visoki dužnosnik Austrijske Monarhije te je bio zaslužan za razvoj uprave, infrastrukture i školstva u Dalmaciji (posebice u Splitu) u razdoblju od 1826. do 1849. Njegova pisma iz Dalmacije, objavljena 1834. godine u časopisu „Česká včela”, prvi su putopisni tekstovi iz Kraljevine Dalmacije objavljeni na češkom jeziku. Griezov potpuni biografski portret, koji do sada nije nastao ni u češkoj ni u hrvatskoj sredini, napisan je na temelju heurističkog istraživanja tadašnjeg tiska i Griezove ostavštine.

Ključne riječi: Austrijska monarhija, Dalmacija, češki putopisni tekst, 19. stoljeće, Eduard Griez de Ronse, dužnosnik

Tijekom heurističke potrage za češkim putopisnim tekstovima pisanim iz Kraljevine Dalmacije (1815.–1918.) otkrio sam danas potpuno zaboravljena pisma koja su bila objavljena u prvom godištu časopisa „Česká včela” („Češka pčela”). Riječ je o najstarijim tekstovima iz Dalmacije iz tog razdoblja objavljenim na češkom jeziku. Izišli su pod naslovom *Vyjimky z listů Eduarda Grieza de Ronse, psaných z Dalmácie (Izvaci iz pisama Eduarda Grieza de Ronsea pisanih iz Dalmacije)* i bili su sastavljeni od deset Griezovih pisama napisanih između 1827. i 1831. godine. Prvi dio, koji se sastoji od odlomaka iz dva pisma, objavljen je odmah u prvom broju časopisa 7. siječnja, uslijedili su nastavci 21. siječnja i 28. siječnja, a nakon pauze ponovo u brojevima od 1. travnja i 8. travnja 1834. Zanimljivo je da su se Griezova putopisna pisma u prvoj godini neredovito smjenjivala s također u nastavcima objavljivanim putopisom *Putování léta Páně 1493 k božímu hrobu vykonané*

(*Hodočašće na Božji grob učinjeno godine Gospodnje 1493*) Jana Hasištejnskog iz Lobkovica, koji je, iako s početka 16. stoljeća, također objavljen prvi put (zaslugom Františka Ladislava Čelakovskog) iste godine u časopisu „Česká včela“ i spada u najpoznatije putopisne tekstove iz starije češke književnosti. Jan Hasištejnský iz Lobkovica na svojem putu u Svetu Zemlju, koji je vodio i uz obalu Dalmacije, zaustavio se na nekoliko mjesta (Zadar, Hvar, Dubrovnik) i kao prvi od čeških putopisaca izvještava o svojem (vrlo kratkom) boravku u Dalmaciji, iako samo na nekoliko stranica tog putopisa (Jan Hasištejnský 1902).

Deset pisama Griez je uputio svojoj majci, sestri ili prijatelju Josefu Krasoslavu Chmelenskom, koji je – kako doznajemo iz uredničke napomene – izvršio odabir i pripremio tekst za objavljivanje. Međutim napomena urednika ne navodi da je J. K. Chmelenský ne samo odabrao objavljene dijelove pisama već ih i preveo na češki jer je autor pisma pisao na njemačkom jeziku (vidi Malý 1884: 776).

Izvjestan je paradoks što autor prvih objavljenih „čeških“ pisama iz Dalmacije nije neki tadašnji rodoljubni Čeh, već nositelj viteškog reda i revni dužnosnik Austrijske Monarhije. Otkriće njegovih pisama za mene je značilo i početak potrage za autorovim identitetom. Njegove biografske podatke počeo sam slagati od razbacanih i prilično fragmentarnih bilježaka u češkoj periodici 19. stoljeća, iz tadašnje korespondencije i kraćih starijih rječničkih natuknica.

Griezovi odlomci iz pisama očito su u svoje vrijeme imali pozitivan odjek među češkim čitateljima i intelektualcima. František Palacký, značajni povjesničar i organizator znanstvenog i kulturnog života u češkim zemljama u 19. stoljeću, spominje već u prvom broju „Časopisa češkog muzeja“ („Časopis českého Museum“) iz 1834. godine Griezova pisma iz Dalmacije: „Posebno su nas obradovale bilješke s putovanja u Jeruzalem gospodina Jana Hasištejnskog iz Lobkovica učinjenog 1493. godine te neka pisanja iz Dalmacije, u kojima je **naš izvrsni sunarodnjak** [istaknuo -jh-] g. Eduard Griez de Ronse svježim i živim bojama opisao tamošnju zemlju i stanovnike“ (Palacký 1834: 104).

František Ladislav Čelakovský neka je Griezova pisma čak uvrstio u školski priručnik koji je objavio pod naslovom *Česká čítací kniha pro první a druhou gymnaziální třídu (Češka čítanka za prvi i drugi razred gimnazije)* u tri sveska 1851., 1852. i 1856. (Čelakovský 1875).

Iako je Eduard Griez – kao što sam uspio saznati – najveći dio svojeg života proveo u Češkoj i Dalmaciji, upućenost u događaje iz njegova života i njegovu osobu nije puno veća ni u hrvatskoj (odnosno prije jugoslavenskoj) sredini. Na Griezovo ime (u različitim modificiranim oblicima: Gries,

Grije, Grietz i sl.) možemo, doduše, naići u malobrojnim stručnim tekstovima uglavnom starijeg datuma (osobito Milović 1951 i 1956, Rotković 2011 i dr.) koji se bave u prvom redu povijesnim okolnostima austrijske uprave u Dalmaciji, što je, naravno, vezano uz njegovu profesiju. U hrvatskim historiografskim ili književnopovijesnim studijama nema nikakvih podataka o njegovoj „češkoj prošlosti“ i njegovu podrijetlu, a kamoli o njegovim odnosima sa značajnim osobama češkog kulturnog i političkog života 19. stoljeća. Crnogorski povjesničar Jevto Milović zabilježio je u članku objavljenom još prije više od sedamdeset godina: „Bilo bi bez sumnje važno saznati izvjesne pojedinosti o životu i radu Eduarda Grija [...]“ (Milović 1951: 64). Dok je Griezov rad i odnos prema češkim zemljama spomenut samo u jednoj rečenici: „Grij je počeo da služi u Češkoj“ (ibid.).

S druge strane osim kratkih bilješki u tadašnjoj periodici nema dostupnih podataka o radu Eduarda Grieta u Dalmaciji. Zahvaljujući gore spomenutim člancima Jevte Milovića saznao sam da je u knjižnici Arheološkog muzeja u Splitu sačuvana Griezova do sada ne previše proučena pisana ostavština, koju su splitskom Arheološkom muzeju 1912. darovali Griezovi rođaci. Ostavština se sastoji od dvije velike kartonske mape i sadrži službene dokumente i Griezove radne bilješke te sažetke napisane uglavnom na njemačkom ili talijanskom jeziku. Iako u ostavštini nema nikakvih osobnih dokumenata, upoznavanje s njezinim sadržajem pomoglo mi je u provjeravanju i potvrđivanju nekih podataka na koje sam naišao proučavajući češku, hrvatsku i njemačku periodiku tog razdoblja. U Državnom arhivu u Zadru također je sačuvan niz Griezovih službenih dokumenata i izvješća (vidi Milović 1956: 614).

Najosobnije (iz tog razloga i najkorisnije za ovaj portret) dokumente iz ostavštine objavio je u gore navedenim publikacijama Jevto Milović: riječ je o Griezovim dnevničkim zapisima: 1) „o razvoju pregovara suda od kmetstva“ na Paštrovskoj planini, napisanim u razdoblju od 19. travnja do 20. svibnja 1841. (Griez 1956), i 2) o četiri dana koja je Griez proveo 1842. u Crnoj Gori predajući vladiki križ s briljantima koji mu je darovao austrijski car Ferdinand u znak zahvale na suradnji prilikom određivanja granice između austrijskog Kotorskog okruga i Crne Gore (Griez 1951).

Zahvaljujući tim češkim (u manjoj mjeri austrijskim) i hrvatskim izvorima na kraju sam ipak uspio, barem u grubim obrisima, sastaviti njegov portret, koji je mogao nastati samo zahvaljujući uzajamnoj kombinaciji ovih izvora.

Eduard Griez de Ronse rođen je 9. 7. 1801. u Aradu u aristokratskoj obitelji: bio je sin Karoline Griez de Ronse i Adriena Grieta de Ronse, koji

je bio ravnatelj policije u Monsu u Belgiji. U časopisu „Národní politika“ („Narodna politika“) iz 1942. pronašao sam kratak članak, koji je napisao Jaroslav Adámek, gdje navodi da je majka Eduarda Grieza bila kći Jeana Jacquesa Rousseaua, što bi značilo da je Eduard Griez unuk slavnog francuskog prosvjetiteljskog filozofa. Adámek spominje da se njegove tvrdnje temelje na informacijama iz pisma koje mu je napisao 29. ožujka 1900. Ladislav Chmelenský, jedan od četvorice sinova Josefa Krasoslava Chmelenskog (Adámek 1942: 5). Tu informaciju nisam uspio potvrditi: za petero djece J. J. Rousseaua za koje se zna da ih je slavni filozof ostavio u bolnici nije sasvim jasno je li Rousseau stvarno bio njihov otac.

Eduard Griez temeljito se upoznaje s češkom kulturom i češkim intelektualcima tijekom studija prava u Pragu. No prijateljstvo s Josefom Krasoslavom Chmelenskim trajalo je još duže. U godinama 1813./14. i 1817./18. obojica su bili učenici gimnazije u Českim Budějovicama (Bílý – Černý 1935: 319). Upravo je njegov prijatelj, a poslije i šurjak Josef Krasoslav Chmelenský, koji se oženio njegovom sestrom Ludovikom Griez de Ronse, upoznao Eduarda Grieza s češkim jezikom i književnošću.

U prepisci između dvojice značajnih narodnih buditelja svećenika i pjesnika Josefa Vlastimila Kamarýta i Františka Ladislava Čelakovskog od 8. svibnja 1820. spominje se Eduard Griez: „Gospodin Griez polako je u šali čitao *Rozmanitosti* [*Raznolikosti*]; tako je polako dobio volju za češki. Poslije sam mu dao pročitati prvo pjevanje Ilijade od Nejedlog, i gle, željno je zatražio sljedeća pjevanja [...] S kakvim je zadovoljstvom priznao da je Homer puno savršenije preveden na češki nego na njemački [...], i izjavio je da bih uskoro od njega napravio Čeha“ (Čelakovský 1865: 34–35).

Nakon što je završio studij, Griez je započeo svoju profesionalnu činovničku karijeru u službi Austrijske Monarhije. Počeo je kao pripravnik u češkoj državnoj upravi i u regionalnom uredu u Kouřimu. Od 1826. radio je u Dalmaciji na nekoliko mjesta i na nekoliko činovničkih položaja kao vjeran i pouzdan službenik Austrijske Monarhije. Napredovao je od nižih položaja prema višima, najprije je djelovao u Zadru, od 1831. u Splitu, a poslije u Kotoru.

Na osnovi dokumenata *Schematismo provinciale della Dalmazia* i *Manuale provinciale della Dalmazia* od 1828. do 1848. pohranjenih u Državnom arhivu u Zadru Jevto Milović (1851: 64) sastavio je pregled Griezove profesionalne karijere u Dalmaciji koji odgovara i našim saznanjima iz bilježaka u češkom i austrijskom tisku: do 1828. djelovao je kao pisar pri Okružnom poglavarstvu u Zadru, 1828. i 1829. pisar je u Okružnom dubrovačkom poglavarstvu, 1831. bio je premješten u Split, gdje radi kao pretor do 1834., do 1836. pretor je u Zadru, 1837. i 1838. djeluje kao drugi okružni komesar u Zadru,

od 1839. do 1841. kao okružni komesar prve klase u Kotoru, od 1841./1842. postaje carski savjetnik i prvi okružni komesar u Splitu, od 1843. do 1845. okružni je poglavar i carski vladin savjetnik u Splitu, od 1846. do studenog 1848. okružni je poglavar u Kotoru.

To je potvrđeno i u jednom od pisama objavljenih u časopisu „Česká wčela“, koje je Griez datirao 1. prosinca 1831. i adresirao očito izravno Chmelenskom: „Kad sam u srpnju mjesecu 1828. godine krenuo iz Zadra u Dubrovnik, put me vodio kroz Split, a već tada sam u pismu Tebi, prijatelju! spomenuo taj drevni grad i okolicu njegovu. Sada se čini da ostajem stanovati nekoliko godina među zidovima toga grada i namjeravam odavde poslati još vijesti“ (Griez 1834: 99).

U Splitu je Eduard Griez također radio u tamošnjoj gimnaziji. U *Kronici splitske gimnazije* možemo pročitati: „U svibnju [1843] stigao je u Split novi okružni poglavar barun de Rosetti. Naš grad s pravom se obradovao dobitku takve ličnosti koja je ujedinjavala u sebi kvalitete srca i duha, ali je poslije dva mjeseca umro uslijed sušice, uz najveću žalost svih. Upravljanje okrugom preuzeo je gospodin carski savjetnik i tajnik Vlade Carlo Griez, koji je njime upravljao u svojstvu okružnog povjerenika poslije smrti savjetnika Nanija do dolaska spomenutog baruna de Rosettija“ (Šimunković 2010/2011: 198). Jeronim Nani umro je posljednji dan u kolovozu 1841. godine, što znači da je Eduard Griez preuzeo ulogu upravitelja gimnazije već 1841., iako je stvarno imenovanje bilo 31. siječnja 1843. Iz Splita, pa tako i iz splitske gimnazije, odlazi 1844., kad je premješten u Kotor: „Dne 27. listopada okružni poglavar Eduard Griez obavijestio je predstojništvo o premještanju u Kotor“ (ibid.: 236), i još: „Dana 15. [prosinca 1844] savjetnik Griez otputovao je u Kotor“ (ibid.: 238).

Kronika splitske gimnazije pruža nam dragocjene informacije i o prethodnom djelovanju Eduarda Grieza u Splitu: „[...] u vrijeme kada je spomenuti gospodin Griez u svojstvu upravitelja vodio poslove, kako je on pogodan za, takoreći, preporod ovoga grada. I ustvari, on je snagom uma kojim znade zamisliti projekte, sa širokim znanjima kojima je obilno opskrbljen u svim granama koje se odnose na javno upravljanje i s tom čvrstinom i nepristranom pravdom kojom zna izvršavati zakon i kazniti prestupnike, a zaslužne nagraditi, ispunjavao želje svojih podanika. Njemu se duguju široki kolni putovi oko grada koji će zatim uzduž biti zasađeni stablima i u malo vremena dovršeni. Manušku ledinu, koja je prije bila ništa bolje od bare, sada je pretvorio u šumarak. Ono što je bitno, unutrašnjost grada koja se prije sastojala od prljavih i loše popločanih ulica, zahvaljujući dobrim odvodnim kanalima dijelom završenim, a dijelom namijenjenim da to uskoro budu, i zahvaljujući novom pločniku, oduzeta je smradu, ruševi-

nama i opasnosti. Njegova zasluga je također brzi završetak ulice Minčeta [danas Šubićeva i Domaldova ulica] koja je od ugla palače Milesi, sada Meneghetti, podijeljena u dvije ulice nazvane Od Suda i Sveta Marija, ide sve do vrata koja nose ime obližnje crkve Svetog Duha. Onaj dio obale koji se naziva Nova obala njemu duguje svoje proširenje“ (ibid.: 200–201).

Iako je Eduard Griez živio u Dalmaciji više od dvadeset godina, nikada nije izgubio kontakt s češkom kulturom i zajednicom. Josef Krasoslav Chmelenský, František Ladislav Čelakovský, Josef Vlastimil Kamaryt i ostali češki preporoditelji na kraju su ga uspjeli toliko nadahnuti za češki jezik i češku kulturu da je pripadao prvim utemeljiteljima Matice češke (Michl 1839: 273). Jednako kao što je Eduard Griez postao revni činovnik, očito je bio i revni čitatelj čeških novina, i to u vrijeme kad je već djelovao u Dalmaciji. Već 1830. godine možemo naći njegovo ime npr. na popisu pretplatnika „Časopisa češkog muzeja“: „Eduard Griez de Ronse, c. k. praktikant kod kotarskog ureda u Kotoru u Dalmaciji“ (Anonym 1830: 487), jednako tako i u sljedećim godištimama sve do 1853. godine.

Eduard Griez napustio je Dalmaciju 1849. i postao ministarski povjerenik u Srpskoj Vojvodini, a zatim i potpredsjednik srpsko-banatskog namjesništva u Temišvaru. Ovdje Griez iznenada i umire 10. travnja 1855. od paralize pluća. Tri godine prije smrti odlikovan je titulom viteškog križa Leopoldova reda za zasluge u Austrijskoj Monarhiji, a 1853. promaknut je u viteza Austrijskog Carstva (Anonym 1855a: 36).

Podaci iz novina „Pražský denník“ („Praški dnevnik“) iz 1869. mogli bi ponuditi odgovor na pitanje zašto je Griez nakon dugo vremena 1849. godine napustio Dalmaciju: „Uostalom, ustanak nije ništa novo jer su se već prije dvadeset godina, kada su stanovnici kotorskog zaljeva prvi put trebali platiti porez, pobunili i naoružali protiv vlade. U to je vrijeme okružni kapetan Griez, koji je želio nametnuti poštivanje zakona, teško ozlijeđen ranom od metka. Veliki broj vojnika i ratna momarica morali su intervenirati i proglašeno je opsadno stanje – ali velikodušnost vlade nije bila priznata od strane neobrazovanog i vlastoljubivog lokalnog stanovništva i na oprost je uzvraćeno nezahvalnošću i opetovanim pobunama. Provedba zakona o obrani teritorija zasigurno bi bila blagodat i put do obrazovanja kotorskih stanovnika“ (Anonym 1869: 1–2).

Radilo se o grbaljskom ustanku, do kojeg je došlo u rujnu i listopadu 1848., kada su se stanovnici Grblja pobunili protiv Austrijske Monarhije jer je uvela porez na zemlju i kuće. „Tadašnji okružni kapetan u Kotoru Eduard Griez de Ronse uputio je Grbljanima više poziva da se pokore, ali bez uspjeha. Na kraju je došlo i do oružanoga sukoba. Austrijske vlasti su poslale u Grbalj vojnu ekspediciju da ih zastraši. Okružni kapetan je po-

zvao glavare na dogovor, ali se oni nijesu odazvali. [...] Na obje strane bilo je i mrtvih i ranjenih” (Rotković 2011: 56) Vrlo je vjerojatno da je upravo u ovom sukobu Griez bio teško ranjen.

Međutim promonarhističke „Slovenské noviny” („Slovačke novine”), izdavane u Beču, u članku iz 1855. godine (nedugo nakon Griezove smrti) sugeriraju „prikaz Grieza” kao austrijskog dužnosnika kojeg je dalmatinski narod cijenio. U Splitu su neposredno nakon Griezove smrti započeli radovi na obnovi starog rimskog vodovoda, a „Slovenské noviny” podsjećaju da je ideja o obnovi vodovoda bila Griezova, kojemu „stanovništvo najtoplije zahvaljuje” (Anonym 1855b: 223).

Teško je procijeniti iz sačuvanih informacija je li Eduard Griez bio općenito omiljen u Dalmaciji. Međutim sigurno je da je bio vrlo marljiv dužnosnik. To potvrđuje i dalmatinski namjesnik Wenzel Vetter von Lilienberg, koji u svojem *Prikazu pokrajine Dalmacije na temelju službenog putovanja u godinama 1832., 1833. i 1834* navodi: „Vrlo mnogo poteškoća u tom pogledu, premda ne u tako visoku stupnju, imaju i preostala tri politička kotarska poglavarstva. Prigodom svoga proputovanja našao sam u onom u Kotoru nezavršenih 247 teških redarstvenih prijestupa, u Dubrovniku 69, dok je u Zadru bilo preko 120 postupaka nezavršeno; samo Splitsko kotarsko poglavarstvo u posljednje vrijeme uspjelo je obraditi nekoć značajan broj svojih zaostataka zahvaljujući posebnom naporu kotarskog poglavara Griesza, kojega sam najponiznije toplo preporučio za Zadarsko kotarsko poglavarstvo, i potpori pomoćnih činovnika” (Trogrlić – Clewing 2015: 173–174).

Na temelju proučenih sačuvanih službenih spisa, dnevničkih zapisa, različitih inventara i statistika koje je Griez izrađivao kako bi prikazao gospodarsku i društvenu situaciju u tadašnjoj Dalmaciji, kao i na temelju službenih dokumenata u kojima nadređeni izvještavaju o njegovu radu, može se tvrditi da je Eduard Griez bio požrtvovan, energičan i neumoran radnik, koji je bio vrlo odan Austrijskoj Monarhiji. U pregovaranju je bio sasvim sigurno vrlo uporan kako bi postigao što želi (usp. Milović 1951: 65).

Zahvaljujući tim osobinama Eduard Griez uspio je zadobiti poštovanje i simpatije čak i onih ljudi koji su u političko-administrativnim pitanjima bili na suprotnoj strani. Prilikom pregovora o utvrđivanju granice između Austrijske Monarhije i Crne Gore 1841. susreo se s Petrom II. Petrovićem Njegošem, crnogorskim vladikom i pjesnikom, s kojim se poslije susreo i u drugim prilikama, i kao što proizlazi iz tadašnjih dokumenata, povezivalo ih je uzajamno poštovanje i simpatija. U jednom od Griezovih dnevničkih zapisa možemo pročitati opis njegova posjeta vladiki u sjedištu u Cetinju posljednjih dana ožujka 1842. Posjet je imao službenu svrhu – predaju careva dara (križa s briljantima) vladiki, ali očito nije sve protjecalo samo u

ozračju izvršenja službene dužnosti: „Vladika je stalno pio u moje zdravlje. Ja sam u toku toga dana više rakije popio nego što ću, po svoj prilici, popiti u toku idućih deset godina. Odjedanput me Vladika obuhvatio rukama i iskreno me upitao kad ćemo se opet vidjeti“ (Griez 1951: 80). Iz „Kronike splitske gimnazije“ saznajemo da se Griez s crnogorkim vladikom ponovo susreo 16. siječnja 1844. u Splitu, kamo je Njegoš svratio u jednodnevni posjet na putu za Trst, a splitski okružni kapetan Griez osobno ga je proveo po gradu i pokazao mu starine i ostale znamenitosti (Šimunković 2010/2011: 213).

Griezov nekrolog objavljen je tjedan dana nakon njegove smrti u časopisu „Lumír“ i u njemu možemo pročitati da je Griez bio „poznat u češkoj književnosti po mnogim originalnim člancima, osobito o Dalmaciji, objavljenima u ‘Českoj wčeli’“ (Anonym 1855c: 121). Valja naglasiti da, osim tih ulomaka iz pisama, izvorno napisanih na njemačkom, ali objavljenih na češkom jeziku, vjerojatno nije objavio nikakve druge tekstove na češkom jeziku.

Nije jasno u kojoj je mjeri Chmelenský uređivao pisma svog šurjaka, baš kao što ne znamo ni koliko je prepiska bila bogata, odnosno jesu li objavljeni odlomci iz pisama činili samo mali dio ukupne prepiske, koja najvjerojatnije nije sačuvana.

U svojim pismima, gdje pripovijeda o putovanjima po Dalmaciji tijekom četverogodišnjeg razdoblja, Griez se predstavlja kao objektivni promatrač (u smislu nacionalnog karaktera), koji ipak na temelju vlastitog iskustva izriče i vrlo oštre sudove o osobinama, postupcima ili običajima različitih naroda.

Ostavljajući po strani činjenicu da Griezova pisma imaju vrijednost zato što su to prvi putopisni tekstovi iz Dalmacije objavljeni na češkom, njihov doprinos nalazi se ponajprije u Griezovu promatranju narodnih običaja, tradicija, kulture i ponašanja te specifičnih aktivnosti, više nego u izvještavanju o prirodnom krajoliku ili konkretnim prirodoslovnim saznanjima.

Eduard Griez bio je lojalan dužnosnik Austrijske Monarhije, pa tako ne čudi što je u svojim pismima izražavao uvjerenje u pozitivne posljedice austrijskog vladanja u Dalmaciji. Od objavljenih pisama Eduarda Grieza de Ronsea to se najjasnije može iščitati iz pisma koje je napisano 1. prosinca 1831. u Splitu: „Po pitanju ljubavi i poštovanja prema našem milostivom caru i kralju Splićani nisu iznimka među ostalim Dalmatincima. Više sam puta čuo da su i najprostiji Morlaci o ovome govorili: ‚Prije smo imali kneza (mletačkog princa ili dužda), zatim Francuze, ali nitko od njih nije nam bio tako naklonjen kao naš car.‘ [...] Namjerno to ovdje spominjem jer si se u svojem posljednjem pismu ponosio time što Česi nesumnjivo najviše vole

svog kralja. Dalmatinci su uvjereni da im naš monarh prvenstveno i posebno obraća pažnju, a tko nije neko vrijeme živio u drugoj zemlji, mogao bi se s njima složiti u mišljenju po obilju dobročinstava koje Dalmacija prima iz godine u godinu iz milosti našeg cara" (Griez 1834: 101–102).

Kada pisma iz Dalmacije piše 15 godina poslije Vilém Dušan Lambl, češki liječnik, publicist i intelektualac, Griezova proaustrijska pozicija postaje još izraženija u usporedbi njegovih pisama s Lamblovim. Pisma Viléma Dušana Lambla protkana su kritikom Austrijske Monarhije i nesretnog stanja u kojem Lambl nalazi Dalmaciju sredinom 19. stoljeća (osobito u smislu nacionalnog samoodređenja i ekonomsko-civilizacijske razine), i dok o tome izvještava, krivi zbog toga prije svega Austrijsku Monarhiju. Kao jedan od mnogo primjera koje je moguće navesti citiram sljedeći odlomak iz pisma od 8. rujna 1849., napisanog u Zadru: „Dalmacija je primjer toga o čemu sam govorio, tužni zastrašujući primjer. U Dalmaciji se jedino vlada primila narodne stvari, i upravo to je nesreća, možda i propast sveg narodnog napretka. Vlada u Dalmaciji izdaje novine i plaća uredniku otprilike 1200 zl. sr. [zl. stf.]. U ovim novinama nazvanima ‘Glasnik’ (‘Hlásník’) pojavljuje se dvaput tjedno službeni dio, propisi i izvješća, potom preuzeti i iz drugih novina prepisani članci, procijedeći sažeci starih kalendara i slična prazna slama samo za popunjavanje mjesta i mrzovolju čitatelja. Nijednom nisam opazio u ovom ‘Glasniku’ poštenu odlučnu riječ koja bi mogla proniknuti u srce. Svugdje sama dosada, razvodnjenost i praznina, kao da novine služe samo tome da pokažu kako je čitanje novina uzaludna, ništavna zabava. Ovaj znameniti ‘Glasnik’ navodno se raspača, jer su ljudi mudri i nitko ga ne kupuje vladi na štetu, valjda 500 primjeraka – točno, to je sve junaštvo vlade za narodnu stvar u Dalmaciji. [...] Što se tiče škola, u tome od strane vlade još nije ništa učinjeno, za što svaki iskreni Slaven mora biti zahvalan, ne zato što bismo htjeli bogohuliti, već stvarno samo zato što se prema primjeru onog ‘Glasnika’ sasvim slažemo s time, nisu se brinuli za obrazovanje naroda, bolje ništa nego loše” (Lambl 1849: 965).

Iako je Eduard Griez de Ronse proveo većinu svog života u Češkoj i u Dalmaciji, nije postao Čeh bez obzira na svoj topli osobni odnos prema Češkoj, a nije postao ni Dalmatinac iako je gotovo cijeli svoj produktivni život posvetio poboljšanju životnih uvjeta u Dalmaciji. Njegov dom bila je Austrijska Monarhija, kojoj je tako vjerno služio kao visoki državni službenik. Iz njegovih pisama koje je Chmelenský objavio u „Českoj wčeli“, iz njegovih dnevničkih zapisa i iz savjesnosti s kojom je pripremao službene dokumente očigledno je da je bio čvrsto uvjeren da je Monarhija sposobna donijeti i osigurati ljudima koji u njoj žive poboljšanje životnih uvjeta i obrazovanja, a on sam želio je u tome sudjelovati svojim radom.

This article was made possible thanks to targeted funding provided by the Czech Ministry of Education, Youth and Sports for specific research, granted in 2022 to Palacký University Olomouc (IGA_FF_2022_038).

Literatura

- Adámek, J. 1942. *Rod básníka Chmelenského*. „Národní politika“, 60, 13. Str. 5.
- Anonym. 1830. *Poznamenání pp. Předplatitelů na čtvrtý roční běh 1830*. „Časopis české Museum“, 4, 1. Str. 486–492.
- Anonym. 1842. [izvještaj bez naziva]. „Österreichischer Beobachter“, 6, 7., 187. Str. 840.
- Anonym. 1855a. *K životopisu neb. Griez rytíře de Ronse*. „Slovenské noviny“, příloha „Světozor“, 28, 4., 49. Str. 36.
- Anonym. 1855b. *Zprávy neúřadné*. „Slovenské noviny“, 9, 6., 66. Str. 223.
- Anonym. 1855c. [izvještaj bez naziva]. „Lumír“, „Příloha k Lumíru“, 17, 4., 31. Str. 121
- Anonym. 1869. *Výtržnosti v Dalmácii*. „Pražský denník“, 15, 10., 4, 285. Str. 1–2.
- Anonym. 1871. *Veřejná bezpečnost v Dalmácii*. „Nový Pražský Kalendář pro město i pro venkov“, ur. J. Malý, 24. Str. 63–64.
- Bezděka, V. 1859. *Památky na Želivsku v kraji Čáslavském*. U: Zap, K. V. (ur.). *Památky archeologické a místopisné. Díl III*. Praha: Museum království Českého. Str. 128–135, 155–157.
- Bílý, F. (ur.) 1910. *Korrespondence a zápisky Frant. Ladislava Čelakovského*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Bílý, F. – Černý, V. (ur.) 1935. *Korespondence a zápisky Frant. Ladislava Čelakovského 2*. Praha: ČAVU.
- Borovička, M. 2010. *Cestovatelství*. Praha – Litomyšl: Paseka.
- Bože, M. 2004. *Dalmacija u moru sojetlosti: povijest Dalmacije od antike do kraja XX. stoljeća*. Zagreb: Dušević i Kršovnik.
- Čelakovský, F. L. 1865. *Sebrané listy. Vzájemné dopisy F. L. Čelakovského a Vlastimila Kamarýta 1818–1832*. Praha: Ed. Grégr.
- Čelakovský, F. L. 1875. *Česká čítací kniha pro druhou třídu nižšího gymnasia*. Praha: B. Tempný. Str. 237–249.
- Griez de Ronse, E. 1834. *Vyjimky z listů Eduarda Griez de Ronse, psaných z Dalmácie*. „Česká včela“, 1, 1, 3, 4, 13, 14. Str. 3–5, 19–22, 28–29, 99–102, 107–109.
- Griez de Ronse, E. 1855a. *Obrazy z rakouských Jihoslovan*. „Slovenské noviny“, 21, 4., 7, 46, prilog „Světozor“ 33.
- Griez de Ronse, E. 1855b. *K životopisu neb. Griez rytíře de Ronse*. „Slovenské noviny“, 28, 4., 7, 49, prilog „Světozor“ 35.

- Griez de Ronse, E. 1951. *Četiri dana u Crnoj Gori prilikom predaje krsta sa brilijantima koji je Vladici darovao Njegovo cesarsko i kraljevsko Veličanstvo*. U: *Istorijski zapisi 1-3*. Str. 65–82.
- Griez de Ronse, E. 1956. *Tagebuch*. „Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku”, 4–5. Str. 620–642.
- Hasištejnský z Lobkovic, J. 1902. *Putování k svatému hrobu*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Lambl, V. D. 1849a. [pisma su objavljivana pod različitim nazivima] „Národní nowiny”, 2, 117, 119, 120, 121, 130, 137, 146, 160, 161, 164, 165, 174, 175, 176, 178, 180, 203, 207, 208, 211, 214, 215, 246, 248, 249, 250, 269, 270, 271, 272, 273, 282, 300. Str. 467, 476, 480, 483, 520, 545–546, 581–582, 637, 641–642, 653, 657–658, 693–694, 697–698, 701, 707, 715, 806, 819, 823–824, 835–836, 845–846, 850, 965–966, 970–971, 975, 978–979, 1049, 1052–1053, 1057, 1060–1061, 1065, 1097, 2063.
- Lambl, V. D. (1850a). [pisma su objavljivana pod različitim nazivima] „Národní nowiny”, 3, 2, 3, 4, 5. Str. 6–7, 10–11, 15, 19–20.
- Lambl, V. D. 1849b. *Obrazy z Jihoslowan*. „Časopis českého Musea”, 23, 4. Str. 1–19.
- Lambl, V. D. 1850b. *Zpráva o Černé Hoře a Černohorcích*. „Časopis českého Musea”, 24, 4. Str. 511–540.
- Malý, J. (ur.) 1884. *Stručný všeobecný slovník věcný. Díl VIII*. Praha: I.L. Kober.
- Michl, J. W. J. 1839. *Auplný literaturnj létopis čili Obraz slowesnosti w Čechách, na Morawě, w Uhrřjch atd., od léta 1825 až di léta 1837*. Praha: Kronbergerova wdava a Weber.
- Milović, J. 1951. *Dnevník Eduarda Grija od 7 aprila 1942 g*. U: *Istorijski zapisi 1-3*. Str. 63–65.
- Milović, J. 1956. *Dnevník o o razvoju pregovora suda od kmetstva na Paštrovskoj planini Eduarda Grija iz 1841. god*. „Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku”, 4–5. Str. 613–620.
- Palacký, F. 1834. *Liternj zpráwy*. „Časopis českého Museum”, 8, 1. Str. 104.
- Pojezdny, J. 1976. *Zapomenutý bohatýr (Václav Vetter z Lilienbergu)*. „Oběžník Klubu vojenské historie při 5/6 ZO Svazarmu SSK Praha 5”, 6. Str. 8–11.
- Šafařík, P. J. 1834. *Liternj zpráwy*. „Časopis českého Museum”, 8, 1. Str. 103–116.
- Šafařík, P. J. 1838. *Bibliografický přehled sbírek Slovanských národních písní*. „Časopis českého Museum”, 12, 4. Str. 553.
- Šimunković, Lj. (ur.) 2010/2011. *Kronika splitske gimnazije od ljeta Gospodnjega 1817./18. do godine 1866./67*. U: Građa i prilozi za povijest Dlamacije 23. Split: Državni arhiv u Splitu.

Trogrlić, M.; Šetić, N. 2015. *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*. Zagreb: Leykam International.

Trogrlić, M.; Clewing, K. 2015. *Dalmacija – neizbrušeni dijamant. Habsburška pokrajina Dalmacija u opisu namjesnika Lilienberga*. Zagreb; Split: Leykam International; Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu.

The knight Eduard Griez de Ronse and his “Czech” letters from Dalmatia

The article The knight Eduard Griez de Ronse and his Czech letters from Dalmatia is a biographical portrait of Eduard Griez de Ronse, the knight who spent his youth in Bohemia, where he studied, and subsequently spent most of his professional life in Dalmatia as a high-ranking official of the Austrian monarchy, taking part in the development of the administration and infrastructure, and in the advancement of education in Dalmatia (especially in Split) in the period from 1826 to 1849. His letters from Dalmatia, published in 1834 in the journal “Česká včela”, were the first travelogue texts from the Kingdom of Dalmatia to be published in Czech. This complete biographical portrait of Griez, the first of its kind to be published in either the Czech or Croatian environment, was compiled on the basis of a heuristic study of the contemporary press and Griez’s estate.

Keywords: *Austrian monarchy, Dalmatia, Czech travelogue text, 19th century, Eduard Griez de Ronse, official*

Odsjek za zapadnoslavenske jezike i književnosti

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

<https://www.doi.org/10.17234/9789533792101.05>

Žert před Žertem. Nad novelou *Pršelo jim štěstí* Jana Trefulky

Abstrakt: Tento článek se zaměřuje na novelu *Pršelo jim štěstí* českého prozaika Jana Trefulky (1929–2012). Publikovaná poprvé v roce 1961 v časopise „Plamen“, knižně v stejnojmenném diptychu v roce 1962 a potřetí v roce 1963 v souboru *Pět novel*, novela *Pršelo jim štěstí* představuje jeden z markantnějších odklonů od (sorealistických) norem české literatury padesátých let a zároveň jedno z prvních děl, v kterém jsou adoptovány dominanty prózy deziluze. Tento článek přináší rozbor Trefulkovy novely s cílem její kontextualizace v rámci české prozaické produkce šedesátých let, respektive zdůvodnění teze o jejím statusu modelového příkladu určitého typu prózy v dobové literární tvorbě. Pozornost je v článku věnována i jejím nápadným podobnostem se světoznámým románem *Žert* (1967) Milana Kundery a jejich příčinám.

Klíčová slova: Jan Trefulka, *Pršelo jim štěstí*, próza deziluze, padesátá léta, *Žert*

„Je doba pouňorového budování nového světa. Jeden vysokoškolský student, přesvědčený komunista, je kvůli politickému žertu, napsanému na kusu papíru, vyloučen z komunistické strany. Scéna, v které se jeho politická a společenská exkomunikace líčí, se odehrává ve fakultní síni v Praze. Student čelí obžalobě, proti které se nelze snadno bránit. Jeho žert je konfrontován se slovy Julia Fučika, hrdiny a vzoru pouňorové komunistické ideologie. Pravda studenta se na pozadí velké a mučednické pravdy Julia Fučika, komprimované do jeho *Reportáže psané na oprátce*, zdá zbytečnou, dokonce nepatřičnou. Po vyloučení ze strany student cítí bezradnost, ba marnost života. Je vydědencem ve světě, který sám spolubuduje a v nějž pevně věří. Ještě v tentýž den se rozhodne vrátit se do rodného kraje, kde

marně hledá útočiště. V prozaickém díle zachycujícím popsané události je vyprávění podáno v první osobě, respektive v prvních osobách. Čtenář sleduje rytmické střídání perspektiv několika postav, které spojuje společný životní pocit: pocit zrady, beznaděje, životní nejistoty. Každá z postav usiluje o vlastní pravdu, ale v tom boji drsně prohrává; text končí ceremonií, respektive společenským obřadem, na kterém se osudy ústředních postav navzájem prolínají a na konci vyústí v společný (generační) debakl. Volbou vypravěčů v první osobě je kladen důraz na vnitřní svět jedince, na jeho pochybnosti, obavy, ale také i osobní (dez)iluze. Dojem rozkladu osobních a také i kolektivních hodnot dodatečně posiluje fragmentace, roztržštění do kratších narativních úseků, které se navzájem konfrontují, ale i osvětlují. Tento prozaický text, který vznikl v 60. letech a jehož autor se narodil v roce 1929 v Brně, lze považovat za jeden z vrcholů české prózy deziluze šedesátých let.“

Přestože by tato (smyšlená) anotace prozaického textu snadno mohla svést čtenáře k závěru, že jde o světoznámý román Milana Kundery *Žert* z roku 1967, za ní se může skrývat rovněž i novela Jana Trefulky (1929–2012) *Pršelo jim štěstí*. Neměl jsem v úmyslu tímto záměrně zjednodušujícím popisem pohrávat si se čtenářem, nýbrž poukázat na poměrně nápadnou podobnost dvou zmíněných próz jak na rovině tematické (motivické) a ideové, tak naratologické. Nemíním ovšem zde provést taxativní výčet jejich styčných bodů, ale rozbořem novely *Pršelo jim štěstí* upozornit na to, že si dominantní rysy prózy deziluze, které budou brzy poté zastoupeny i v řadě dalších próz – mimo jiné i v jejím asi nejznámějším titulu *Žert* –, Trefulka osvojil už na samém začátku šedesátých let. Bylo by ale mylné nápadnou podobnost těch dvou textů vysvětlovat pouhou nahodilostí, nebo naopak intertextualitou a přímou návazností, tedy vědomým dialogem mezi dvěma autory a jejich prózami. Jejich celková příbuznost pramení podle mě ze dvou základů: (1) z *ojedinělé* společné životní zkušenosti, respektive z konkrétní události, jejímiž protagonisty oba byli, jinými slovy ze společné autobiografičnosti a (2) z *obecného* společenského a literárního paradigmatu, který právě na přelomu padesátých a šedesátých let procházel stěžejními změnami a který si oba suverénně osvojovali, zkrátka z jejich modelovosti. Pokusím se proto v tomto článku o vysvětlení společné autobiografičnosti *Žertu* a *Pršelo jim štěstí* a její umělecké realizace v obou textech. Na základě rozboru Trefulkovy novely a následně i jejího zasazení do kontextu tendencí české prózy šedesátých let se pokusím i o vystižení její modelovosti v rámci prózy deziluze.

Novela *Pršelo jim štěstí* vyšla poprvé knižně v roce 1962 v stejnojmenném prozaickém souboru spolu s povídkou *Škaredá neděle*, a to v edici nakla-

datelství Československý spisovatel Život kolem nás. Tato edice v novém společenském a kulturněpolitickém ovzduší šedesátých let měla nabídnout čtenářům „sepětí se současným životem“ (Příbáň 2015) v dílech autorů mladší a střední generace. Rok poté novela byla zařazena do souboru *Pět novel*, do kterého byly kromě *Pršelo jim štěstí* zařazeny novely Jana Procházky (*Zelené obzory*), Jana Kozáka (*Mariana Radvačková*), Ivana Kříže (*Oheň chce dobré dřevo*) a Jiřího Frieda (*Časová tíseň*)¹. Všechny tyto prózy – s výjimkou novely Ivana Kříže, která jako by ještě stále aspoň zčásti čerpala inspiraci z literárních a ideových norem předchozí dekády – spojuje skeptický, dokonce i kritický pohled na budovatelská léta, ale zároveň i odklon od zobrazování vnějšího světa k analýze vnitřního světa jedince, který prožívá životní krizi. Podtrhuje to ostatně v doslovu i Milan Jungmann:

„Místo konfliktů velkých nadosobních rozměrů opanoval pole užší konflikt jednotlivce, konflikt mravní. Řešily a řeší se problémy, pro něž někdejší próza neměla většinou příliš porozumění. A to znamená, že bylo nutno se znovu rozpomenout na některé staré prozatérské ctnosti, jako je např. umění psychologické analýzy.“ (Jungmann 1963: 448)

Všechny novely slučuje i ukotvení děje do (obvykle zapadlého) vesnického prostředí, v kterém rozporuplnost aktuálního socialistického světa spojená se zřízením státních statků, bezohlednou kolektivizací a technickým pokrokem nežídka vyvrcholí tragickými osudy obyčejného člověka. V době, kdy vyšla v souboru *Pět novel*, Trefulkova novela nebyla již neznáma, a to ne jenom kvůli tomu, že rok předtím vyšla ve výše uvedenému diptychu spolu s povídkou *Škaredá neděle*, ale i proto, že v roce 1961 byla otištěna v časopise „Plamen“ (*Škareda neděle*, která tematizuje traumatickou zkušenost kolektivizace vesnice, vyšla poprvé v stejném časopise v roce 1960). Fakt, že *Pršelo jim štěstí* vyšlo třikrát v poměrně krátkém tříletém období 1961–1963, svědčí o jeho značném ohlasu v dobovém literárním životě jak mezi kritiky, tak i mezi čtenáři. O novele totiž vyšla celá řada (byť ne pouze kladných) literárních kritik a recenzí a v jedné z nich, kterou podepsal Zdeněk Heřman, se uvádí, že Trefulkova prozaická knižní prvotina vlastně ani není překvapením, neboť „novela *Pršelo jim štěstí* vyšla v ‘Plameni’ a čtenářská anketa ji vynesla mezi první tři nejlepší prozaické příspěvky z loňských“ (Heřman 1962: 5). Novelou *Pršelo jim štěstí* se tedy Trefulka stal jedním z mluvčích mladší generace českých prozaiků a jako jeden z prvních čtenářům nabízel změněný, čerstvý, kritický postoj k nedávné

¹ Všechny novely vyšly předtím knižně, buď samostatně (*Zelené obzory* 1960; *Časová tíseň* 1961; *Oheň chce dobré dřevo* 1961), nebo jako součást prozaického souboru (*Mariana Radvačková* 1961, v souboru *Horký dech*).

minulosti. Trefulka předtím přitahoval pozornost především svojí literárněkritickou činností, která se také vyznačovala kritičností vůči autoritám a hodnotám budovatelského období. V tom smyslu poukazují na Trefulkův otevřeně kritický postoj k poezii Pavla Kohouta, respektive k jeho básnické sbírce *Čas lásky a boje* z roku 1954 (srov. Trefulka 2002: 177–182), což byl jeden z nejodvážnějších projevů nesouhlasu se schematismem, kliše a bezobsažnosti dobové sorealistické literatury v první polovině padesátých let.

Pršelo jim štěstí se skládá ze třech vyprávěčských pásem, která se navzájem rytmicky střídají, přičemž je děj komprimován do dvou osudových dní v životech vypravěčů. Ve všech vyprávěčských partech vystupují vypravěči v prvních osobách – vysokoškolský student Karel Votava, který je „[p]ro klukovskou psinu o závazkové kampani, pro pár hloupých vět, které jsme si vyměnili v posluchárně na útržcích papíru s Láďou“ (Trefulka 1962: 68) vyloučen z komunistické strany, Věra Řeháková, pracovnice na traktorové stanici, která odhalila machinace s pracovní normou, a Zdeněk Šafránek, rovněž pracovník na traktorové stanici, s kterým Věra čeká dítě a který lavíruje mezi svými kolegy a Věrou, která je obviňuje z podvodu. Všechny postavy-vypravěči² jsou svým způsobem oběťmi kolize mezi vlastní vnitřní pravdou a pravdou vnější, která se jim vnucuje z vyšších instancí. Tato kolize je – platí to především pro Věru a Karla – na jedné straně vede k životnímu zklamání, dokonce i rezignaci („[...] zároveň jsem nezadržitelně vlečena tam, kam nechci. A nekřičím, nebráním se, neutíkám.“ (ibid.: 60)), ale na druhé straně i ke kritickému (pře)hodnocení axiomů, o které se opírá pouťorový budovatelský svět. Kritické bilancování budovatelských let (a následně i distancování se od nich), související ovšem s obecným společenským ovzduším v šedesátých letech, představuje jeden ze stěžejních rysů prózy (deziluze). Prozaická produkce šedesátých let vychází totiž do značné míry z kritického postoje k předchozí dekadě a četná její díla se krystalizovala právě v přímé konfrontaci s politickým, společenským a kulturním systémem padesátých let (srov. Bílek 2000: 209–210; Brabec 2000: 18). Pro prózu deziluze jako jeden z dominantních typů dobové prozaické produkce to platí jednoznačně³ a dokládá to koneckonců i Trefulkova novela.

² Věru a Karla lze považovat za ústřední postavy díla, zatímco je postava Zdeňka ve srovnání s nimi vedlejší. Svědčí o tom mimo jiné i kvantitativní poměr vyprávěčských partů: Věře, stejně jako Karlovi, patří celkem dvanáct vyprávěčských partů a Zdeňkovi pouze sedm.

³ Ostatně i v studii, v které se zabývá vyprávěčskými strategiemi v Kunderově *Žertu*, Květoslav Chvatík podotýká, že sice „[...] není možno interpretovat Kunderův *Žert* jako tradiční společenskokritický román, redukovat jeho tematiku na kritiku stalinismu“ (Chvatík 1994: 51), ale že „[n]elze ovšem popřít, že základní existenciální témata *Žertu* čerpají svou ostrost, své ‚ozvláštnění‘ právě z neopakovatelné zkušenosti 50. let“ (ibid.).

Jednou z klíčových scén v Trefulkově novele je ta, ve které se rozhoduje o budoucnosti protagonisty a která končí jeho politickou a následně i společenskou exkomunikací. Jde o už popsanou scénu ze smyšlené anotace z úvodu článku, která nápadně připomíná podobnou scénu z Kunderova *Žertu*. Obě se totiž odehrávají na fakultě v Praze zhruba v stejné době a exkomunikaci v obou případech zapříčiní žert napsaný na papíře. Protagonistou a zároveň vypravěčem je v obou scénách vysokoškolák a komunista (Karel Votava v *Pršelo jim štěstí*, Ludvík Jahn v *Žertu*), který je po hromadném hlasování vyloučen ze strany a který se rozhodne ještě tentýž den odjet do domova. V obou dílech protagonisté ztotožňují sebeobhajobu s bojem za vlastní pravdu a za vlastní představu o komunismu, která je v rozporu s jeho dobovou realizací – a v této sebeobhajobě oba jednoznačně prohrávají. Přitom je pozoruhodné, že jejich žerty jsou konfrontovány se slovy Julia Fučíka. V obecně známé scéně evokované po mnoha letech Ludvíkem, v které je jeho žert psaný na pohlednici Markétě konfrontován s útržky z Fučíkovy⁴ *Reportáže psané na oprátce* čtenými Zemánkem, který se stane jeho ideovým protichůdcem, Ludvík si uvědomí, že by v situaci, „kdy Zemánek postavil mé věty pod absolutní míru Fučíkových muk“ (Kundera 1991: 195), každý jeho pokus o obhajobu byl marný. Na podobný motiv narážíme i v Trefulkově novele, v které je žert Karla Votavy také přímo konfrontován s osobností a odkazem Julia Fučíka. Funkci ideologického žalobce, kterou na výslechu v *Žertu* vykonává Zemánek, zde vykonává bezejmenná plavovlasá dívka. Ta se podobně jako Zemánek v *Žertu* snaží osobností Fučíka prokázat Karla Votavu jako komunistického pokrytce: „Ale komunista musí hořet. Celý. Nejenom v podstatě. Vzpomeň si na Fučíka“ (Trefulka 1962: 65). Osobnost a odkaz Julia Fučíka v obou prózách představuje základní měřítko ideologické čistoty a morální poctivosti postav a je zároveň i jejich rozsudkem.

Jak už bylo naznačeno v úvodu, klíč k vysvětlení podobného uměleckého zpracování scény exkomunikace u Kundery a Trefulky lze najít v společné životní zkušenosti obou autorů. Je totiž známo, že Milan Kundera a Jan Trefulka byli celoživotními přáteli. Oba se narodili v roce 1929, znali se od svých dětských let, chodili do stejné obecné školy v Králově Poli a maturovali na brněnském gymnáziu v roce 1948. Oba studovali literární vědu a estetiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (Trefulka studium opustil v roce 1950, zatímco Kundera po dvou semestrech přešel na FAMU), bě-

⁴ Osobnost a odkaz Julia Fučíka se v Kunderově *Žertu* vyskytuje vícekrát, mimo jiné v Helenině vnitřním monologu nebo v scéně polemizování Ludvíka s Jaroslavem, kde plní funkci lakmusového papíru Ludvíkova ideového vývoje a jeho ztráty iluzí (srov. Kundera 1991: 157).

hem studia spolu bydleli, překládali⁵, chodili na stranické schůze a oba byli v roce 1950 vyloučeni z Komunistické strany Československa kvůli žertu napsanému na papíře, respektive kvůli zesměšňování stranického funkcionáře Jiřího Hendrycha⁶. Zatímco Kundera ve studiu pokračoval, Trefulka po vyloučení z KSČ kvůli nepřívznivé atmosféře (Novák 2020: 123) odjel do Vlašimi, kde pracoval mimo jiné jako traktorista, což mu posloužilo jako inspirace k napsání próz *Škaredá neděle* a *Pršelo jim štěstí*. Je patrné, že společná zkušenost exkomunikace z komunistické strany zanechala v životě obou budoucích spisovatelů hluboké stopy a pro oba byla traumatická. Pokud lze věřit slovům Milana Kundery (1991: 322) z doslovu k českému vydání *Žertu* z roku 1991, že svůj román dokončil v roce 1965, ale že ho začal skicovat už v roce 1961 – tedy v době, kdy Trefulka už (na)psal svoji novelu –, proces uměleckého zpracování této společné zkušenosti u obou autorů probíhal docela souběžně, ovšem s tím rozdílem, že jeho realizace u Kundery trvala déle než u Trefulky.

Neslučitelnost vnitřních hodnot jednotlivců s hodnotami budovatelské praxe se v novele *Pršelo jim štěstí* promítá i na rovinu generačního konfliktu světa rodičů jakožto nositelů společenského řádu a světa jejich děti, které jsou nyní sami plnoprávními členy společnosti a které se na budování této společnosti samy podílejí. Tento generační a zároveň ideový konflikt s těmi, kteří pro Karla a Věru měli představovat tu nejpevnější životní oporu ve chvílích jejich osobní krize, vyústí v pocit zrazenosti a opuštěnosti. Rodičovský svět se na pozadí hodnotového systému příslušníků mladší generace demaskuje jako nepravdivý, vyprázdňený, pokrytecký:

„Říkáme, že budujeme nejspravedlivější společnost a že naši největší zbraní je pravda, ale kde je tady pravda, když se třeba dělají závazky, o kterých každý ví, že nejsou k ničemu. A táta se přidal k nim, k těm, kteří si uskutečňování revolučních myšlenek představují jako jakési hokynaření mezi teorií a praxí, vždyť tohle je, ksakru, maloměšťáctví, tadyhle ta dečka na

⁵ Kundera a Trefulka spolu s Kamilem Bednářem a Františkem Hrubínem přeložili výbor poezie ukrajinského básníka Pavla Tyčiny (1891–1967). Překlad s předmluvou Milana Kundery vyšel pod titulem *Ocel a něha* v nakladatelství Československý spisovatel v roce 1953.

⁶ Okolnosti zmíněné události, jejichž protagonistou byl kromě Trefulky a Kundery i jejich kolega z pražské Filozofické fakulty Jaroslav Dewetter, popisuje na základě dochovaného archivního materiálu Jan Novák ve své monografii o Milanu Kunderovi *Kundera. Český život a doba* (srov. Novák 2020: 116–125; 162–164). Novákova rozsáhlá kniha, která líčí Kunderův život až do jeho odchodu do francouzského exilu (1975), je přínosná hlavně pro důkladné shromažďování (často dosud neznámých) archivních materiálů o Kunderovi, ale je z mnoha důvodů zároveň i problematická, mimo jiné kvůli tendenčnímu a osobnímu, subjektivnímu zaujetí s kterým Novák s těmito materiály velice často zachází (viz Ivačić 2021: 277–282).

kredenci, to patří k tomu, i ten obrázek Stalina s papírovým rudým mákem za rámečkem, to jsou oni.“ (Trefulka 1962: 113)

Osudy všech tří vypravěčů v *Pršelo jim štěstí* spojují a do klubka vzájemných nedorozumění splétají figury dvou otců. Karlův otec je totiž ředitelem traktorové stanice, kde Věra, která na ní pracuje jako účetní a jejíž otec je důvěrným přítelem Karlova otce, odhalila finanční machinace a to v době, kdy se Zdeňkem čeká dítě. Karlův otec se jako ředitel nepostaví za Věru a nezakročí proti dělníkům, kteří podváděli s normou. Místo toho se – ovšem, aby zachránil sebe a svoji pozici – konformisticky rozhodne zamést všechno pod koberec a nařídít Věře, aby o všem mlčela. Podobné zklamání Věra zažije i od svého otce, který se nezastal své dcery, nýbrž ředitele Votavy, s kterým sdílí ideové postoje a také politickou minulost („[...] byli spolu za první republiky zavřeni kvůli přednáškám o Rusku“ (ibid.: 85)). Karel se po vyloučení ze strany vrací do rodného kraje a příštího dne, na nepovedené svatbě Věry a Zdeňka, se dozví o nečestném jednání svého otce ve Věřině případě. Podobně jako mezi Věrou a jejím otcem, i mezi nimi dojde ke konfrontaci. Karel odmítne otcův návrh, aby zůstal na studiu, čím by mlčky uznal svůj rozsudek a svoji vinu, a místo toho se rozhodne nepřijmout nepravdivost světa kolem sebe, dokonce i za cenu samoty. Karlovo krédo „já musím znát pravdu“ (ibid.: 130–131) lze zároveň pochopit i jako vzpouru proti otcům, u kterých „přetvářka patřila k jejich podstatě“ (ibid.: 139) a kteří zneužívali nebo skrývali pravdu na úkor komunistických ideálů – a tím pádem i morální autenticity života. Otcovo jednání je ztotožněno s tím samým nesmyslem, proti němuž se Karel postavil, neboť pochopí, že se otec na konstruování toho nesmyslu sám podílel:

Jako by mnoho věcí dělal ne proto, že by uvažoval a věřil v jejich správnost, ale proto, že je po něm chtěli. Zdálo se mi, že je v tom příliš mnoho taktiky a málo srdce, že se to podobá nesmyslným fakultním závazkům.“ (ibid.: 97)

Aktuálnosti novely *Pršelo jim štěstí* v kontextu dobové prozaické produkce není dosaženo pouze na ideové, respektive tematické rovině. I na naratologické a kompoziční rovině Trefulka přejímá a (nebo) dokonce předjímá dominanty dobové prozaické produkce. Hlavní posun není zde vidět jen ve volbě vypravěčů v první osobě, která je na rozdíl od dominantního vševedoucího vypravěče v prózách předchozí dekády poměrně příznačná pro prózu šedesátých let, ale i v způsobu sjednocení příběhu, tedy v jeho kompozici, která svojí fragmentaritou také přispívá k vytváření celkové atmosféry a významové složky díla. I v tomto pohledu Trefulkova novela sdílí četné styčné body s Kunderovým *Žertem*, který je rovněž založen na poly-

fonní kompozici (Chvatík 1994: 47), respektive na mnohoperspektivní technice (Doležel 2014: 115). Právě na té záleží celkový smysl obou děl, který nelze zredukovat na pouhý mechanický součet vypravěčských partů (ibid.: 58), nýbrž vzniká z jejich mezihry a tím pádem se jeví jako jejich přidaná hodnota.

Roztříštěnost, respektive „rozdrobení děje“ (Haman 2000: 14), je zde – jak už bylo naznačeno – realizováno střídáním graficky oddělených partů třech vypravěčů a ty dohromady činí mozaiku-příběh. Rytmičké střídání různých vypravěčských výpovědí u Trefulky ale není pouze přísně kompozičním principem, nýbrž zároveň i prostředkem, který se používá funkčně, mimo jiné aby i naratologickými postupy bylo dosaženo co největšího napětí v situacích, v kterých je zdůrazněno vnitřní drama hlavních postav. Oproti několikastránkovým vypravěčským partům v prvních třech kapitolách (např. Věřin úvodní part zabírá zhruba pět stránek a Karlův, který za ním následuje, celkem devět), právě kvantitativní komprimací jednotlivých partů se ve čtvrté (předposlední) kapitole zrychluje tempo textu a následně i graduje napětí tam, kde je ono už vyvoláno samými událostmi. Podobný postup dodatečného dynamizování děje je použit o několik let později i v Kunderově *Žertu* a to v Jaroslavových partech (8., 10. a 12.) v sedmém (závěrečném) dílu románu, když Jaroslav odhalí, že jezdec v Jízdě králů není jeho syn. Úspornost jeho výpovědi ve formě lapidárních záznamu o skutečnosti jenom podtrhuje zhroucení jeho vnitřního světa a jeho vnitřní drama, kdy jsou jazykové prostředky nedostačující, aby vyjádřily klimax osobní krizi. Podobně se v scéně (neuskutečněného) sňatku Věry a Zdeňka ve čtvrté kapitole *Pršelo jim štěstí* délka vypravěčských partů zřetelně a výrazně zkracuje. Rychlé střídání úhlů pohledu třech vypravěčů zvyšuje tempo a dodatečně dynamizuje beztak napjatou atmosféru. Jednotlivé party všech třech postav-vypravěčů se ve chvíli, kdy se konečně sejdou na jednom místě, skládají někdy dokonce i pouze z několika řádků. Klimax je zde transponován dokonce i na rovinu syntaxe a interpunkce. Jednotlivé party rozličných vypravěčů splývají v jeden graficky sice přerušovaný, ale syntakticky docela plynulý vypravěčský proud, přičemž part jednoho vypravěče – teď také zredukován na pouhý emočně strohý záznam o události – končí dokonce i uprostřed věty, zatímco part jiného vypravěče na něj přímo navazuje, jako by všechno bylo jeden nepřerušovaný řetěz myšlenek:

„Všem to bylo asi protivné, jako mně, dívali se soucitně na Věru, myslím, že byli náhle všichni při ní,

Zdálo se mi to nesnesitelné, byla bych k ní nejradyji skočila a vytrhla jí hřeb, takhle kolem něho tajrlíkovala celý život, proto je takový a teď kolem

něho budu muset skákat já celý život, všechno se mi to zase zprotivilo, i jejich pohledy jako při funuse,

Venku to ještě jakžtakž šlo, ten déšť mi udělal dobře.“ (Trefulka 1962: 133)

Cizelovaným propojováním jednotlivých vypravěčských úseků je v Trefulkově novele posílena vnitřní celistvost textu a to i navzdory jeho polyfonní kompozici. Trefulka přitom občas používá i to, což lze nazvat asociační šev. Jako příklad tohoto postupu, kterým je posílena vzájemná souvztažnost jednotlivých partů, uvedu zde přechod mezi vypravěčskými projevy Věry a Karla, které se odehrávají na odlišných místech:

„Venku zase ta výheň, slunko svítlo do ulice jaksi zešikma, právě tak, aby bylo pořádně vidět, která ženská nemá umytá okna, jsou šedivě slepá, u nás to je také tak a zítra přijdou hosté. **Musím ještě večer umýt okna** [zdůraznil M. I.].

Šedivá okna [zdůraznil M. I.]. Čím víc na ně slunko svítí, tím jsou šedivější, zdálo se mi, že to nějak souvisí s tím, že zde sedím, ale myšlenky se mi přerušily, když jsem uviděl na prostředním skle nahoře do prachu namalovanou dívčí hlavu a datum 4. 6. 1950.“ (Trefulka 1962: 64)

Asociativní spojování jednotlivých partů není vždy provedeno na základě stejných nebo podobných prostorových rekvizit v rozličných časoprostorech, ale i na základě vyvolaných emocí. Dokládá to následující přechod, v kterém roli asociačního švu mezi Karlovým a Věřiným partem plní pocit strachu nebo leknutí:

„Najednou plechy zařinčely, ozval se kočičí skřek, kdesi se otevřelo okno, mužský hlas řekl ‘ty kurvy kočičí’, **průjezdem proběhla strakatá kočka a těsně za ní dopadl kus železné tyče a kutálel se až k mým nohám** [zdůraznil M. I.].

Polekala jsem se jako malá holka [zdůraznil M. I.]. Vešla jsem do domu, dveře na druhé straně chodby, co vedou na dvůr, byly dokořán otevřené, otvor modře svítal a proti němu jsem uprostřed chodby uviděla tmavou, neobvykle velikou postavu.“ (ibid.: 73)

Promyšlené střídání vypravěčských partů, jejich interakce, interference nebo dokonce i konfrontace, je v Trefulkově novele stejně důležité pro konstruování celkového smyslu textu jakožto jednání postav, jejich činy nebo jejich uvažování. Vyprávění tedy zde není chápáno pouze jako žánrová nutnost, ale zároveň jako prvek významový, který se aktivně a bezprostředně podílí na vytvoření sémantické stránky díla.

Na základě všeho dosud uvedeného novelu *Pršelo jim štěstí* lze považovat za jeden z prvních odklonů od literárních norem padesátých let. Zároveň je to i jeden z nejrazantnějších výrazů adoptování daných, ale také i určování nových tendencí v české literatuře šedesátých let. Trefulkovi se v ní (o povídce *Škaredá neděle* se to dá tvrdit jenom zčásti) podařilo vystihnout všechny dominanty literárního typu, který se dnes obvykle označuje souhrnným pojmem próza deziluze. Jeho průkopnické postavení není tedy dáno pouze datem publikování novely, ale i její modelovostí. Trefulka totiž jako jeden z prvních provedl důkladnou transformaci české prózy. Na tematické a ideové rovině je to vidět obzvlášť ve volbě vesnického prostředí, v kritickém pohledu na budovatelská léta a přehodnocováním jeho axiomů, což ústí v skepticismus, který vystřídal optimismus předchozí dekády, v generační pocit ztracenosti a opuštěnosti, který pramení ze střetu s rodičovským světem, ztělesňujícím deviaci budovatelského období. Jednotlivé lidské příběhy jsou u Trefulky zachyceny ve chvílích životní krize, která je zároveň krizí společenskou. Promyšlenou kompozicí, která spočívá na mnohoperspektivitě a fragmentaci děje, tedy na příběhové mozaičnosti, stejně jakožto i rafinovaným používáním vypravěčských technik a postupů, experimentováním s jazykem a syntaxí, novela *Pršelo jim štěstí* bezpochyby patří mezi modelové představitele znovuoobnovené modernosti v české próze (deziluze) šedesátých let, počínaje Klímovým románem *Hodina ticha* (1963) a konče *Žertem* Milana Kundery, který tyto deziluzivní tendence v české prozaické produkci svým způsobem dovršuje.

Prameny

- Kundera, M. 1991. *Žert*. Brno: Atlantis.
 Trefulka, J. 1962. *Pršelo jim štěstí*. Praha: Československý spisovatel.

Literatura

- Bílek, P. A. 2000. *Pár poznámek k principu variace jakožto prostředku konstruování fikčního světa v próze 60. let*. V: Denemárková, R. (red.). „ZLATÁ ŠEDESÁTA“ - Česká literatura, kultura a společnost v letech tání, kolotání a ... zklamání. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR. S. 206–216.
 Brabec, J. 2000. *Estetická norma a historie literatury v totalitním systému*. V: Denemárková, R. (red.). „ZLATÁ ŠEDESÁTA“ - Česká literatura, kultura a společnost v letech tání, kolotání a ... zklamání. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR. S. 11–18.
 Heřman, Z. 1962. *Kritikovy první prózy*. „Literární noviny“, 27. S. 5.

- Chvatík, K. 1994. *Žert nevinnosti a žert historie*. V: Chvatík, K. *Svět románů Milana Kundery*. Brno: Atlantis. S. 45–58.
- Ivačić, M. 2001. *On Milan Kundera – In a Problematic Manner*. „Umjetnost riječi“, 65 (3–4). S. 177–182.
- Jungmann, M. 1963. *Doslov*. V: Jungmann, M. (red.). *Pět novel*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění. S. 447–451.
- Kundera, M. 1991. *Poznámka autora*. V: Kundera, M. *Žert*. Brno: Atlantis.
- Novák, J. 2020. *Kundera. Český život a doba*. Praha: Argo & Paseka.
- Trefulka, J. 2002. *O nových verších Pavla Kohouta - polemicky*. V: Příbáň, M. (sest.). *Z dějin českého myšlení o literatuře 2. 1948–1958. Antologie k dějinám české literatury 1945–1990*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR. S. 177–182.

Internetové prameny

- Příbáň, M. *Československý spisovatel*. <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1635&hl=%C4%8Deskoslovensk%-C3%BD+spisovatel+>. Přístup 2. 1. 2022.
- Svoboda, K.; Kudlová, K. *Jan Trefulka*. <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=882&hl=trefulka+>. Přístup 10. 8. 2021.

The joke before The Joke. On Jan Trefulka's novella Happiness Rained on Them

The focus of the article is on the novella Pršelo jim štěstí (Happiness Rained on Them) by the Czech prose writer Jan Trefulka (1929–2012). First published in 1961 in the literary magazine Plamen, then in 1962 in book form as part of the prosaic diptych of the same title, and in 1963 in the selection Pět novel (Five novellas), this novella represents one of the most striking deviations from the (socio)realistic norms of Czech literature of the 1950s. At the same time, it is one of the first literary achievements in which the dominant features of disillusionment literature have been adopted. The paper thus presents an analysis of Trefulka's novella with the aim of contextualising it within the framework of Czech prosaic production of the 1960s, and of providing an explanation for the argument that it represents a model example of a specific type of prose in the literary output of that time. The article also discusses the novel's remarkable similarity with the world-famous novel by Milan Kundera, The Joke (1967), and presents an attempt to clarify where these similarities stem from.

Keywords: Jan Trefulka, Happiness Rained on Them, disillusionment literature, the fifties, The Joke

Katedra českého jazyka a literatury

Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové

<https://www.doi.org/10.17234/9789533792101.06>

Portréty po paměti: k poetice *Filtračních papírů* Petra Maděry

Abstrakt: Text je věnován stylu sbírky *Filtrační papíry* (2014) básníka Petra Maděry a analýze samotným autorem avizované filtrační poetiky. Konkrétní uplatnění této metody je zkoumáno na jazykových a motivických zvláštностech Maděrových básní. Pozornost je věnována především úmyslné fragmentárnosti (v protikladu k nedokončenosti), objektivizující estetice výčtu a obrazům zvířat a částí těla. Nacházeny jsou také styčné body mezi Maděrou a dalšími českými básníky počátku 21. století, Pavlem Kolmačkou a Petrem Borkovcem.

Klíčová slova: Petr Maděra, *Filtrační papíry*, česká poezie, básnický styl, básně o věcech, fragmenty

Petr Maděra patří k tvůrcům současné střední básnické generace. Narodil se 10. července 1970 v Kostelci nad Ohří a do literatury vstoupil v roce 1997 básnickou sbírkou *Krevel* (Stránský 1996: 91). Přestože se jedná o poměrně uznávaného autora, někdy bývá jeho básnická tvorba opomíjena – například rozsáhlá výběrová publikace *V souřadnicích mnohosti* jej zmiňuje pouze v souvislosti se spisovatelskou anketou Zlatá devadesátá časopisu „Host“, v níž šlo o zhodnocení tvorby devadesátých let (Fialová 2014: 23). Ve svých vzpomínkách na 90. léta sám Maděra uvádí, že jej ostatním tvůrcům Vladek Brabenec představoval jako „jediného skutečného zemědělce mezi námi“ (Maděra 2010: 22). To naznačuje, že Maděra patrně není vnímán jako výsostný umělec, nýbrž spíše jako člověk spojující různé světy – básník, prozaik, myslitel, výtvarný a literární kritik, ale také environmentalista. *V souřadnicích volnosti* pak jmenuje Maděru jako typického představitele fáze odmítnutí velkých gest, „zcivilnění“ české poezie a

snahu o osobní svědectví, společně s Děžinským, Rudčenkou a dalšími (Hruška 2008: 53).

Maděrova poetika byla již od počátku jeho tvorby vymežována několika základními impulsy. Ovlivněna byla zaprvé vztahem ke krajině a životnímu prostředí, souvisejícím se studiem krajinného inženýrství a prací v oboru – Vratislav Färber hovořil o nevšedním citu pro vnímání krajiny, který se projevil především v autorových prvních dvou sbírkách, *Krevelu* (1997) a *Komorní hůrce* (2001), jakož i ve veršovaném atlase hub *Houbeles pictus* (2008) (Färber 2014).

Druhým klíčovým prvkem Maděrovy poetiky je blízkost k výtvarnému umění, zejména grafickému a sochařskému. Nikoliv náhodou Martin Jan Stránský v časopise „Host“ při publikaci Maděrových veršů zdůrazňoval, že básník nějakou dobu pracoval v domě U Sedmi čertů na Maltézském náměstí, kde měl svou dílnu renesanční mystik a sochař Adrien de Vries (Stránský 1996: 91). *Filtrační papíry* (2014) jsou pak uvedeny výrokem Wallace Stevense o vztahu poezie a malby: „Ve velké míře sdílejí básníci své problémy s malíři, a básníci se proto musejí často utíkat k jazyku malířství, aby si vůbec mohli promluvit o svých vlastních otázkách.“ (Maděra 2014: 11)

Klíčovým pojmem je názvem knihy avizovaná filtrace – v anotaci se uvádí, že „filtr, nastavovaný neodolatelnému plynutí, může zachytit vzácný sediment – báseň“. Vratislav Färber blíže označuje tyto procesy za „filtrování, vrstvení, kopírování, sedimentaci, rastrování, texturaci“ (Färber 2014). Spíše než o tradiční básnickou tvorbu se přitom jedná o poezii zvláštním způsobem performativní – více než o předvedení výsledku „filtrace“ jde v textu o zachycení samotného procesu.

Ten je přitom zajišťován několika výraznými stylistickými strategiemi. Z lexikálního hlediska je dojem filtrace vyvoláván postavením poměrně málo frekventovaných lexémů proti slovům, která ostentativně zdůrazňují svou neutralitu a „bezbarvosť“. Vzácně užívaná slova lze vysledovat například v básni *Ateliér* (Maděra 2014: 57), kde zaznívají jak výrazy spojené s původně cizojazyčnou odbornou terminologií (stafylokok, metabolická, transmutace, teritorium, mikroskopického), tak výrazy typické spíše pro lyrické vyjadřování (mykání, pradávna, kanutí, myriády, pstřeň, zardělé, rozklíženými).

Popsaný postup by nebyl nicméně ničím novým, ba ani výjimečným, kdyby nebyl jeho účinek násoben užíváním zmíněných neutrálních slov a obrátů, jež pro „vyfiltrované“ lexémy vytvářejí dojem jednolitého pozadí. Pod tento dojem se podepisují především tři okruhy výrazů: slova spojená s bílou barvou, slova spojená se světlem a slova spojená s papírem – ten je nejen asociativně spojen s bílou barvou i světlem (prosvícením), ale záro-

veň ukotvuje texty v představě určitějšího, materiálnějšího podkladu. Adjektivum „bílý“ lze v různých rodech a pádech na malé ploše sbírky napočítat celkem 22x, nemluvě o dalších obměnách (2x bělmo, 1x bělavý, bělice, Bělina a bledý). Slovo „světlo“ a z něj odvozené výrazy dostanou prostor celkem 21x. Slovo „papír“ a z něj odvozené výrazy se, kromě samotného názvu sbírky, objeví v průběhu sbírky celkem 13x.

Podobnou Maděrovou strategií je také důsledné spojování konkrétních a abstraktních substantiv. Například v básni *Vrstvy* narazíme na kombinace „slupky vědomí“, „vrstvy skutečnosti“, „součin země“, „souvrství emocí“ a některé další méně výrazné či jednoznačné vazby (ibid.: 14). Tento postup lze interpretovat jako slabší variantu výše popsaného způsobu, jak navodit dojem úspěšně provedené filtrace životního a myšlenkového materiálu. Za určitých okolností je přitom možné jako výsledek filtrace chápat kteroukoliv ze součástí spojení, jak část konkrétní, tak část abstraktní. Konkrétní slova mohou filtrační sediment reprezentovat svou materiálností, jež přetrvává coby vizuální či audiální představa poté, co dozní řeč, zatímco abstraktní slova může čtenář vnímat jako myšlenkovou strukturu, která zůstává v textu zachycena, když se vše hmotné odplaví. Básně jsou v tomto ohledu přístupné pro výrazně odlišné způsoby myšlení a interpretace.

Filtrační estetika má z podstaty blízko k poetice fragmentu s jeho otevřeností a nedořečeností, kterými bývá tematizována noetická a ontologická mezerovitost světa či kterými je čtenář puzen k vlastní aktivitě a doplňování (Hodrová 2001: 148). Nelze je však bez dalšího ztotožňovat. Zatímco fragment staví na akcentování své nekompletnosti a část, která chybí, je stavěna na odív a zdůrazňována, maděrovská filtrace staví právě na opačné představě, a sice, že obnažení esence věci či jevu pomocí filtrace ji činí uchopitelnější, pravdivější, a tedy zřejmě i kompletnější.

Blízkost filtrace k fragmentárnosti je přitom v samotné sbírce tematizována verši na konci poslední, dvanácté básně oddílu *Kristus nese Krista*, kde se píše, že „mnohé básně, / jak špiní rezem bělmo snu, / když se prodírají časem, mají půvab / rozdrčené řeči, podstatných fragmentů, / neartikulovaných chrlení lásky“ (Maděra 2014: 30). Hlubší zamyšlení nad touto formulací však přináší poznatek, že básně, o kterých je v této pasáži řeč, nejenže nemusejí být básněmi *Filtračních papírů*, ony jimi velmi pravděpodobně ani být nemají. Do celkového ladění sbírky se daleko víc hodí interpretace, že básnický subjekt zde své básně označuje coby „rez“, který „špiní bělmo snu“ – tedy barevný filtrační sediment vyjevující se proti bílému pozadí. „Básně“, které „nesou půvab rozdrčené řeči a podstatných fragmentů“, jsou tím, co vzniku filtračního sedimentu předchází, z hlediska autorského pohledu na genezi textu pravděpodobně myšlenka, představa, či dokonce

starší verze básní, dosud nefinální, nepřefiltrované, a tudíž svou neučesanou krásou fragmentární.

Rekapitulace Maděrových strategií užívaných pro čtenářské přijetí filtrace jako procesu, který v básních probíhá, by nebyla kompletní bez zmínky o roli přírodovědecké a technické slovní zásoby. Přestože zachycovaný svět je v zásadě zcela kulturní a lidský, mnohé popisy jsou formulovány způsobem, který naznačuje přirozenost, neodvratnost a objektivitu daných procesů „přeměny kovů, metabolických látek, transmutace tělních láv“ (ibid.: 57).

Lexikum spojené s flórou prorůstá celou sbírkou. Projevuje se jak užíváním rostlinného názvosloví ve spojení s lidským světem – například „poupata malých ponožek“ (ibid.: 61) či „svinutí lidé v temných pupatech“ (ibid.: 69) –, tak narážkami na zemědělskou činnost. Ty se projevují uplatňováním výrazů jako „krechty“ (ibid.: 69), tedy skladovací zemědělské jámy, nebo obrátů typu „mrva na ramenou stromů“ (ibid.: 38). Ve všech těchto případech jsou nicméně přírodní a agrikulturní procesy připraveny o případné směřování: zmínky o pupatech jsou formulovány tak, aby bylo zjevné, že těžko rozkvetou v květiny, a zemědělské postupy a nástroje rovněž stojí v textu samostatně, neutěšeně a odtrženě od jakýchkoliv případných produktů.

Také technika, tento zdánlivý vrchol lidské pragmatičnosti a důrazu na funkci, je ve svém směřování k cíli oslabena a stává se pouhým pohrobkem někdejšího záměru. V průběhu *Filtračních papírů* se tak střídají přístroje vnímané jako zastaralé, jako „šumící“ kazetový magnetofon (ibid.: 14) nebo psací stroj se „vzpříčenými pařáty“ (ibid.: 28), s odkazy na každodenní techniku současnosti, například telefon, buďto „spící“ (ibid.: 62), nebo naopak „rozsápávající klid“ (ibid.: 84), či dokonce grafický program, když se objeví „úhlopříčná prasklina, / zvlněná jako gradační křivka fotoshopu“ (ibid.: 42).

K projevům technického slovníku lze zařadit též užívání měrných jednotek ve třetím oddílu sbírky. Ten je nazván „centimetry čtvereční“ a obsahuje básně *Centimetry čtvereční z mysli A. W. a Ateliér*. Části prvního jmenovaného textu jsou vždy uvedeny buď označením „cm²“ (kratší básně) nebo „2 cm²“ (rozsáhlejší básně). Nadpisům je přitom možné rozumět jak v tom smyslu, že označují rozsah místa básní zkoumaného, tak způsobem, že vymezují rozsah samotné básně na stránce knihy – a velmi pravděpodobně činí obojí současně. To dále posiluje už tak úzkou vazbu mezi jazykovostí a věcností a současně upozorňuje na samotnou materii básní: ty jsou prezentovány jako něco, co je současně textem a zbytkovým, přefiltrovaným nánosem skutečnosti.

K určujícím prvkům Maděrových básní ve *Filtračních papírech* patří rovněž jejich ne-hybnost či anti-teleologičnost, opět v ostrém kontrastu ke klasickým básním s jejich syntézou na konci textu. Velká část Maděrových básní není koncipována jako chronologické sdělení přecházející postupně od úvodu do vyústění, dějového, myšlenkového či jiného. Namísto toho jsou jazykové prvky i jimi vyvolávané asociace a obrazy řazeny paratakticky, a budí tak dojem seznamu či výčtu.

Předváděné objekty jsou umístěny do až zásvětní nepřítomnosti času, neustálého opakování, v němž se sice vyjevuje podstata věci či jevu, avšak bez jakéhokoliv, třeba i nepřímého, zasazení do velkého narativu světa. Pro příklad je možné nahlédnout do jedné z menších básní v oddílu „centimetry čtvereční“: „Kýbl zaklíněný za potrubím, voda z hadice, / ledová a svatá, neustále proudí / do kamenného koryta. / Bezmasý hák v bezčasí.“ (ibid.: 53) Tento příklad je obzvláště symptomatický, jelikož se v něm zřetelně objevují oba zmíněné prvky, bezčasí a „neustálost dění“.

Zároveň je vidět, že jednotlivé obrazy a hranice mezi nimi neodpovídají formální struktuře básně: první obraz (kýbl) zabírá polovinu prvního verše, druhý obraz (proudící voda) odpovídá druhé polovině prvního verše, jakož i druhému a třetímu verši, třetímu obrazu (hák) je pak vyhrazen čtvrtý verš. Určitá přerývanost, které je tímto nepoměrem dosahováno, je zneklidňující a může vnímání textu jako seznamu zastírat, avšak nakonec vždy pouze dočasně. Poměrně výrazně se však podílí na podtržení materiality textu. Jednotlivé „objekty“, které mají ve světě různou velikost a tvar, zabírají v jazykovém systému přibližně stejný prostor, to však neplatí pro konkrétní text – Maděrova řeč se přizpůsobuje materiálnímu světu tím, že malému a méně významnému háku vyhradí pouze jeden verš (čtyři slova), zatímco voda z hadice, která tvoří jádro básně a strhává na sebe pozornost, si uzurpuje dva a půl verše (jedenáct slov).

Jedna souběžná výpověď či obraz obvykle zabírá prostor jednoho či dvou veršů, výjimečně je ale užito ještě rychlejší střídání. Například na začátku třetí části básně *Kristus nese Krista* lze narazit na dvojverší: „Hřeby... okřísle oči... rty ženy... / polykání anděličků... prosvítání...“ (ibid.: 18) Důraz na estetiku výčtu opět není novinkou, a to ani v případě, že ji zůžeme na soupisy materiálních objektů – poměrně často se vyskytuje v básních o věcech, a to napříč historií, ve výrazné podobě například v manýristické stylizaci inspirované zátiším, ale i v jiných dobách. Zejména ve 20. století se pak zájem o objekty a předmětnou kulturu stal všudypřítomným (Brown 2020: 21–23).

V Maděrových textech však narazíme na snahu o popření očividné ornamentálnosti. Umberto Eco ve své vizuální eseji *Bludiště seznamů* rozděl-

lil seznamy na pragmatické a poetické, a jakkoliv se *Filtrační papíry* často svým výrazovým plánem úspěšně maskují jako první jmenovaný typ, svou funkcí se velmi zřetelně přiřazují k druhému jmenovanému. Podobně jako v buddhistických mantrách či mariánských litaních nezáleží ani tak na tom, co přesně a v jakém pořadí je vyjmenováno, ale na omamném až hypnotizujícím zvuku vršících se slov a na potenciálu nekonečna, který je naznačován (Eco 2009: 116–118).

Jednou z těžko opomenutelných vlastností seznamů, která stojí v přímém protikladu k výše uvedenému, je přitom jejich znakovost. Každý z prvků slovního výčtu odkazuje k významu, který je recipienty často dokonce vykládán jako něco, co stojí „v objektivním světě“, mimo sám seznam. Tendenci k sémiotickému čtení vzdorují Maděrovy texty svou na odiv vystavovanou materiálností, omezením symbolického a kulturního náboje zachycovaných věcí ve stylu proslulého steinovského „růže je růže“.

Zároveň však Maděrovy básně na tento typ chápání do určité míry přistupují, když v některých pasážích samy tematizují srovnání mezi „seznamem věcí“ (materiálních) a „seznamem znaků“ (textových). Jazykovost je otevřeně evokována hned několikrát. V předposlední básni sbírky pojmenované *Návrat ztraceného syna* se objevují verše, v nichž je zachycen vztah k matce: „Řeč věcí, které držela a bude držet tolikrát / jako řeka / své kameny...“ (Maděra 2014: 84) V básni *Portrét skla domovních dveří* je řečeno, že „to, co vyprasklo, vylíhlo se z rozbitých oken, ze skelných hrotů, temně nasládlé, zakrvácené,“ je „proud té vnitřní řeči života, poezie“ (ibid.: 43). Je však zajímavé, že i přes tuto tematizaci řečové povahy jevů ve světě není víceméně nikdy odhaleno, k čemu přesně by jednotlivé znaky měly odkazovat – či, lépe řečeno, s tím, k čemu odkazují, nejsou spojeny arbitrárně, nýbrž objektivně a materiálně. Matčiny věci se nevztahují k matce díky konvenci, nýbrž proto, že na nich matka svým dotekem zanechala svou esenci; rozbité sklo není poetické díky konvenci (jako by tomu mohlo být u slov jako „růže“, „láska“ nebo „stříbrojasný“), nýbrž proto, že v subjektu vyvolalo pocit poetična fyzickým prožitkem – patrně bolestivým a krvavým.

Maděrovskou filtraci lze popsat také jako zvěčňování prezentovaných výřezů světa. Většina zachycených objektů má povahu předmětu, někdy jde dokonce o věci denní potřeby, které lze označit za prototypické věci: zmiňují se „dna hrnců“ a „opilé nádoby“ (ibid.: 34), „zmordované boty“ (ibid.: 42), „televize“ (ibid.: 17), „kovový džber“ (ibid.: 55) a četné další. Jejich zařazením do seznamu se jejich věčnost nekonstituuje, pouze zvýrazňuje.

Tato mapa každodenních věcí, která je konstruována pomocí přítomnosti a vzájemných poměrů všedních předmětů, je pak doplňována dalšími objekty, někdy dokonce nikoliv materiálními. Obvykle jsou ovšem i koncepty v zásadě nehmotné nazírány prismatem materiálních objektů; kromě výše zmíněných vazeb abstraktních a konkrétních prvků narazíme například na verše „použitá bolest, obnošená, jako bys ji koupil / z druhé ruky v druhé polovině života...“ (ibid.: 25). Na pomezí mezi těmito pomyslnými póly každodennosti a nehmotnosti pak narazíme i na objekty, které v běžném chápání jako věci vnímány nejsou či se nacházejí na periférii jejich množiny. Jde především o zvířata a části těla – zatímco v prvním případě je na překážku naprostému zvěcnění představa alespoň určité autonomie či vůle, ve druhém případě je silně pocífována podřízenost jednotlivých tělesných částí mozku či duši člověka.

Ve zvířecích obrazech ve *Filtračních papírech* převažují tvorové drobnější, často takoví, kteří jsou považováni za škodné a nesou konotace spíše negativní – myši, krysy, pavouci či mouchy. Typická je v tomto ohledu báseň *Portrét jen po paměti, před nocí*, kde je zachycen obraz zanedbaných, rozpadajících se míst, věkovitých, přesto však plných hnilobného života – spojení „uzamčení křídla“ nasvědčuje, že se jedná o místnosti starého domu, možných interpretací je však více. Představu horečně se množící havěti neurčité povahy zde vyvolává především spojení „pokolení žijící v přehradě blaniče“ (ibid.: 68) – není přitom jasné, zda jde o hmyz, hlodavce, rybenky či jiné tvory. Výraz „pokolení“ předává jen informaci o mnohosti a proměnlivosti (současné však, podobně jako u proudící vody popisované výše, o určité neměnnosti a bezčasé věčnosti těchto „pokolení“).

V téže básni se pak objevují „pěšiny myši“ (ibid.: 68) a rovněž zde se jedná o využití strategie nedořečenosti: zatímco u „pokolení“ byli tvorové označeni a zachyceni, ale nebylo jasné, o které organismy vlastně jde, u myši je identita jasná, nikoliv však již jejich konkrétní lokalizace – na přítomnost hlodavců může čtenář usuzovat pouze na základě přítomnosti jejich cestiček. Vzhledem k převažující filtrační estetice můžeme i zde usuzovat, že zobrazen je výsledek filtrace, tedy to, co se udrželo nejdéle při odplavení všeho ostatního – toho, co je pro daný zobrazený prvek tím nejpodstatnějším či snad nejvytrvalejším. Ukazuje se přitom, že tato filtrace může probíhat i na úkor zjevné srozumitelnosti.

Kromě myši jsou v jiném textu podobným způsobem využívány rovněž krysy. Báseň *Obrazy zbořených jídel*, která zachycuje konzumní společnost přeplněných lednic a zbytečného plýtvání, pak jako by se přímému pojmenování krysy ostentativně vyhýbala: „rychlé chlupy doby / vyrážejí z tunelů / k popelnicím / se zpopelněnou žranicí. Igelitové rozmanitosti, / rostliny

uhýbají krysímu.“ (ibid.: 35). Slovo „(to) krysí“ pak upomíná na postupy německojazyčné poezie, především pak Georga Trakla, v práci se zpodstatněnými adjektivy. Také zde tedy můžeme vysledovat oba typy filtrace – synekdochální derivaci zvířete na „chlupy“ (které za sebou pohybující se krysa může zcela přirozeně zanechat) a současně též zobecnění zvířete na samotnou jeho podstatu, „to krysí“, které v sobě zahrnuje nejen abstraktizaci a zprůměrování množiny všech zástupců krysího rodu, ale především souhrn všech kulturních a jazykových nánosů.

Důraz na tvory vnímané jako nízké a hemživé přetrvává i v případě, kdy na scénu vstoupí „ušlechtilejší“ a symbolicky zatíženější zvíře: „Vlk vyrůstající z krajiny hlavohrudí, / ohonem v domě, u horoucí plotny / v rozkroku hospodyně.“ (ibid.: 54) Hlavohrud' se, jakožto součást hmyzího těla, zprostředkovává také do těchto veršů holou, odhalenou a pročištěnou realitu světa Maděrových básní, kterou lze popsat jako zcela ostentativně přízemní a zavrhuující vznešené iluze.

Části těla nalézají své místo téměř v každé básni, byť nikdy nepřevažují. V některých případech se jedná o další rozvíjení zvířecích obrazů, jako když se objevují „vlhké ptačí oči na skleněném dně konve“ (ibid.: 37) či „rýhování ledu psím špičákem“ (Maděra 2014: 83), častěji se ale jedná o výsledky filtrace lidské existence. Nalezneme „protínání vystouplých klíčnicích kostí v zámku lože“ (ibid.: 30), „vedlejší srdce v plechové schránce“ (ibid.: 41), „páteř a srdce v okrové písečné bouři“ (ibid.: 44) či „mícha spojená s očními stíny / vyvětrávaná v ozvech plamenů“ (ibid.: 63) a mnoho dalších.

Ve všech zmíněných případech je přítomna vazba mezi dvěma částmi těla, popřípadě jsou alespoň jmenovány v množném čísle – položením důrazu na tuto vazbu je však paradoxně ještě zостřen pocit vytržení z ústrojnosti lidského těla. K tomu rovněž přispívá neobvyklá lokalizace („v zámku lože“, „v plechové schránce“, „v písečné bouři“, „v ozvech plamenů“) – ta ovšem může být současně vysvětlena coby další z návratů „filtrační estetiky“, tedy postavení konkrétních objektů proti neutrální a jednolitě ploše určitého pozadí (prostěradlo lože, plech schránky, nezřetelný závoj vířícího písku či ohně).

Skutečnost, že jsou kosti, srdce a další části těla prakticky vždy zachycovány samostatně, bez kontextu zbytku těla, pak napomáhá jejich ustavení coby materiálních, ne-funkčních objektů, výsledků „filtrace“ lidských životů – budí tedy dojem, že z nějaké příčiny zůstaly jako jediné poté, co zmizely všechny ostatní části člověka.

Tento pocit je ještě výraznější v okamžiku, kdy jsou zmíněny části těla, u kterých je jejich osamostatnění něčím běžným a očekávaným, například vlasy a nehty. Podobně jako části těla v užším slova smyslu jsou pozůstat-

ky také obvykle zmiňovány v množném čísle či ve spojení s jiným tělesným produktem. Narazíme kupříkladu na tyto kombinace: „Sifonem zadržlé ženiny dlouhé vlasy / s vysráženým spermatem“ (ibid.: 21) nebo „To je umění psát, / mít ve skřelích útržky z cizí koupelny, vlasy, chloupky / a jiné důkazy osobního růstu“ (ibid.: 23). Všechny tyto zmíněné pasáže vytvářejí poměrně svébytnou dynamiku: opakovanou činnost či „lidský život“ v minulosti a nehybnost a analytický pohled na věc v přítomnosti, tedy po provedení filtrace, jež tímto způsobem nabývá až apokalyptických rozměrů.

Vytvářením dojmu hmotného a taktilního světa vstupuje Maděrova poezie mimo jiné do dialogu se současnými proudy poststrukturalistického myšlení obracejícího se k materii. V některých ohledech je možné *Filtrační papíry* číst jako přitakání těmto důrazům, v současné české poezii poměrně obvyklé, jak je vidět například v textech Petra Borkovce, Pavla Kolmačky a dalších klíčových tvůrců. Kromě neustálého připomínání fyzického substrátu světa proniká materializace také do hodnocení procesu psaní – zmíněn byl obraz básně jako rzi, která špiní bělmo snu, nalezneme však i méně nápadné obraty jako báseň, která stojí „ve dveřích“ (ibid.: 28) nebo báseň, která je „zaprasená“ (ibid.: 75). Přítomny jsou též nové pokusy o metaforické promyšlení dualistických konceptů, jako když se objeví spojení „tělo, stínítko duše“ (ibid.: 74).

V jiných ohledech Maděrova poezie otázku hmoty problematizuje, a to zejména tím, že dokazuje, že příklon k materiálnosti nemusí nutně znamenat přijetí lidské smyslové tělesnosti. Lidské tělo je především prostřednictvím ukázaného důrazu na jednotlivé jeho části a zbytky přesunuto do pozice materiálu – není propojeno s pozorujícím a hodnotícím subjektem. Blanka Čínátlová si v *Příběhu těla* s odkazem na Merleau-Pontyho a Patočku všimá skutečnosti, že část potenciálně viditelného světa zůstává vždy neviditelným – zdrojem této neviditelnosti je hloubka (ukrytost za předmětem) a skutečnost, že tělesný člověk hledí v jeden okamžik vždy pouze jedním směrem (nedohlédne za svá záda). Toto nastavení posléze vede k úvahám o určující úloze prostorovosti v lidském životě a o tělesné aktivitě směřující k proměnám světa (a jeho horizontů) jako úběžníku lidského bytí (Čínátlová 2009: 12–13). Z tohoto úhlu pohledu využívají Maděrovy verše v plném rozsahu možnosti, které skýtá viditelnost a materiálnost objektů a současně zdánlivě paradoxní netělesnost subjektu.

Popisované tendence jsou lépe viditelné v okamžiku, kdy *Filtrační papíry* srovnáme s podobnými texty obou výše zmíněných básníků. Kolmačka v básni *Pumpy v pravidelném rytmu* vrství seznam obrazů podobně jako Maděra, skrytá dimenze textu se však nachází především ve spojení krajiny a lidského těla. S verši popisujícími pohyb ryb a planktonu se pak mísí pasá-

že jako „krvinky unášené proudem řítí se úžinou“ nebo „zdá se nám sen, mozek vysílá vlny“ (Kolmačka 2018: 9). Subjekt pozorující je současně pozorovaným: odhalováním skutečností o hmotě kolem současně poznává sám sebe, svou tělesnost a nervové ustrojení. Takové prolnutí Maděra neuznává, a přestože je možné k němu při interpretaci básně dospět – například v básni *Vrstvy*, kde se hovoří o „vrstvách vědomí“ (Maděra 2014: 14) –, je jeho subjekt v zásadě nehmotným a vševidoucím.

V Borkovcově *Obraceném kameni* se čtenáři nabízí osm oddílů, z nichž první tři a poslední čtyři téměř úplně odpovídají maděrovské stylizaci, kupříkladu: „1 / chodby, prázdná pouzdra / plná střevličí kapsle / důlek s víčkem pavučiny“ (Borkovec 2018: 67). Čtvrtá část básně je ovšem krátkou etymologickou citací vztahující se ke slovu „střevlík“. Dualita mezi přírodním a kulturním (a potažmo mezi tělesným a duševním) je díky této kompozici obzvláště napjatá a nepřehlédnutelná. V sedmi strofách se odhaluje, co subjekt vidí (nebo může vidět), v jedné strofě to, co subjekt ví (nebo nač si může vzpomenout). Subjekt tím na knižní stránce dostává své konkrétní místo, je mu vyhrazena část hmotné substance média. Něco takového se u Maděry opět takřka nevyskytuje – subjekt je všude a současně nikde.

Potvrzuje se tedy, že ačkoliv je poezie Petra Maděry pevně zakotvena v kontextu současné české tvorby, v mnoha ohledech kráčí vlastní cestou. Do básnických textů vnáší prvky z jiných druhů umění a přírodovědný a environmentální pohled – který se, jak bylo ukázáno, ve *Filtračních papírech* uplatňuje také při popisech interiérů a věcí. Popsané filtrační a pozorovací metody jsou pak nejen neobvyklým způsobem tvorby, umožňují také svébytný způsob recepce výsledných textů.

Filtrační papíry rovněž pokračují v tendenci, která byla v souvislosti s Maděrovým psaním zmiňována již před sestavením této sbírky, a sice v důrazu na všednost a civilní pohled na věci. Na některých místech se zachycené obrazy stávají až „ostentativně přízemními“. Důrazy na garanci osobním prožitkem a autenticitu, jež bývají v souvislosti s Maděrou rovněž zmiňovány, jsou nicméně povahou této básnické sbírky přinejmenším zpochybněny. Zatímco u básní Petra Borkovce nebo Pavla Kolmačky, jež užívají podobných postupů, je materiální role pozorovatele zřetelná, Petr Maděra se ve *Filtračních papírech* vydal cestou právě opačnou. Po důkladné filtraci zůstává přítomna špína a sediment, zatímco subjekt je potlačen; a autenticita, je-li vůbec přítomna, vyvěrá právě z jeho nepřítomnosti.

Prameny

- Borkovec, P. 2018. *Herbář k čemusi horšimu: ohlasy a centony a procvičování*. Praha: Fra.
- Kolmačka, P. 2018. *Život lidí, zvířat, rostlin, včel*. Praha: Triáda.
- Maděra, P. 2010. *Hodinky ztracené v závěži*. „Host“, 26, 5. S. 22–23.
- Maděra, P. 2014. *Filtrační papíry*. Praha: Fra.

Literatura

- Brown, B. 2020. *Teorie věcí*. V: Hrdlička, J. Pšenička, M. Snelling, A. (sest.). *Věci v básních: Od Achilleova štítu po hyperobjekty*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta. S. 9–31.
- Činátlová, B. 2009. *Příběh těla*. Příbram: Pistorius & Olšanská.
- Eco, U. 2009. *Bludiště seznamů*. Praha: Argo.
- Färber, V. 2014. *Úvodní slovo*. „Éditions Fra“. <https://www.fra.cz/autorska-cteni/2014/10/21/petr-madera-glosy-vratislav-farber>. Přístup 28. 12. 2021.
- Fialová, A. 2014. *Česká literární kultura 2001–2010*. V: Alena Fialová (ed.). *V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Praha: Academia.
- Hodrová, D. 2001. *...na okraji chaosu...: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst.
- Hruška, P. 2008. *V souřadnicích volnosti*. Praha: Academia.
- Stránský, M. J. 1996. *Petr Maděra*. „Host“, 12, 3/4. S. 91.

Portraits drawn from memory: On Petr Maděra's poetry collection Filtrační papíry

The paper aims to describe the style of the 2014 poetry collection Filtrační papíry (Filter Papers) by Petr Maděra, and to analyze the "filtration poetics" heralded by the author himself. The paper explores how this method was used in the creation of the specific language and motif structure of Maděra's poems. A particular attention is paid to the intentional fragmentariness (in opposition to unfinishedness), objectivizing aesthetics of enumeration and depiction of animals and body parts. Parallels between Maděra and other Czech poets of the early 21st century, Pavel Kolmačka and Petr Borkovec, are also drawn.

Keywords: Petr Maděra, Filtrační papíry, Czech poetry, poetic style, poems about things, fragments

Katedra bohemistiky

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

<https://www.doi.org/10.17234/9789533792101.07>

Kdyby umění mohlo něco změnit, dávno by je zakázali (Ještě jednou k proměnám vztahu beletrie a politiky v názorech a dílech českých literátů po roce 1989)

Abstrakt: Stať je zaměřena především na postižení toho, jak se měnil vztah českých literátů k politice a společenskému dění po roce 1989. Snaží se ale také o kritickou revizi dosud publikovaných výkladů na toto téma i aplikaci nových přístupů a podnětů. Výsledkem je zjištění, že všeobecně uznávaná teze o depolitizaci českého literárního pole v devadesátých letech má charakter spíše proklamativní a obsahy mnohých děl tehdy vydávaných ji nepotvrzují (což se paradoxně týká i próz Jiřího Kratochvíla, který je vnímán jako iniciátor a protagonista zřeknutí se vzájemných vazeb a přesahů mezi literaturou a politikou). Ukázalo se také, že zmíněná depolitizace se projevovala spíše v odmítání tzv. politického čtení literatury převažující částí odborné veřejnosti. Ještě větší paradox odhalilo sledování, v co vyústily aktivity představitelů a spolupracovníků nakladatelství i časopisu *Host*, na jejichž počátku stála slova šéfredaktora obou *Hostů* Miroslava Balaštíka z roku 2002 o pasti estetismu a chybné rezignaci spisovatelů na kultivaci duchovního zázemí společnosti. Významná polemika o angažované literatuře se odehrála po vydání sborníku *Fantasia* v r. 2008. V této době zaujali místo Jiřího Kratochvíla, jehož názory na vztah literatury a politiky dominovaly v 90. letech 20. století, Milan Kozelka a Ladislav Šerý, kteří soudobé společenské a politické poměry podrobili nemilosrdné kritice. Šerý však její význam a dopad sám zhodnotil velmi skepticky bonmotem figurujícím v názvu této stati.

Klíčová slova: autorská skepse, past estetiky, proměny vztahu literatury a politiky, české prostředí, po r. 1989

Má dosavadní literárněvědná i občanská zkušenost vyústila už před časem v pevné přesvědčení, že umělecká literatura a politika jsou kdekoliv a odedávna vzájemně provázány, a to v mnoha ohledech, v rozmanitých podobách, s různou intenzitou, nicméně permanentně. Nejinak

nahlížím v daných souvislostech na českou literaturu a českou společnost, a to nezávisle na střídání politických uspořádání či sociálních systémů. Toto osobní stanovisko navíc rezonuje a koresponduje s bohatou a pestrou odbornou reflexí dotyčné problematiky, jak zahraniční, tak domácí provenience.¹ Sám jsem také řadu takto zaměřených prací několikrát rozhojnil², nejdůkladněji a nejobsáhleji patrně ve stati *Angažovanost – nepatříčnost, nebo nezbytnost?* (*Proměny vztahu českých spisovatelů k politickému dění po roce 1989*), která byla zveřejněna v polském překladu.³ Další návrat k tomuto tématu byl vyvolán především faktem, že od zásadního politického zlomu v naší společnosti už uplynulo více než třicet let, které z historického hlediska představují vlastně nejdelší období ve víceméně stejném společenském uspořádání od počátku dvacátého století. Stávající režim se přitom nevymezoval a ani nyní nevymezuje vůči uměleckým aktivitám nijak mentorsky, represivně či agresivně. Roli při rozhodnutí k opakovanému badatelskému návratu sehrála rovněž potřeba prověřit dříve formulované názory, zahrnout do zorného pole nově se objevivší díla, události či procesy. A také nutkání poohlédnout se po nových metodologických přístupech

¹ Několik ilustrativních příkladů z nedávné doby: Афлатуни, С (Евгений Абдуллаев). 2021. *Как убить литературу. Очерки о литературной политике*. Москва: ЭКСМО; Eagleton, T. 1991. *Ideology: An Introduction*. London: Verso; Eagleton, T. 2005. *Úvod do literární teorie*. Překlad P. Onufer, Praha: Triáda; Jameson, F. 2016. *Postmodernismus neboli Kulturní logika pozdního kapitalismu*. Překlad O. Sixtová a J. Šebek, Praha: Rybka Publishers; Jameson, F. 2002. *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. London: Routledge; Kanda, R. 2021. *Český literárněvědný marxismus: Kapitoly z moderního projektu*. Brno: Host; Macura, V. 1998. *Český sen*. Nakladatelství Lidové noviny: Praha; Macura, V. 1993 *Masarykovy boty a jiné semi(o)fejetony*. Pražská imaginace: Praha; Macura, V. 1992. *Šťastný věk. Symboly, emblémy a mýty 1948-89*. Pražská imaginace: Praha; Геннадий О.; Хеллман, Б.; – Хуттунен, Т. (red.). 2014. *Политика литературы – поэтика власти*. Москва: Новое литературное обозрение; Steiner, P. 2002. *Lustrování literatury. Česká fikce v politickém kontextu*. Překlad M. Korbelík, V. Faktor, K. Palek. Nakladatelství Lidové noviny: Praha; Sweney, M; Peprník, M. (red.). 2003. *[Mis]understanding Postmodernism & Fiction of Politics, Politics of Fiction*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci; „Pulsy“ (Literatura a politika – monotematické číslo); Проскурина, В. 2017. *Империя пера Екатерины II: литература как политика*. Москва: Новое литературное обозрение.

² Viz například Machala, L. 2004. *Obnovení svéprávnosti. Jak se v polistopadové době změnilo postavení a funkce české literatury?* „Host“, 20, 10. S. 12–16; Machala, L. 2017. *Manipulace jako univerzální nástroj totalit různého charakteru*. V: Kiss Szemán, R.; Mészáros, A. (red.). *Středoevropské kulturní formace v boji proti komunistické totalitě*. Észtergom: Nadace svatého Vojtěcha pro výzkum střední a východní Evropy. S. 181–188.

³ Machala, L. 2015. *Zaangażowanie polityczne – niepożądane czy konieczne? Przemiany postaw polskich pisarzy wobec wydarzeń politycznych po 1989 roku*. (*Angažovanost – nepatříčnost, nebo nezbytnost? Proměny vztahu českých spisovatelů k politickému dění po roce 1989*. Přeložila Hanna Olejniczak.) „Miscellanea Posttotalitaria Wratlaviensia“, 3, 3 (Elity w krajach Europy Środkowej i Wschodniej po roku 1989). S. 135–144.

k této problematice či názorových pohledech na ni. Kýžené nové podněty jsem našel v mimořádně zdařilé diplomové práci Hany Blažkové *Literatura bez úvazků? Podoby českého (a polského) politického čtení v 90. letech 20. století*, obhájené v roce 2019 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, ústavu české literatury a komparatistiky a také v dalších statích této mladé badatelky rezonujících s dotyčnou prací. Jako komparatistka nahlíží toto téma v širší perspektivě, a zejména přihlédnutí k soudobému polskému literárnímu vývoji a společenskému kontextu jí pomohla artikulovat několik zásadních konstatování a postřehů. Například jde o poukaz na to, že pojmy jako politično, političnost a politické čtení jsou v polské literatuře běžnou součástí literárního diskurzu už od poloviny devadesátých let dvacátého století, přičemž terminologické kultivaci pojmu politično a dalších s ním souvisejících byla věnována rozsáhlá diskuse, kterou shrnula Dorota Kozicka v charakteristiku tří typů myšlení o politice a literatuře. Podle prvního znamená politika konkrétní institucionalizovanou vládu nebo střet stranicky formulovaných ideologií, druhý vnímá politično ve smyslu světového názoru (tedy ideologie, jež nemusí být totožná s žádnou institucionalizovanou politickou silou) a zdůrazňuje naivitu názoru, že politice je možné uniknout. Třetí pak definuje politiku jako otázku vztahů silnější versus slabší, jako vztahy závislosti a moci. Literatura by podle třetího typu měla tuto každodenní političnost především problematizovat, tedy zpochybňovat všechny debaty a diskurzy, v nichž političnost přichází ke slovu, ale také odhalovat političnost pod povrchem všech diskurzů a demontovat politické jazyky, které tvoří pořádky našeho života (srov. Blažková 2019: 17–18).

V parafrázovaném souhrnu však lze postrádat vymezení pozice a fungování literatury vůči politice – načrtnuto je snad pouze u třetího typu. A obsahuje ho také závěrečný příspěvek celé rozpravy označované jako *Kultura ve spárech politiky*. Jeho autor Andrzej Werner považuje za důležité, aby literatura pojednávala o vztazích silnější – slabší a varuje před stranicováním v jejím hodnocení a také před ovládnutím literárního prostoru zjednodušenými politickými hesly a opozicemi (srov. *ibid.*: 17). Ovšem téma společenského poslání a postavení (respektive identity) literatury bylo počátkem devadesátých let také v české literatuře vnímáno jako jedno z nejnaléhavějších. Například literární kritik a vědec Pavel Janoušek hned v roce 1990 při reflexi dobové literární a společenské situace upozornil na zásadní paradox: „Dobré umění, dobrá literatura je zvláštní věc: je pyšná na svou svébytnost, odmítá posluhovat politice a politikům, a přitom ze všech sil ‚bojuje‘ za harmonii individuálního a sociálního života. Touží po tom, aby svět lidí neměl kazu; současně však její význam roste v přímé úměře s velikostí společenských nešvarů, proti nimž se staví. Oč je zajímavější pro autory i recipienty surrealistická báseň či abstraktní obraz tam, kde je

povoleno výhradně umění socialisticky realistické, než tam, kde si každý může dělat, co chce! Představíme-li si absurdní obraz rajske společnosti, v níž by bylo vše, naprosto vše v pořádku, patrně by v ní literatura nebyla ničím jiným než nezávaznou samoúčelnou hříčkou“ (Janoušek 1990: 5). K dané problematice se opakovaně vracel, jak všeobecně známo, hlavně spisovatel Jiří Kratochvil, který už v titulku jedné ze svých statí přivítal *Obnovení chaosu v české literatuře* a současně připomněl, že nové poměry znamenají hlavně konec zastydělého obrozenského přesvědčení o celospolečenském poslání literatury a že začíná éra umění „zproštěného všech společenských úvazků a národního očekávání“ (Kratochvil 1992: 5) – literatura tedy dle něj měla konečně začít plnit svou určující funkci, funkci estetickou.

V dalším zamyšlení, prezentovaném původně na scheinfeldském sympoziu *Politika a literatura* konaném v roce 1993, se Jiří Kratochvil explicitně vyjádřil ke vztahu literatury a politiky: „Není nic navzájem si vzdálenějšího než politika a literatura, a tyto dva prostory se dotýkají jen proto, aby literatura byla snad obranou individuální svobody před jakoukoliv politikou manipulací a snad obranou duše před jakkoliv inovovaným kolektivním duchem. A to je taky jediná ‚politická služba‘, kterou společnost smí snad čekat od literatury“ (Kratochvil 1993: 1). Kratochvilovo mínění se sice setkalo s polemickými reakcemi, ty však pocházely spíše z literárněkritické obce než od samotných beletristů. Například Milan Jungmann připomněl, že společenská (politická) angažovanost slovesného umění není jenom naším národním prokletím, ale je naprosto běžná i u literatur velkých národů, nepoznamenaných obrozenskými komplexy. Dále pak podle Jungmanna není funkce estetická s úlohami mimouměleckými v nesmířitelném rozporu, nýbrž se spíše navzájem podmiňují nebo umocňují (srov. Jungmann 1993: 7).

Konstatuji-li, že Kratochvilovo stanovisko v polistopadových letech převládlo a je považováno za základní podnět tehdejší depolitizace českého literárního pole, pak se pohybují stále v intencích dřívějších výkladů.⁴ Nikoho však dosud nenapadlo, alespoň pokud vím, konfrontovat Kratochvilovy publicistické (esejistické) výstupy s jeho vlastními prozaickými texty. Stačí ale zaměřit znovu a důkladněji pozornost třeba na spisovatelovu volnou autobiografickou trilogii *Medvědí román* (1990), respektive *Urmedvěď* (1999), *Uprostřed noci zpěv* (1993) a *Avion* (1995) a zjistíme, že jde vlastně o vysoce politicky angažované texty, tematizující deformaci osobního osudu společenskou zvlůl nebo reflektující fungování mechanismů a pák užívá-

⁴ Srov. Machala, L. 2001. *Literární bludiště. Bilance polistopadové prózy*. Praha: Brána. S. 14–15. Anebo: Machala, L. a kol. 2015. *Panorama české literatury 2. Po roce 1989*. Praha: Euromedia Group k. s. S. 14–15.

ných (zneužívaných) k manipulaci s individuálním či kolektivním vědomím a k prosazování mocenských zájmů a cílů. Což plně odpovídá onomu výše uvedenému třetímu typu vymezení *politiky* a *politična* v polské diskusi *Literatura ve spárech politiky*. Máme tedy v dané souvislosti co do činnosti s příslovečným kázáním vody a pitím vína? Domnívám se, že ne tak docela. V dobovém diskurzu byl prostě akcentován Kratochvilův distanc od společenského (politického) úkolování literatury a poněkud stranou zůstala jeho slova o obraně individuální svobody před jakoukoliv politickou manipulací a obraně duše před jakkoliv inovovaným kolektivním duchem.

K depolitizaci české literatury po roce 1989 nepochybně přispěly také dřívější přepjaté požadavky na zapojení literatury do výchovy nového člověka a budování socialistické společnosti.⁵

Hana Blažková ovšem poukázala na jistý izolacionismus našich dosavadních vysvětlení polistopadové depolitizace literatury a na přehlížení dalšího nového faktoru, „jímž bylo po roce 1989 otevření hranic a s ním spojená narůstající míra propojení se západní Evropou, její (politickou) kulturou i literární vědou a teorií. Depolitizaci devadesátých let totiž také můžeme vztáhnout k depolitizaci celé západní společnosti, k triumfu liberalismu a atmosféře tzv. konce dějin. [...] Argumenty, že se nejedná o jev pozorovatelný pouze v postkomunistickém kontextu, můžeme najít v širokém spektru postpolitických teorií [...], jež popisují příklon k expertnímu spravování společnosti, k němuž došlo v devadesátých letech minulého století. Jeho důsledky můžeme pozorovat v oddělování a postupující specializaci jednotlivých složek společnosti stejně jako jednotlivých oborů [...]. Politiku tedy spravují politici, případně ekonomičtí experti, stává se do sebe uzavřenou sférou, jíž se občané účastní jako voliči. Podobně literatura si má hledět především své literárnosti a další její funkce jsou potlačeny na minimum. Její izolaci nemůžeme proto vidět jen jako důsledek působení ideologie minulého režimu, ale i jako součást ideologie nové společnosti“ (Blažková 2020: 133-4).

Při prověřování literárněhistorických tezí a charakteristik uplatňovaných dosud v souvislosti s devadesátými léty dvacátého století se však vynořuje také otázka, zda vlastně ona depolitizace nebyla spíš pouhou proklamací, respektive zda se neuplatňovala víceméně jen v rovině tzv. politického čtení a interpretování děl (vlastně nečtení a neinterpretování v těchto souvislostech). Prózy i básně s politickým obsahem, nábojem, vyzněním či poselstvím totiž tehdy vznikaly v poměrně značném množství a psali je

⁵ Tato neblahá zkušenost znovu zarezonovala v polemikách kolem tzv. angažované či angažující se literatury z přelomu první a druhé dekády jedenadvacátého století, které ještě podrobněji připomenu v dalším výkladu.

jak autoři populární literatury (Zdena Frýbová, Pavel Frýbort, Martin Nežval), tak spisovatelé a spisovatelky navrátili se do běžného komunikačního okruhu z toho samizdatového (Eva Kantůrková, Ivan Klíma, Jáchym Topol) či exilového (Jiří Drašnar, Pavel Kohout, Milan Kundera) a v neposlední řadě i autoři, kteří knižně debutovali až po listopadu 1989 (Jan Jandourek, Martin Komárek, Petr Ulrych)⁶. Našli bychom také takto koncipovaná básnická díla (například od Lubora Kasala či Milana Kozelky).⁷ Vztahu literatury a politiky byly věnovány také akce konferenčního charakteru: Sympozium *Politika a literatura* konané roku 1993 v Československém dokumentačním středisku na zámku Schwarzenberg v Scheinfeldu již bylo připomenuto skrze citát z příspěvku Jiřího Kratochvila, v roce 1995 pak uspořádala Filozofická fakulta UP v Olomouci ve spolupráci s Obcí spisovatelů konferenci *Spisovatel a společnost* a Obec spisovatelů iniciovala také setkání slovesných tvůrců a kritiků *Nad novinkami české prózy*, které se vyznačovaly politickým podtextem.⁸ V diskusi zde došlo k poměrně ostré výměně názorů mezi Evou Kantůrkovou a Ludvíkem Vaculíkem na jedné straně, kteří v souladu s Flaubertovým bonmotem tvrdili, že zatahovat politiku do umění je jako střílet v koncertní síni. Oponoval jim Miloš Urban konstatováním, že on bude v koncertní síni klidně střílet dál. Ještě podstatnější však bylo, že literární kritik a šéfredaktor časopisu „Host“ Miroslav Balaščík, figurující také ve vedení stejnojmenného nakladatelství, na tomto setkání poprvé použil v souvislosti s názory Jiřího Kratochvila z počátku devadesátých let označení „past estetismu“ (Balaščík 2002: 26) a kritizoval lehkost, s níž se literáti zřekli „vlivu na kultivaci duchovního zázemí společnosti“ (ibid.: 25). Balaščík dále zdůraznil, že „p[P]rojekt čirého estetismu je ovšem z mnoha důvodů velmi pohodlný. Poskytl zdánlivou svobodu autorům, aby se vyvázali ze všech vztahů a nároků žité skutečnosti, neboť umění bylo deklarováno jako autonomní a na skutečnosti nezávislé. Spokojeni byli zajisté literární vědci, jejichž estetické bádání tím přestávalo být narušováno přítomností jiných než uměleckých hodnot, a mohli tak

⁶ Právě oni přispěli svými díly varujícími před různými formami manipulace s individuálním i společenským vědomím k překonání ostentativního polistopadového distancování literátů od politiky – konkrétně to byly tituly *Škvár* (1999), *Když do pekla, tak na pořádné kobyle* (2000) či *Mord* (2000) od Jana Jandourka, ale také *Srdce marionet* (2000) Petra Ulrycha, *Zabriský* Bohuslava Vaňka-Úvalského (1999) nebo *Smrtíáci* Martina Komárka (2000).

⁷ Podrobněji a úplněji viz Machala 2015: 135–144.

⁸ Jednání proběhlo 30. 5. 2002 v Národní knihovně. Primárně bylo věnováno knihám Evy Kantůrkové *Nečasův román*, Miloše Urbana *Paměti poslance parlamentu*, Pavla Vermera *Kumprechtovu Broučkádu* a Michala Viewegha *Báječná léta s Klausem*. Zkrácený záznam jednání zprostředkovala Magdaléna Platzová v článku *Výstřely v koncertní síni*, který vyšel roku 2002 ve 24. čísle „Literárních novin“ na s. 1 a 11.

vytvořit podivuhodné konstrukce literatury, zcela nezávislé na původních textech“ (ibid.). Velmi trefně ještě Balaščík podotkl, že tato praxe konvenuje i vládnoucímu establishmentu, který díky ní může „nerušeně budovat své instituce a sám určovat hodnotové mantinely“ (ibid.: 26). Za východisko z této neblahé situace Balaščík označil *midcult*, který dokáže „rehabilitovat současnost, aktuální dění (včetně politiky) jako zcela právoplatné téma umělecké literatury, stejně jako resuscitovat příběh jako jeden z legitimních způsobů uměleckého zpracování“ (ibid.). Zároveň je dle Balaščíka schopen přitáhnout širší vrstvy čtenářů a skrze ně vrátit literatuře renomé fenoménu dotýkajícího se lidského života (srov. ibid.).

I po uplynutí dvou dekad považuji tehdejší Balaščíkův příspěvek za nadmíru pronikavý a přesný. Ovšem až na ono prezentované východisko. O jeho problematičnosti a dopadech jak na nakladatelskou praxi „Hosta“, tak na nikoliv nevýznamnou část současné české prozaické produkce i literární kritiky jsem podrobněji pojednal na mezinárodních konferencích ve Vratislavi (2021) a v Praze (2022). Příspěvky nazvané „Nad prózami oceňovaných začínajících českých autorů Lucie Faulerové, Anny Cimy a Vratislava Kadlece (s přihlédnutím k podobám intertextuality v nich uplatněných)“ a „Od ‚pasti estetismu‘ k ‚pasti populáru‘“ by měly být publikovány ve vratislavském konferenčním sborníku a poznaňském časopise „Bohemistyka“.

Nyní se však vrátím k proměnám, respektive podobám postojů českých literátů na vztah beletrie a politiky, a to konkrétně v první dekádě jednadvacátého století. V roce 2008 totiž vyšel sborník *Fantasia*, který spolu s dalšími aktivitami jeho přispěvatelů Adama Borziče, Kamila Bouška, Petra Řeháka či s nimi spřízněných literátů Ondřeje Buddeuse, Petra Štengla, Jana Těsnohlídka ml., Tomáše Weisse ad. rozpoutal poměrně rozsáhlou a vyhrocenou diskusi. Iniciační roli v tomto případě sehrála také stať Adama Borziče *Nechat mluvit vítr* („Tvar“ 2010, č. 4, s. 1 a 4–5). Polemizovalo se hlavně o tom, zda je společenské angažmá nezbytnou funkcí literárního díla (Jakub Vaníček: *Angažované umění pod troskami staré Evropy*. „Tvar“ 2010, č. 7, s. 10), nebo ho naopak diskvalifikuje (Pavel Janoušek: *Poslední tah králem. Ještě k té angažovanosti*. „Tvar“ 2012, č. 6, s. 6; Jaromír Typlt: *Průkopník ropné kritiky*. „Tvar“ 2012, č. 6, s. 9). Zastánci agilního přístupu slovesných tvůrců k sociálním problémům v průběhu polemiky artikulovali svou představu o podobě angažovaného díla.⁹

⁹ To by se mělo cíleně vztahovat k aktuální společenské realitě, preferovat tematizaci jejích sociálních, politických, ekonomických a kulturních aspektů, přičemž by měly dominovat razantní nesouhlas s panujícím systémem, kritika neoliberálního kapitalismu a distancování se od současného i minulého establishmentu. Zjevně by rovněž měly být jak odmítnutí postmoderní relativizace hodnot, tak odsudek konzumně-globalizované

Z pozice anarchistického individualisty se tehdy ozval s razancí sobě vlastní také Milan Kozelka. V rozhovoru se Svatavou Antošovou totiž prohlásil: „Tahle země je totálně v prdeli a intelektuálové, včetně básníků, ji svou loajalitou, zbabělostí a neochotou a neschopností diagnostikovat současnou dobu [...] pomohli do zmíněné prdele vecpat“ (Kozelka 2010: 4). Ale hlavně sepsal sbírky *Semeniště zmrďů* (2012), *Teteliště zmrďů* (2012) a *Převtěliště zmrďů* (dosud nevydáno), které se k soudobým politickým poměrům i praktikám, stejně jako představitelům tehdejšího establishmentu vyslovují vskutku nekompromisně a nevybíravě.

Na místě je však ještě připomenout, že zmíněné polemické spory se téměř výlučně odehrávaly v kontextu básnické tvorby a její reflexe; dramatici i prozaici pokračovali ve společensko- či politicko-kritickém trendu nastoupeném na přelomu století, jak dokládají např. knihy Miloše Urbana, Michala Viewegha či Emila Hakla z té doby. Popřípadě tehdy uváděné divadelní hry Ivy Volánkové, Karla Steigerwalda, Miroslava Bambuška anebo Petra Kolečka.

Jestliže bych tedy v souvislosti s problematikou vztahů literatury a politiky mohl devadesátá léta označit jako etapu Jiřího Kratochvila, pak počátkem nového století v daném kontextu považuji za nejvýraznější osobnost Milana Kozelku.¹⁰ A také Ladislava Šerého, který svou autorskou pouť zahájil experimentálně a provokativně pojatými esejí (*První knížka...*, 1997). Usilování o neobvyklou a dráždivou myslitelskou rozpravu Šerý ještě vystupňoval, když v roce 2005 vydal *Laserovou romanci*, jakýsi nekonečný polytematický hospodský potlach, strukturovaný do číslovaných „biblických veršů“ a traktovaný mluvou vskutku plebejskou, který pronikavě poukazoval na nedostatky západní (konzumní) civilizace, na problematické až patologické rysy jejího sociálního i politického uspořádání, včetně ideologických, náboženských, a filozofických systémů. *Laserová romance* se na-

---

společnosti. Umělecká angažovanost se nemá spokojovat s hodnotící reflexí společenských negativ a vyslovením světonázoru; její podstatnou a deklarovanou intencí má být rovněž snaha společensky působit, umělecky přesvědčivě oslovovat a aktivizovat co možná nejširší publikum. Obhájci a propagátoři angažovanosti přitom sami zdůrazňují, že pouhá volba společensky závažného a naléhavého problému neznamená samozřejmě uměleckou kvalitu. (Viz Jakub Vaníček. 2011. *Znovu o angažované literatuře*. „Tvar“, č. 17. S. 13 nebo Jan Bělíček – Marta Svobodová. 2013. *Ideologie a literatura: co se skrývá pod nálepkou levicového literárního časopisu?* „A2“, č. 17. S. 18–19). (Srov. Machala 2015: 142).

¹⁰ Výše uvedená „Zmrďí“ trilogie představuje vyvrcholení Kozelkovy cesty za literaturou vyznačující se naprostou tematickou nevázaností, detabuizací a demytizací látek privátních i společenských, s prezentací absurdit a protimluvů dřívějších i současných, kterou nastoupil v satiricky, sarkasticky a pamfleticky laděných sbírkách *Koně se zapřahají do hracích automatů* (1999) a *Gumové projektily* (2000).

konec rozrostla do tří svazků (druhý vyšel 2008 a třetí 2009). V *Laserové romanci 3* se Šerý vzdal hospodské dikce, píše kultivovaným spisovným jazykem a nechává působit holé sdělení – neúprosné, vzdálené publicistické povrchnosti i současným ideovým konvencím a velmi skeptické k dalším perspektivám naší společnosti, tedy té založené na konzumerismu a globalizaci. Stejně nekompromisně a deziluzivně ovšem autor soudí o možnostech a faktických dopadech uměleckého tvůrčího snažení, ať už vlastního nebo jiných: „Kdyby umění mohlo něco změnit, dávno by je zakázali“ (Šerý 2009: 85). Dosud poslední Šerého kniha, která nese název *Nikdy nebylo líp* (2016), už odpovídá svým žánrovým pojetím běžným prózám. Třebaže je v ní nejvíce prostoru věnováno prezentaci několika milostných troj či více-úhelníků, autor v ní opět uplatňuje svá oblíbená debatní pásma tematizující a kritizující podobu, proměny a problémy současné společnosti. Velmi přesně a sugestivně postihuje, s jakými sociálními a profesními tlaky se musí jedinec aktuálně vyrovnávat, přičemž je akcentováno působení manipulativních praktik masových médií. Nutno dodat, že Šerý kriticky reflektuje i vlastní generaci, jež se dostává do bludného kruhu, stejně jako celá současná česká společnost.

Jisté zacyklení, respektive uzavření výkladového kruhu se nabízí i mně samému. Jestliže totiž Šerého próza představuje literaturu vnímatelsky náročnou, nekonvenční, oslovující nepříliš velký okruh čtenářů, pak v letech následujících se mnohem více prostoru, pozornosti, ale i uznání všeho druhu dostává v českém prostředí literatuře populární, která ovšem svou tvárnou nevyvaldávavost a zacílení na masový čtenářský ohlas zahaluje mimikry politické závažnosti a angažovanosti (viz tvorbu Bianky Bellové, Marka Šindelky, Aleny Mornštajnové ad.). Zmíněný výkladový kruh se začíná rýsovat, když si uvědomíme, že po listopadu 1989 se společensko-kritický (politický) přesah objevoval nejdříve v populární literatuře vydávané Zdenou Frýbovou, Pavlem Frýbortem, Martinem Nezvašem ad. V dané souvislosti se pak nabízí otázka, proč tehdy zůstávala jejich tvorba ve své většině stranou pozornosti odborné veřejnosti, a proč se nyní knihy obdobných tvárných kvalit (respektive nekvalit) stávají předmětem chvály a ocenění nezanedbatelné části odborné veřejnosti i tvůrců samotných? Že nejde jenom o ojedinělé hlasy např. Markéty Hejkalové (srov. Hejkalová 2022: 15) či Aleše Palána (srov. Palán 2021) dokládá opět (a trochu paradoxně vzhledem k výše prezentovanému názoru z roku 2002) Miroslav Balašík: „Po období, které přísahalo na absolutní svobodu a autonomii umění, zřejmě přichází doba, která od něj bude žádat hodnotové postoje. Otázkou je, jestli to něčemu dobrému prospěje“ (Balašík 2022: 19). To už je však téma pro jinou stať.

Ale protože považuji Miroslava Balaštíka, byť s ním někdy nesouhlasím, za velmi vnímavého a v zásadě pronikavého znalce a komentátora současné české literatury, uzavřu stávající stať dalším jeho citátem. Jednak proto, že nejprve se vyjadřuje na margo vlivu umění na společnost velmi podobně jako Ladislav Šerý, jednak proto, že v následujícím souvětí artikuluje další velmi podstatnou myšlenku: „Je třeba smířit se s tím, že skrze umění se svět jednoduše nezmění. Stejně tak je třeba si pamatovat, že etická měřítká mohou jednoduše změnit umění v něco, co už svět nebude potřebovat“ (ibid.: 24).

Literatura

- Balaštík, M. 2002. *Literatura a politika (poznámky k tématu)*. „Dokořán“, 22. S. 25–27.
- Balaštík, M. 2022. *Kritika ve vyšším zájmu*. „Host“, 38, 3. S. 18–24.
- Blažková, H. 2019. *Literatura bez úvazků? Podoby českého (a polského) politického čtení v 90. letech 20. století*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy (diplomová práce).
- Blažková, H. 2020. *Literární autenticita jako placebo politiky. Lopatka, Viewegh a další v diskusích devadesátých let*. „Slovo a smysl“, 17, 2. S. 131–146.
- Hejkalová, M. 2022. *Dobře si rozmyslete, kam pojedete letos na dovolenou*. „Knihkupec“, 2, 6. S. 15.
- Janoušek, P. 1990. *Time-out aneb Zhroucená tradice*. „Tvar“, 1, 43. S. 1, 4–5.
- Jungmann, M. 1993. *Kudy kam z chaosu*. „Literární noviny“, 4, 4. S. 7.
- Kozelka, M. 2010. *Reagovat na každou totalitu*. Rozhovor se Svatavou Antošovou. „Tvar“, 21, 16. S. 1, 4–5.
- Kratochvil, J. 1992. *Obnovení chaosu v české literatuře*. „Literární noviny“, 3, 47. S. 5.
- Kratochvil, J. 1993. *Česká literatura a politika*. „Tvar“, 3, 27–28. S. 1.
- Machala, L. 2015. *Zaangażowanie polityczne – niepożądane czy konieczne? Przemiany postaw czeskich pisarzy wobec wydarzeń politycznych po 1989 roku*. (Angažovanost – nepatřičnost, nebo nezbytnost? (proměny vztahu českých spisovatelů k politickému dění po roce 1989. Přeložila Hanna Olejniczak.) „Miscellanea Posttotalitaria Wratislaviensia“. 2015, 3, 3 (Elity w krajach Europy Środkowej i Wschodniej po roku 1989). S. 135–144.
- Palán, A. 2021. *Kdyby v listopadu 1989 vyhráli komunisté. Mornštajnová v novém románu šlape na plyn*. „Aktuálně.cz“. <https://magazin.aktualne.cz/kultura/literatura/kdyby-1989-vyhrali-komuniste-mornstajnova-listopad-recenze/r-f01d4dd89d5a11eb89ccac1f6b220ee8/>. Přístup 15. 8. 2021.
- Šerý, L. 2009. *Laserová romance 3*. Praha: Agite/Fra.

**If art could make a difference, they'd have banned it long ago
(Once again on the changes in the relationship between fiction
and politics as expressed in the opinions and works of Czech
writers after 1989)**

The essay is focussed on the changes in the relationship of Czech writers to politics and developments in society that took place after 1989. It also seeks to critically review previously published texts on this topic, apply new approaches and provide suggestions. As a result, it is found that the generally accepted thesis of the depoliticization of the Czech literary field in the 1990s is rather proclamatory since the content of many works published at that time does not confirm it (which is, paradoxically, also true of the prose of Jiří Kratochvíl, who is perceived as the initiator and protagonist of the renunciation of mutual links and overlaps between literature and politics). It also turned out that the previously mentioned depoliticization is more manifest in the rejection of the so-called political reading of literature by the majority of the professional public. An even greater paradox was revealed by an analysis in what the activities of the representatives and collaborators of the publishing house and the magazine Host resulted in. One should also keep in mind the 2002 words of the editor-in-chief of both Hosts Miroslav Balaščík about the trap of aestheticism and the faulty resignation of writers on cultivating the spiritual background of society. A significant polemic about engaged literature took place after the publication of the anthology Fantasia in 2008. At that time, the position of Jiří Kratochvíl, whose views on the relationship between literature and politics dominated in the 1990s, was taken by Milan Kozelka and Ladislav Šerý, who exposed contemporary social and political conditions to merciless criticism. Šerý himself, however, assessed its importance and impact very sceptically with the bon mot appearing in the title of this essay.

Keywords: *author's skepticism, trap of aesthetics, changes in the relationship between literature and politics, Czech milieu after 1989*

Katedra žurnalistiky

Institut komunikačních studií a žurnalistiky

Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova

<https://www.doi.org/10.17234/9789533792101.08>

Čechy u moře: utopický prostor v literatuře

Abstrakt: Příspěvek představí a analyzuje literární motiv, jemuž dal ve svém dramatu *Zimní pohádka* vzniknout William Shakespeare, když umístil České království na břeh moře. Od šedesátých let dvacátého století se obraz Čech u moře s oblibou stává symbolem pro utopické, ideální představy u německojazyčných autorů, zejména Ingeborg Bachmannové a Paula Celana. Motiv Čech u moře se dále objevuje například v eseji a následné rozhlasové hře Hanse Magnuse Enzensbergera či v názvu rané povídky Franze Fühmanna. Později s ním pracují i čeští německy píšící spisovatelé Jiří Gruša a Libuše Moníková.

Klíčová slova: utopie, poezie, Shakespeare, poezie česká, poezie německá

Představa Čech ležících na mořském pobřeží a s tím související fiktivní „české moře“ je pozoruhodný motiv, z nějž těží nejen umělecký text nejen české, ale i světové literatury. Jde pochopitelně o literární mystifikaci. Nebo lépe řečeno o motiv paradoxní, o představu-oxymoron, která se proto stává metaforou utopického prostoru v poezii, próze i dramatu rakouských, německých a českých spisovatelů v dějinami zmítané druhé polovině dvacátého století. Některé jeho aspekty reprezentované na ukázkách literárních textů zamýšlí nastínit tato úvodní studie.

I. Jiří Žáček: *České moře*

Čím vším může být představa moře pro vnitrozemské Čechy, to ve svém sonetu s názvem *České moře* výstižně vyjmenovává současný český básník Jiří Žáček:

České moře, dárek od Shakespeara,
pohádkový omyl, který potěší,
cosi jako láska, naděje a víra,
moře pro neplavce, moře pro pěší,

moře bez vody a bez příboje,
nekonečné moře všeho, co bys chtěl,
moře mrtvých mýtů, moře nepokoje,
moře utonulé v buňkách našich těl,

moře sebeklamů, moře nebezpečí,
moře, které mumlá vyhynulou řečí,
zamořené moře, moře našich dob,

moře, z něhož zbyly útesy a břehy,
zkamenělé moře milosti a něhy,
moře hoře, naše kolébka i hrob. (Žáček 2015: 33)

Zdánlivě volným vršením představ toho, čím vším může být české moře, se lyrický subjekt dotýká vícera souvztažností této konotace. Krátce si je představme, než pronikneme k samotné utopické představě záchraného exilu zrcadlící se v literárních textech nejčastěji.

1. Aspekt geologický: „zkamenělé moře“

V metafoře zkamenělého moře můžeme zároveň spatřovat zcela konkrétní geologický vývoj území nynější České republiky. V dávné době se v ní totiž rozkládalo mělké křídové moře od Drážďan v Německu až po Moravu. V Čechách i na Moravě se proto stále nacházejí zkameněliny mořských živočichů, kteří u nás žili v době křídly (před 90 miliony let), ale v podobě známých trilobitů ještě mnohem dříve v prvohorách před 500 milióny let. Svým způsobem se tedy dá říci, že obyvatelé České kotliny i Moravského úvalu se procházejí po někdejšímořském dně.

2. Aspekt historický: „moře bez vody a bez příboje“

Ačkoli v současnosti musíme od hranic České republiky k jakémukoli mořskému pobřeží překonat stovky kilometrů, v historii českého království najdeme momenty, kdy tomu bylo jinak. Známý je v tomto ohledu zejména Přemysl Otakar II., o němž se traduje, že za jeho vlády dosahovalo území českého království až k pobřeží Jadrana v oblasti od Terstu k Bibione. Striktně vzato tomu tak ovšem nebylo (inkriminované území Akvilejského patriarchátu (jinak též Furlánska) mu bylo na rozdíl od jiných získaných území pouze předáno do správy, patriarchou samotným nikdy

jmenován nebyl). Nepřímo však měli Češi přístup k moři bez nutnosti překročit státní hranice v období vlády Jagellonců a pochopitelně v období Rakouska-Uherska.

Ani baltské pobřeží nebylo v historických dobách Českému království vzdálené – zejména na konci vlády Karla IV., který získal roku 1373 Braniborské markrabství, byť jen na necelých padesát let. V husitském období se zakreslovalo do českých map i pobřeží Baltského moře – neboť sem směřovala jedna z nejúspěšnějších spanilých jízd. Roku 1433 Bratřiči dosáhli pobřeží blízko dnešního Gdaňsku. Toto tažení mělo ohlas i v literatuře, například v básni Svatopluka Čecha *Husita na Baltu*.

3. Aspekt ironický: „moře sebeklamů“

Výraznou stopu zanechala představa českého moře v české kultuře v podobě různých mystifikací poukazujících na českou touhu po moři. Z těch neznámějších zmiňme alespoň známou scénu z filmu *Jára Cimrman ležící, spící* (1983), v níž tento údajný český génius dopřál Čechům vlastní moře jako namalovaný velkoformátový obraz. Mystifikační a ironický potenciál má i devítidílný vlogument *České moře* režiséra Vojtěcha Moravce z roku 2017, v němž svérázný kutil Míra Čech představuje svůj záměr prokopat tunel skrze planetu, aby Česko propojil s oceánem.

Recesistický potenciál má rovněž záměr teplického občanského sdružení *Moře klidu*, které hodlá vybudovat vnitrozemské moře v Podkrušnohoří v prostoru zbytkových jam vytěžených hnědouhelných dolů. Voda do něj by měla být přiváděna z Baltu. Jednou z realizací spolku je Duchcovská marína – první námořní přístav v Česku, který byl otevřen roku 2014.

Roku 2009 byla v brněnském divadle Husa na provázku uvedena hra Davida Drábka v režii Vladimíra Morávka s názvem *České moře*. Jedná se o scénickou kabaretní koláž z jedenácti Drábkových her. Její uvedení v rámci cyklu *Perverze v Čechách* bylo podpořeno performancí obou tvůrců, kteří z Jadrana přivezli skutečnou mořskou vodu a vystavovali ji.

Ve všech zmíněných případech jde, možno soudit, o vyjádření touhy Čechů po moři jako hořce humorné metafory pocitu marnosti a malosti.

4. Aspekt genetický: „české moře, dárek od Shakespeara“

V jiném, sofistikovanějším kontextu vstupuje obraz Čech na mořském pobřeží v oblasti literatury. Je proto přínosné zaměřit se na genezi tohoto motivu, jež ve svém dramatu *Zimní pohádka* výrazně zpřítomnil William Shakespeare. Tato romance spadá do pozdního období autorovy tvorby. V České republice je populární také proto, že se částečně odehrává v kraji

nazvaném Bohemia, tedy v Čechách – i když historické ani zeměpisné odkazy ve hře neodpovídají skutečnosti. Některé teorie dokonce zpochybňují, že onou Bohemií autor myslel právě Čechy.

Děj *Zimní pohádky* začíná na Sicílii, na dvoře krále Leonta. Leontes je nejenom vládcem Sicílie, ale především žárlivým manželem, který nespravedlivě nařkne svou ženu, královnu Hermionu, z nevěry. Manželku za trest uvrhne do vězení, českého krále Polyxena, se kterým ho měla Hermiona podvést, chce dát zavraždit. Spletitý příběh se rozuzlí až po letech, kdy dospějí děti obou královských otců Florizel a Perdita, jejich sňatkem a usmířením rodičů Shakespearova romance končí.

Zimní pohádku Shakespeare psal na přelomu let 1610 a 1611. Její předlohou byla pastorální romance Roberta Greena s názvem *Pandosto aneb Triumf času* z roku 1588, která ve své době patřila k velmi oblíbeným textům. Shakespeare se jí drží téměř doslova, avšak některé motivy zcela převrací: zejména místa děje, tedy Sicílii a Čechy.

Skutečnost, že české království je ve hře umístěno na mořské pobřeží, znepokojuje už celé generace literárních vědců. Navíc Green a Shakespeare nejsou jediní angličtí spisovatelé období renesance, kteří Čechy využili jako exotickou kulisu pro příběhy plné žárlivosti a vášně. Někteří badatelé se domnívají, že tento obraz může mít svůj konkrétní předobraz v krvavé epizodě polsko-litevských dějin a do Anglie se nějakým způsobem mohl dostat s princeznou Annou, dcerou Karla IV a manželkou anglického krále Richarda II.

Shakespeare se s největší pravděpodobností nedopustil omylu ani mystifikace: jeho lokalizace idyllických Čech na mořské pobřeží je využita vědomě a účelově v kontrastu s chladnou Sicílií, která rovněž neodpovídá realitě. Do těchto exotických končin, kde se dějí zázraky, umístil svou hru i proto, že v ní najdeme skryté dobové narážky na autoritářský režim krále Jamese I.

II. Aspekt utopický

Tento aspekt představy Čech u moře vyčleňujeme do zvláštního oddílu, neboť se intenzivně projevuje zejména v literárním umění. A z důvodů, které objasníme níže, právě tento aspekt v Žáčkově básni chybí. Celkové vyznění básně Jiřího Žáčka směřuje spíše k metafoře „české marnosti“ (viz aspekt ironický). V Shakespearově dramatu Čechy vystupují – už absurdní lokalizací – jako pohádkové království s rysy utopie, v němž nacházejí domov vyhnanci. V této podobě pozoruhodným způsobem rezonují v německy psané literatuře od šedesátých let dvacátého století, a to jak v dramatu, tak v próze i poezii.

Pravděpodobně jako první tento motiv vědomě využil německy píšící básník židovského původu Paul Celan. Tento básník bez vlastní vlasti pocházel z Bukoviny, krajiny svého dětství a mládí, která byla po druhé světové válce rozdělena mezi Sovětský svaz a Rumunsko. V Celanově poezii však najdeme reálnou krajinu, která mu posloužila jako utopický obraz domova, jež ztratil. Jsou to Čechy a Morava a jejich hlavní město Praha. Sám Celan nikdy v Praze nebyl, přesto zaujímá toto město a českomoravská krajina svérázné místo v jeho tvorbě. Svůj vztah k českým zemím Celan vyjádřil nejvýstižněji v dopise kufkovskému badateli a nakladateli Klausu Wagenbachovi ze dne 9. 6. 1962:

„Vězte: také já jsem ‘fixován na Čechy’, dokonce vícenásobně, u mě to začalo Lubencem a Ústím nad Labem, kde má matka na útěku strávila několik pro mě, v budoucnu se zrodilšího monarchistu a příznivce Kafky, rozhodujících let. (Byla z oněch uprchlíků z řad východních Židů, o nichž deník jistého K. může mnohé vyprávět). A tak Vás nepřekvapí, že jsem téhož dne resp. odpoledne jako Váš ‘Bémák’ ukořistil druhou mapu, mapu Bohemie, za jistými účely i bezúčelnostmi. ‘Bohemia’ –! Země ze ‘Zimní pohádky’. A co té se týče ... dobrý Harry Heine zvaný ‘rána’, ten mi nejde z mysli.“ (Celan 2000: 360)¹

Klíčovou postavu v poezii i životě Paula Celana představuje jeho matka, která strávila se svou rodinou během první světové války v Čechách tři roky, na něž vzpomínala jako na nejšťastnější období svého života. Rodina nejprve pobývala v severočeském Lubenci, později v Ústí nad Labem. Celanův otec, k němuž Celana pojil podstatně chladnější a problematičtější vztah než k matce, přečkal první světovou válku v Černovicích, avšak po jejím konci vyhledal svou rodinu – otce a sestry – ve Vídni. Ti se sem stáhli z moravského Kyjova, kde pobývali od roku 1916. Roku 1917 zde, v Kyjově, zemřela Celanova babička, která tu byla i pohřbena.² Obou těchto vazeb si byl Celan dobře vědom a Morava i Čechy se tak řadí mezi mnohá jiná místa Evropy, jimiž je jeho poezie protkána. Celan v hledání vlastní identity nejednou zpracovává stopy z imaginární cesty do minulosti svých rodičů před holokaustem.

Čechy i Morava jsou tematizovány v šesté sloce básně *Všechno je jinak* [*Es ist alles anders*] ze sbírky *Růže Nikoho* [*Niemandrose*]:

¹ Překlad RM.

² Informace převzata z biografické publikace CHALFEN, Israel. *Paul Celan. Eine Biographie seiner Jugend*. Suhrkamp: Frankfurt am Main 1983. S. 30. Chalfen používá méně častý německy název Kyjova Gaia; běžnější je způsob psaní Gaya; navíc jej označuje za „německou vesnici“, ve skutečnosti se jedná o město, které mělo v roce 1917 kolem 4 000 obyvatel. Židovský hřbitov ani někdejší významná židovská čtvrť se v Kyjově nedochovaly.

[...]
 jak se jmenuje tvá země
 za horou a za rokem?
 Já vím, jak se jmenuje,
 Zimní pohádka, tak se jmenuje,
 jmenuje se Letní pohádka,
 tříletá země tvé matky, to byla ona,
 to je ona,
 putuje do všech stran, jako řeč,
 zahod' ji, zahod',
 a najdeš ji zase, jako
 ten oblázek
 z Moravského úvalu,
 tvá myšlenka nesla jej do Prahy,
 na hrob, na hroby, do života,
 dávno
 je pryč, jak dopisy, jak všechny
 lucerny, znovu
 jej musíš hledat, tady ho máš,
 je malý, bílý,
 tu leží, za rohem,
 u Normandie-Němenu – v Čechách,
 zde a zde a zde,
 za domem, před domem,
 je bílý, bílý, praví:
 Dnes – platí.
 Je bílý, bílý, paprsek
 vody jím pronikne, paprsek srdce,
 řeka,
 znáš její jméno, břehy
 jsou plny visutých dnů, jako to jméno,
 ohmatáváš je v dlani:
 Alba, Labe. (Celan 1986: 102–103)

V této básni, jejíž vznik je časově třeba klást do těsného sousedství výše citovaného dopisu Klausí Wagenbachovi, se prolínají nejrůznější kraje, lidé i mýty, z nichž čtenáři znalého širších literárních souvislostí i biografie Celana a jeho rodičů výklad prosvětlí zejména verš „tříletá země tvé matky“ a verše následující. Celan v básni dává oživit své vzpomínky na matku v jejích šťastnějších letech a zároveň evokuje Moravský úval, v němž leží jeho babička. Vše se slévá do obrazu bílého oblázku, kamene, které Židé podle svého zvyku kladou na hroby předků místo květin, omývaného vodami Labe. To se v posledním verši objevuje pod latinským názvem Alba [bílý].

Je nesmírně pozoruhodné, s jakou samozřejmostí, již dovysvětluje citovanný dopis, Celan v básni spojuje motivy známých německých básní *Německo. Zimní pohádka* [*Deutschland. Ein Wintermärchen*] Heinricha Heina a *Znáš onu zem, kde citrón rozkvétá* [*Kennst du das Land, wo die Zitronen blühen*] J. W. Goetha s pozdní Shakespearovou komedií. Mytizované České království v Celanově poezii dále zazní i v závěru básně *Řehtané modlitby tumb* [*Gewieberte Tumbgebete*] ze sbírky *Vláknitá slunce* [*Fadensonnen*] z roku 1968; a to dokonce v dialektálním označením „Bemen“ (správně: Böhmen). (Celan 2003: 239)

Paula Celana pojil hluboký umělecký i lidský vztah s rakouskou spisovatelkou Ingeborg Bachmannovou. Její nejznámější báseň nese název *Čechy leží u moře* [*Böhmen liegt am Meer*]. Autorka ji napsala roku 1964 po své skutečné návštěvě Prahy a do češtiny ji přeložil mimo jiné Ludvík Kundera:

Jsou-li tu domy zelené, do domu ještě vstoupím.
Jsou-li tu mosty netknuté, půjdu po dobré zemi.
Je-li strast lásky navěky ztracena, tady ji ztratím ráda.

Nebudu-li to já, bude to někdo, jako jsem já.

Hraničí-li zde se mnou slovo, hranici ponechám.
Leží-li Čechy dosud u moře, zas mořím uvěřím.
A věřím-li dosud v moře, doufám v pevninu.

Jsem-li to já, tak je to každý, kdo je tolik co já.
Nechci už pro sebe nic. Chci být sražena na dno.

Na dno znamená k moři, tam zase najdu Čechy.
Až na dno zničena, klidně se probouzím.
A ze dna nyní vím, a nejsem ztracena.

Pojďte sem, vy všichni Češi, mořeplavci, přístavní děvky a lodi
bez kotev. A nechcete být čeští – Illyrové, Veroňané
a Benátčané všichni? Hrejte komedie, jež budí smích

a jsou přítom k pláči. A stokrát mylte se,
jak jsem se mýlívala já a v zkouškách neobstála nikdy,
a přece obstála, jedenkrát pro podruhé.

Jako v nich obstály Čechy a jednoho krásného dne
dostaly milost být u moře a u vody nyní leží.

Hraničím dosud se slovem a s jinou zemí hraničím,
jakkoli málo, se vším hraničím a pořád, pořád víc,
Čech, potulný žák, jenž nemá nic a kterého nic nepoutá,
mořem, které je sporné, jen ještě obdařen spatřit zemi mé volby. (Kundera 1996: 194–195)

Prahu navštívila Bachmannová dvakrát: v lednu a na přelomu února a března roku 1964 na popud mladého rakouského publicisty a spisovatele Adolfa Opela, který ji rovněž doprovázel. Přijela sem ze Západního Berlína, kde pobývala po bouřlivém rozchodu se spisovatelem Maxem Frischem. Jednalo se pro ni o velmi složitou životní situaci, v níž jí Praha učarovala. Znovu se zde shledala s mýtem ztracené vlasti rakousko-uherské monarchie, v níž v míru koexistovala celá řada národů. Do Čech Bachmannová umístila svou virtuální středoevropskou vlast, v níž chtěla naplnit své utopické představy o setkávání národů, jazyků a kultur.³

Báseň Ingeborg Bachmannové se stala jakýmsi spouštěcím prvkem pro řadu interpretací, ale také dalších literárních textů různých žánrů, především v německy psané literatuře. Její literární interpretaci se věnuje i Libuše Moníková, německy píšící spisovatelka českého původu, ve své esejí *Böhmen am Meer [Čechy u moře]* z roku 1988. V jejím případě cesta do utopie směřovala opačným směrem, z Čech do Německa, kam roku 1968 emigrovala:

„Báseň Ingeborg Bachmannové ‘Čechy leží u moře’ vznikla roku 1964. O čtyři roky později jsem mohla zjistit, že báseň má aktuálnost, kterou bych jí v roce jejího vzniku nepřiznala. Ale neznala jsem ji ještě ani roku 1968. Zato jsem zažila Čechy – zemi, která už neleží u moře – do nichž vtrhly armády a vrátily je tam, kam měly podle nich patřit: na okraj stepi.

(...)

Zpět: Čechy u moře. Že to Shakespeare věděl, to mne nepřekvapuje. Ale když to tvrdí kdosi z pevniny, potom to patří k nutným vylepšením střední Evropy.

(...)

Úloha sobě samé, pokora, pýcha, to je cena za umění. Čechy u moře jsou nedosažitelná říše poezie na obzoru, která bývá spatřena ve vzácných okamžicích a v těch nejvzácnějších se na ni dá i vstoupit, trvale se dá obývat jen za cenu odevzdání se. Sporné moře, které leží mezi básnířkou a zemí její volby, je labilní existence s harvardským úsměvem a příliš vysokými podpatky, které však vždy potřebovala jako oporu.“ (Moníková 1994: 56)⁴

Motivu Čech u moře se ve své tvorbě opakovaně chopil i Jiří Gruša. Ačkoli debutoval jako básník, prosadil se později spíše jako prozaik. Po své nedobrovolné emigraci se usadil v Západním Německu a podobně jako Libuše Moníková si zvolil jako svůj literární jazyk němčinu; psal přesto

³ O návštěvě Prahy oběma rakouskými intelektuály včetně jejich sledování tajnou policií podrobně referuje stať *Doba ledová. Pokus o rekonstrukci pražské cesty Adolfa Opela a Ingeborg Bachmannové* Anne Lungové.

⁴ Překlad RM.

nadále i česky a vrátil se k poezii. Čechy u moře pro něj ve stejnojmenné básni z roku 1986 představují šifru vysněných svobodných Čech bez diktatury komunistického režimu. Báseň později vyšla ve sbírce *Grušas Wacht am Rhein aneb Putovní ghetto*.

K stáru jsem přišel
do Čech u moře
odkud se nevyhání
kde voda voní
a koná svou práci

můj dům je plný
veselých přátel
kteří foukají
do lesklých lastur

na skále
mezi mořem a zemí
se rozpíná kříž
čitelný ze stínu
na mokřím písku

za odlivu
kráčíme bosí
užaslí nad tím
že jsme

do našich šlápot
vsakuje voda
a mění je v oči
– osidla hvězd

vpředu se
rozsvěcí přístav
kde pijí absint

tam ti
dávají k lepšímu
píseň
když se k nim vrátíš

Petr Jirka a Ivan
mě zdraví a jedna
z mých bývalic pláče
ačkoli já si myslel
že na mě zapomněla

a moji synové
kteří šli ráno
nalovit ryby
mi nyní nesou
přátelské delfíny

oceán mluví
větrnou řečí
když jdeme k místům
odkud jsme rod

a já se zas směju
tím smíchem
který mi
zjednával nenávist

ale ne tady
v přímořských Čechách
ne tady před racky
hlučnými jako já

je dobré smát se tak
mimoděk

je dobré
naslouchat této
úporné vodě

je dobré
vést domů
knížata
přimořských Čech (Gruša 2001: 92–94)

V české literatuře se s obrazem Čech tentokrát nikoli na mořském pobřeží, ale mořem zaplavených setkáme také v experimentálním románu *Daleko od stromu* Zuzany Brabcové, který vyšel v exilu roku 1986. Voda je v románu přímo klíčovým elementem, jednak jako živel, z nějž jsme vzešli, jednak jako nositel očištné potopy, která v románu Čechy zaplaví. Opět, podobně jako u Moníkové a Gruši, se tak objevují politické konotace traumatu z roku 1968.

Podobně jako Brabcová se motivu Čech u moře chopil německý básník Hans Magnus Enzensberger, když do knihy své esejů *Ach Evropa!* [*Ach Europa!*] z roku 1987 zahrnul epilog, nazvaný *Čechy u moře* [*Böhmen am Meer*] (Enzensberger 1987: 449–500). Jde o futuristickou reportáž z Evropy roku 2006. Poslední zastávkou amerického reportéra Timothyho Taylora na ces-

tě dystopickou Evropou je „hlavní město blouznivců“ Praha. Cestou na letiště mu taxikář, jinak student obecné a srovnávací literatury, vypráví, že v Praze žije kvůli blahodárnému vlivu zdejšího mořského vzduchu. Na závěr je ve hře citována báseň Ingeborg Bachmannové.

Motiv Čech u moře inspiroval i jiné německy píšící spisovatele, a to bez souvislosti s citovanou básní. Ještě před Ingeborg Bachmannovou jej počátkem šedesátých let ve své povídce *Čechy u moře* [*Böhmen am Meer*] oživil východoněmecký spisovatel s českými kořeny Franz Fühmann (Fühmann 1982: 283–318). Vypráví o spisovateli, který tráví léto na baltském pobřeží, a jeho bytné: zatrpklé sudetské Němce, která byla vytržena z českého vnitrozemí a přesídlena na mořské pobřeží. Povídka je rovněž plná odkazů na Shakespearovu *Zimní pohádku*. Motiv Čech u moře byl využit dokonce i v moderním německém dramatu, konkrétně jde o hru *Čechy u moře* [*Böhmen am Meer*] od Volkera Brauna uvedenou poprvé roku 1992.

Avšak jinak než u nich je pro Celana, Bachmannovou, Moníkovou i Grušu příznačná představa Čech u moře jakožto místa, „odkud se nevyhání“, řečeno s Jiřím Grušou. Místa, kde je bezpečno, kde nezuří válka, kde se dá zotavit z utrpených traumat, ale také místa, kde nevládne totalitní systém. V souladu s Shakespearovou vizí místem, kde se dějí zázraky – stejně, jako je zázračná představa Čech na mořském pobřeží. Zázračná, utopická a uzdravující.

Prameny

- Brabcová, Z. 1991. *Daleko od stromu*. Praha: Československý spisovatel.
- Braun, Volker. 1992. *Böhmen am Meer, ein Stück*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Celan, P. 2000. *Gesammelte Werke VII*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Celan, P. 2003. *Die Gedichte. Kommentierte Gesamtausgabe*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Celan, P. 1986. *Sněžný part*. Přeložil Ludvík Kundera. Praha: Odeon.
- Enzensberger, H. M. 1987. *Ach, Europa! Wahrnehmungen aus sieben Ländern*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Fühmann, F. 1982. *Erzählungen 1955–1975*. Rostock: Hinstorf.
- Kundera, L. 1996. *Vůně soli*. Olomouc: Vydavatelství univerzity Palackého.
- Moníková, L. 1994. *Prager Fenster*. München, Wien: Hanser.
- Žáček, J. 2015. *Sonety*. Praha: Šulc – Švarc.

Literatura

- Gruša, J. 2001. *Grušas Wacht am Rhein aneb Putovní ghetto*. Praha – Litomyšl: Paseka.
- Hilský, M. 2015. *Shakespeare a jeviště svět*. Praha: Academia.
- Lungová, A. 2015. *Doba ledová. Pokus o rekonstrukci pražské cesty Adolfa Opela a Ingeborg Bachmannové. „Paměť a dějiny: revue pro studium totalitních režimů“*, 9, 3. S. 25–36.
- Opel, A. 2001. *„Wo mir das Lachen zurückgekommen ist...“*. *Auf Reisen mit Ingeborg Bachmann*. München: Langen Müller.
- Žáček, J. 2015. *Sonety*. Praha: Šulc – Švarc.

Bohemia by the sea: utopian space in literature

*The paper analyses the literary motif that was introduced by William Shakespeare in his drama *The Winter's Tale*, when he placed the Czech Kingdom on the seashore. Since the 1960s, the image of Bohemia by the Sea has become a symbol of utopian, ideal ideas by German-speaking authors, in particular Ingeborg Bachmann and Paul Celan. The motif of Bohemia by the Sea also appears, for example, in Hans Magnus Enzensberger's essay and subsequent radio play, or in the title of Franz Fühmann's early short story. Later, Czech German writers Jiří Gruša and Libuše Moníková also worked with it.*

Keywords: *utopia, poetry, Shakespeare, Czech poetry, German poetry*

Náboženská symbolika ve službách expresionistického dramatu

Abstrakt: Studie *Náboženská symbolika ve službách expresionistického dramatu* představuje na vybraných českých a německy psaných expresionistických hrách způsoby, jimiž expresionističtí dramatici desátých a dvacátých let minulého století působící v geografickém prostoru českých zemí transformovali původně křesťanské náboženské motivy a symboly v symboly nové estetické religiozity a sociální revoluce.

Klíčová slova: drama, expresionismus, náboženství, symboly, německé drama

Expresionistická epocha se na území střední Evropy odehrála v krátkém období od začátku desátých do druhé poloviny dvacátých let minulého století. Šlo o dynamicky se proměňující fenomén, jehož pohyb směřoval z německého prostředí – a to nejen ze samotného Německa, ale také od německých autorů žijících v geografickém prostoru českých zemí – do česko-jazyčné oblasti. Zvlášť patrný je tento pohyb v dramatu, v němž expresionistická poetika našla živnou půdu a dosud netušené tvárné možnosti. České i německy psané hry tohoto období jsou tak zřetelným dokladem myšlenkového pohybu evropské společnosti, která se po strašlivé zkušenosti Velké války a nástupu modernity začala odklánět od tradičních forem náboženského života, přičemž umění mělo v jistém smyslu nahradit sféru náboženské transcendence, která do té doby byla téměř ve výhradní správě církve. Expresionistické umění lze navíc pokládat za poslední společný esteticko-náboženský projekt, který sdílely německá i česká dramatická kultura.

Modernita a náboženství – střet nebo syntéza?

Hlavním záměrem tohoto příspěvku je ukázat několik způsobů, jimiž expresionističtí dramatici původně biblické motivy, symboly a narativní schémata inkorporovali do dramatické formy a přesadili je do nových významových souvislostí. Hned v úvodu je však potřeba zdůraznit, že toto propojení starého s novým, či tradičního s moderním není možné chápat jako střet dvou antagonistických světů, ale jako pokus, zejména v případě tvůrců takzvané brněnské Literární skupiny, o spojení několika sfér do jednoho dynamického celku, v němž se minulost prolíná s budoucností, Bůh se světem člověka a tradiční formy víry se sociální revolucí. Jak o tom píše německá badatelka Irina Wutsdorff ve svém článku *Eschatologické figurace v programu a v dílech Literární skupiny*: „Narativ sekularizace, dlouho nezpochybňovaný, je dekonstruován. Naopak se ukazuje, že původně zdánlivě paradoxní spojení a prorůstání religiózně eschatologických myšlenkových vzorců s příznačně modernistickými estetickými vzorci transformace a překonávání náleží zjevně k samému založení modernismu.“ (Wutsdorff 2017: 76–77)

Drama jako takové, tedy texty určené k prezentaci na scéně prostřednictvím herecké akce, samozřejmě s náboženskou symbolikou pracovaly od nepaměti. Stačí připomenout nespočetnou řadu vánočních či pašijových her, mystérií nebo moralit, které vznikaly již ve středověku, byly hlavní náplní jezuitského divadla doby barokní a v lidovém prostředí, zejména v podhorských oblastech, byly náboženské hry provozovány jako masové podívané ještě na začátku dvacátého století. Všechna tato díla, která výrazným způsobem přispívala k epizaci dramatické formy, na níž expresionismus založil svou tvárnou aktivitu, však měla jasnou náboženskou funkci, neboť jejich cílem byla především oslava Boha a zobrazení trnité cesty člověka ke spáse.

Expresionistické hry však tuto původní konfiguraci mění, když do centra své výpovědi kladou soudobého člověka. Již tedy nejde o touhu lidstva přiblížit se co nejvíc k Bohu, ale spíš o nový příchod spasitele do lidské společnosti toužící po osvobození z pout tradiční morálky a institucí. V centru většiny expresionistických dramát je tak člověk hledající novou oporu ve válkou rozvráceném světě, přičemž expresionistický patos, typický pro dramata z tohoto období, oznamoval příchod nové duchovnosti, sbratření lidských srdcí a nástup nového, spravedlivého společenského řádu. Významovým tmelem expresionistických dramát byl tudíž důraz na duchovnost, morálku a obnovu v té době pro mnohé již značně zprofanovaných křesťanských ctností. Jak k tomu poznamenává Veronika Broučková, autorka monografie *Srdce a smrt* věnované tvorbě členů brněnské Literární

skupiny: „[...] je zřejmé, že se po válce nikdo nechtěl definitivně rozloučit s představou náboženství jako jakési duchovní nadstavby a že mnohé z principů náboženství oficiálního bylo možné převést v novou ideologii, a tak odstranit nežádoucí souvislost se zkorumpovanou církví a zároveň použít již vybudovaný symbolický i pojmový aparát“ (Broučková 2009: 36).

Český a německý expresionismus – dvě varianty téhož

I když německy psané expresionistické drama vykazuje řadu společných kvalit s tím českým, můžeme zde najít i jisté difference, a to jak mezi dramatem českojazyčným, tak také mezi hrami německých autorů žijících na českém území na jedné straně a dramaty německých dramatiků pocházejících přímo z Německa. Ingeborg Fialová-Fürstová pak dokonce rozlišuje tři větve německého expresionismu: a) větev centrálního německého okruhu (tedy především expresionisty berlínské, drážďanské a mnichovské), b) větev pražskou a c) větev moravskou a slezskou. Různé varianty německého expresionismu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku však považuje za jevy vyskytující se „spíše na periferii sémantického pole (německého/evropského) expresionismu, které jej v mnohém obohatily především přeskupením obsahových i formálních akcentů. Jsou tak dokladem kulturní transformace, při níž určité stylové postupy a motivy putovaly z centra na periferii a při této cestě diskurzem se sytily prvky jiného kulturně-historického prostředí, než jaké panovalo v centrálních expresionistických metropolích, čímž vznikl svébytný typ německy psaného expresionismu na území českých zemí.“ (Fialová-Fürstová 2020: 23)

Tímto způsobem také vznikla díla česky píšících dramatiků, pro něž je typický humor, společenská satira a důraz na osud jedince, který je nositelem spásných idejí a strůjcem obrody světa. Naproti tomu pro německy psané drama je typický důraz na mýtický a až démonický svět, v němž se projevují divoké, atavistické kořeny lidské existence. I přes tyto dílčí odlišnosti jsou však všechny místní a jazykové varianty expresionistického dramatu jednoho rodu – jsou výtvozem stejné doby, stejného ovzduší a objevují se v nich podobné tvárné postupy a motivy. Ve všech jeho mutacích se totiž vyjevuje nová religiozita spojená se sociálním mesianismem, která má nahradit a přepsat původní náboženské systémy a tradice a stát se tak cestou k modernímu pojetí transcendentna vycházejícího z expresionismem artikulované estetiky.

Proroci nového věku: Dlask a Lazar

Rezervoár expresionismem sekularizovaných náboženských motivů je velmi široký. Asi nejzajímavější jsou z tohoto pohledu hry, v nichž vystupuje postava proroka, nového spasitele, jenž přináší nové, moderně zaobarvené evangelium. Začneme hrou Jana Bartoše *Krkavci* z roku 1920, jejíž uvedení na scéně Vinohradského divadla v režii Karla Hugo Hilara je považováno za první expresionistickou inscenaci české divadelní hry vůbec. V Bartošově dramatu totiž vystupuje postava Dlaska, kubistického malíře, pijáka, baviče a tuláka, jehož obyvatelé vesnice od prvního okamžiku, kdy se objeví na scéně, uctívají jako nového spasitele přinášejícího naději a ráj na zemi: „Bude-li chtít, proměníme se všichni v kameny, a stromy budou hovořit lidským hlasem a hvězdy budou skákat po lukách jako cvrčci, a domy padnou na dlažbu a tovární komíny se zřítí a peníze přestanou platit.“ (Bartoš 2020: 199) Sám Dlask se označuje za krysaře, jehož píšťala, na niž v prvním dějství „zahraje“ fantastickou pohádku o expanzi českého národa do Jižní Ameriky, a která je pouze výsměšnou karikaturou prohnílého soudobého světa, má téměř božsky očištnou sílu. Expresionistický ráz hry dodávají i Dlaskovy citáty z Apokalypsy, jejichž prostřednictvím autor jakoby definitivně účtuje se starým světem, který musí zemřít, aby mohl nastoupit nový společenský řád. Písmo svaté a náboženská symbolika tak zde primárně neodkazují ke křesťanské eschatologii, ale stávají se novým slovníkem revoluce, jež má vyvrátit panující zkorumpované a zlem prolehlé společenské zřízení a obrodit tak český národ blíže nedefinovaným, všelidsky spravedlivým programem.

Spojení moderního s minulým se pak promítá i do dramatické struktury hry. Základní dějová zápleтка dramatu, založená na sporu o dědictví, a také prostředí venkovské hospody připomínají lidovou komedii první poloviny 19. století, především Klicperovo drama *Divotvorný klobouk* (1817), kdežto formální zpracování díla jednoznačně inklinuje k modernisticky subjektivizovanému dramatickému tvaru. Hra tak propojuje výchozí realistický rámec s expresionisticky vyhocenou výpovědí, když pevnou dramatickou stavbu situační komedie rozvolňuje oslabením kauzálních vazeb mezi jednotlivými dějstvími, která ve hře představují relativně samostatné významové celky. V druhém vydání hry z roku 1924 pak Bartoš text, také po zkušenosti s Hilarovým jevištním provedením, posunul do konkrétnější polohy. Největší proměnou v druhé verzi textu prošla právě postava Dlaska, jehož Bartoš transformoval do podoby levicového revolucionáře rozhazujícího rudé karafiáty a letáky. Původně spíše symbolicky a filosoficky pojatá vzpoura proti lichvářům a prohnílému společenskému zřízení

je v nové verzi ztvárněna mnohem konkrétněji a dobověji – například jednoznačně politicky zbarvený odboj utlačovaných rolníků proti velkostatkářům a vesnickým pohlavářům. Na samotném konci hry navíc Dlak své nově nabyté dědictví rozdělí mezi chudé, aby ukázal, kudy by se revoluce a cesta k nové sociálně spravedlivé společnosti měla ubírat.

Ilustrativním příkladem propojení tradičního s moderním a náboženského se sociálně revolučním je rovněž Šaldovo drama *Zástupové* z roku 1921, které se však jevištního provedení dočkalo po mnoha komplikacích až v roce 1932. Šaldova hra vychází z antické tradice, v níž vystupoval chór, tedy kolektivní postava tlumočící vůli lidu či Bohů. Šaldův Zástup je navíc Zástupem, jenž svým způsobem odkazuje také k pojetí křesťanského Boha jakožto Boha zástupů. U Šaldy má však poněkud odlišnou roli. Sám Zástup je totiž Bohem, čímž se liší od pouhého davu, neboť je sjednocen Myšlenkou, jednou společnou Myšlenkou, která všechny spojuje v celek. „Vězte toto nové poselství, které vám hlásám: Kdekoli se vás sešlo tisíc v Myšlence této, jste větší než milion velikých a silných, kteří se nesetkali ve stínu Myšlenky této; jste největší, co kdy kráčelo po této zemi... jste noví bozi, na něž čekal svět miliony let.“ (Šalda 1921: 21)

Hlavní postavou hry je Lazar, bývalý mnich, který se rozhodl vést lid k novému uvědomění si sebe sama. Jeho cesta však prochází řadou úskalí a na konci hry sám umírá, neboť poznal, že Zástup nemůže žít Myšlenkou, která mu byla vložena zvnějšku. Zástup totiž musí mít Myšlenku vlastní, neboť jedině ta je skutečně životaschopná. Sociální revoluce a nové poznání Boha v kolektivu však Lazarovou smrtí nekončí, ale naopak teprve začíná, neboť po jeho odchodu Zástup konečně přichází sám k sobě a stává se příbytkem Boha na zemi. „I položte mrtvolu jeho jako oběť do základů nové živé budovy lidské – budovy větší a slavnější než všechny katedrály země – přesvatého těla světových Zástupů: ono jediné jest pravý a vlastní chrám Ducha a není jiného mimo ně.“ (ibid.: 104)

Postupy zástupového či davového dramatu využívali na konci desátých a v první polovině dvacátých let i další autoři jako například Arnošt Dvořák v historické fresce *Husité* (1919) či Lev Blatný ve hře *Vystěhovalci* (1925), která je rovněž velmi zřetelně prostoupena křesťanskou symbolikou. Biblický rozměr stvoření se objevuje také v nejnámějším dramatu Karla Čapka *R.U.R.* (1920), ale je i centrálním tématem poslední společné hry bratří Čapků *Adam Stvořitel* (1927), která zosobňuje jakousi sebeironickou kódu českého expresionismu. Toto drama, jehož centrální postava, moderní anarchista Adam, který Kanónem Negace zničí svět a za to je následně samotným Bohem Otcem pověřen tvorbou světa nového, zobrazuje marnou snahu člověka stvořit ideální společnost. Hra vychází z liberálních názo-

rových pozic obou bratří a je filosoficko-sociologickou polemikou se všemi radikálně reformačními proudy, které se na konci devatenáctého a na začátku dvacátého století objevily, neboť varuje před lidskou touhou hrát si na Boha a modelovat svět bez ohledu na lidskost. Zároveň je zřetelnou intertextovou polemikou s uvedenými Šaldovými *Zástupy*.

ADAM: Bože na nebi! Cos to udělal?

ALTER EGO: Adame, před tebou stojí Masa.

ADAM: Proč jsou tak stejní? Proč jich je tučet?

ALTER EGO: To je to veliké, stvořiteli. To je právě to nadlidské. Já jsem stvořil Zástup!

ADAM: Tohle že jsou lidé?

ALTER EGO: Žádní lidé. Dav. Koukáš, co? Jeden jako druhý. A všichni mají stejnou myšlenku.

ADAM: Kterou?

ALTER EGO: To se ukáže. Ať je která chce, jen když je stejná. Myšlenka davu je něco velebného. [...] Stvořiteli, překonal jsem tě! Já jsem jejich Vůdce! Já jsem se stal Vůdcem!

ADAM: Proč tak křičíš?

ALTER EGO: Protože být Vůdcem je tisíckrát víc než být Tvůrcem, ty blázne! (Čapkové 1929: 54–55)

České drama expresionistické epochy tak v *Adamu Stvořiteli* našlo svůj konečný bod. Všechny utopické vize i opravy božího stvoření se v něm ukazují jako falešně nelidské rozumem naprojektované představy ze sféry idejí, které v realitě zmutují do nečekaně obludné podoby.

Padlá žena jako cesta ke spáse lidstva

Kromě postavy proroka či vykupitele, přinášejícího sociální revoluci, jsou v expresionistických dramatech nositelkami nové cesty ke spáse často také postavy prostitutek. Ta se objevuje například v dramatické jednoaktovce *Vykupitelka* Maxe Broda z roku 1921. V této hře, s podtitulem rozhovor hetéry, na rozdíl od předcházejících textů, Brod primárně nečerpá z rezervoáru křesťanské symboliky, ale věren svému vlastnímu původu, vychází z židovské tradice. O tom svědčí i následující slovní výměna mezi nejmenovanou společnicí a jejím návštěvníkem: „ONA: Mínila jsem pouze toto: Protože jsme oba Židé – přesněji, máme židovské předky, dorozumíme se snáze, než bývá zvykem, a bez dlouhých dohadů, jichž se tak obáváte. Především proto, že se naše debata bude pohybovat na půdě po celá tisíciletí přeorávané myšlenkami našich předků. ON: Jak to? ONA: Na půdě viny, hříchu a pokání. Zdá se, že takové úvahy jsou našim mozkovým závitům vrozené.“ (Brod 2020:

313) Základní situace hry, návštěva vysoce postaveného diplomata u noblesní prostitutky, je pak pouze pozadím, na němž se vyjevuje stěžejní idea hry, již je vykoupení člověka skrze spáchaný tělesný hřích. „ONA: Ani Bůh neodpouští tak, aby se člověk cítil skutečně svobodný, naopak, Bůh ho pak má ještě víc ve své moci. Jen my dívky, my odpouštíme doopravdy. Dáváme si totiž [...] své odpuštění odkoupit, a to nikoliv naoko; naprosto poctivě, ač bez viny, se po zaplacení jistého obnosu cítíme s hříšníkem vyrovnány.“ (ibid.: 314) Utržené peníze dívka hodlá použít pro zbudování nové společnosti ve střední Asii, kde již po několik let misijně působí její sestra. Nejstarší řemeslo se zde tedy stává nástrojem, jímž lidstvo směřuje k novému ideálu, k budoucí utopii, v níž už nebude trpících a ponížených. „ON: Ach, vy nepochopitelně hrdá dívko! Teď už vám rozumím a jsem celý prostoupen světlem! Když hřešíte, tak proto, abyste jiné hříchu ušetřila. Pak je to ovšem **svatá nestoudnost** a mám pocit, že je to největší a nejkrásnější oběť, jakou může člověk bližním přinést. Ano, své poklesky a ponížení kladete na oltář Nejvyššího, aby se potěšil příjemnou vůní. Váš plán se zdaří a vy budete posledním člověkem, který musel tak tvrdě bojovat se svým lepším já.“ (ibid.: 320) Tato nová kněžka lásky s mesianistickou silou vykoupí i všechny budoucí ženy, které už nebudou nuceny prodávat své tělo. Podrobněji o tom píše Zuzana Augustová ve studii *Německy psané expresionistické drama z českých zemí*: „V Brodově aktovce zaznívají religiózní pojmy jako „spása“, „svatost“ a „světlo“ typické pro mesianistický expresionismus. Především však chce vykupitelka svými „nečistými“ penězi a sebeobětováním pomoci vzniku ideální společnosti kdesi ve Střední Asii: abstraktní vizi záměrně situuje do exotického prostředí nezkaženého měšťáckými hodnotami. Do této vize se promítly autobiografické momenty, konkrétně Brodův příklon k sionismu a dobové představy o znovuvybudování ideálního židovského společenství v Palestině.“ (Augustová 2020: 32)

Expresionismus jako nová víra

Postavy padlých žen, které jsou nositelkami spásy či naopak nelidského zla, se objevují i v dalších německých expresionistických hrách – například ve hře Ernsta Weisse *Tanja* (1919) nebo v dramatu Paula Kornfelda *Nebe a peklo* (1919). Mariánské figury se zjevují zase v dílech brněnských autorů *Učeň* (1924) Bartoše Vlčka či *Vystěhovalcích* (1925) Lva Blatného. Motiv sebeobětování jakožto začátku nového života můžeme nalézt zase v dramatu *Hrob* (1923) Jiřího Wolkra, které ale jinak jasně demonstruje autorův rozchod s katolickou církví.

Ve výčtu náboženských motivů objevujících se v expresionistických hrách by se samozřejmě dalo pokračovat. Expresionistické drama je křes-

řanskou, respektive náboženskou symbolikou prostoupeno opravdu velmi důkladně. Jeho důraz na duchovní rozměr člověka, který vycházel z dobových filosofických představ, jaké kupříkladu ve Francii šířila skupina tzv. unanymistů věřící v kolektivní duši, zřetelně ovlivnil podobu německy psaného i českého dramatu. Nová společnost, nová religiozita a sociální utopie ale zůstaly nakonec pouhými sny ve sféře idejí, kdežto realita přinesla dva typy diktatury: fašistickou a posléze komunistickou. Většina expresionistických autorů se toho však nedožila, když zemřela v mladém věku (Blatný, Vlček, Wolker), nebo zahynula během druhé světové války (Kornfeld, Weiss) či bezprostředně po ní (Bartoš, Werfel). Není bez zajímavosti, že někteří z expresionistických tvůrců se po letech vrátili ke katolické církvi jako například Zdeněk Kalista, básník a také autor několikrát přepracovaného expresionistického dramatu *Loupežníci a městečko* (časopisecky vydaný fragment 1921). Jeden ze zakladatelů expresionistického hnutí Franz Werfel, který v americkém exilu, kam unikl před Hitlerem, pak dokonce napsal dokumentární román *Píseň o Bernadetě* (1941) o dívce Bernadetě Soubirousové, které se ve francouzských Lourdech několikrát zjevila Panna Marie a která byla katolickou církví prohlášena za svatou.

Z krátkého exkurzu do světa expresionistického dramatu je rovněž zřejmá blízkost německých i česky psaných her, v nichž se objevují podobné motivy i velmi podobný typ figurace dramatických postav a společně je jim i směřování k transformaci náboženských symbolů v symboly expresionistické víry v nového člověka a novou společnost. Tato estetická věrouka se pak promítla i do expresionistických manifestů, z nichž asi nejznámější je programový text Paula Kornfelda *Oduševnělý a psychologický člověk* (1917), který je jedním z klíčů k pochopení expresionistické religiozity jako takové.

„To je možná poslání a smysl veškerého umění: Připomenout lidstvu, že se skládá z lidí, a člověku, že patří Bohu a má duši, která je jeho jediným středem, jeho jedinou podstatou a vše ostatní že je jen břemeno, jež ji tíží, a síť, do níž musí být chycena, aby pobývala na zemi; vlastním smyslem umění je předvést člověku, že veškerá skutečnost je pouhé zdání, které se rozplyne tváří v tvář pravému lidskému bytí. Ano, veškerá skutečnost je pouhý omyl, protože pravda je jen v oduševnělosti. Takže umění, plní-li toto poslání, je nástrojem etiky a prostředkem víry, a vědomí tohoto poslání, vědomí odpovědnosti je vlastností pravého ducha, je tou nejvyšší schopností umělce, která z něj činí víc, než jen zhotovitele uměleckých děl. – City nejsou nic, každý řezník, který se pro svou milou chce utopit, něco cítí. Zachytit jeho city slovy, je věcí nepatrného talentu – avšak umělec má být svědomím lidstva! Jeho slova a tóny ať zní jako nedělní zvony, které lidi upomínají na ně samotné a na Boha.“ (Kornfeld 2020: 591)

Prameny

- Bartoš, J. 2020 [1920]. *Krkavci*. V: Augustová, Z.; Jungmannová L.; Merenus A. (red.) *Expresionistické drama z českých zemí*. Praha: Academia. S. 193–230.
- Brod, M. 2020 [1921]. *Vykupitelka*. přel. L. Topoľská. V: Augustová, Z.; Jungmannová L.; Merenus A. (red.) *Expresionistické drama z českých zemí*. Praha: Academia. S. 309–322.
- Čapkové, batří 1929 [1927]. *Adam Stvořitel*. Praha: Aventinum.
- Kornfeld, P. 2020 [1917]. *Oduševnělý a psychologický člověk*. Přel. Z. Augustová. V: Augustová, Z.; Jungmannová L.; Merenus A. (red.) *Expresionistické drama z českých zemí*. Praha: Academia. S. 589–604.
- Šalda, F. X. 1921. *Zástupové*. Praha: Aventinum.

Literatura

- Anderson, L. M., 2011. *German Expressionism and the Messianism of a Generation*. Amsterdam–New York–Berlin: Rodopi.
- Augustová, Z. 2020. *Německy psané expresionistické drama z českých zemí*. V: Augustová, Z.; Jungmannová L.; Merenus A. (red.) *Expresionistické drama z českých zemí*. Praha: Academia. S. 27–42.
- Broučková, V. 2009. *Srdce a smrt*. Praha: Akropolis.
- Fialová-Fürstová, I. 2020. *Expresionismus*. V: Augustová, Z.; Jungmannová L.; Merenus A. (red.) *Expresionistické drama z českých zemí*. Praha: Academia. S. 15–25.
- Merenus, A. 2020. *Česká drama v souřadnicích expresionismu*. V: Augustová, Z.; Jungmannová L.; Merenus A. (red.) *Expresionistické drama z českých zemí*. Praha: Academia. S. 43–56.
- Wutsdorff, I. 2017. *Eschatologické figurace v programu a v dílech Literární skupiny*. V: Kubiček, T.; Wiendl J. (red.) „*Vykoupení z mlh a chaosu...*“ *Brněnský expresionismus v poli meziválečné literatury*. Brno: Moravská zemská knihovna. S. 66–84

Religious symbolism in service of expressionist drama

The study Religious symbolism in service of expressionist drama analyses on the example of selected Czech and German written expressionist plays the ways in which expressionist playwrights of the 1910s and 1920s operating in the geographical space of the Czech lands transformed originally Christian religious motifs and symbols into symbols of a new aesthetic religiosity and social revolution.

Keywords: drama, expressionism, religion, symbols, German drama

Obraz Chorvatska v českých turistických průvodcích. Příspěvek k dějinám spotřební literatury¹

Abstrakt: Příspěvek se zabývá zobrazením Chorvatska v českých turistických průvodcích 20. století. Snaží se postihnout způsob, jakým vytvářejí a zároveň utvrzují dobové představy o cizí zemi, její kultuře a obyvatelích. Zkoumá, jak se v průvodcích odrážely sociální, ekonomické, politické či kulturní okolnosti, ale i vzájemné vztahy mezi Českou republikou (Československem) a Chorvatskem (Jugoslávií), a jakými prostředky v nich byl obraz Chorvatska (Jugoslávie) konstruován.

Klíčová slova: turistické průvodce, Chorvatsko, Jugoslávie, cestování

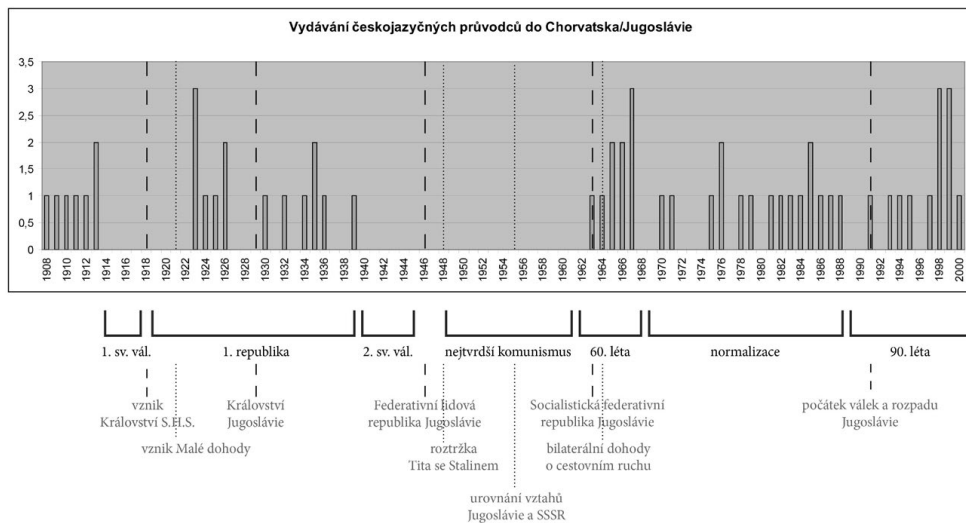
Turistický průvodce představuje specifický knižní žánr, který svou formální i obsahovou stránkou zpravidla velmi rychle reaguje na dobovou společenskou poptávku a poměrně přesně zrcadlí kulturní, politické a recepční preference. Jeho konkrétní podoba je ovlivněna obvyklými determinanty knižní produkce, jako jsou technologické způsoby výroby, úroveň polygrafického průmyslu nebo stylistické konvence. Kromě toho se však do ní promítají zásadní politické a historické události ovlivňující cestovní ruch a rovněž geopolitické vztahy a jejich proměna. V následujícím textu se zaměřím pouze na jeden aspekt průvodců, a to jejich schopnost vytvářet a fixovat dobové představy o cizí zemi, její kultuře a obyvatelstvu. Zajímat mě budou především následující otázky: Jak konkrétně české průvodce po Chorvatsku v průběhu 20. století reflektovaly dobové společenské, ekonomické, politické, kulturní aj. okolnosti? Jakým způsobem odrážely vzájemné vztahy Česka (Československa) a Chorvatska (Jugoslávie)? Jaký „obraz“ Chorvatska (Jugoslávie) či jeho obyvatel konstruovaly?

¹ Příspěvek vznikl v rámci projektu IRP *Kniha ve službách doby. Nebeletristické knižní žánry v období socialistického Československa (1948–1989)*.

Jako materiál mi posloužil korpus cca 60 turistických průvodců po Chorvatsku, Jugoslávii, Dalmácii, Istrii, Jadranu apod. z let 1908–2000, což je téměř kompletní soubor všech dohledatelných relevantních publikací.² Turistický průvodce byl pro tyto účely definován jako knižně vydaný soubor informací o dané zemi (regionu) doprovázený cestovními instrukcemi se zjevnou ambicí sloužit jako praktická opora pro cesty do dané země (regionu). Vyloučeny byly naučné a popularizační knihy o dané zemi (regionu), cestopisy, cestovní deníky a zápisky z cest.

Obr. 1 ukazuje produkci turistických průvodců po Chorvatsku (nebo jeho části či Jugoslávii) v průběhu 20. století.³ Lze na něm dobře vidět období zájmu i proluky dané válkami a politickou situací. K přesnější interpretaci dat ovšem nutno poznamenat, že např. v období tzv. první republiky (1918–1938) byly v Československu vydávány 2–3 českojazyčné průvodce do zahraničí ročně, takže oblast Jadranu měla jednoznačně výsadní postavení. Naopak po pádu komunismu v roce 1989 zaznamenáváme u nás *boom* ve vydávání průvodců do celého světa, vycházely jich desítky ročně a Jadran byl tedy odsunut poněkud do pozadí.

² Ve vzorku mohou chybět průvodce, které se z různých důvodů nedostaly do evidence Národní knihovny ČR, případně byly chybně katalogizovány. Předpokládám, že nejde o více než ojedinělé případy. Kritériem výběru bylo zahrnutí území dnešního Chorvatska nebo jeho části v průvodci, ať už byl jakkoli široce či úzce koncipován. V úvahu byly vzaty pouze publikace v češtině, vydané na území dnešního Česka, případně v Jugoslávii, a to v prvním vydání. Reedicce nicméně byly u průvodců spíše vzácností, většinou vycházely s pozměněným obsahem i názvem jako nový titul. V takovém případě byly do vzorku opět zahrnuty.

³ Do konce 19. století u nás vycházely průvodce po Jadranu pouze v němčině, jak bylo obvyklé i u jiných destinací.

Jadran jako lázeňská zóna Rakouska-Uherska

První ucelenou skupinu průvodců tvoří vydání z let 1908–1913. V této době teprve začínala organizovaná turistika na evropské úrovni a v první fázi byla spjata s rozvíjejícím se lázeňstvím. Byla proto zaměřena na lázeňská a „klimatická“ místa a pobyty byly chápány primárně jako ozdravné. První průvodce nesestavovali cestovatelé, ale lékaři, případně majitelé lázeňských hotelů. Obyvatelstvo se prostřednictvím průvodců teprve učilo základním pravidlům cestování, měly proto značně didaktický ráz. Musíme si uvědomit, že pro tehdejšího Středoevropana byla vedle moře velkou exotikou už sama cesta železnicí místo obvyklou drožkou. Oblast Jadranu sice skýtala za Rakousko-Uherska příklad slušné železniční infrastruktury, přesto se dlouho doporučovalo cestovat po pobřeží lodí jako rychlejší a pohodlnější způsobem než po souši.

Prominentní místo v každém průvodci patřilo česko-chorvatským lázním Baška, případně dalším hotelům v českém vlastnictví.⁴ Důvod byl hlavně ekonomický, ale inzerce otištěná přímo v průvodcích hrála na slovanskou notu a zdůrazňovala zachování „českého“ pohodlí vč. české kuchyně atd. Všechny české průvodce po Jadranu z poč. 20. století jsou přitom psány vysloveně rakousko-uherskou optikou: mluví se o „naší rakouské riviéře“, velebí se četné návštěvy habsburských osobností v lázeňských letoviscích atd. Opatije je chápána jako přímořské letoviště Rakouska, s nímž se všechny jeho národy identifikují jako se „svým“. Výrazně odborný až vědecký ráz výkladu souvisí s lékařskou bází průvodců a je důsledkem dobové snahy o vědecké podložení a obhajobu lázeňství. V průvodcích se např. často exaktně dokazuje, že voda na Jadranu je daleko slanější, a tudíž i léčivější, než u Severního a Východního (čili Baltského) moře.

V této skupině průvodců můžeme detekovat několik typických narativů. Předně je to (politicky motivovaná) chvála odklonu Čechů od italské a německé riviéry, doložitelná např. následujícími ukázkami:

„Největší proud českého obecnstva, hledajícího u moře a v klimatických místech osvěžení a ozdravení, obracel se do nedávna v zimě a z jara na francouzskou a italskou Rivieru a pod Alpy do tyrolských krajů, v létě pak zanášel velké peníze ke břehům severoněmeckým, aby tam při časté nepohodě vůbec ne nebo jen zřídka mohli se koupati. V posledních letech nastává konečně potěšitelný obrat a čeští hosté lázeňští ožívují více a více slovanská místa lázeňská na Adrii, kde mnohem stářejší a příznivější je počasí a kde nacházejí slovanskou pohostinnost a jsou rádi viděni.“ (*Moře Adriatické* 1911: 205)

⁴ K rozvoji českého lázeňství na Jadranu např. Klabjan 2012 nebo Klabjan 2014.

„Konečně můžeme říci s radostí, že našla česká turistika zahraniční svůj pravý cíl – S l o v a n s k ý J i h. Na místě hovorů o Nordenay, Mosdroyi, Heringsdorfu a tutti quanti mluví se konečně v české veřejnosti stále více o Bledu, Jezersku, Opatii, Dubrovniku atd. Konečně! A je potěšitelné, že všichni, kdož shledali krásy slovanského jihu, jsou tak spokojeni, že stávají se nadšenými propagátory a apoštoly. Kdož pak častěji se vrací do těch krás, na vlastní uši slyší vzrůst českého hovorů a stále častěji potkává krajanů, zejména nápadně je to v Dubrovnicích i mimo sezonu.“ (Fučík 1912: 3)

Akcentace slovanství byla často propojena s důrazem na české ekonomické zájmy:

„Adriatické moře [...] jest jediné moře, na němž český turista není pouze zvědavým cizincem, nýbrž kde má takřka domácí právo jako příslušník jedné ze slovanských větví, obývajících říši rakousko-uherskou. Peníze, které naši lidé zanesou do končin adriatických, nejsou ztraceny pro naše hospodářství, neboť silný proud českých turistů na jih stává se pevnou oporou a důvodem českého podnikání v těchto krajích.“ (*Moře Adriatické* 1911: 11)

„České obchodníky, výrobce, finančníky a všechny české lidi vůbec, kteří s touto knížkou pojedou dolů, prosím, aby bedlivě všímali si hospodářských, obchodních i přírodních poměrů na Slovanském jihu a stali se pak pomocníky v řešení ‚problému dalmatsko-českého‘, jemuž věnoval jsem známou sérii úvah v ‚Samostatnosti‘ roku loňského.“ (Fučík 1912: 5)

Téměř povinnou výbavou průvodců bylo v této době nabádání (často dokonce graficky zvýrazněné) neuzít při cestách na Jadran němčinu, a to s poukazem na sdílenou „nenávist“ Čechů i Jihoslovanů vůči Němcům:

„Prosíme krajanů, aby se za Němce nevydávali, mluvíce německy. Činí tak doposud valnou měrou. Lámejme italštinu, jak můžeme, vždycky budeme lépe vítáni a méně natahováni, neboť všichni svorně, Italové i Slované nenávidí Němce jako Němce i jako nadutého škroba. Hlasme se hrdě všude jako Češi, zejména na lodi, v hotelích a hostincích. Mluvme česky mezi sebou hlasitě! Žádejte české prospekty!“ (ibid.: 11–12)

Samotní Chorvaté jsou – v duchu dobově protežovaných panslavistických představ – bedekry líčení jako čistí, nezkažení, dobromyslní a pohostinní venkované a námořníci, holdující hudbě a zpěvu. Chválit bychom u nich měli především „přísnou spravedlivost, věrnost, šetrnost a strídmost“ (Glax 1908: 43). Cizince doslova dojmají svým „pohostinství[m] a upřímností“ (ibid.). Ženy jsou zobrazeny jako pracovitě a houževnatě, avšak těžkou dřinou strhané:

„Ženy obstarávají práce domácí a zahradní a vyznamenávají se včelí pracovitostí; možno vidět je, jak s těžkým břemenem na zádech stoupají do kopců a ještě při tom punčochu pletou neb předou; to má za následek, že ženské pohlaví předčasně jsou oloupeno o přirozený svůj půvab, nemůže označeno býti krásným; než vzdor tomu jsou místa, jako Lovrana a Kastva, kde skutečné krásy nejsou řídkostí.“ (ibid.: 43)

Dovolená v bratrské náruči jihoslovanské

V letech 1923–1939 se průvodce po Jadranu odklánějí od čistého lázeňství k tzv. poznávacímu cestování, které vybízí k prozkoumávání cizích krajů a domorodého obyvatelstva. Důraz je kladen na geografii, ekonomicko-sociální faktory a folklor. Tehdejší Jugoslávie jako rekreační zóna měla v československém cestovním ruchu 20. a 30. let zcela prominentní postavení,⁵ což zjistíme již náhledem do soupisu oblíbených Uhrových cestovních průvodců. V této edici vyšel nejprve *Berlín*, potom *Hamburk* a pak hned 4 svazky zaměřené na Jugoslávii (*Dalmacie s ostrovy, Terst a Istrie, Bosna a Hercegovina* a *Baška*). Teprve posléze následovala další evropská a česká města a až nakonec další turistické regiony.

K produkci a propagaci průvodců výrazně přispívaly osvětové spolky, přičemž Jugoslávie byla jedinou zemí, která v Československu disponovala spolky a časopisy přímo na ni zaměřenými, pokud nepočítáme německé produkované místní německou menšinou.⁶ Kromě přímoří se nyní zvedl zájem o horské oblasti, což mělo zdůraznit jedinečnost Chorvatska oproti rivierám jiných států:

„Návštěvníci Jadranu, kteří omezovali se dříve největší měrou jen na více méně jednotvárný život ve zvoleném místě lázeňském, nechť proniknou i do těchto, poněkud vzdálenějších oblastí, přírodními krásami přeplněných, aby pak rázem změnili svůj mylný předsudek, že pobyt u moře Jaderského neposkytuje jim ničeho jiného, než pouze koupání v moři, a kteří proto dávali se někdy přemlouvati k návštěvě lázní u jiných moří.“ (Král 1926: 3)

⁵ Viz např. Kárník 2000.

⁶ Jmenovitě: Společnost ku zřízení mořských lázní čs. mládeži při Adrii (1920–1959), Československo-jihoslovanská liga (1920–1948), Damície, spolek přátel, návštěvníků a propagátorů jihoslovanského Jadranu z Československa (1931–1939), Turistický spolek Adrie (1912–1925), Klub přátel Malé dohody, společnost ku vzájemnému zvelebování turistického ruchu (1934–1937); Společnost přátel Budvy a Jižního Jadranu (1935–1939), Dubrovnická lázeňská a hotelová, akciová společnost (1919–1951), Jadran, klub přátel slovanského moře v Praze (1933–1939); Lázeňská společnost přátel moře (1936–1937) aj.

Důraz na komplexitu turistického zážitku byl ostatně součástí oficiální jugoslávské strategie v cestovním ruchu:

„Ani jedna druhá země v Evropě nemá Alpy – moře – Orient. Slovinsko – Dalmacie – Bosna, současně vysoká západní kultura a komfort – středověké památky, subtropická vegetace – slunný Jadran a u něho bizarní neporušený Orient – neporušenější než na Levantě nebo v Malé Asii.“ (*Království Jugoslavie slovem i obrazem 1937: 73*)

Cestování na jih v této době nicméně stále záviselo na železniční síti, proto bedekry nejčastěji vyzdvihují místa dostupná železnicí a v blízkosti železničních uzlů; někdy jsou jako turistické destinace vyzdvihována velká města s ohledem na to, že je zde nutné strávit čas při přestupování apod.

Království S. H. S. bylo v politické rovině chápáno jako strategický partner v rámci Malé dohody a to se v rovině ideové přetavilo do široce rozvíjeného narativu o „osvobozeném bratrském národu“ jihoslovanském, jenž sídlí v krajině „očistěné“, „plně slovanské“, „nesoucí ryze slovanský ráz“, která je tudíž nejvhodnější pro rekreaci Čechů a Slováků. Ti by měli jezdit na Jadran „jinak než do ciziny“, „sblížovat se s lidem, hledat přátele, jako mají doma“ a „milovat Jugoslavii, jako milujeme svou zemi“, neboť „naše národy mají k sobě vřelý poměr“. (Hajšman 1935: 8) Typické je neustálé vědecké (klimatické) srovnávání s francouzskou, případně italskou či německou riviérou, z něhož má slovanská vzejít jako min. stejně kvalitní, ne-li kvalitnější pro rekreaci. Nyní již téměř povinnou součástí průvodců jsou graficky zdůrazněná varování před užíváním němčiny, což zcela koresponduje s rostoucím českým nacionalismem dané doby:

„Nemluvte německy a nezbuzujte tím zdání, že jste příslušníky německého národa!“ (Král 1926: 11)

„Nemluvte německy a nezbuzujte tím zdání, že jste příslušníky tohoto národa!“ (Letica 1925: 10)

„Je jisto, že se tu a tam nebudeme moci neuchýliti ke spasitelné němčině. Ale číňme tak jen, kde je nezbytně nutno. Jinak vzbuzujeme mylné zdání, že je v Československu víc Němců než Čechů anebo že jen Němci cestují. Beztak ještě dnes – jazykové znalosti lidu it. nejsou veliké – sotvaže domorodec zaslechne jakýkoliv cizí jazyk, určí jej stručně: Sono Tedeschi (Jsou to Němci). A to není v našem zájmu.“ (Schmitt 1926: 22)

Typická struktura průvodce zahrnuje kapitoly o geologickém původu Jadranu, meteorologických podmínkách, analýzu dopadů pobytu na lidské zdraví, historii osídlení Jadranu, přičemž není opomenuto zdůraznění, že právě příchod Slovanů přinesl danému regionu počátek rozkvětu.

Další „netušený rozkvět“ pochopitelně znamenalo osvobození od Rakouska-Uherska a vznik Království S. H. S. Češi a Slováci mohou být na Jadranu svědky toho, jak „Slovan našel v sobě schopnost budovat na klasické kultuře římské, jak se z barbara nestal ničitelem, nýbrž žákem“. (Hajšman 1935: 8)

V typických dobových etnických schematizacích jsou Jihoslované líčeni jako silní, zdatní, zocelení neustálým bojem s mořským živlem, tmavé pleti a s jiskrou v oku; také jako upřímní a poctiví, pokud nejsou zkaženi kontaktem s neslovanskými národy, nicméně pokud s nimi v kontaktu jsou, tak si zároveň příkladně osvojují světovou kulturu.

„Vynikají silnou, zdravou, vysokou a úměrně vyvinutou postavou, tmavým vlasem a pletí, jiskrným zrakem. Ve svém jednání – pokud nejsou porušeni vlivy cizími a válkou světovou – jsou přímí a poctiví. Jsou energičtí a vytrvalí, obratní a chápaví.“ (Král 1926: 57)

„Národ udatný, bohatýrský, neobyčejně pohostinný a dobrý, samostatný a světovou kulturu rychle si osvojující.“ (Konrád 1923: 16)

Z cestování se stává akt reprezentace národa, země, ale také manifestace slovanství. Svou roli hrál pochopitelně fakt, že u Jugoslávie i Československa se jednalo o velmi mladé státy. „Nezapomínejme, že cestovati je uměním a že my teprve tvoříme cestovatelskou tradici, kterou jiní národové mají odedávna,“ zdůrazňuje autor *Terstu a Istrije*. „Cestovati a pobývati v cizině znamená také representovati národ, budovati mu pověst. A pověst národa tvoří u většiny prostředního domorodého lidu i oděv cizincův, jeho jídlo, jeho zavazadla, jeho způsoby a tolik jiných věcí!“ (Schmitt 1926: 20)

V této době bylo zcela běžné zdůrazňovat v průvodcích hospodářské vazby mezi danými státy, proto tu najdeme obsáhlé a strohé pasáže o objemu a sortimentu vývozu a dovozu, o významu jugoslávských přístavů pro Československo apod. Přitom ale samotným popisům krajů dominuje vysloveně metaforický jazyk: „Připojte slunce, zářivé, životodárné slunce; moře, jež stříbřitou svou modř snoubí s hlubokým nekonečnem...“ (ibid.: 16) Ve stejné knize najdeme pasáž přirovnávající pobřežní města Istrije ke šňůře perel (ibid.: 78).

Průvodce ze 30. let disponují ještě jednou zvláštností: musely se vypořádat s nástupem diktatury v Jugoslávii v roce 1929. Šlo přitom o diplomaticky velmi ožehavé téma, vztahy Československa a Jugoslávie byly napjaté, odehrálo se několik politických a mediálních přestřelek. Československo řešilo dilema, jak si udržet strategické partnerství s Jugoslávií a přitom se jako příkladně demokratický stát neidentifikovat s diktaturou. Výsledkem

byly obligátní pasáže v průvodcích, které sice kriticky hodnotily nastolení diktatury a omezení ústavnosti, ale jedním dechem dodávaly, že v daném regionu jde o nutnou cestu k nastolení civilizovaného života v nejzaostalejších jižních regionech s bývalou tureckou nadvládou, kde se do války žilo jako ve středověku. Těmito pasážemi jako by symbolicky končila čtvrt století trvající apoteóza Jugoslávie coby panensky čisté slovanské krajiny, jakési rajské zahrady slovanstva oplývající samými pozitivy. V turistických průvodcích nastává naopak půlstoletí rozpačitých „obhajob“ Jugoslávie, která je sice stále chápána jako země bratrská, nicméně která se z různých důvodů „vymkla“ pracně budovanému pomyslnému ideálu.

Dejme slovo Jugoslávčům

Po publikační proluce 40. a 50. let způsobené 2. světovou válkou a následným Titovým konfliktem se Stalinem, kvůli němuž se Jugoslávie ocitla v rámci východního bloku v nemilosti, zaznamenáváme v letech 1963–1967 novou vlnu průvodců, která zcela pragmaticky reaguje na bilaterální dohody o cestovním ruchu uzavřené poté, co byly vzájemné vztahy Jugoslávie a Československa urovnány: dohodu o cestovním ruchu (Bělehrad 14. 3. 1964) a dohodu o zrušení vízové povinnosti (Bělehrad 8. 10. 1964).⁷ Úkolem autorů (případně překladatelů a editorů) průvodců nyní bylo mj. vysvětlit čtenářům a potenciálním rekreantům specifika jugoslávského socialismu postaveného na decentralismu a dělnické samosprávě. A to tak, aby byl obhájěn jako legitimní, avšak nikoli následováníhodný. Při plnění tohoto šalamounského úkolu se ukázalo být ideální cestou psaní o jugoslávském socialismu jako o „zajímavém experimentu“, který je nicméně podmíněný národnostními, náboženskými, etnickými, kulturními, geografickými aj. specifiky, a jehož spornou efektivitu ukáže až čas. Typická tzv. berlínská struktura průvodce, která se u nás používala až do 90. let a jež zahrnovala postupné líčení geografie, klimatu, zvířectva, rostlinstva, obyvatelstva atd., nyní posloužila jako ideální nástroj, jak zdůraznit fatální diverzitu Jugoslávie a obhájit jejím prostřednictvím specifika jugoslávského socialismu.

Jako určité novum můžeme vnímat fakt, že téměř všechny průvodce po Jadranu ze 60. let jsou překlady z chorvatštiny, často vycházely paralelně v hlavních evropských jazycích, přičemž české verze byly vydávány buď přímo v Jugoslávii (v Bělehradě), nebo u nás ve Sportovním a turistickém nakladatelství. V této době šlo již o nakladatelskou politiku řízenou státem

⁷ Češi a Slováci od roku 1965 nepotřebovali víza, ale museli získat třicetidenní turistickou propustku vydávanou na hraničních přechodech Jugoslávie a samozřejmě potřebovali výjezdní doložku.

a ta směřovala k tomu vydat každý rok alespoň 1 překladový průvodce po Jugoslávii. Chorvatské autorství se projevuje jednak výběrem a způsobem líčení historických událostí na území Jugoslávie (důraz na útlak Chorvatů, zákaz chorvatštiny jako úředního jazyka atd.), jednak určitou mírou pozitivní sebe prezentace – např. zdůrazňováním rychle se rozvíjející dopravní infrastruktury v Jugoslávii. To samozřejmě souviselo s dobovým rozmachem autoturistiky, která utvářela nový rámec cestování v 60. letech.

Normalizovaná rekreace s Čedokem i bez

Období 70. a 80. let bylo v Československu érou státem organizovaných zájezdů s Čedokem a ROH i érou centrálně plánované a dozorované výroby knih a stát si dával velký pozor na to, jak je Jugoslávie v průvodcích vyličeána. Pod taktovkou ROH se na pobřeží Jadranu stavělo množství hotelů určených pro československé rekreaty, a tak bylo nutné podpořit některé dominantní narativy z minulých období. Zdůrazňuje se rozmanitost Jugoslávie a zamlčují se národnostní a náboženské rozpory. Jedním z oblíbených klíšé se stává označení „mozaika národů“ – ta je dáána do souvislosti s rozmanitostí krajiny a podnebí. Jugoslávie je zkrátka zemí, kde můžete vidět a zažít všechno. Zážitek je komplexní, ale vždy idylický. S tím souvisí pokračování v idealizaci vzájemných bratrských vztahů. „Vzájemné vztahy mezi socialistickou Jugoslávií a ČSSR jsou všestranné a přátelské, vyrůstající z historických kořenů,“ zdůrazňuje brožurka *Na rekreaci ROH do Jugoslávie* (Kvapil, Kuneš 1976: 6), aby dále připomněla, že „naši turisté byli průkopníky využití Jadranu jako střediska turistického ruchu“ (ibid.: 8). O desetiletí později jí přizvukuje tiskovina *S Čedokem do Jugoslávie*: „Celý svět může jezdit do Jugoslávie proto, že je vyhlášenou zemí turistiky a že pro to dělá, co jen umí. My máme v onom starém přátelství vždycky o jeden pádný důvod navíc!“ (Tervinová 1986: 1)

K typickým dobovým rekvizitám průvodců náleží i tendenční líčení jugoslávské historie vč. zdůrazňování dominantní úlohy komunistické strany v protifašistickém odboji a zamlčování poválečné distance od SSSR. K tomu slouží konkrétně tři strategie: 1) redukce výkladu o 50. letech (často jediná věta); 2) úplné přeskočení tohoto období; 3) nebo interpretace období 1948–1953 jako malého „zaškobrtnutí“ na jinak společné a ideově zcela shodné cestě obou bratrských socialistických států. Specifické postavení Jugoslávie v rámci socialistického konceptu hospodářství je taktně přecházeno nebo se omezuje na praktická upozornění, že míra centralizace národního hospodářství je nižší než u nás a že ceny stejných produktů a služeb se mohou lišit. Jedním dechem je však zdůrazňován klíčový podíl dělnictva na řízení

podniků, byť v rámci samosprávy. Jugoslávský socialismus je zkrátka vždy líčen velmi stroze a věcně s důrazem na aktivní úlohu proletariátu:

„V roce 1974 byla přijata nová ústava SFRJ, která specifickým způsobem formulovala diktaturu proletariátu jako ‚socialistickou samosprávnou demokracii‘, což je zvláštností v porovnání s obecnými zásadami uplatňovanými v ostatních socialistických zemích.“ (Kvapil, Kuneš 1976: 3)

V průběhu normalizace lze sledovat obrat od chápání Jugoslávie jako exotické panenské země k její prominentní pozici ve smyslu „nejzápadnější“ země východního bloku. Průvodce se nejčastěji snaží oba obrazy skloubit do jediného, v němž vedle sebe stojí panenská země, nedotčená příroda, města, ve kterých „jako by se zastavil čas“ – a vedle toho se rozvíjí obraz úspěšně budované socialistické země, kde „města a vesnice reprezentující socialistický stát, který přeskočil desetiletí a usiluje o přední místo mezi kulturními národy Evropy“. (Heřmanová 1984: 50)

Průvodce v tomto dvacetiletí systematicky vydávalo turistické nakl. Olympia⁸, měly poměrně špatnou grafickou úpravu a nekvalitní polygrafické provedení (v této době u nás běžné); stále dokola se recyklovaly tytéž texty stejných autorů (Nina Heřmanová), pokaždé jen s jinými fotografiemi a aktualizovanými požadavky na cestující (výjezdní doložka, pasy, devizový příslib atd.).⁹ Po stylistické stránce jde (stejně jako u ostatních průvodců do dalších zemí) o texty velmi věcné, psané bez emotivního jazyka, bez metafor a snahy vzbudit nadšení či zájem; často mají až úřední či alespoň odosobněný charakter, obsahují suchopárné faktografické pasáže, které bez grafického členění značně ztěžují recepci. Ubývá nicméně schematizujících charakteristik obyvatelstva na etnickém či náboženském základě. Ve 2. pol. 80. let, kdy u nás roste produkce tzv. šedé zóny, tedy zájmových publikací vydávaných částečně mimo státní kontrolu,¹⁰ objevují se i nadšenecké strojopisné brožurky o méně exponovaných oblastech Jugoslávie, zejména jugoslávských horách.¹¹

⁸ Nakl. Olympia se dle původní gesce zaměřovalo na sportovní a turistickou literaturu, ale vedle toho vydávalo i beletrii, literaturu pro děti a mládež a další typy knih.

⁹ Od roku 1974 cestovalo za účelem rekreace do SFRJ každoročně 200–300 tisíc Čechů a Slováků (byly to asi 3 % všech zahraničních cest). Do Československa jezdilo na proti tomu kolem 100 tisíc Jugoslávčů. Viz Košťák 1982.

¹⁰ Produkce těchto publikací byla pojmána zpravidla jako výroba „knižních prémie“ pro registrované členy určité organizace a jako takové nesměřovaly do běžné distribuční sítě.

¹¹ Viz např. Čepelka, M. 1983. *Jugoslávské hory a řeky. Souhrn informací pro vysokohorskou turistiku a inf. o sjízdnosti řek*. Praha: Oddíl vysokohorské turistiky TJ Slovan ve spolupráci s měsíčníkem Turista. Později rozpracováno a vydáno v Olympii 1987 jako *Jugoslávské hory*.

Ztráta výsadní pozice Jadranu

Pád železné opony v roce 1989 učinil z Jugoslávie pro Čechy i Slováky jen jednu z mnoha zemí k rekreaci. V důsledku válek vedoucích k postupnému rozpadu Jugoslávie se podmínky cestování rychle měnily. To na jednu stranu ponoukalo k reedicím, na druhou stranu se i ty stávaly rychle neaktuální. Na českém knižním trhu vedle sebe koexistovaly konvenční průvodce „starého typu“ (Olympia) reagující na rozpadání Jugoslávie formou dílčích textových revizí a reformulací vybraných pasáží a překlady moderních zahraničních bedekrů (zejména německých) renomovaných vydavatelů a edic (MarcoPolo; GeoMedia; Baedeker). Olympijské průvodce sice pružně upravily historické výklady a zbavily je tendenčních pro-komunistických formulací, polygraficky však vězely hluboko v 80. letech. Jejich zahraniční konkurenti přicházeli s plnobarevným provedením a graficky členitou strukturou, které domácí tvorba nedokázala konkurovat až do konce tisíciletí. Ve vydávání se začaly angažovat nově vznikající soukromé české cestovní kanceláře a v jejich povětšinou překladové produkci již nebylo místo pro schematizující popisy „domorodců“ ani nesrozumitelná klimatická či geografická pojednání. Místo toho dostaly prostor průběžně aktualizované rady, kterým oblastem se vyhnout, neb byly poškozeny v boji, rozstříleny, je tam stále nebezpečno atd.

Nejradikálněji se však proměnil jazyk a celková dikce, a to hned na počátku 90. let. Místo strohého výčtu faktů nacházíme žurnalisticky formulované titulky (Mezi Zadarem a Šibenikem: Ráj pro vášnivé plavčíky; Split a okolí: Narodil se zde Marco Polo?; Dubrovnik: Zde milovali nezávislost) a kontakt se čtenářem („Nechme ale politické, hospodářské a národnostní problémy stranou a vraťme se opět k mořskému pobřeží“; Ganser 1991: 8) Obnovuje se metaforický, zaujatý jazyk, typický u průvodců v meziválečném období: pobřeží vypadá se svými fjordy jako „roztřepený koberec“ (ibid.: 5) a „hluboko pod silnicí kreslí jachta do hladké, tmavě modré hladiny moře vlnky“ (ibid.: 9). Text se stává více než srozumitelným pro laického čtenáře, geografická problematika je zjednodušena a zbavena nejsložitější vědecké terminologie. Informace historické, geografické, sociální a hospodářské jsou sumarizovány do jedné relativně čtivé kapitoly. Politická problematika se taktně odsouvá do pozadí: „Nediskutujte s Jugoslávci o politických tématech... I když je všude v zemi slyšet kritika zemělého Tita (v r. 1980), cizinec do toho nemá co mluvit.“ (ibid.: 94)

Závěrem

Na základě předešlých zjištění lze konstatovat, že jedním z kontinuálních narativů, které určovaly podobu průvodců po chorvatském území, bylo zdůrazňování diverzity. Ta posloužila jako dobrý argument každému režimu a její obraz lze v průvodcích pozorovat po celé 20. století. V raném období šlo o nahrazení spektra turistických zážitků dostupných v západní Evropě jedním jediným výjezdem do spřízněné slovanské krajiny oplývající veškerými žádanými typy exotiky. V meziválečném období se jednalo o zhmotnění oficiálně propagované představy Jugoslávie jako nesourodého celku spojeného tvrdou rukou na základě posvátného slovanského ideálu. V 60. letech jsme viděli obhajobu specifické formy socialismu poukazováním na jugoslávskou diverzitu. V 70. a 80. letech byla Jugoslávie líčena jako „mozaika národů“ žijících v příkladné symbióze a harmonii a konečně v 90. letech autoři průvodců již jen konstatovali rozpad této mozaiky jako historickou nutnost a pragmaticky se snažili nasměrovat zájemce do aktuálně bezpečných rekreačních zón.

Literatura

- Fučík, M. 1912. *Přímoří a Dalmatsko: praktický průvodce po slovanském jihu*. Praha: Dr. A. Hajn.
- Ganser, A. 1991. *Jugoslávské pobřeží: průvodce na cesty s osvědčenými tipy*. Praha: KadeL.
- Glax, J. 1908. *Opatije. Zimní stanice a mořské lázně: průvodce lázeňských hostů*. Opatije: Lázeňská správa.
- Hajšman, J. 1935. *Průvodce Jadranem a Dalmácií*. Praha: Orbis.
- Heřmanová, N. 1984. *Jugoslávie*. Praha: Olympia.
- Kárník, Z. 2000. *České země v éře První republiky (1918–1938). Díl první, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha: Libri.
- Klabjan, B. 2012. *Český Jadran: Češi na Jaderském pobřeží před první světovou válkou a po ní. „Dějiny a současnost: červánky české turistiky“*, 3. S. 40–43.
- Klabjan, B. 2014. *Češi a Slováci na Jadranu: vztahy s Terstem a severním Jadranem v letech 1848–1948*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Král, J. 1926. *Průvodce po jihoslovanském Horním Jadranu s 15 obrazy, 2 mapkami a 3 plány*. Praha: Klub československých turistů s účastí Československo-jihoslovanské ligy.
- Království Jugoslaviie slovem i obrazem*. 1937. Bělehrad: Správa Království Jugoslaviie.
- Konrád, S. 1923. *Na slovanském Jadranu: stručný a praktický nástin cest po slovanské Adrii a jejím pobřeží*. Praha: Máj.

- Košťák, V. 1982. *Jugoslávie*. Praha: Pressfoto.
- Kvapil, M.; Kuneš, P. 1976. *Na rekreaci ROH do Jugoslávie*. Praha: Práce.
- Letica, J. 1924. *Jihoslovanská Riviera: lázeňská a klimatická místa na jihoslovanském Jadranu...* Praha: Balneologický odbor Jadranské stráže.
- Moře Adriatické: průvodce po Istrii, Dalmacii, Chorvatském přímoří, Černé Hoře, Benátkách a východním pobřeží italským a Korfu*. 1911. Praha: Nakladatelské družstvo Máj.
- Schmitt, J. 1926. *Terst a Istrie*. Praha: Josef Uher.
- Tervinová, H. 1986. *S Čedokem do Jugoslávie*. Praha: Merkur.

Representation of Croatia in Czech tourist guides. A contribution to the history of consumer literature

The paper deals with the image of Croatia in Czech tourist guides published in the 20th century. The aim of the study is to investigate their capacity to create and fix up contemporary ideas about a foreign country, its culture and population. It examines how the guidebooks analysed reflected the social, economic, political and cultural circumstances, as well as the mutual relations between the Czech Republic (Czechoslovakia) and Croatia (Yugoslavia), and what "image" of Croatia (Yugoslavia) or its people they constructed.

Keywords: *Croatia, Yugoslavia, Adriatic, Czechoslovakia, tourist guide*

Češke teme u tjedniku „Danas“ (1982.–1990.)

Sažetak: Politički tjednik „Danas“ objavljuje zagrebačka novinska kuća Vjesnik od veljače 1982. do lipnja 1992. te on tijekom osamdesetih postaje jedan od najutjecajnijih jugoslavenskih časopisa. Od početka objavljivanja do kraja 1990., godine uvođenja višestranačja u Hrvatskoj, na stranicama tjednika „Danas“ objavljen je niz tekstova koji su tematski povezani uz neki aspekt češke kulture i društva, dominantno neoficijelnu književnu produkciju tijekom razdoblja normalizacije i aktualna društveno-politička zbivanja. Krajem desetljeća, a osobito 1990., uočava se izniman kvantitativni rast objavljivanja tekstova te usmjeravanje zanimanja na zbivanja tijekom i nakon baršunaste revolucije te povlačenje čehoslovačko-jugoslavenskih društvenih usporedba.

Ključne riječi: „Danas“, mediji, Jugoslavija, Čehoslovačka, osamdesete

Uvod

Nepune dvije godine nakon smrti Josipa Broza Tita, u veljači 1982., zagrebačka novinska izdavačka kuća Vjesnik pokreće tjednik „Danas“, koji izlazi punih deset godina, sve do lipnja 1992., a koji se tijekom osamdesetih godina razvio u jedan od najutjecajnijih jugoslavenskih pisanih medija. Tijekom deset godina objavljivanja tjednik doživljava uspone i padove, koji su najočitiji u variranju njegove naklade – ona nakon osjetnog pada sredinom desetljeća vrhunac ostvaruje 1989., u osvit tektonskih promjena u srednjoj i istočnoj Europi, s čak 180 000 primjeraka (*Danas* 2021).¹

¹ Nakon promjene prvoga urednika Josipa (Jože) Vlahovića naklada 1983. pada sa 120 000 na 37 000 primjeraka. Od 1986. do 1988. urednik je Mirko Galić, koji je za uređivanje tjednika „Danas“ 1988. laureat nagrade Hrvatskog novinarskog društva za Novinara godine, a tjednik najveću nakladu ostvaruje krajem desetljeća tijekom urednikovanja Dražena Vukova-Colića (Marinković 2002).

U sklopu ovoga rada analizom izdanja tjednika od veljače 1982. do prosinca 1990. nastojala se uočiti frekventnost tekstova koji problematiziraju različite aspekte češke kulture i društveno-političkog života tijekom 1980-ih te dolazi li tijekom analizirana razdoblja do promjena u recepciji čeških tema uslijed društveno-političkih zbivanja u jugoslavenskome i čehoslovačkome društvu.

Od veljače 1982. do prosinca 1990. objavljena su pedeset i četiri teksta koji odgovaraju kriteriju tematske vezanosti uz češku kulturu, društveno-političku situaciju te čehoslovačko-jugoslavenske kulturne i društveno-političke usporedbe i utjecaje. Potpisuje ih dvadeset i šest autora, uz četiri nepotpisana teksta, a brojnošću tekstova ističu se Dalibor Foretić i Dagmar Ruljančić sa šest, odnosno pet tekstova, te s tri objavljena teksta Predrag Matvejević, Dževdet Tuzlić i Tomislav Butorac. U prvoj polovici desetljeća godišnje je objavljeno pet do šest tekstova, a nakon kratkog zatišja početkom druge polovice desetljeća, tijekom 1990. objavljeno je čak 20 tekstova, što je 37 % ukupnog broja objavljenih tekstova tijekom analiziranog razdoblja.

Novinski se tekstovi tematski mogu svrstati u dvije skupine – oni koji problematiziraju češku kulturu i umjetnost, u što uključujemo književnu, kazališnu i filmsku produkciju, te oni kojima je tema politika. U njima je naglasak na analizama aktualne situacije u Čehoslovačkoj i izvještajima o njoj, a broj im počinje rasti krajem desetljeća, tako da je više od polovice tekstova te tematike objavljeno u jednoj godini, 1990.

Kultura i umjetnost

Tekstovi s temama češke književnosti, kazališne i filmske produkcije, koji kvantitativno dominiraju u analiziranom korpusu, diferenciraju se na različite novinarske i tekstovne vrste – riječ je o intervjuima, književnim kritikama, prikazima knjiga, portretima pisaca, prijevodima ulomaka objavljenih knjiga...

Novinari tjednika mahom pokazuju zanimanje za književni rad klasika češke književnosti te predstavnika neoficijelne scene, što korespondira s interesima jugoslavenskih izdavačkih kuća u istome razdoblju. Primarno je riječ o autorima poput Bohumila Hrabala, Jaroslava Seiferta, Josefa Škvoreckog i Milana Kundere. Rijetko zasijecaju u tkivo službene kulturne scene, a kada to čine, u fokusu su predstavnici strukovnih udruženja, poput intervjua s Věrom Aldovom, „sekretarom organizacije zaduženim za međunarodne odnose“ (Galić 1987a: 50) u Savezu čehoslovačkih pisaca.

Na području književne produkcije osobito je potentna tema stvaralaštva Milana Kundere. U svojim se tekstovima njome učestalo bavi Predrag Matvejević, koji, analizirajući Kunderin književni rad, traži i uzroke iznimne recepcije češke neoficijelne književnosti među hrvatskim čitateljima. Godine 1982., kada čak tri jugoslavenska izdavača, sarajevski Veselin Masleša, beogradska Prosveta i zagrebački Grafički zavod Hrvatske, istovremeno pripremaju objavljivanje odabranih djela toga autora, u tekstu simbolična naslova *Milan Kundera – naš pisac* Matvejević uočava višestruke razloge odlične recepcije, pri čemu ističe sličnost iskustava dviju država nakon Drugoga svjetskog rata, iskustvo otpora staljinizmu te srodnost slavenskih jezika i književnosti. Za samoga Kunderu i njegov opus navodi da je „[m]alo koji strani pisac postao na takav način i toliko našim piscem kao Milan Kundera“ (Matvejević 1982: 66). Novinar Vladimir Tomić napominje da se uzroci popularnosti autora poput Milana Kundere ne mogu crpiti samo iz njihova disidentskog statusa, već većim dijelom iz kvalitete tekstova, koje svrstava u kvalitativni vrh svjetske književnosti (Tomić 1984: 62).

O recepciji neoficijelnih čeških autora u Jugoslaviji Matvejević progovara i u tekstovima u kojima se bavi književnim radom Josefa Škvoreckog, a jedan od njih zaključuje tvrdnjom da je češka književnost „danas jedna od najzanimljivijih u Evropi“ (Matvejević 1986: 38), no da „to plaća najskupljom cijenom“ (ibid.):

„Jugoslavija je na neki način druga domovina tim piscima. Jedina slavenska zemlja u kojoj se oni slobodno objavljuju (premda ne uvijek bez teškoća), gdje se čitaju i prate, ponekad više nego domaći pisci. Sama ta činjenica mnogo je važnija od rezerve koju sadrže pitanja jesmo li suglasni s ‘porukama’ u ovom ili onom djelu i ‘trebaju li nam’ djela te vrste. Takva pitanja postavljaju oni koji još uvijek sude o književnosti – sude književnosti – jedino prema njezinim (političkim) ‘porukama’ i društveno-korisnim ‘potrebama’, ne shvaćajući pravo značenje razlike koju je Jugoslavija odabrala nakon raskida 1948.

Postojale su i postoje stanovite naše veze s češkom i slovačkom poviješću koje se ne mogu zanemariti, od Tomaša Masaryka (naših ‘masarikovaca’ i njihova shvaćanja demokracije u hrvatskoj i slovenskoj političkoj kulturi) do 1968., kad je naša zemlja, po Titovoj odluci, primila izbjeglice iz okupirane Čehoslovačke, kao što je to učinila i 1956. nakon ugušenja ustanka u Budimpešti. Ta dva reda činjenica, kulturnih i političkih, književnih i povijesnih, valja uzimati i promatrati zajedno, ma koliko svako djelo ili pojavu vrednovali napose“ (ibid.: 36).

Sredinom osamdesetih godina objavljivanje eseja *Tragedija Srednje Europe* Milana Kundere (hrvatski prijevod eseja objavljen je u časopisu „Gordogan“ 1985.) povod je za tekst Jasmine Kuzmanović, u kojemu autorica, uz

Adama Michnika i Györgya Konráda, kao središnje osobnosti koje propituju pojam srednje Europe imenuje Kunderu i Václava Havela. Kuzmanović Kunderu naziva „možda najslavniji[m] disident[om] srednjoevropske provenijencije“ (Kuzmanović 1987: 34), a godinu objavljivanja Kunderina eseja naziva „godin[om] početka nove debate o Mitteleuropi“ (ibid.) te u svome tekstu uspoređuje teze Kunderina eseja s ostalim raspravama o fenomenu srednje Europe koje u tom razdoblju bujaju – od onih o geografskom određenju toga pojma do dvojbi o mogućim integrativnim faktorima srednjoevropskih naroda i kultura.

Uz Kunderu pozornost novinara privlači i Josef Škvorecký, čiji stil Dagmar Ruljančić uspoređuje s Hašekovim te napominje da je njegova publika znatno šira i raznovrsnija od Hrabalove, Kunderine ili Šotoline (Ruljančić 1985b: 52–55). U intervjuu istoj prevoditeljici 1985. Škvorecký odličnu recepciju Kunderinih proza pripisuje njegovoj sposobnosti da spoji dvije iznimno privlačne teme – politiku i seks, no i tome što piše jasnim izrazom, pogodnijim za prevođenje od izričaja samoga Škvorecoga, koji je ispunjen slengom i dijalektizmima.

Iako potpuno nezainteresiran za oficijelnu književnu produkciju, krajem osamdesetih „Danas“ počinje donositi vijesti o promjenama na češkoj književnoj sceni i imenima mladih autora koji ne stvaraju u okrilju neoficijelne produkcije, no uspijevaju nametnuti do tada prešućivane teme, poput narkomanije, korupcije i besperspektivnosti mlade generacije. Jedno je od takvih imena ono mladoga autora Radeka Johna, koji roman *Memento* u Čehoslovačkoj u kratkome razdoblju uspijeva prodati u čak 250 000 primjeraka. Liberalizaciju čehoslovačke kulturne scene – John u intervjuu napominje da teme o kojima piše prije samo dvije godine nikako ne bi našle put do državnih nakladnika – književnik tumači kao posljedicu sovjetske perestrojke, koja utječe na popuštanje stege i u drugim zemljama pod sovjetskom kontrolom (Majstorović 1988: 46–47).

Tijekom osamdesetih hrvatski izdavači objavljuju i dva memoarska djela aktivnih sudionika praškoga proljeća Jiříja Pelikána i Zdeněka Mlynára, a reakcije na ta izdanja mjesto nalaze i na stranicama tjednika „Danas“. Kada je 1982. objavljeno Pelikánovo *Praško proljeće*, u četirima brojevima tjednika objavljeni su ulomci knjige, a objavljivanje knjige *Mraz dolazi iz Kremlja* Zdeněka Mlynára, bivšeg člana CK KP-a Čehoslovačke, popraćeno je tekstom u kojem se uglavnom iznosi kronologija zbivanja praškoga proljeća s Mlynáreva gledišta (Krušelj 1986: 53–55).

Češka poezija pozornost novinara tjednika privlači znatno rjeđe nego neoficijelna prozna produkcija. Godine 1984., povodom dodjele Nobelove nagrade za književnost, Predrag Jirsak objavljuje tekst o životu i poetici Ja-

roslava Seiferta te kronologiji njegova književnoga rada. O Seifertovu stavu i društvenom angažmanu prije i tijekom praškoga proljeća Jirsak progovara eksplicitno. Dvije godine poslije u nekrologu istom pjesniku Tito Bilopavlović izbjegava nizanje biografskih i bibliografskih podataka te ističe Seifertov stav u različitim razdobljima društvene opresije, koji „[u] pedesetoj, pedeset i šestoj i šezdeset i osmoj godini ostaje čovjekom u kojega je uprt prst, ali jednako kao Bohumil Hrabal ostaje pisac u Čehoslovačkoj, pisac blizak običnim ljudskim dramama, daleko od tendencije i ideologizacije“ (Bilopavlović 1986: 43).

Dramskom se produkcijom na stranicama tjednika bavi uglavnom Dalibor Foretić, koji pozitivnom ocjenjuje tek izvedbu drame emigrantskoga dramatičara Pavla Kohouta *Marija se bori s anđelima*, postavljene na scenu u beogradskom Ateljeu 212, u kojoj se „overtava egzistencijaln[a] situacij[a]“ (Foretić 1984: 54) ne samo Čehoslovačke nego i svih onih društava gdje država koristi sredstva manipulacije kako bi ograničila ljudske slobode. Osim kritike Kohoutove drame Foretić objavljuje i kritike dramatizacije Voltaire-ova romana *Candide ili optimizam*, koju smatra „scenskim promašajem“ (Foretić 1983: 58), a kao jedinu pozitivnu stavku navodi glazbene točke Arsena Dedića, te Havelove *Prosjačke opere*, čiju izvedbu ocjenjuje „apsolutnim razočaranjem“ (Foretić 1987: 38) te navodi da su razočarali „i Havelov tekst i neinventivna režija, i ekipa blještavih glumačkih imena“ (Foretić 1987: 39).

U usporedbi s književnom produkcijom i kazalištem čehoslovačka kinematografija pozornost novinara tjednika zaokuplja u znatno manjoj mjeri. U tekstovima tog tematskog kruga riječ je o sudbini novovalne generacije čeških filmaša i razvoju češke kinematografije nakon 1968. (Stojanović 1984: 61) te razvoju karijere Miloša Formana nakon odlaska u Sjedinjene Američke Države (Ruljančić 1985a: 49–51).

Politika

Tekstovi političke tematike mahom su kraći biografski tekstovi o češkim političarima, analize aktualne društveno-političke situacije i vijesti o zbivanjima u Čehoslovačkoj. Do kraja desetljeća, kada se pozornost usmjerava na djelovanje Václava Havela, objavljeni su biografski tekstovi o istaknutim članovima Komunističke partije Čehoslovačke Gustávu Husáku (Milošević 1983: 52) i Lubomíru Štrougalu (Đukić 1984: 32) te prvaku praškoga proljeća Alexanderu Dubčeku (Bosanac 1988b: 53–54), čiju mogućnost povratka na političku scenu krajem osamdesetih analitičari propitkuju (Butorac 1988b: 53). Od siječnja do ožujka 1988. „Vjesnikov“ dopisnik iz Praga 1968. Tomislav Butorac na stranicama tjednika „Danas“ objavljuje u jedanaest

nastavaka feljton *Praško proljeće: dvadeset godina kasnije*, u kojemu objašnjava kontekst ustoličenja komunističke vlasti u Čehoslovačkoj još od druge polovine 1940-ih te razvoj događaja oko praškoga proljeća i utjecaj njegova sloma na čehoslovačko društvo. No pravo će zanimanje za češku političku scenu u tjedniku „Danas“ buknući u vrijeme baršunaste revolucije.

U fokusu 1990.

Na samom kraju analiziranoga razdoblja, 1990., u godini nakon baršunaste revolucije u Čehoslovačkoj i godini uvođenja višestranačja u Hrvatskoj, na stranicama tjednika uočavamo izniman rast zanimanja za češke i slovačke teme, pa je te godine objavljeno 37 % tekstova te, vjerojatno uslijed pojačane izravne komunikacije, 40 % intervjuja tijekom analizirana razdoblja.

Tekstovi objavljeni 1990. usredotočuju se na tri teme: tijek baršunaste revolucije i sudionike zbivanja, usporedbu čehoslovačkih i jugoslavenskih društveno-političkih prilika te pokušaj odgonetanja uzroka sjajne recepcije češke neoficijelne književnosti u Hrvatskoj, no sada, na prijelomu desetljeća, iz promijenjene vizure. Primjećuje se nepostojanje jasne granice između zanimanja za kulturu, u smislu praćenja književne, kazališne i filmske produkcije, i analiza društveno-političke situacije, pa tako novinari tjednika nerijetko za tumačenja aktualnih zbivanja u Čehoslovačkoj sugovornike pronalaze u predstavnicima kulturne scene, poput kazališnih glumaca i dramaturga.²

Osobit porast bilježi zanimanje za djelovanje Václava Havela, o kojem novinari tjednika što više informacija nastoje prikupiti i u razgovorima s njegovim suvremenicima. Za dva siječanjaska broja tjednika novinarka Jasmina Prica provodi anketu među hrvatskim intelektualcima koji su bili povezani s dramatičarskim Havelovim radom u proteklom razdoblju postavljajući im pitanje kako doživljavaju i tumače sudbinu pisca, zatvorenika, a sada i državnika Václava Havela. U prvome dijelu ankete (Prica 1990a: 42–43) sudjeluju Božidar Viočić, Pero Kvrčić, Helena Buljan, Zlatko Vitez, Slobodan Novak, Antun Šoljan, Paolo Magelli, Ivo Brešan i Vanča Kljaković, a u nastavku Ivan Kušan, Miro Međimorec, Nedjeljko Fabrio, Zvonimir Mrkonjić, Čedo Prica, Slobodan Šnajder, Branko Šömen i Zdravko Zima (Prica 1990b: 40–41). U svojim izjavama hrvatski intelektualci nerijetko povlače čehoslovačko-jugoslavenske društveno-političke paralele te

² Primjerice prikazi i analize promjena na političkom spektru u intervjuima s bliskim Havelovim suradnicima iz kazališnoga svijeta, glumcem Jiřijem Bartoškom i dramaturgom Karelom Steigerwaldom, s kojima intervjuje 1990. u tjedniku „Danas“ objavljuje Dagmar Ruljančić.

pritom uočavaju manjak kapaciteta hrvatskoga društva za stvarne promjene. Redatelj Božidar Violić zaključuje da „[n]ismo mi bili u stanju imati ni svog Dubčeka, pa kako bismo se onda usudili i pomisliti na našeg potencijalnog Havela. Već bi sama njegova kandidatura bila izigrana u režiranim sporovima oko problema da li je Slovak ili Čeh, što je za nas presudnije od stjecanja slobode i ljudskih prava“ (Prica 1990a: 42). Također, Violić kao bitno obilježje hrvatskoga, odnosno jugoslavenskoga društva uočava političko konvertitstvo te kaže da bi jugoslavenski Havel „[g]ledao (...) i slušao kako mu slobodne izbore, višestranački sistem i pravnu državu slavnodobitno najavljuju oni isti reformatori koji su ga strpali u zatvor“ (ibid.).

Temu političkog konvertitstva u Jugoslaviji, povlačeći paralele s čehoslovačkim iskustvom, dotiču i Tomislav Butorac i Branka Kamenski. Butorac u ožujku iste godine u tekstu *Prevareni ljubavnici* pruža analizu uzročno-posljedičnog odnosa zbivanja u Sovjetskom Savezu pod vlašću Gorbačova i zbivanja u europskim zemljama koje su još donedavno bile pod sovjetskom kontrolom te odnosa prema bivšim komunistima nakon promjene društvenoga sustava, a pritom napominje da se u Jugoslaviji „[k]omunisti-raspopovi ponašaju (...) kao prevareni ljubavnici – žestoko mrze dragu za kojom su do jučer ludovali. A pri tome nemaju ni Havelovog humanizma a još manje njegove političke mudrosti“ (Butorac 1990b: 55).

Analizirajući promjene na hrvatskoj kulturnoj sceni u razdoblju promjene društvene paradigme, novinarka Branka Kamenski odnos prema dijelu hrvatskih književnika nakon sloma hrvatskoga proljeća, osobito onima iz generacije krugovaša, uspoređuje sa scenom s početka Kunderina romana *Knjiga smijeha i zaborava* (Kamenski 1990: 35–37). Rijetkim su velikim piscima u hrvatskoj književnosti tada, kaže Kamenski, „imena sustavno brisana iz tiska, rezana s tv-snimki i novinskih fotografija. Bilo je to vrijeme kada su mnogi fotografirani uz njih, stajali usamljeni poput Gottwalda s Clementisovom šubarom na glavi“ (Kamenski 1990: 37). Književne kritičare i javne radnike zbog kojih su još koju godinu prije tekstovi nekih hrvatskih književnika završavali u ladicama Kamenski naziva „ladičarima naše literature“ (ibid.), koji su danas u „kostimima demokrata“ (ibid.). Međutim dok se u Čehoslovačkoj Havel preodjenuo „iz zatvorskog u predsjedničko ruho“ (ibid.), pita se Kamenski na kraju svojega teksta, „nije li u našim prilikama to tek krabuljni ples u kojemu su maske, unutar postojećeg političkog i kulturnog sustava – i dalje pravilno raspoređene“ (ibid.).

Ponovno otvarajući pitanje uzroka odlične recepcije češke neoficijelne književnosti u Hrvatskoj tijekom 1980-ih, analitičari nerijetko sliku čehoslovačkoga društva u djelima čeških autora tumače kao sliku hrvatskoga društva, što su, kako tvrde, čitatelji i kazališna publika u Hrvatskoj uspjeli

prepoznati. Dalibor Foretić i Dagmar Ruljančić za Václava Havela navode da je „najautentičniji jugoslavenski dramski pisac“ (Foretić, Ruljančić 1990: 39) te da „njegove drame u dobroj mjeru pokazuju našu situaciju“ (ibid.). Razloge za uprizorenja Havelovih drama početkom osamdesetih godina na pozornicama hrvatskih kazališta redatelj Božidar Violić naziva „komparativnim razlozima“ (Prica 1990a: 42) te u siječnju 1990. navodi da takvi razlozi „danas, nasreću, više ne postoje“ (ibid.). Također, glumac Zlatko Vitez svjedoči da je, igrajući Havelove likove, početkom desetljeća progovarao o sudbini jednog drugog čovjeka, u Jugoslaviji zatvaranoga i izoliranoga zbog iznošenja političkih stavova, Vlade Gotovca (ibid.: 43). Paralelu sudbina Václava Havela i Vlade Gotovca povlači i Alemka Lisinski u svojoj analizi djelovanja hrvatskih i srpskih umjetnika, čiji se glas na prijelomu desetljeća češće čuje s političkih govornica nego s kazališne pozornice, te „hrvatskim Havelom“ (Lisinski 1990: 37) i „jedn[om] od vodećih savjesti nacije“ (ibid.) naziva Vladu Gotovca. Iskaze hrvatskih intelektualaca ironično zaključuje Slobodan Novak tvrdnjom da za pisca „ni samica ni prijestolje nisu prava mjesta“ (ibid.).

Nakon što je Václav Havel „iz samice prešao na prijestolje“, hrvatski novinari osobito zanimanje pokazuju za kazališni život njegovih dramskih djela u okolnostima ukinute cenzure i činjenice da je autor postao najmoćnija osoba države, što dovodi do „havelomanije“ (Ruljančić 1990b: 43), kako „inflaciju ponuda“ (ibid.: 42) za uprizorenjima Havelovih dramskih tekstova na pozornicama čeških kazališta naziva Dagmar Ruljančić.

Parafraze u novinskim naslovima

Na prisutnost češke kulture u kolektivnoj svijesti čitatelja i javnom prostoru vjerojatno su računali novinari i urednici tjednika priklanjajući se stilskom postupku parafraziranja naslova poznatih književnih djela i televizijskih serija čeških autora u naslovima svojih novinskih tekstova.³

Objavljeni tekstovi s parafrazom u naslovu u pravilu sadržajno nisu vezani za ikoji aspekt češke kulture i društva, a tematski su raznoliki. Za taj su stilski postupak urednicima i novinarima tjednika iznimno potentni naslovi romana Milana Kundere i naslov Hrabalova romana *Strogo kontrolirani vlakovi*. Tako se tekst *Strogo kontrolirani kamioni* (Lončar 1982: 17) bavi pojačanim kontrolama prijevoza u Slavoniji i Baranji tijekom otkupa pšenice. *Strogo kontrolirane auto-ceste* (Miles 1984: 63) progovaraju o inovativnoj računalnoj regulaciji prometa u Los Angelesu tijekom Ljetnih olimpijskih iga-

³ Isti stilski postupak tijekom 1980-ih nerijetko rabe i urednici časopisa „Polet“ i „Oko“.

ra 1984. Tekst *Strogo kontrolirani posjet* (Vodinelić 1988: 57) opisuje okolnosti dolaska tibetanskoga vođe Dalaj Lame u London, a krajem analizirana razdoblja tekst *Strogo kontrolirana kultura* (Kuzmanović 1990a: 37) problematizira proces nacionalizacije kulturnih institucija nakon 1945.

Parafraze naslova Kunderinih romana bilježimo u tekstu o djelovanju jugoslavenskih kazališnih kuća izvan velikih gradskih središta *Teatar je negdje drugdje* (Foretić 1986: 36). Intervju s bivšim gradonačelnikom Beograda i arhitektom Bogdanom Bogdanovićem naslovljen je *Nepodnošljiva lakoća pripadanja* (Lovrić, Vasović 1987: 17), a naslov istoga romana parafrazira se i u naslovu teksta *Nepodnošljiva lakoća povratka* (Bakalović 1989: 72) iz studenoga 1989., čija je tema prvi javni nastup pjevača Vice Vukova, kojemu je početkom sedamdesetih godina onemogućen javni rad.

Zaključak

Analiza izdanja tjednika „Danas“ od veljače 1982. do prosinca 1990. pokazala je da su tijekom toga razdoblja objavljena pedeset i četiri teksta, od čega čak 37 % njih 1990. godine, koji odgovaraju tematskome kriteriju vezanosti uz češku kulturu, društveno-političku situaciju te čehoslovačko-jugoslavenske kulturne i društveno-političke usporedbe i utjecaje. U korpusu analiziranih tekstova ne može se primijetiti prevaga ikoje novinarske ili tekstovne vrste, a po tematskom kriteriju kvantitativno dominiraju teme iz češke književne, kazališne i filmske produkcije.

Novinare tjednika zanima onaj dio češke književne produkcije za koji zanimanje pokazuju i onodobne hrvatske i jugoslavenske izdavačke kuće – klasici češke književnosti te predstavnici neoficijelne književne scene, dok je češka poezija, kao i na izdavačkom tržištu, daleko podzastupljena. Zanimanje za službeni dio književne scene iscrpljuje se u rijetkim intervjuima s predstavnicima čehoslovačkih strukovnih udruženja, poput Saveza čehoslovačkih pisaca, a vijesti s oficijelne književne scene tjednik počinje donositi tek krajem desetljeća, kada i na tom polju literarne produkcije dolazi do promjene narativa i službena scena pod svjetlo reflektora počinje pripuštati teme koje su do prije koju godinu bile nezamislive u javnosti. Napisi tjednikovih analitičara, poput Predraga Matvejevića, koji u svojim tekstovima iznimno zanimanje pokazuje za lik i djelo zvijezde europske književnosti 1980-ih Milana Kundere, ponekad se dotiču i tumačenja uzroka iznimno povoljna položaja češke neoficijelne književnosti među hrvatskim, tj. jugoslavenskim čitateljima.

Korpus tekstova političke tematike iznimno kvantitativni rast doživljava u posljednjim dvjema analiziranim godinama, vremenu baršunaste revo-

lucije i razdoblju koje ju je slijedilo, kada se, osim na tu temu, zanimanje novinara tjednika „Danas“ usmjerava i na usporedbu čehoslovačkih i jugoslavenskih društveno-političkih prilika, pri čemu hrvatski intelektualci nerijetko uočavaju raširenost političkog konvertitstva u vlastitu društvu i manjak kapaciteta hrvatskoga društva za stvarne društvene promjene, te temu odlične recepcije češke neoficijelne književnosti u Hrvatskoj tijekom 1980-ih, no s novim spoznajama i u promijenjenim društvenim okolnostima kraja desetljeća iz nove perspektive u odnosu na onu koju je u prvoj polovici 1980-ih imao Predrag Matvejević. Tako u analizama s kraja desetljeća hrvatski intelektualci počinju iznositi tezu o preslici hrvatskoga, odnosno jugoslavenskoga društva u djelima čeških neoficijelnih autora, koja je bila povod za odličnu recepciju neoficijelne književnosti u Hrvatskoj, pri tome naglašavajući dramski opus Václava Havela, te povlačiti usporedbe Havelova aktivističkoga puta i onoga hrvatskoga književnika i političara Vlade Gotovca.

Osim što je češki kulturni krug bio prisutan na tematskoj razini, na svijest čitatelja o određenim aspektima češke kulture, poput naslova slavni Kunderinih i Hrabalovih proza, urednici tjednika računali su i primjenom stilskoga postupka parafraziranja u naslovima novinskih tekstova, koji su tematski bili iznimno raznoliki, no uglavnom nepovezani s češkim društvom i kulturom.

Literatura

- Bakalović, R. 1989. *Nepodnošljiva lakoća povratka*. „Danas“, 405. Str. 72–73.
- Bilopavlović, T. 1986. *In memoriam Jaroslav Seifert*. „Danas“, 205. Str. 43.
- Bosanac, S. 1988a. *Tamnica za pisca*. „Danas“, 367. Str. 55.
- Bosanac, S. 1988b. *Tihi kas brončanog konjanika*. „Danas“, 341. Str. 53–54.
- Butorac, T. 1988a. *Praško proljeće: dvadeset godina kasnije*. „Danas“, 307. Str. 63–65.
- Butorac, T. 1988b. *Dubčekova samorehabilitacija*. „Danas“, 369. Str. 53.
- Butorac, T. 1990a. *Bivši „huligan“ - šef države*. „Danas“, 412. Str. 54–55.
- Butorac, T. 1990b. *Prevareni ljubavnici*. „Danas“, 420. Str. 55.
- Đukić, M. 1984. *Lubomír Štrougal U potrazi za novim rješenjima*. „Danas“, 118. Str. 32.
- Foretić, D. 1983. *Ljeto jednog kazališta*. „Danas“, 80. Str. 57–58.
- Foretić, D. 1984. *Bog, vrag i anđeli*. „Danas“, 138. Str. 53–54.
- Foretić, D. 1986. *Teatar je negdje drugdje*. „Danas“, 239. Str. 36–37.
- Foretić, D. 1987. *Povratak kućnom festivalu*. „Danas“, 300. Str. 38–39.

- Foretić, D. 1990a. *Praška kazališta, U očekivanju respublicae III.* „Danas“, 422. Str. 44–45.
- Foretić, D. 1990b. *Komplimenti (Teatar ITD u Pragu).* „Danas“, 422. Str. 46.
- Foretić, D.; Ruljančić, D. 1990. *Ispunjen Hamletov nalog,* „Danas“, 426. Str. 37–39.
- Galić, M. 1987a. *Sloboda prema zasluži.* „Danas“, 276. Str. 50.
- Galić, M. 1987b. *Karpatský: Krleža je superioran.* „Danas“, 281. Str. 44–46.
- Gruić, I. 1988. *Kontrolirana sentimentalnost.* „Danas“, 378. Str. 47.
- Imena (čehoslovački umirovljenik Alexander Dubček),* 1983. „Danas“, 52. Str. 55.
- Ivanković, N. 1990. *Pomirenje u Münchenu.* „Danas“, 412. Str. 53.
- Jirsak, P. 1984. *Mag poezije.* „Danas“, 139. Str. 48.
- Kamenski, B. 1990. *Samica ili prijestolje.* „Danas“, 421. Str. 35–37.
- Krušelj, Ž. 1986. *Zaleđeno proljeće.* „Danas“, 240. Str. 53–55.
- Kundera, M. 1990. *Roman i Evropa.* „Danas“, 429. Str. 42–44.
- Kuzmanović, J. 1987. *Utjeha za malene.* „Danas“, 267. Str. 33–36.
- Kuzmanović, J. 1988. *Hitovi, budući i bivši.* „Danas“, 312. Str. 43–44.
- Kuzmanović, J. 1990a. *Strogo kontrolirana kultura.* „Danas“, 417. Str. 37–39.
- Kuzmanović, J. 1990b. *Život nakon leda.* „Danas“, 431. Str. 44–45.
- Lisinski, A. 1990. *Vlast bez Havela.* „Danas“, 457. Str. 35–37.
- Lončar, D. 1982. *Strogo kontrolirani kamioni.* „Danas“, 22. Str. 17–19.
- Lovrić, J.; Vasović S. 1987. *Nepodnošljiva lakoća pripadanja.* „Danas“, 303. Str. 17–19.
- Majstorović, A. 1988. *Moral u trapericama.* „Danas“, 350. Str. 46–47.
- Malčić, B. 1982. *Dnevnik s Lovrijenca (Mnogo tišine oko veličine).* „Danas“, 27. Str. 66–67.
- Matvejević, P. 1982. *Milan Kundera – naš pisac.* „Danas“, 34. Str. 66–68.
- Matvejević, P. 1986. *Sivocrni humor.* „Danas“, 246. Str. 36–38.
- Matvejević, P. 1990. *Od disidenta do prezidenta.* „Danas“, 461. Str. 47.
- Miles, K. 1984. *Strogo kontrolirane auto-ceste,* 125. Str. 63–65.
- Milošević, Đ. 1983. *Gustav Husak, kreator realne politike.* „Danas“, 48. Str. 32.
- Milošević, Đ. 1985. *Prijelomne šezdesete.* „Danas“, 166. Str. 63.
- Pelikán, J. 1982. *Praško proljeće.* „Danas“, 20. Str. 85–88.
- Posljednji disident.* 1990. „Danas“, 420. Str. 46.
- Prica, J. 1990a. *Iz samice na prijestolje.* „Danas“, 413. Str. 42–43.
- Prica, J. 1990b. *Pobjeda intelekta nad municijom.* „Danas“, 414. Str. 40–41.
- Ruljančić, D. 1985a. *Život mjerjen ironijom.* „Danas“, 163. Str. 49–51.
- Ruljančić, D. 1985b. *Humor kao oružje protiv očaja.* „Danas“, 193. Str. 52–55.

- Ruljančić, D. 1990a. *Pauk za vratom*. „Danas“, 412. Str. 40–42.
- Ruljančić, D. 1990b. *Kraj starih vremena*. „Danas“, 414. Str. 42–43.
- Snimanje po Havelu*. 1990. „Danas“, 457. Str. 47.
- Stojanović, M. 1984. *Nakon reza 1968*. „Danas“, 135. Str. 61.
- Štajduhar, M. 1984. *Osporavanje kao stav*. „Danas“, 141. Str. 51–54.
- Tomašević, D. 1990a. *Razrok pogled*. „Danas“, 440. Str. 46–47.
- Tomašević, D. 1990b. *Dva Jana u plamenu*. „Danas“, 444. Str. 46.
- Tomić, V. 1984. *Istočni val u zapadnim knjižarama*. „Danas“, 111. Str. 61–62.
- Tuzlić, Dž. 1983a. *Parada ludosti i života (Nisam emigrant, ni vanjski ni unutrašnji)*. „Danas“, 56. Str. 64–65.
- Tuzlić, Dž. 1983b. *Novi sjaj velike tradicije*. „Danas“, 96. Str. 50–51.
- Tuzlić, Dž. 1984. *Susreti: Josef Svoboda*. „Danas“, 132. Str. 56–57.
- Visković, V. 1985. *Ljubav i skepsa*. „Danas“, 158. Str. 58–59.
- Vodinelić, Žarko. 1988. *Strogo kontrolirani posjet*. „Danas“, 321. Str. 57.
- Župan, I. 1983. *Proboj iz Tetschen-Bodenbacha*. „Danas“, 76. Str. 59–60.

Internetski izvori

- Danas*. U: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=69427>. Pristup 22. 11. 2021.
- Marinković, G. 2002. *Danas – tjednik koji je postavio nove kriterije*. <https://old.hnd.hr/hr/arhiva/show/60030/index.html>. Pristup 19. 7. 2021.

Czech-related themes in the weekly newspaper „Danas“

„Danas“ was a weekly newspaper published in Zagreb from February 1982 to June 1992. In the 1980s „Danas“ became one of the most influential magazines in Yugoslavia. In this paper the representation of different aspects of Czech culture and society on the pages of this magazine from the beginning of its publication until the end of 1990 is analysed.

The analysis showed that in the articles related to the main topic, Czech culture, and society, the journalists were mostly interested in Czech unofficial literature production and current socio-political events during the 1980s. At the end of the decade, and especially in 1990, there was an exceptional quantitative growth of published articles related to Czech culture and society. Also, in 1990, a shift of interest towards the events during the Velvet Revolution and comparisons of Czechoslovak and Yugoslav societies could be noticed.

Keywords: „Danas“, media, Yugoslavia, Czechoslovakia, 1980s

Hrvatski institut za povijest –
Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje
Slavonski Brod
<https://www.doi.org/10.17234/9789533792101.12>

Chorvatská recepcí Prokopa Chocholouška

Abstraktní: Mezi lety 1844-1867 bylo v chorvatských literárních periodických přeloženo jedenáct poměrně rozsáhlých Chocholouškových povídek, některé z nich i vícekrát, což z něj činí v tomto období nejpřekládanějšího českého literáta v Chorvatsku. Autor tohoto článku se pokouší na základě analýzy překladů Prokopa Chocholouška a náhledem na jeho literární dílo v chorvatských literárních časopisech a novinách představit hlavní znaky chorvatské recepcí jeho opusu v 19. století a určit pozici početných překladů Chocholouškových textů ve vztahu k dobovým poměrům v chorvatské literatuře a výstavbě domácího literárního kánonu.

Klíčová slova: Prokop Chocholoušek, chorvatsko-české literární vztahy, recepcí, 19. století

Hlavním důvodem proč vlastně alespoň stručně rozebírat zvláštnosti recepcí literárního díla Prokopa Chocholouška (1819-1864) v chorvatské literatuře je fakt, že se jedná o nejpřekládanějšího českého spisovatele v chorvatském prostředí poloviny 19. století. Není mi sice známo, že by bylo jakékoliv jeho dílo bylo publikováno jako kniha v chorvatském jazyce, na rozdíl od slovinštiny a srbštiny,² zato v chorvatském periodickém tisku během méně než čtvrtstoletí vyšlo dohromady jedenáct Chocholouškových zpravidla obsáhlejších próz, z nich pak novela *Ilija* byla publikována třikrát, *Drak Notjajský* dvakrát. O tomto dnes téměř zapomenutém spisovateli³ je

¹ Práce vznikla v rámci výzkumu, který spolufinancovala Chorvatská nadace pro vědu (Hrvatska zaklada za znanost) projektem IP-2018-01-2539.

² Například Chocholoušek 1867, 1868, 1911.

³ Chocholouška mezi takové spisovatele zařadil Tomáš Hejna v knize *Pozapomenuté osobnosti české literatury* (Hejna 2014. 41-43).

v soudobější literatuře psáno v kontextu jeho beletrizace motivů z české a jihoslovanské historie⁴ a také při rozboru česko-chorvatských literárních vztahů v 19. století (Šabić 2008). Doposud nejúplnější přehled jeho životní dráhy a literární, žurnalistické a kulturní práce přinesla Magdalena Pokorná v monografii *Milován a sledován* (Pokorná 2001). V tomto textu, v němž se opírám o existující literaturu a bibliografické příručky (Berkopec 1940, Brešić 2006), se pokusím shrnout důvody a specifika Chocholouškovy časté přítomnosti na stránkách chorvatských literárních časopisů 19. století. Literární časopisy byly, jak věrohodně ukazuje Brešić ve studii o chorvatských literárních periodících 19. století (Brešić 2005), zejména za národního obrození a romantizmu, zásadní média jak pro rozvoj chorvatské literatury, tak pro recepci těch cizích.

Kromě množství překladů najdeme v chorvatském dobovém tisku několik zejména ústních a krátkých hodnocení Chocholouškových literárních počinů. Zmínil jej i August Šenoa ve vynikajícím eseji *Naše literatura*, zveřejněném v listu „Glasonoša“ v první polovině roku 1865, zmiňuje, že „jihoslovanské dějiny ztvárnil novelisticky“ (Šenoa 1972: 97). Šenoa při tom nejspíše myslel na texty uveřejňované v první polovině šedesátých let, v prvních dvou knihách cyklu *Jih*, neboť Chocholouškovy texty s jihoslovanskou tematikou, které byly zveřejněny v chorvatských časopisech, netematizovaly události z dob dávno minulých, nýbrž jejich autor fabule rozvíjel na pozadí vzrušujících dějinných zvrátů, které se na různých místech Balkánu v rámci Osmanské říše odehrály pár desetiletí či dokonce jen let předtím, než je Chocholoušek beletrizoval. Například novela *Černohorci*, publikována v časopise „Květy“ v roce 1843, zpracovává události z téhož roku, když Osmané získali kontrolu nad severozápadem Skadarského jezera a tím nabyli možnost svobodné plavby po jezeře. Časopis „Danica“ překlad uveřejňuje již v únoru následujícího roku navíc s doslovným překladem podtitulu, jako *Černohorci – původní dějepisná pověst z nejnovejších časů*.⁵ Témata Chocholouškových textů překládaných v chorvatských časopisech jsou různorodá, od příběhů z polské mytologie, což je příklad jeho první publikované povídky *Vanda*, přes témata z novější historie jihoslovanských národů, ale také historie Řecka či Mexika, až po komické situace tehdejšího pražského života. Pět z jedenácti přeložených novel, *Ilia*, *Drak Notjajský*, *Hajduci*, *Harambaša* a *Hajdukova smrt*, můžeme nazvat „hajducko-tureckými novelami“, jak tento žánr charakterizoval Krešimir Nemeč ve studii *Poetika hajducko-turecké novely*. Černá Hora v období, které zachycuje novela

⁴ Viz např.: Řepková 1954, Černá 1960 i 1980, Šístek 2011: 32-44.

⁵ Bibliografické údaje o chorvatských překladech Chocholouškových prozaických textů se nacházejí v soupisu za článkem.

Černohorci, byla suverénním státem, Černohorci nebyli „poddaní“ Osmanů, jejich bojovníci spolupracovali s hajduky, ale sami hajduci nebyli. Pokud ovšem zmíněnou novelu, stejně jako *Nekibe*, přičteme k již uvedeným novelám, vyjde nám sedm překladů s protitureckou, osmanskou tematikou. Pokud dále připočteme i *Odplatu*, už napočítáme osm prozaických textů budovaných na pozadí příběhu o malém a slabém národu, který bojuje o samostatnost proti mocné imperiální síle: v povídce *Odplata* však nikoliv proti osmanské, nýbrž proti španělské dominanci. Včetně novely o polské královně Vandě a novely *Souboj*, který v „Danici“ vyšel v posledním roce její existence, deset z jedenácti přeložených Chocholouškových próz je budováno na pozadí válečných či ozbrojených střetů. Z celého přeloženého korpusu děl se vyjímá svou tematikou humoreska *Kdy se může s paní mluvíti*, a všem je společné, že se ve fabuli objevuje milostná zápleтка, žensko-mužské vášnivé vztahy, které usměřují naraci ke šťastnému či (většinou) tragickému konci.

Láska, vášeň, válka a boj za svobodu jsou témata, která dominovala ve většině dobových literatur. Tím specifickým a důležitým pro otázku chorvatské recepce Chocholouškových próz je hajducká a turecká tematika. Samozřejmě přesnější by bylo uvést tematika hajducká a osmanská (či dokonce muslimská), ačkoli i dnes kroatisté píší o bosenskohercegovských inspiracích chorvatských literátů 19. století všechny tehdejší obyvatelé Bosny islámského vyznání, tedy i ty slovanského původu nazývají nepřesně „Turky“. I Krešimir Nemeč tento žánr nazývá „hajducko-turecká novela“. Podle Nemeče tyto novely představují v chorvatské literatuře korpus děl s jednoduše rozpoznatelnými strukturálními rysy, který vznikl od 40. do 70. let 19. století, s pozdějšími návraty. Chorvatská literární věda podle Nemeče „v podstatě přisoudila této próze úroveň nezájímavé epizody, literárního faktu, který (již) ani není hoden větší pozornosti.“ (Nemeč 1998: 112). Přesto byla v 19. století velmi populární a hojně čtena, můžeme v ní najít kořeny dnešní triviální literatury, Nemeč dokonce „hajducko-tureckou novelu“ vnímá jako chorvatskou odpověď na německou triviální prózu, jež byla v chorvatském prostředí převládající lidovou četbou (ibid.: 117). Do této „odpovědi“ se vhodně vřadily i překlady Chocholouškových próz, je ovšem vhodné zdůraznit, že jeho prózy byly přeci jen komplexnější, či alespoň jiné, což se pokusím objasnit, využiji přitom právě analýzu Krešimira Nemeče. Zprvė Chocholoušek na úrovni fabule i kompozice není tak povrchní, fabule není nikdy redukovatelná na jeden ze čtyř charakteristických typů klišovitých tematicko-dějových schémat, která uvádí Nemeč jako specifická pro tento typ prózy (ibid.: 116-119). Zadržė, autorské intervence v porovnání s chorvatskou hajduckou prózou jsou redukovánė, vypravėč nás do dēje uvádí zejména úvodními monology nebo dialo-

gy samotných postav či výkladem historického pozadí, na němž se příběh odehrává, zatímco forma autorského komentáře je mnohem méně ve funkci přímo didaktické a moralistní, jak to Nemeč přepisuje chorvatské hajducké novelistice (ibid.: 118-119). Na úrovni aktantů nelze Chocholouškovým postavy ani přibližně tak jednoduše atribuízovat – pravda všichni mužští hrdinové, hajduci nebo Černohorci, jsou krásní, urostlí a vysocí, ale nejsou to postavy vysokomimetického modu (ibid.: 115). I pokud jsou vůdci, bývají zachyceni jako první mezi rovnými. Často se zmítají v dilematech mezi láskou, spravedlností, rodem a vlastí a zpravidla ze zápletky nevycházejí jako vítězové, nýbrž tragicky umírají nebo, v nejlepším případě, uprchnou. Ženské postavy u Chocholouška pak vystupují ze schématu aktantů, jak jej předložil Nemeč. Ve fabulích se ženské postavy objevují nejčastěji úzce provázány s příčinou zápletky, což je zejména vidět u jeho próz přeložených do chorvatštiny, od *Vandy* po *Harambašovu rodinu*. Pokud se v textu objeví nádherná žena, může čtenář očekávat nový problém. Není zde mnoho popisu ženské krásy jako v chorvatských hajduckých novelách, ženská krása se zpravidla objevuje jako živelní pohroma, která vede k tragickému konci. Navíc se zdá, že vypravěč někdy na své ženské postavy, poté co je využil v záplectce, dále zapomene (např. *Vanda*, *Drak Notjajský*, *Harambaša*).

Chocholouškovy texty se v chorvatských literárních časopisech objevovaly v době velkého zájmu publika o hajduckou tematiku, stejně jako zvýšeného zájmu o události v Osmanské říši, zejména o oblast Bosny. Tento zájem dokládají početné cestopisy z Bosny, od Matije Mažuraniće přes Kukuljeviće po Gjuru Pilara, ovšem na rozdíl od chorvatských cestopisců, kteří zpravidla neznali náboženské zvyky islámu ani státní zřízení a právní řád Osmanské říše, Chocholoušek se v těchto reáliích vyzná lépe, což mu umožňuje vytvářet zajímavější a uvěřitelnější fabule situované od Řecka přes Makedonii, Bulharsko, Sandžak až po Sarajevo. Nejčastěji své příběhy budoval na chaotických a surových okolnostech ozbrojených vzpour lokálních sipáhů proti centrální moci kvůli pokusům o zavádění takzvaných tanzimatských reforem a na jiných střetech, takže v překladech jeho próz nacházíme popis různých způsobů násilí a krutostí, přičemž křesťané zde příliš nezaostávali za Osmany. Podle Nemečova schématu aktantů byl v chorvatské hajducké novele hlavní úkol „Turka nebo poturčence“ být násilníkem a tyranem, který nemilosrdně utiskuje poddané, což odpovídalo vztahům v ideové rovině chorvatské hajducké prózy, v níž byli Turci zlí a morálně zkažení, zatímco křesťané byli dobří a poctiví (Nemeč 1998: 115, 119). Jednoduše řečeno chorvatská hajducká próza 19. století byla do značné míry turkofobní a islamofobní. U Chocholouška je i tato ideologická úroveň komplexnější než například u Tombora, Ferdo Filipoviće nebo Mirka Bogoviće. Současně agonické schéma křesťansko-muslimských vztahů

bývá narušováno spojenectvími, milostnými vztahy, dokonce se objevují i sbratření, u hajduků můžeme najít také úctu k sultánovi a vezírovi, u lokálních sipáhů přijímání západních zvyků a módy, na což upozorňoval i Kukuljević (Kukuljević 1858: 96). Obecně se zdá, že Chocholouškovy prózy nezapadají zcela do zmíněného stereotypu hajducké novelistiky a podávají složitější obraz vztahů v Osmanské říši než chorvatští novelisté stejného období.

Kdo překládal Chocholouškovu prózu do chorvatštiny? V časopisu „Danica“ nebylo výjimečně vynechat nejen jméno překladatele, ale také autora původního textu, nepodařilo se mi tedy určit překladatele prvních dvou povídek v „Danici“ čtyřicátých let 19. stol. (Černohorci a Ilija). U překladu novely *Drak Notjajský* ve stejném časopise z roku 1849 není sice uveden autor, ovšem je naznačeno, že ji „přeložil J. Dvoranić“, jak se v obrozeneckém období za krátkého časového úseku, kdy se věnoval novinářké a redakční práci, kroatizovaně podepisoval tehdy dvaadvacetiletý Josip Hoffmann, později notář a starosta Záhřebu v letech 1881-1885. (Švogor 2007). O dvou povídkách zveřejněných v časopise „Neven“ Berkopec předpokládal, že je přeložil sám redaktor listu Mirko Bogović (Berkopec 1940:101), ovšem není mi známo, na jakém základě tak soudí. Jiná je situace v šedesátých letech, kde jsou překladatelé již známi: učitel Andrija Pakšec přeložil pro „Danici“ *Vandu*, teolog Josip Rieger, později profesor církevních dějin na teologii záhřebské univerzity (1875), uveřejnil v „Danici“ překlad povídky *Souboj*,⁶ v časopise „Bosiljak“ *Iliu a Odplatu*, povídku *Harambaša* pro časopis „Naše gore list“ přeložil Mirko Divković, který se po čtvrstoletí stane ředitelem záhřebského klasického gymnázia, pro stejný časopis Hinko Gregorčić přeložil *Iliu* a Vjekoslav Vrban *Kdy se může s paní mluvit*. Můžeme konstatovat, že překladatelé nenáleželi k těm význačnějším, ani mimořádně talentovaným. Byli to zejména mladíci krátce po dvacátém roce života, pro které bylo ctí uveřejnit překlad v nějakém literárním časopise. Z dnešního pohledu se nezdá tak důležité, kdo Chocholouška překládal, jako spíše fakt, že redakce časopisů „Danica“, „Neven“, „Naše gore list“ a jiných předních literárních periodik rády a v mnoha pokračováních uveřejňovaly na svých stránkách Chocholouškovy prózy.

Přes poměrně velkou zastoupenost překlady v období od poloviny čtyřicátých do konce šedesátých let 19. století bychom marně hledali jakýkoliv větší text věnovaný Chocholouškovi a hodnocení jeho díla. Přesto adjektiva, která nacházíme v krátkých zprávách spjatých s jeho jménem, jasně

⁶ Rieger 16. prosince 1866 v dopise Ljudevitu Gajovi napsal, že k dopisu přikládá „povídečku znamenitého Chocholouška“ (Rieger 1866). Pravděpodobně se jedná právě o tuto povídku.

ukazují, že byl v chorvatských kulturních kruzích považován za významného literáta. „Národní noviny“ jej nazývají „slavným českým spisovatelem“,⁷ list „Domobran“ „proslulým českým spisovatelem, jehož nádherné povídky jsou známy i u nás“.⁸ Krátkou zprávu v časopise „Naše gore list“ uveřejněnou při jeho umrtí (zprávu krátkou tak, že ji lze těžko nazvat nekrologem) přinášíme v úplnosti:

„Český národ v těchto dnech opět ztratil jednoho ze svých nejzasloužilých synů; zemřel Prokop Chocholeušek, stár 47 let, všeobecně známý spisovatel a publicista z Prahy. Jeho dílo je z větší části novelistické, ovšem pracoval i na poli politickém v roce 1848, v nejnovější době pak v redakci časopisu „Hlas“. Život mu byl kvůli jeho politickému přesvědčení často zhořčován, snašel to však mužně a tak i dokonat. Budiž mu země lehká!“⁹

Proč je ve zmíněném období trvajícím čtvrt století Chocholeuškovy prózy tak často překládaná do chorvatštiny? Protože psal poutavě a o tématech, která byla zajímavá pro široký okruh čtenářů, ale i pro náročnější publikum, které nebylo zcela uspokojováno standardy tehdejší chorvatské hajducké prózy. Koncem šedesátých let, po vzniku časopisu „Vienac“, se proměnilo umělecké cítění literátů i vkus publika. Tuto proměnu velmi dobře ilustruje vzkaz redaktora časopisu Ivana Dežmana, který v roce 1871 poslal jednomu potenciálnímu spolupracovníkovi do Bjelovaru: „Nechme už stranou ty turecké věci, tím spíše, pokud nedokážeme říci nic nového“. Poprvé a naposled bude Chocholeuškovi v časopise „Vienac“ uveřejněn text teprve v roce 1896, novela *Černohorci* v překladu hyperproduktivního Makse Kuntariće, s podtitulem téměř výsměšným „historicko-romantický obrázek“. Přesto právě v časopise „Vienac“ můžeme v roce 1879 najít zprávu o odhalení pomníku Prokopu Chocholeuškovi, ve které je nazývá slavným spisovatelem a plodným novelistou srovnatelným s Josefem Kajetánem Tylem.¹⁰ Časopis „Pobratim“ o Chocholeuškovi otiskl obsáhlejší článek, v němž jeho autor Kuntarić uzavírá: „Mezi českými novelisty zaujímá Chocholeušek první místo, ostatní převyšuje bohatou fantazií, s jakou dokáže živě popsat situace a krajiny. Je mimořádně věrný v charakteristice jednotlivých postav a v popisu kostýmů. Jeho tvorba je velmi bohatá, a přestože jsou dnes v české beletristice jiné směry než v časech Chocholeuškových, jeho díla se příjemně čtou i nyní.“ (Kuntarić 469 :1899).

⁷ „Narodne novine“, 23(1857), 70. Str. [1].

⁸ „Domobran“, 1(1864), 46. Str. [3].

⁹ „Naše gore list“, 4(1864), 20. Str. 163.

¹⁰ „Vienac“ 11(1879), 36. Str. 580.

Překlady Chocholouškových textů jsou důležité pro chorvatskou literaturu i mimo kontext chorvatsko-českých vztahů. Na stránkách chorvatských literárních periodik je „vychována a rozvinuta novější chorvatská literatura“, ať už je řeč o integraci regionálních literárních tradic, (re)integraci do západoevropských literárních toků, přejímání nových literárních druhů nebo rozvoj jednotlivých literárních žánrů (Brešić 2005: 20-21). Chocholouškovy prózy někdy nahrazovaly nedostatek domácí produkce u publika vyžadujícího populární dobrodružné čtivo, jehož standardy v chorvatském prostředí nastaví August Šenoa svými romány s historickou tematikou, a vřadily se tak příhodně do procesu rozvoje chorvatské novely jako literárního žánru, ovšem sloužily také jako prostředek pro rozvoj a utváření co nejširšího chorvatského literárního obecnstva v polovině 19. století.

Z chorvatštiny přeložil Matěj Martinčák

Prameny

- Chocholoušek, P. 1867. Хохолоушек, П. *Поље косово или Милева кћи цара Лазара*. (С чешког превео Г... Нетер). Београд: Никола Стефановић.
- Chocholoušek, P. 1868. *Agapija. Obraz iz jugoslovenske zgodovine*. (Poslovenil Podgoričan [Lavoslav Gorenjec]). Celovec: Slovenski glasnik.
- Chocholoušek, P. 1911. *Jug. Historičen roman*. (Poslovenil H. V.). Trst: Tiskarna „Edinost“.
- Kukuljević, I. 1858. *Putovanje po Bosni*. Zagreb: Lavoslav Župan.
- Mažuranić, M. 1938. *Pogled u Bosnu ili Kratak put u onu krajinu, učinjen 1839 – 40. po jednom domorodcu*. Zagreb. 2. izd.
- Pilar, Đ. 1879. *Putopisne crtice iz Bosne*. Zagreb: Obzor.

Literatura

- Berkopec, O. 1940. *Česká a slovenská literatura, divadlo, jazykozpyt a národopis v Jugoslavii: bibliografie od r. 1800 do 1935: knihy a časopisy*. Praha: Slovanský ústav.
- Brešić, V. 2005. *Čitanje časopisa. Uvod u studij hrvatske književne periodike 19. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Brešić, V. 2006. *Bibliografija hrvatskih književnih časopisa 19. stoljeća I-V* (prir. V. Brešić). Zagreb: Filozofski fakultet.
- Černá, M. 1960. *Prokop Chocholoušek a jihoslovanské náměty v jeho tvorbě. Kandidátská disertace*. Praha: Slovanský ústav ČSAV.

- Černá, M. 1980. *Jihoslovanská heroika v české obrozené próze*. "Zbornik za slavistiku", 18. Str. 29-48.
- Hejna, T. 2014. *Pozapomenuté osobnosti české literatury*. Velké Přílepy: Olympia.
- Kuntarić, M. 1899. *Prokop Chocholeušek*. „Pobratim“, 9, 20. Str. 468-469.
- Nemec, K. 1998. *Poetika hajdučko-turske novelistike*. „Dani Hvarškoga kazališta“, 24, 1. Str. 112-123.
- Pokorná, M. 2001. *Milován a sledován: český spisovatel Prokop Chocholeušek 1819-1864*. Praha: Práh; Archiv AV ČR.
- Rieger, J. 1866. [*Pismo Ljudevitu Gaju od 16. 12. 1866.*]. Zbirka rukopisa Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, sgn. R4702b.
- Řepková, M. 1954. *Chocholeušekův Jih. Příspěvek k poznání pokrokových tradic české literatury*. "Česká literatura", 2, 1. Str. 297-310.
- Šabić, M. 2008. *Iz zlatnog Praga: češka književnost i kultura u hrvatskoj književnoj periodici 1835.-1903*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet; Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Šenoa, A. 1972. *Naša književnost*. U: Šicel, M. (prir.). *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*. Zagreb: Liber. Str. 93-98.
- Šístek, F. 2011. *Junáci, horalé a lenoši. Obraz Černé Hory a Černohorců v české společnosti 1830-2006*. Praha: Historický ústav.
- Švoger, V. 2007. *Prilog životopisu dr. Josipa (Dvoranića) Hoffmanna*. „Časopis za suvremenu povijest“, 39, 2. Str. 445-478.

Chorvatské překlady próz Prokopa Chocholeuška

1844. *Cárnogorci*. „Danica“ 10, br. 5-8. (Černohorci, „Květy“ 1843; *Jih. Historicko-romantické obrazy z dějin jihoslovanských, díl III*. Praha, 1864).
1846. *Ilija. Prizor iz Bugarskoga života*. „Danica“ 12, br. 24-30. (*Ilija, scéni z Bulharska*, „Květy“ 1846; *Jih III*).
1849. *Noćajski zmaj. Pripoviest iz sàrbskoga rata*. (Preveo J. Dvoranić). „Danica“ 15, br. 17-19. (*Drak Notjajský*, „Květy“ 1846; *Jih III*).
1852. *Zmaj od Noćaja*. (Iz češkoga polag Prokopa Hoholouška). „Neven“ 1, br. 27-28. (*Drak Notjajský*, „Květy“ 1846; *Jih III*).
1854. *Turci i raja*. „Neven“ 3, br. 36-39. (*Hajduci. Sceny z Bosny*, „Květy“ 1846; *Jih III*).
1863. *Kad se može s gospodom govoriti. Crta iz života*. (Iz češkoga preveo V. Vrbán). „Naše gore list“ 3, br. 30-32. (*Kdy se může s paní mluvit*, „Květy“ 1845).
1864. *Harambašina obitelj*. (Iz Češkoga po Chocholeušku od M. M. Divkovića). „Naše gore list“ 4, br. 22-31. (*Harambaša. Obrazy z Bosnie*, „Vesna“ 1851; *Jih III*).

1865. *Ilija*. (Po Chocholoušku preveo Hinko Gregorčić). „Naše gore list“ 5, br. 27-31. (*Ilija, scéni z Bulharska*, „Květy“ 1846; *Jih III*).
1863. *Hajdukova smrt*. „Slavonac“ 1, br. 1-6. (*Hajdukova smrt*, „Poutník“ 1847; *Jih III*).
1863. *Nekibe*. (Prev. Vjekoslav Vrban), „Glasonoša“ 3, br. 27-44. (*Nekibe*, „Pražské noviny“ 1854; *Jih III*).
1867. *Vanda. Historička pripoviest*. (Pr. Andrija Pakšec). „Danica“ 18, br. 1-6. (*Vanda*, „Vlastimil“ 1841).
1867. *Udvoj*. (Preveo J. Rieger). „Danica“ 21, br. 1-2. (*Souboj*, „Květy“ 1847).
1867. *Ilija. Slika iz Bugarske*. (Prev. J. R.). „Bosiljak“ 3, br. 13-15. (*Ilija, scéni z Bulharska*, „Květy“ 1846; *Jih III*).
1867. *Osveta. Slike iz borba za slobodu Mehika*. (Prev. J. R.). „Bosiljak“ 3, br. 17-20. (*Ođplata*, „Květy“ 1847).
1895. *Crnogorci. Historično-romantična sličica*. (Preveo K.). „Vienac“ 27, br. 40-44. (*Černohorci*, „Květy“ 1843; *Jih III*).

Croatian reception of Prokop Chocholoušek

Between 1844 and 1867, eleven relatively large narratives by Chocholoušek were translated in Croatian literary periodicals, some of them for several times, which makes Chocholoušek the most translated Czech writer in Croatia during this period. The article attempts to present the main features of the Croatian reception of Chocholoušek's oeuvre in the 19th century and to determine the position of a large number of translations of Chocholoušek's texts in relation to conditions in Croatian literature of that time and the construction of the Croatian literary canon.

Keywords: *Prokop Chocholoušek, Croatian-Czech literary relations, reception, 19th century*

Ústav bohemistiky a knihovnictví

Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě

<https://www.doi.org/10.17234/9789533792101.13>

Román s jihoslovanskou tematikou v převratové době

Abstrakt: Studie se zaměřuje na román Marie Gebauerové *Rod Jurija Klemenčiče*, vydaný v roce 1918. Jelikož je dějiště prózy umístěno do jihoslovanské (slovinské) části Korutan (do Saviňských Alp), byla reflektována nejen v Českých zemích, ale i ve Slovinsku. Pozornost je věnována vysvětlení rozdílu v českém a slovinském přijetí, jakož i konfrontaci požadavků kritiky a románové ideologie. Ukazuje se, že tato ideologie „přirozenosti“ a fatalismu může být těžko akceptována v převratovém čase, kdy se věřilo, že středoevropské slovanské národy si svou svobodu a štěstí vybojovaly.

Klíčová slova: román, Slovinsko, česká literatura, převrat

Přední slovinský literární časopis „Ljubljanski zvon“ v roce 1918 přinesl na tři pokračování jakýsi *digest* z románu české spisovatelky Marie Gebauerové *Rod Jurija Klemenčiče*, pořízený spisovatelem a překladatelem, absolventem slavistiky na pražské univerzitě, Ivanem Lahem. Jde o překlad několika výňatků propojený převyprávěním děje románu. V doprovodné poznámce překladatel vysvětluje: „podáváme zde několik úryvků, které se nám zdají důležité, protože z nich poznáváme v hlavních rysech dílo, jež odhaluje naše životní a národní slabosti, náš boj a odpor, naši vůli žít a naše budoucí vítězství“ (Lah 1918: 275).

Výběr ukázek – pomineme-li kompozičně prominentní závěr, který tvoří nejdelší celistvě přeloženou část – ukazuje docela zřetelně, co je pro Ivana Laha v románu skutečně důležité: jsou to pasáže, v nichž se konfrontuje slovinský živel s cizím (německým) tlakem, ať už přímo v horském kraji Saviňských Alp, kde se románové děje především odehrávají, nebo ve Víd-

ni, popř. pasáže difamující klerikalismus jako oslabování slovinského národa. Výběr přeložených výňatků je jednostranný, preference zmíněných tematických kruhů je disproporční vzhledem k jejich pozici v románu samém. Je sice logické, že se slovinskému čtenářstvu neprospědkují pasáže popisující horskou přírodu (ačkoliv mají ve stavbě prózy důležitou funkci) nebo popisy života v horské vsi, ale současně jsou marginalizovány též pasáže věnované milostnému životu hrdinů a jejich životnímu tápání. To, co zajímá slovinského čtenáře díla, je tudíž obraz národního zápasu Slovinců v jižních Korutanech, jeho podmínky a zejména jeho vyhlídky. Česká recepce románu tyto otázky přirozeně nepomíjí; nicméně to, co je nejspíš pro slovinského čtenáře nejcenějším prvkem románu, se v českém čtení ukazuje být problémem.

Ivan Lah oceňuje, že Gebauerová věrně popsala lid z hor a že „vidí v zdravém národu jeho lepší budoucnost“ (ibid.). Sympatie k bratrskému slovanskému národu a naději v jeho světlou budoucnost, implicitně románem vyjádřené, česká kritika přirozeně sdílí, a proto shodně s Lahem vítá obraz národní emancipace, který mnohým kritikům připomíná českou situaci před desítkami let. V tomto smyslu je román chápán jako prospěšný. Ale poměrně široce prostupuje kritickou diskusí otázka, zda tato ideová „správnost“ a prospěšnost mohou být dostatečnou kvalitou, a rovněž otázka, zda zobrazení života slovinských horalů je skutečně věrné, zda není deformováno právě autorčinými ideově-didaktickými intencemi. Spojení „věrného zobrazení“ a „optimistického pohledu“, které stojí v pozadí ocenění, jehož se dostalo *Rodu Jurija Klemenčiče* v „Ljubljanském zvonu“, v české kritické rozpravě tak jednoduše nefunguje.

Úvahy o věrnosti zobrazení horského kraje a jeho obyvatel jsou logicky spojeny s odkazem k realismu. K realismu se román sám hlásí svou výstavbou, zejména dvěma velmi výraznými prvky: poetikou přírodních pasáží a kompozicí. Ve významové výstavbě díla hraje zobrazení horské přírody klíčovou roli – bude o tom ještě řeč –, přitom tyto pasáže mají staticky popisný charakter, vstupuje do nich sice prvek smyslového vnímání, ale nikoliv prvek subjektivního prožívání. Jsou jen málo metaforizovány, spíše zde nacházíme metonymie. Interpretace smyslových dat je racionální, nikoliv emocionální. Kompozice je lineární, ačkoliv by sledování osudů několika postav spíše volalo po kompozici pásmové; její náznaky jsou potlačovány chronologií, která potenciální pásmovost rozkládá do chronologicky následných scén, což je ovšem možné jen za cenu dovysvětlení (tyto analepsy mají často charakter vzpomínek postav, aby byl chronologický princip co nejméně narušován). Oba tyto rysy (objektivní popis a chronologická kompozice) spolu velmi úzce souvisejí: oba totiž odkazují k přirozenosti jako principu vládnoucímu v románovém světě.

Události jsou tu jen málo spojovány kauzálními vazbami. Objektivní vypravěč jakoby toliko registruje události, jež se za sebou řadí se stejnou přirozeností, s jakou se proměňuje horská scenérie pod Korošicí. Dobová kritika tento způsob výstavby prózy identifikovala jako kronikářský. Je zřejmé, že text realizuje četné rysy subžánru románové kroniky v jeho vrcholné, realistické podobě, ať jde o kompozici, roli plynutí času, nebo o „pulsac[i] mezi relativně uzavřenou, „kronikální“ lokalitou a „světem““ (Janáčková 1988: 245). Avšak současně tato románová kronika realistické tvářnosti je tady částečně obsazena postavami, jež nelze považovat za realistické (netypickými, psychologicky nevěrohodnými...). Jsou to postavy modelované autorčinou didaktickou intencí a/nebo tradicí české moderní prózy – týká se to především dvou bratrů Klemenčičových. Zápas nejstaršího z nich, Petra, s pravidly celibátu je podán – v rámci zvoleného způsobu vypravování – neuvěřitelně, neboť celý jeho příběh je konstruován nikoliv jako osobní drama víry, konvencí a lásky, ale jako ilustrace protipřirozeného charakteru slovinského klerikalismu. Nejmladší z bratrů, Luka, má v románu nejvíce prostoru, a spíše než že by byl obrazem slovinského medika a posléze lékaře, je modelován po vzoru hrdinů českých moderních románů ztracených iluzí: dospívající muž nepadající hledající své místo ve světě a postupně přicházející o své ideály.

Tendence ke kronikářskému, leckdy až etnograficky pojatému vyprávění o osudech horské vesnice se tedy dostává do napětí s tendencí modelovat hlavní postavy a jejich osudy didakticky; to ve svém důsledku rozbíjí výstavbu prózy. Z jedné strany se postavy jeví jako nevěrohodné, z druhé strany se jeví kronikářský postup jako antirománový, mijejí se s pravidly románu jako žánru. Právě „prohřešky“ proti tomu, jaké jsou dobové požadavky na žánr románu, tvoří výraznou linku v české kritické reflexi díla. Čte-li kritika knihu jako zprávu o realitě, oceňuje pozorovatelský talent autorky, její líčení života horského kraje, její etnografické exkursy do specifik slovinských sedláků, kteří se jeví tolik odlišní od českého selství, a samozřejmě i její zarámování příběhu do rámce národnostních střetů v Korutanech a Kraňsku. Toto spojení etnografického pozorování a nacionální tendence ve zobrazení života na německo-slovinské jazykové hranici v Korutanech bylo přitom v české próze tohoto období dobře etablované díky prózám Gabriely Preissové, publikovaným v několika povídkových knihách již od počátku 90. let, ač ty jsou situovány do oblastí severnějších, v nichž německý živel postupně převážil (viz Závodský 1962: 171–174, 212–222).

To, že v dobovém čtení není souvislost románu Marie Gebauerové s povídkami Gabriely Preissové reflektována, můžeme přičíst především dosti

odlišné poetice: zatímco Preissová spoléhá na romaneskní inscenaci dějových zvratů, kronikářská dikce Gebauerové se takovýchto dějových efektů důsledně vystříhává, což podtrhuje „realistický“ charakter textu. Tento charakter „zprávy o skutečnosti“, Preissové v jejích povídkách nedostupný, pak vede k tomu, že v leckterém kritickém referátu není ani zřejmé, píše-li jeho autor o realitě, kterou zná z jiného zdroje, anebo jen o jejím románovém obrazu. Přitom platí, že obraz, který Gebauerová podává, vesměs odpovídá povědomí, které má o slovinských realitách česká veřejnost. Ale současně je zřejmé, že toto není dostatečné, že románový obraz není „namalován“ dobře: kritika očekává právě románový, umělecký obraz všech těch osudů a zápasů na jihu mocnářství, nikoliv věčný, racionalistický, střízlivý.

I pro realisticky zaměřenou kritiku v tomto ohledu *Rod Jurija Klemenčiče* selhává *jakožto román*. Jindřich Vodák, kritik, který zakládá své pochopení literatury jako poznávací činnosti na kritériích věčnosti, jasnosti a logické správnosti, odmítl dílo coby výpověď primárně nerománovou, spíše filozofickou či sociologickou, jíž „chybí vzpruha, jež by nesla stavbu a všemu dávala hlubší, podstatnou platnost románovou“ (Vodák 1918: 1). Nalezeme samozřejmě v okruhu realisticky orientované kritiky soudce méně přísné, kteří dílo přijímají kladně, ač i jim jsou tvarové problémy textu zřejmé. Tyto tvarové problémy („[n]ení to román pevně soustředěné stavby“ [Haškovec 1918: 622]) jsou tady vyváženy pravdivostí díla, ba jsou dokonce pouze symptomem či důsledkem této pravdivosti: „neúměrnosti ve stavbě potvrzují vážnost práce a opravdovost smýšlení“ (Folprecht 1918: 42). Toto ospravedlnění ovšem není možné v jiném než v takovémto realistickém kontextu; jinde stojí anti-románovost *Rodu Jurija Klemenčiče* jako znamení nízké, či vůbec nijaké umělecké úrovně díla. Právě zde – nehledě na ideovou závažnost, etnografickou přesnost či „pravdivost“ díla – vězí zásadní problém Gebauerové v kontextu moderní české prózy a jejího hodnocení soudobou kritikou. Kritika, která slovesné postupy románu odbude jako něco, co stojí „vně literárních přípustností“, která román odmítne jako „dílo venkoncem diletantské“ (Procházka 1918: 46–47), může pak zcela rezignovat na jeho interpretaci, jelikož takovéto dílo jednoduše nesplňuje vstupní podmínky. To se netýká jen Arnošta Procházky v „Moderní revue“ s jeho příslovečným odporem ke všemu všednímu a obyčejnému, ale i F. X. Šaldy, jenž shodně s Procházkou odbývá román jako „dílo diletantčino, neposvěcené uměním a poezií v přísném, vážném smyslu těchto výsostných pojmů“, jako dílo, které prostě „nic básnicky nechce“ (Šalda 1957: 320).

Šaldova recenze je paradoxní svou stylizací jako protestu proti „literárnímu penězokazectví“ soudobé kritiky, údajně vítající román Gebauerové

– byla by to bývala motivace založená na velmi zkresleném čtení kritického ohlasu románu. Polemický furor Šaldova textu má zřejmě jen jednoho konkrétního adresáta (Miroslava Rutteho), a román se zde tak stává toliko argumentem v diskusi úplně odlehle románovému světu Marie Gebauerové. (Tuto diskusi zde nemusíme sledovat.) Podává-li kritika jen hodnocení románu, jímž interpretaci vlastně vylučuje jako zbytečnou, jak to vidíme u Procházky, platí to i pro Šaldu. Přece však zde toto suspendování analýzy a interpretace románového textu není úplné. Šalda různě opakuje a variuje tvrzení, že nejde o dílo skutečně básnické. Jako jeden z důvodů přitom uvádí absenci nějaké zákonitosti, osudové mravní nutnosti v konstrukci dějů – není pro něho možné, aby tato nutnost byla položena jako přírodní zákon. „Příroda‘ to tak káže; ‚život‘ tomu tak chce; nutno se podřídit. To jest celé chudochudé a básnický zcela pusté a mrtvé vysvětlení“ (ibid.: 319).

Tímto odsudkem se Šalda vlastně dotýká ideové osy románu a jeho smyslu. Lze říci, že přírodní/přirozené procesy jsou vsutku hlavní hybnou silou románových dějů. Prosté plynutí času, v němž se tyto děje odehrávají s jakousi samozřejmostí, aby se stejnou samozřejmostí a bez nějakého kompozičního násilí byly odvyprávěny („kronikářsky“) vševědoucím vypravěčem, představuje náležitou prezentaci pohybu světa, v němž skutečně vládne jen „přirozené“ síly. A stojí-li cos proti nim, brzdí-li cos jejich působení, nejsou to vyšší mravní síly, jež by tak rád viděl Šalda, nýbrž jen a pouze konvence: „Nebylo však možno rázem prolomiti zvyku, na jehož provádění obyvatelé sami lpěli. Jako tak v mnohém a mnohém bude zapotřebí i zde čekati na zasáhnutí vyšší moci, všemohoucího času, který sám zase nejvíc vyrovnává nesrovnalosti, které vyvolal“ (Gebauerová 1918: 301).

Mezi přirozenost, již zde představuje erotická touha, a pokrytecké konvence je zde napjat život všech členů rodiny Jurija Klemenčiče. Patriarcha rodu převrstvil tuto přirozenost, jež je stále připomínána existencí jeho ne manželského syna Poldiho, žijícího nadohled rodového statku, poslušností konvenci, zejména prázdnotou, toliko vnějškovou katolickou zbožností. Oproti tomu jeho nejstarší syn, katolický kněz Petr, se řídí svou láskou a odmítá se vzdor tlaku okolí i církevních nadřízených vzdát ženy – vztah se ženou je pro něho důležitější než kněžské poslání a jeho konvenční atributy. V druhé linii, osudů staré Pie Marie Sajovicové, je to jiná přirozená síla: nemoc, která, hubíc mužské členy jejího rodu, ruší všechny její plány, všechno její úsilí, jež se opírá o lidskou pýchu a majetkové zájmy rodové, a další taková síla – ženská erotická touha –, uvrhá nakonec celé její dědictví do cizích rukou.

Takovéto lidské osudy, řízené něčím, co je mimo lidský dosah, jsou korelátém proměn horské přírody pod Korošicí, které jsou také mimo lidský

dosah. Přírodní popisy, jak už bylo řečeno, proto hrají v románu důležitou roli. Jejich situování na počátek jednotlivých kapitol vyjadřuje dominanci přírodních procesů nad lidskými záměry. Jsou zde něčím, co musí být respektováno. „Čas plynul v horské osadě, léta ubíhala; život bral se svým tokem. Roční doby se střídaly a sunuly děje obyvatelů i jejich domoviny“ (ibid.: 254).

Všechny postavy románu se nakonec tak či onak těmto silám podvolí. Pia Maria se smíří s osudem svého statku. („Nebylo v lidské moci zachránit Sajovicův rod. Moc jiná než lidská, nad lidskou stojící, velela jinak. A Pia Maria se pokořila, věříc, že ona moc jedná svým právem“ [ibid.: 313].) Starému Klemenčičovi nezbude než přijmout do rodiny dítě Petra a jeho zemřelé milé. A Luka, postava moderního problematika, nespínajícího ve světě, který mu nerozumí, vzdává se všech svých vědeckých ambicí, vzdává se snu o osobním štěstí a poslušen svého poznání, že lidské zákony nezmohou ničeho proti síle zákonů přírodních, vrací se do rodné vsi, aby žil v souladu s jejím životním rytmem a aby sloužil svým krajanům. Většina postav tak dospívá hořké, ale pokojné a smířené rezignace. Avšak šťastně a pokojně žijí ti, kdož byli od počátku, prosti všech předsudků a pout konvencí, poslušni hlasu přírody – tak jako prostřední Klemenčičův syn Matouš a jeho manželka Franica.

Poslední slovo románu – fatalismus („Život je naším pánem!“ opakuje Pia Maria Juriji Klemenčičovi [ibid.: 315]) – je nepřesvědčivé nejen pro Šaldu, ale i pro další kritiky, kteří věnovali románu svou prohloubenější interpretační pozornost. Karel Sezima se pokusil analýzou románu rekonstruovat autorskou intenci: našel ji v úsilí podat obraz přírody jako „zhmotněného nadosobního řádu“, jehož působením se vše „bezvolně“ vyrovnává. Tuto intenci pak nijak nehodnotí a nepřesvědčivost románu hledá ve „vlažnost[i] autorčina temperamentu“ a didaktické tendenci (Sezima 1918: 458-459). Rovněž Arne Novák zjišťuje, že autorka „nedovede strhnouti“, ale zároveň je zde zřejmá ona šaldovská distance od etických závěrů románu: „pravý básník“ totiž, říká Novák, „stále sleduje a dramatizuje [...] zápas jednotlivcův o štěstí s přírodním řádem“. Pro toho, kdo skutečně tvoří, nemůže mít proto podle Nováka „věčný koloběh“ platnost (Novák 1918).

Kritik mladší generace Miroslav Rutte nahlédl vyznění románu jinak než starší kritikové. Tam, kde Šalda a Novák nenacházejí román individuálního růstu, tvořivého jedince proboujávajícího svůj osud proti tlaku okolí, jež by mohli ocenit, tam Rutte nalézá „teskný optimismus“ – rezignaci hrdinů na osobní štěstí interpretuje jako „pronikání k družnosti“, tedy ke štěstí, jež nebude jen individuální, jež bude prosto sobectví. Právě

tato interpretace, která ovšem nijak neruší kritikovy výtky ke zhroucení románovému tvaru, patrně vyprovokovala Šaldův útok na román; tento střet odkazuje na odlišné chápání tvorby a její „lidskosti“, je svědectvím eroze modernistického konceptu tvorby jako individuálního tvůrčího hrdinství v kritice konce 10. let.

Rutheho interpretační pokus propojit fatalistické ideové poslání díla s novou atmosférou družnosti a lidského bratrství, rodícího se z utrpení světové války, byl výjimečný – a je příznačné, že právě na něj jako na jedinou českou interpretaci se odkazuje také Ivan Lah v „Ljubljanském zvonu“. Avšak *Rod Jurija Klemenčiče* není znamením nové doby, onoho *nového světa*, o němž mladí kritikové na konci desetiletí tak rádi hovoří. Je to spíše román převratné doby, výpověď o rozkladu starého světa patriarchálních zvyků a náboženských konvencí, o hroucení tradičních způsobů, jimiž společnost řídí svůj život. To, že tento rozměr románového textu soudobá kritika pominula a nevěnovala mu svou interpretační pozornost, je jistě dáno – jak bylo řečeno – jen malou ochotou kritiky interpretovat dílo a priori se mýjející s pravidly žánru či literárního umění vůbec, avšak je to dáno také tím, jaké východisko z krize dosavadních mravů Marie Gebauerová nabídla. Česká kritika v roce 1918 se mohla těžko ztotožnit s Ivanem Lahem, že román přináší zdravý životní názor. Idea přirozenosti a poslušnosti přírodních zákonů jen nesnadno hledala rezonanci v situaci, kdy se zdálo, že *nový svět* se rodí z lidského *boje* o budoucí štěstí proti starým řádům. Doba, do níž jediný velký román Marie Gebauerové vstoupil, mu nebyla, nemohla být přízniva: spojení osudů národů s přírodními procesy jednoduše odporovalo atmosféře roku 1918, naplněného přesvědčením, že slovanské národy střední Evropy si na hroutících se starých impériích svou samostatnost a své štěstí vybojovaly.

Prameny

Gebauerová, M. 1918. *Rod Jurija Klemenčiče*. Praha: Jan Laichter.

Literatura

- Folprecht, J. 1918. *Ačkoliv dobře známý...* „Moravsko-slezská revue“, 12. S. 38–43.
- Haškovec, P. M. 1918. *Román Marie Gebauerové...* „Naše doba“, 25, 8. S. 622–625.
- Janáčková, J. 1988. *Román mezi modernami*. Praha: Československý spisovatel.
- Lah, I. 1918. *Rod Jurija Klemenčiče*. „Ljubljanski zvon“, 38, 4, 6, 7. S. 275–283, 406–412, 490–495.

- Masák, E. 1918. *Marie Gebeauerová, Rod Jurija Klemenčiče*. „Hlídka“, 35, 5. S. 317–318.
- Novák, A. 1918. *Selský román ze Slovenska*. „Venkov“, 13, 59. S. 2–3.
- Procházka, A. 1918. *Tituly knih...* „Moderní revue“, 34, 1. S. 45–47.
- Rutte, M. 1918. *Knihy o teskném optimismu*. „Národní listy“, 58, 56. S. 1–2.
- Sezima, K. 1918. *Zásady románové kompozice*. „Lumír“, 46, 10. S. 453–462.
- Šalda, F. X. 1957. *Kritické projevy 10 (1917–1918)*. Praha: Československý spisovatel.
- Vodák, J. 1918. *Spisovatelky I*. „Lidové noviny“, 26, 131. S. 1–2.
- Závodský, A. 1962. *Gabriela Preissová*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

The novel with a South Slavic theme in a time of upheaval

The paper focuses on Rod Jurija Klemenčiče (The Clan of Jurij Klemenčič), a novel written by the Czech writer Marie Gebauerová. The plot of the novel, published in 1918, is set in the south Slavic (Slovenian) area of Carynthia (the Savinja Alps), at that time part of Cisleithania and, therefore, the novel received attention not only in the Czech lands but also in Slovenia. Attention is paid to the explanation of differences in the Czech and Slovenian reception of the novel and to the conflict between the demands of literary critics and the ideology of the novel. It is shown that this ideology of "nature" and fatalism is hardly acceptable at the time of upheaval, when it was believed that central European Slavic nations fought for their freedom and happiness.

Keywords: novel, Slovenia, Czech literature, upheaval

*Katedra bohemistiky**Pedagogická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem*<https://www.doi.org/10.17234/9789533792101.14>

Lužickosrbská a česká korespondence v pozůstalosti Josipa Milakoviće

Abstrakt: Josip Milaković (1861–1921) byl chorvatský básník, publicista, sběratel lidových písní a překladatel působící v bosenském Sarajevu. Mezi jižními Slovany popularizoval českou a lužickosrbskou poezii. Dopisoval si s významnými osobnostmi českého a lužickosrbského kulturního života. K nejvýznamnějším českým osobnostem patřil propagátor slovanské vzájemnosti Adolf Černý (1864–1952), který se s J. Milakovićem osobně seznámil při návštěvě Sarajeva 14. března 1899. A. Černý také Milakoviće přivedl k zájmu o Lužické Srby a později zprostředkoval, byť jen písemný, kontakt s nejvýraznější postavou lužickosrbského národního hnutí jazykovědcem Arnoštem Mukou (1854–1932). Veškerá tato korespondence se nachází v literární pozůstalosti Josipa Milakoviće v Historickém archivu města Sarajevo.

Klíčová slova: Josip Milaković, Sarajevo, časopis „Nada“, Adolf Černý, časopis „Slovanský přehled“, Arnošt Muka, Lužice, Lužičtí Srbové

V tomto roce uplynulo 100 let od smrti chorvatského kulturního pracovníka Josipa Milakoviće (1861–1921), který je dnes v českých, lužickosrbských, ale přiznejme si, že i v chorvatských literárních kruzích osobou spíše neznámou a zapomenutou (Karpatský 2014: 368),¹ ačkoliv byl ve své době jediným propagátorem české a lužickosrbské kultury mezi jižními Slovany. Zasloužil se velkým dílem o rozvoj chorvatsko-českých, resp. lužickosrbských kulturních styků, o čemž svědčí korespondence uložená v jeho pozůstalosti v Historickém archivu v bosenském Sarajevu.

Josip Milaković se narodil v Samoboru 2. srpna 1861. Jeho otec Ilija pocházel ze Žumberka a byl přímým potomkem známých uprchlíků z Bosny

¹ Srov. dopis Predraga Jirsaka Dušanu Karpatskému z 9. 3. 2003.

za turecké nadvlády, tzv. uskoků (Milaković: *Autobiografie*, rkp. A AV ČR, PAČ). V Samoboru byl truhlářským mistrem. Milakovićova matka se jmenovala Josipa za svobodna Juratović. V rodném městě Milaković navštěvoval základní školu a v Záhřebu vystudoval gymnázium. Po maturitě se v Záhřebu pokoušel o studium bohoslovectví, ale ze zdravotních důvodů zanechal studia po prvním semestru. Již na gymnáziu se u Milakoviće projevila tuberkulóza. V letech 1883 až 1885 pracoval v advokátní kanceláři. Redigoval fejetony, divadelní rubriku a bibliografickou část politického deníku „Obzor“. Chtěl být literárně činný, ale protože zjistil, že psaní literatury ho neuživí, vykonával v letech 1885 až 1887 učitelské povolání v Samoboru a Kutině (Černý 1921: 2). V r. 1885 začal v Samoboru vydávat časopis pro mládež „Hrvatska omladina“. Po složení učitelské zkoušky pro měšťanské školy v r. 1887 odešel z podnětu svého přítele chorvatského básníka Silvije Strahimira Kranjčeviče (1865–1908) do Bosny. Zde byl v letech 1887 až 1889 ředitelem obchodní školy v Derventě. V r. 1889 dostává místo středoškolského profesora na Učitelské škole (ústavu) v Sarajevu, kde působil, až do r. 1915, vyjma školního roku 1903/04. V tomto krátkém mezidobí totiž působil ve funkci školního inspektora. Od r. 1915 až do své smrti vyučoval na muslimské soudní a Ženské učitelské škole. Od r. 1896 byl členem Chorvatského pedagogicko-literárního sboru (Milaković 1930: 197).

Během života, hlavně za svého působení v Bosně, se J. Milaković jako pedagog snažil nejen úspěšně rozvíjet chorvatské školství v Bosně, ale také působit osvětově na poli jihoslovanského národopisu a básnictví a propagovat myšlenku slovanské vzájemnosti na základě pravdivého poznání skutečného stavu. Po příchodu do Bosny se stal J. Milaković nejhorlivějším spolupracovníkem ilustrované literární revue s názvem „Nada“, kterou tehdy řídil chorvatský básník S. S. Kranjčevič (ibid.: 198). Časopis vycházel v letech 1894 až 1903 a přispěli do něj mj. světoznámý český malíř Alfons Mucha či český malíř a sběratel slovanských lidových písní Ludvík Kuba. Ve zmíněném periodiku J. Milaković publikoval své básně, překlady básní z jiných slovanských literatur, hlavně české, a články o chorvatské literatuře a kulturním dění ve slovanském světě.

Česká literatura byla první, kterou J. Milaković začal překládat. Již r. 1880 mu vyšel první překlad z české poezie Bohdana Kaminského v časopisu Maticе chorvatské „Vienac“, jehož redaktorem byl chorvatský spisovatel August Šenoa (1838–1881). Českou literaturu samozřejmě popularizoval i v dalších letech. S některými českými literáty či vědeckými a kulturními pracovníky navázal i písemné kontakty. Byli to např. Antonín Klášterský, Adolf Heyduk, Růžena Jesenská, Julius Zeyer a Josef Karásek, v pozdějších letech to byl hlavně Adolf Černý (Černý 1921: 3). Nejistintenzivněji probíhal

korespondenční styk s básníkem Antonínem Klášterským a propagátorem slovanských literatur Adolfem Černým (1864–1952). Ten také J. Milakoviće přivedl k zájmu o Lužické Srby a zprostředkoval, byť jen písemný, kontakt s nejvýraznější postavou lužickosrbského národního hnutí jazykovědcem Arnoštem Mukou (1854–1932). Kromě Muky udržoval J. Milakoviće písemný kontakt s lužickosrbským učitelem Janem Awgustem Kerkem (1865–1938). Několik přátelských pozdravů si vyměnil i s nejvýznamnějším lužickosrbským básníkem Jakubem Bartem-Čišinským (LPJM, HAS).

Adolf Černý se s Josipem Milakovičem seznámil 14. března r. 1899 v bytě českého malíře Ferdinanda Velce v Sarajevu, kterého navštívil cestou z Dubrovníku. V následujících dnech Černý pobýval u Milakovičových, takže Černý poznal nejen Milakovičovu choť a děti, ale také se seznámil s významným chorvatským literátem S. S. Kranjčevićem, s jehož tvorbou prostřednictvím překladů Černý seznamoval české publikum. Ačkoliv to bylo poprvé a zároveň naposled, co se Černý s Milakovičem osobně setkali, vzniklo z tohoto setkání pevné a vroucí přátelství, což dokládá vzájemná korespondence, a také plodná a užitečná spolupráce v oblasti česko-chorvatských, potažmo chorvatsko-lužickosrbských literárních vztahů (Milaković 1912: 29). Černý totiž ve velmi krátké době získal Milakoviće pro lužickosrbskou věc a umožnil mu navázat písemný kontakt s předním lužickosrbským vlastencem Arnoštem Mukou. Paradoxem zůstává, že Milaković, který celý život v jihoslovanském prostředí propagoval českou a lužickosrbskou kulturu a literaturu, ani jednu z těchto západoslovanských oblastí nenavštívil.

Černý a Milaković se velmi brzy spřátelili. Způsobila to podobnost jejich zájmů, psaní básní či překládání poezie z jiných slovanských jazyků, sběr lidových písní a redaktorská činnost. Vzájemně se podporovali propagací svých publikací v časopisech, které redigovali. U Černého to byl hlavně „Slovanský přehled“ a u Milakoviće sarajevská „Nada“.

Josip Milaković byl v s Adolfem Černým v korespondenčním styku od r. 1899 až do své smrti v r. 1921. Korespondence od A. Černého je uložena v pozůstalosti J. Milakoviće v Historickém archivu v Sarajevu. Jedná se celkem o 32 dopisů a 28 dopisnic. Milakovičova korespondence se nachází v pozůstalosti A. Černého, a ta je v archivu Akademie věd ČR. Tato korespondence čítá 176 dopisů a dopisnic. A. Černý svou korespondenci psal výlučně česky, zatímco J. Milaković se kromě chorvatštiny snažil při dopisování užívat češtiny.

Již necelý měsíc po své návštěvě Sarajeva zahajuje Adolf Černý přátelskou a hlavně pracovní korespondenci. Černý děkuje Milakovičovi za číslo „Nady“, ve které vyšla jeho báseň v Milakovičově překladu. Dále informu-

je, že mu poslal zásilku s jeho autorskými publikacemi o Lužických Srbech (Dopis A. Černého J. Milakovići z 2. dubna 1899, LPJM, HAS). V dalším dopise z 30. května r. 1899 informuje o tom, že ve „Slovanském přehledu“ vyzval české básníky, aby Milakovići zaslali své básně k recenzování i případnému překládání do chorvatštiny. Osobně o této záležitosti mluvil s Adolfem Heydukem, Ignátem Herrmannem a Ladislavem Quisem. Poslední dopis Černého v r. 1899 je z 8. září, kde se pochlubil novou sbírkou básní *Lilie z Tvých zahrad*, která vznikla o letních prázdninách. Černý překládá pro „Slovanský přehled“ několik ukázek Kranjčevićovy poezie a žádá Milakoviće, aby mu zaslal životopisné údaje o Kranjčevićovi a také jeho fotografii.

Černý děkuje za podrobný referát v časopisu „Nada“ o jeho práci *Sto let lužického časopisectva*. Zároveň prosí, aby toto číslo „Nady“ zaslal Arnoštu Mukovi, který tehdy působil jako profesor na gymnáziu v saském Freibergu. Černý připisuje Mukovu adresu a Milaković tak může navázat písemný kontakt s lužickosrbským prostředím (Dopis A. Černého J. Milakovići z 8. září 1899, LPJM, HAS). Relativně bohatá korespondence mezi A. Mukou a J. Milakovićem začíná až o rok později, 7. října 1900 (PAM, LA PNP) a potrvá až do smrti J. Milakoviće v r. 1921. Mukou zasílaná korespondence J. Milakovići se nachází, stejně jako ta A. Černého, v historickém archivu v Sarajevu a čítá 4 dopisy, 14 pohlednic a 42 dopisnic. Pozůstalost A. Muky a v ní uložená korespondence od J. Milakoviće se nalézají v literárním archivu PNP v Praze, kde jako zázrakem přečkala nacistickou okupaci Československa. A. Muka, který zemřel 1932, totiž svou pozůstalost odkázal Československu, jednak jako poděkování za dokončení svého největšího lingvistického díla *Stownik dołnoserbskeje rěcy*, ale také ve strachu před nastupujícím nacistickým režimem v Německu, který by rozsáhlou slovanskou korespondenci pravděpodobně zničil. V Mukově pozůstalosti se nachází 57 Milakovićových dopisů. Muka svou korespondenci psal lužickosrbsky a Milaković chorvatsky. Pouze v době první světové války museli kvůli cenzuře oba psát německy.

Po zprostředkování kontaktu se v otázce Lužice a Lužických Srbů J. Milaković orientoval většinou už jen na A. Muku. Mezi A. Černým a J. Milakovićem byla ústředním tématem česká, popř. chorvatská literatura, o které oba informovali ve „Slovanském přehledu“ či sarajevské „Nadě“. A. Černý také hodně překládal, a to zejména básně S. S. Kranjčeviće, jehož překlady vyšly v rámci edice *Světová poezie* v r. 1911, jež vydávala Česká akademie věd. Recenze na toto vydání byly vesměs příznivé a S. S. Kranjčević byl dokonce označován za nejlepšího světového básníka té doby (Dopis A. Černého J. Milakovići z 30. prosince 1911, LPJM, HAS). Z druhé

strany zas Milaković připravil antologii slovanské poezie s názvem *Iz slavenskih lugova* z r. 1909, která obsahovala 62 ukázek poezie 28 českých a slovenských básníků. Nejvíce - 13 básněmi - byl zastoupen J. Vrchlický. Z dalších zvučných jmen můžeme uvést např. J. V. Sládka, A. Heyduka, J. Zeyera, S. Čecha, V. Hála, J. Nerudu, J. Arbese, A. Sovu, S. Machara či E. Krásnohorskou. Slovenská poezie je zastoupena S. Hurbanem-Vajanským, A. Sládkovičem a P. (Országhem) Hviezdoslavem. Kromě české a slovenské poezie zde můžeme najít lužickosrbskou ukázkou J. Barta-Čišinského, ruskou od A. S. Puškina, polskou od B. T. Grabowského a konečně slovinskou O. Župančiče (Milaković 1909).

V osobních věcech byla Černého korespondence často lidsky velmi pročitěná. Dělal si velkou starost o Ivanu Višnju (Višnici), dceru S. S. Kranjčeviče a E. Kranjčevičové, které bylo pouhých 7 let, když v r. 1911 osiřela. Černý často žádal Milakoviče, aby ho informoval o tom, jak se Višnici vede. Rovněž nechával po Milakovičovi posílat peníze, které Černý utržil z prodeje českých překladů S. S. Kranjčeviče (Dopis A. Černého J. Milakovičovi z 2. května 1912, LPJM, HAS). Černý se také v r. 1913 zapojil do finanční sbírky na postavení pomníku S. S. Kranjčevičovi. Výjimečně se korespondence dotýkala politických, resp. národních problémů. Černý Milakovičovi např. vytýkal přílišnou kritičnost vůči Srbům. Snažil se ho přesvědčit, že by se Srbové a Chorvati měli vzájemně podporovat a ať chtějí nebo ne, jsou prostě jeden národ (Dopis A. Černého J. Milakovičovi z 11. června 1913, *ibid.*).

Nevesele vyznívá korespondence během první světové války. Milakovičův syn Ivica hned na počátku války padl do ruského zajetí, následně musel do armády i mladší syn Branko. Černý se Milakoviče snažil utěšovat, že vše dobře dopadne, a také se zmínil, že i syn českého spisovatele A. Jiráska je na frontě (Dopis A. Černého J. Milakovičovi z 24. června 1915, *ibid.*). Ivica se sice po válce vrátil v pořádku z ruského zajetí, ale už se neshledal se svou maminkou, která na sklonku války zemřela (Dopis A. Černého J. Milakovičovi z 22. dubna 1918, *ibid.*). Během válečného konfliktu oba publikovali spíše ojedinele. Černý se uchyloval k psaní vlasteneckých básní.

Po válce A. Černý pracoval v diplomatických službách a snažil se dále propagovat slovanskou jednotu. Na mírové konferenci ve Versailles mj. zastupoval Lužické Srby. Milakovič se opět věnoval Lužickým Srbům. Bohužel už trpěl zdravotními problémy, které způsobovala jeho nadměrná obezita. Milakovičův syn Ivica jinak studoval v Praze medicínu a byl častým hostem v rodině Adolfa Černého (Dopis A. Černého J. Milakovičovi z 3. března 1919, *ibid.*).

Korespondence Muky a Milakoviće nebyla již tak pravidelná. Byly roky, kdy si nevyměnili ani řádku (např. 1902, 1919). Muka a Milaković se bohužel nikdy osobně nesetkali. Předmětem jejich korespondence byly hlavně prosby a žádosti. Milaković po Mukovi požadoval zejména lužickosrbské knihy, časopisy a slovníky, ale také životopisné údaje pro sepsání monografie o Mukovi (Dopisy J. Milakoviće A. Mukovi ze 7. října a 20. prosince 1900, PAM, LA PNP). Ta vyšla v Záhřebu 1907 (Milaković 1907). Muka zas žádal o větší propagaci lužickosrbské problematiky v jihoslovanském prostředí a také o finanční prostředky a organizaci peněžních sbírek pro Matici lužickosrbskou a rozvoj lužickosrbské kultury (Dopisy A. Muky J. Milakovićovi z 12. října a 9. listopadu 1900, LPJM, HAS). Samozřejmě o Milakovićových aktivitách Muka informoval v lužickosrbských periodikách. Milaković v Mukovi našel empatického přítele, který mnohem strážlivěji nahlížel na slovanskou vzájemnost. Milaković se tak mohl otevřeně vyjadřovat k národnostním i politickým poměrům v tehdejší Bosně a na Balkáně. V korespondenci odsuzoval srbské ambice v Balkánských válkách, ale i atentát v Sarajevu na arcivévodu Ferdinanda (Dopis J. Milakoviće A. Mukovi z 20. července 1914, PAM, LA PNP). Rovněž neměl velkou radost ani ze vzniku Jugoslávie. Napsat Černému sebemenší výhrady na adresu Srbů nebylo vůbec možné, neboť jím byl hned kárán a vychováván v duchu jihoslovanské jednoty. I z těchto důvodů si Milaković lužickosrbského jazykovědce oblíbil.

Z počátku Milakovićovi s lužickou srbštinou pomáhal klenotník a hodinář z Lužice Mikławš Šotta, který se v Sarajevu usadil se svou italskou ženou původem z Benátek. Dům M. Šotty se do první světové války stával častým místem setkávání Lužických Srbů, kteří toto balkánské město navštívili. Kromě Šottovy rodiny to byl např. švagr Arnošta Muky, Jan Awgust Kerk (1865–1938), který o své cestě do Bosny napsal cestopisnou reportáž *Pječ dnjow w Sarajewje*. Později již na základě Mukou zaslanych slovníků si lužickosrbskou korespondenci zvládal překládat sám (Scholze 1998: 229). Muka to měl s porozuměním jihoslovanské chorvatštiny snazší, neboť jeho první ženou byla Srbka z Banátu, kterou poznal při studiích v Lipsku (Páta 1932/33: 53). Jak už bylo uvedeno, během první světové války byla vzájemná korespondence psána německy. Muka byl po válce odsouzen na čtyři měsíce vězení za protistátní činnost a po propuštění byl pod dozorem německé policie, takže musel i nadále psát německy. Poté, co mu bylo od r. 1920 umožněno navštěvovat Československo, psal z této jemu přátelské země Milakovićovi opět lužickosrbsky (Petr 1978: 40).

Milaković do konce svého života napsal ještě několik popularizačních článků o Lužických Srbech. Publikoval je v periodících: „Jugoslavenska Njiva“, „Prosvjeta“ a „Savremenik“.

Josip Milaković zemřel nečekaně na srdeční mrtvici 4. srpna 1921 a pochován byl v rodném Samoboru. Oba jeho západoslovanští přátelé vyzdvihli ve svých nekrolozích význam a zásluhy o popularizaci české, potažmo lužickosrbské kultury a rozvoj česko-lužickosrbsko-chorvatských vztahů. O Milakovićově smrti informovali téměř okamžitě: Adolf Černý v periodikách „Zlatá Praha“ a „Čas“, Arnošt Muka v „Serbských Nowinách“ a „Časopisu Mačice Serbské“. Podrobně se životu a dílu J. Milakoviće věnovali ve svých nekrolozích. Nekrolog Adolfa Černého vyšel 22. září 1921 v rubrice Beseda deníku „Čas“. Nekrolog mj. zakončuje: „My Čechoslováci jsme mu velmi zavázáni. Byl po několik desetiletí nadšeným prostředníkem mezi naší literaturou a bratry Charváty. Zaslouhuje za to vděčné naší paměti, v níž jej zachováme.“ Mukův nekrolog v „Časopisu Mačice Serbské“ je zakončen v podobném duchu: „Josipej Milakovićej wostanje zachowane čestne město mjez přecelemi lužiskich Serbow w stawiznach słowjanskeje wzajemnosće“ (Muka 1921: 61).

Prameny archivní

Archiv Akademie věd ČR: Pozůstalost Adolfa Černého.

Literární archiv Památníku národního písemnictví - Praha: Pozůstalost Arnošta Muky.

Historijski arhiv Sarajevo: Literární pozůstalost Josipa Milakoviće.

Prameny tištěné

Černý, A. 1921. *Za Josipem Milakovićem*. „Čas“, 222. S. 2-4.

Karpatský, D. 2014. *Listář*. Praha: Torst.

Milaković, J. 1907. *Dr. Ernest Muka. Prilog poznavanju lužičko-srpske književnosti*, Zagreb: Tisak Antuna Scholza.

Milaković, J. 1909. *Iz slavenskih lugova*. Zagreb: Tisak i naklada Antuna Scholza.

Milaković, J. 1912. *Jedan naš prijatelj (Adolf Černý)*. Sarajevo: Zemaljska štamparija.

Milaković, J. 1930. *Moja autobiografija*. „Napredak“. S. 197-202.

Muka, A. 1921. *Josip Milaković*. „Časopis Mačicy Serbskeje“. S. 59-61.

Páta, J. 1932/33. *Prof. dr. Arnošt Muka a Jihoslované*. „Československo-jihoslovanská revue“, 1932/33. S. 52-55.

Petr, J. 1978. *Arnošt Muka*, Budyšin: LND.

Scholze, D. 1998. *Stawizny serbskeho pismowstwa 1918-1945*, Budyšin: LND.

Seznam zkratek

A AV ČR	Archiv Akademie věd České republiky
HAS	Historijski arhiv Sarajevo
LA PNP	Literární archiv Památníku národního písemnictví
LPJM	Literární pozůstalost Josipa Milakoviće
PAČ	Pozůstalost Adolfa Černého
PAM	Pozůstalost Arnošta Muky

*Sorbian and Czech correspondence
in the estate of Josip Milaković*

Josip Milaković (1861–1921) was a Croatian poet, publicist, folk song collector and translator working in Sarajevo, Bosnia and Herzegovina. He popularized Czech and Lusatian Sorbian poetry among the South Slavs and kept up a correspondence with famous figures from Czech and Lusatian Sorbian cultural life. The Pan-Slavism promoter Adolf Černý (1864–1952) was one of the most prominent Czechs who met with Milaković during his visit to Sarajevo on March 14, 1899. Černý also encouraged Milaković to take interest in the Lusatian Sorbs and later brought Milaković into contact, though only written, with the most prominent figure of the Lusatian-Sorbian national movement, the linguist Arnošt Muka (1854–1932). All this correspondence is located in the literary heritage of Josip Milaković in the Historical Archives of the City of Sarajevo.

Keywords: *Josip Milaković, Sarajevo, magazine „Nada“, Adolf Černý, periodical „Slovanský přehled“, Arnošt Muka, Lusatia, Sorbs*

Ústav bohemistiky a knihovnictví

Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě

<https://www.doi.org/10.17234/9789533792101.15>

Rekonstrukce inscenace *Bílá nemoc* (Narodno kazalište Zagreb, 1937)

Abstrakt: Předposlední drama Karla Čapka *Bílá nemoc* bylo inscenováno v zemích bývalé Jugoslávie dvanáctkrát. I přestože v Chorvatsku byla *Bílá nemoc* inscenována jen jednou, zanechala výraznou stopu v dějinách chorvatsko-české teatrologie. Dochovaná inspicientská kniha z roku 1937 kromě překladu Branka Gavella obsahuje dramaturgickou úpravu textu, skici scénografie, scénosled a další důležité poznámky. Inscenace i přes drobné výhrady byla přijata kritikou vlídně.

Klíčová slova: Karel Čapek, *Bílá nemoc*, Narodno kazalište Zagreb, Branko Gavella, inspicientská kniha

I. *Bílá nemoc* Karla Čapka

Uplynulo sice již mnoho let od doby, kdy Karel Čapek napsal své drama *Bílá nemoc*, ale polemika, která byla tehdy, v roce 1937, otevřena, je ještě stále velmi aktuální. Čapek byl vizionář a prorok; předpověděl veliké neštěstí, které hrozilo Evropě. Jako umělec vždy reagoval na skutečnost okolo sebe, proto se i tehdy naprosto mobilizoval a propůjčil svůj talent službě lidu. Čapek divadlo považoval za velmi vlivnou tribunu, na které se formuje veřejné mínění. Přestože od roku 1926/27, kdy s bratrem Josefem napsal drama *Adam Stvořitel*, nenapsal žádnou novou hru, vrátil se po deseti letech k divadelnímu umění v naději, že tak vyburcuje své současníky. Premiéra *Bílé nemoci* v režii Karla Dostala byla 29. ledna 1937 ve Stavovském divadle mimořádnou kulturní i politickou událostí: „Předcházela jí nejen řádná reklama, omlouvající, proč se zatím nehraje v Národním divadle [...] ale také kulturně-politické polemiky Čapkovy v posledních dnech umlkly, aby nic nerušilo soustředění k premiéře.“ (Černý 2000: 378) Česká

veřejnost projevila o hru neobyčejný zájem a reprízy byly vyprodány. Během roku 1937 ji nakladatelství Borový vydalo sedmkrát. Nové aktuální drama „se rychle rozběhlo do mnoha divadel“ (ibid.: 379). *Bílá nemoc* dostává ve stejném roce i svou zfilmovanou verzi, ale již dva dny po premiéře, 23. prosince 1937, protestovalo německé velvyslanectví a požadovalo zákaz filmu. Zhruba měsíc před smrtí Karla Čapka zakázalo ministerstvo vnitra promítat – spolu s jinými filmy – i *Bílou nemoc*.

II. Recepce *Bílé nemoci* v zemích bývalé Jugoslávie

Stejně jako vyvolávala *Bílá nemoc* ostré polemiky ve spisovatelově vlasti, nebyla přijata klidně ani v některých zemích bývalé Jugoslávie. Taková situace byla především v Srbsku, kde text vyvolal senzaci, která na sebe vzala podobu nejen divadelního, ale i politického skandálu. Je zajímavé, že všude jinde, např. v Bosně a Hercegovině, Makedonii, Chorvatsku a ve Slovinsku (v Černé Hoře byla inscenována jen *Matka*), byla *Bílá nemoc* uvedena bez jakýchkoliv větších incidentů či divadelních excesů. Pouze v Srbsku byla stažena z repertoáru většiny divadel.¹

Karel Čapek byl už od roku 1937 na území bývalé Jugoslávie znám širokým masám. Byl hodně překládán, vydáván a inscenován v divadlech. Bez ohledu na zákaz hraní *Bílé nemoci* v divadlech byl Čapek jugoslávskému publiku stále připomínán. Vždyť jen v tom *nešťastném* roce 1938 bylo vydáno pět překladů jeho děl.² *Bílou nemoc* celkem uvedla zdejší divadla dva-

¹ O tomto tématu napsala bohemistka profesorka Aleksandra Korda-Petrović celou kapitolu ve své doktorské práci (2003), kterou vydala knižně pod názvem *Od robota do insekt: recepcija dramskog dela Karela Čapeka u srpskoj kulturi* (2006). Autorka sama několikrát prohlásila, že při posuzování textu je pro ni důležitější literární hledisko než recepce scénického díla, ale i přesto můžeme konstatovat, že se v kapitole *Bílá nemoc* nebála hlubší analýzy a zabývala se dílem stručně i z hlediska divadelní historie a kritiky. Analyzovala tehdejší divadelní repertoár, jeho dobré i špatné stránky, vedení, reakce prostředí, v němž byla *Bílá nemoc* inscenována, důvody zákazu a vysvětlila souvislosti. Nesmíme zapomenout, že její práce byla první solidní monografií o Karlu Čapkově, která vznikla na území bývalé Jugoslávie. Jde však jen o divadelní recepci Čapkovy díla, povětšinou ze srbské jazykové oblasti, protože se Korda-Petrović zabývala všeobecnou recepcí Čapkovy díla už ve své předcházející studii.

² *Čintamini i ptice (Čintamani a ptáci / přel. Jaroslav Mali)*, „SKG“, 16. 8. 1938, č. 8, s. 525–532; *S puta po severnim zemljama: Danska. Kjobnhavi, Stokholm i Švedani (Z Cesty na Sever: Dánsko, Kjobenhavn, Stokholm a Švédové / přel. K. Georgijević)*, „SKG“, 1. 7. 1938, č. 5, s. 337–346; *Priča starog kriminaliste (Povídka starého kriminálního / přel. Jaroslav Mali)*, „SKG“ 1938, ser. LIII, č. 1; *Pjesnik (Básník / přel. Jaroslav Mali)*, „Pregled“, 1938, VII, sv. 112; *Očevi (Otcové / přel. Jovanka Hrvačanin)*, „Južni pregled“, 1938, č. 4, r. XII; *Selvinov slučaj (Případ Selvinův / přel. Jaroslav Mali)*, „Južni pregled“, 1938, r. XII, č. 4; *Vrtoglavica (Závrať / přel. Jaroslav Mali)*, „Pregled“, 1938, r. XII, sv. 171; *Izresci (Výstřižky / přel. J. Kršić)*, „Pregled“, 1938, r. VII, sv. 109; *Obično ubistvo (Obyčejná vražda / přel. Jaroslav Mali)*, „Jugoslovenski rasvit“, 1938, r. VI, sv. 5-6; *Oreol (Glorie / přel. anonym)*, „Politika“, 5. 6. 1938, s. 12.

náctkrát³; poprvé v roce 1937, hned po české premiéře. V následujícím roce byla dokonce uvedena pětkrát, naposledy v roce 1945 se mohlo jugoslávské publikum podívat na *Bílou nemoc* ve Slovinsku a potom zmizela jak z divadelních repertoárů, tak i z úvah, že by ještě mohla být inscenována. Přitom už v té době ani Čapek, ani jeho téma o bílé epidemii nepředstavovali problém. Ten představovalo jen to velké „M“ v postavě Maršála. Je známo, že maršál Tito nastoupil do čela vlády po druhé světové válce a nikdo nesměl ani pomyslet na to, že by zhanobil jeho významné jméno.⁴

III. Dobová divadelní kritika

Několik dní po premiéře v sarajevském Národním divadle (10. dubna 1937) se uskutečnila i záhřebská *Bílá nemoc*, a to 19. dubna 1937 v překladu Branka Gavella⁵. Bez ohledu na velikou předpremiérovou pozornost médií

³ 1937: Narodno pozorište Kralja Petra II u Sarajevu (premiéra [p.] 10. 4. 1937, překlad [př.] Vojta Režni, režie [r.] Lidija Mansvjetova); Narodno kazalište u Zagrebu (p. 19. 4. 1937, př. Branko Gavella, r. Tito Strozzi); Slovensko narodno gledališče u Mariboru (p. 22. 5. 1937, př. Jan Šedivý, r. Peter Malec); Povlašteno pokrajinsko kazalište Radivoja Marića, Nova Gradiška (p. říjen 1937); Slovensko narodno gledališče u Ljubljani (p. 11. 11. 1937, př. Fran Albreht, r. Ciril Debevec); Narodno pozorište kralja Aleksandra I, Skoplje (Národní divadlo krále Alexandra I, Skopje), r. Anđelko Štimac. 1938: Narodno pozorište Dunavske banovine u Kragujevcu (p. 11. 1. 1938, př. Radovan Lalić, r. Aleksandar Vareščagin); Srpsko narodno pozorište Novi Sad (p. 25. 1. 1938, př. Radovan Lalić, r. Ferdo Delak); Narodno pozorište Bosanske krajine (p. 9. 3. 1938, r. Borivoje Nedić); Narodno pozorište Beograd (p. 12. 3. 1938, př. Radoslav M. Vesnić, r. Erih Hecel); Narodno pozorište kralja Aleksandra I, Skopje (nerealizováno). 1944: Narodno pozorište (p. 3. 12. 1944, př. Radoslav M. Vesnić, r. Jovan Palavestra). 1945: Prešernovo gledališče u Kranju (p. 22. 9. 1945, př. Fran Albreht, r. Peter Malec). 2018: Fakultet Za Dramski Umetnosti – Skopje (p. 19. 11. 2018, př. Dime Mitrevski, r. Gorjan Arevski).

2020: Mestno gledališče Ptuj (p. 15. 8. 2020. „Lunaprak kuga“, na motivy *Bílé nemoci* adaptovali Jure Ivanušič i Matiaž Latin, r. Matjaž Latin).

⁴ Zde poznamenejme, že bez ohledu na značné problémy byl Karel Čapek nejvíce inscenovaným českým spisovatelem na scénách všech zemí bývalé Jugoslávie.

⁵ Branko Gavella (*28. července 1885 v Záhřebu – †8. dubna 1962 v Záhřebu), jihoslovanský činoherní a operní režisér, divadelní kritik a teoretik, teatrolog, esejista a překladatel; působil v mnoha evropských divadlech. Člen Zemského divadla v Brně v letech 1931–1940. Uvádějí-li jugoslávské divadelní prameny, že Gavellův celoživotní režisérský opus (od roku 1914 do roku 1961 – s přerušením několika let válečných) obsahuje 263 inscenací, činoherních i operních, na brněnské působení (včetně spolupráce s dalšími divadly – v Praze, Bratislavě a Ostravě) připadá téměř stovka. Jako režisér operního souboru nastoupí Gavella v době ředitelování Václava Jiříkovského. Do Československa se pak znovu vrátil po válečném intermezzu, nikoli však už do Brna, ale do Bratislavy a Ostravy.

Viz in Zahirović, H. 2008. *Jugoslávští dramatikové v inscenacích Národního brněnské-
ho divadla (1918–1941)*. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Kabinet divadelních studií při Semináři estetiky; Zahirović, H. 2012. *Jugoslávští dramatikové na brněnském jevišti*, „Disk: časopis pro studium scénické tvorby“, 42. S. 121–138.

zapadala *Bílá nemoc* úplně do dobového klimatu v Záhřebu. Karel Čapek byl v Chorvatsku již známý a čtený autor, nemluvě o kvalitní tvůrčí trojici, kterou tehdy představovali překladatel Gavella⁶, herec Tito Strozzi⁷ v roli Maršála a scénograf Ljubo Babić⁸. Uvedení *Bílé nemoci* v Záhřebu předcházelo několik odborných a propagačních textů, které představily nový text Karla Čapka a vybízely publikum, aby přišlo do divadla.⁹ Čvančara (1937: 10) se domnívá, že se Čapek pro své „alegoricko-utopické“ drama inspiroval evropskou politickou scénou, které dominuje fašisticko-imperialistický režim, a že mu především jde o „politický a utopistický“ kontext, ve kterém je střet imperialistických sil s motivy humanitními: „Dramatické vzpoury, které nastanou po tomto konfliktu, nejsou už ani tendencemi, ani programem, ani subjektivním postojem, ale upřímným, hlubokým a emocionálním výkřikem jednoho osvíceného evropského občana vyděšeného před hrozbou nového světa a obecného masakru.“ *Bílá nemoc* je podle Čvančary bojem *vysokého vědomí o smyslu* racionality a demokracie, *blahobytu*, který je rovněž jediným a posledním strážcem lidské individuální svobody, modlitbou za úctu a zachování mírumilovných pocitů „ztrápeného lidstva“ a také dramatem, které má za úkol „probudit vědomí Evropana“.

Stejně číslo divadelního týdeníku „Komedijska“ informuje o novém technickém zařízení – tedy o točně, kterou navrhl šéf jevištního provozu Viktor Križanić a poprvé ji veřejně představil při slavnostní premiéře *Bílé nemoci*. Nové technické zařízení na jevišti vzbudilo naději, že divadlo v souboji s filmem nebude upozaděno. Kritiky se totiž o otočné scéně vyjadřovaly jednoznačně pochvalně; soudobé technické vymoženosti nebyly v divadle obvyklé, nadto když je doplňoval „senzační“ Čapkův text.

Hned v následujícím čísle „Komedijska“ (1937, č. 16) záhřebské Národní divadlo zdůvodňuje zařazení Čapkovy hry do svého repertoáru tím, že o

⁶ Tehdy ještě působící v Zemském divadle v Brně; je pravděpodobné, že potkal i Čapka na brněnské premiéře 29. 1. 1937 a že už tam vznikl nápad k překládání.

⁷ Tito Strozzi (1892–1970) byl velkou hereckou osobností na jugoslávské scéně meziválečného a poválečného období; pocházel ze známé herecké rodiny, jeho matkou byla Marie Růžičková-Strozzi (1850–1937), původem Češka z Litovle, která je považována za největší chorvatskou herečku všech dob. Kromě role Maršála se Strozzi ujal i režie. Kritika mu ovšem vytýkala, že veškerou energii a péči věnoval své roli, zatímco druhé citelně odbyl.

⁸ Ljubo Babić (1890–1974, v českých divadelních dokumentech často uváděn jako Ljuba) působil na světové scéně včetně pražského Národního divadla i brněnského Zemského divadla. Kritika mu vytýkala, že jeho scénografie v *Bílé nemoci* nebyla hravá.

⁹ V záhřebském a bělehradském tisku můžeme najít hned několik rozsáhlejších studií o literárním opusu českého autora, kromě jiného i o inscenování této hry na záhřebské scéně. Čapkova tvorba je rozebírána na odborné úrovni, jelikož většina jeho děl byla jugoslávskému čtenáři dostupná v překladu.

Bílou nemoc je velký zájem na mezinárodní scéně; jako příklad uvádí pařížské divadlo Des Mathurins, jehož ředitel Georges Pitoëff (1884–1939), sám režisér a herec, projevil zájem o inscenování tohoto textu. Toto srovnání s francouzskou divadelní scénou bylo vybráno záměrně, aby se domácí divadlo ohradilo proti negativním kritikám, že dlouhodobě vybírá nekvalitní repertoár. *Bílá nemoc* naplnila očekávání, a tak se kromě jiného píše, že „Čapkova premiéra je dobrým znakem zkvalitnění výběru repertoáru našeho divadla“ (Kovačić 1937¹⁰).

V období krátce před premiérou se Čapkově dramatu obšírně věnovaly noviny „Novosti“. O *Bílé nemoci* a jejímu úspěchu v Praze napsaly vcelku solidní text. Podle nich *Bílá nemoc* není jen „vysokým uměleckým dílem, ale také rozumným etickým imperativem zbloudilého lidstva, které se rozdělilo na nepřátelené tábory: na jestřáby a holubice, tj. na podporovatele autoritářských forem vlády, kteří horují pro násilí a válku, a podporovatele demokratických forem vlády, kteří se zasazují za mír, svobodu a pokrok. Hrozí nebezpečí, že ti první zničí ty druhé.“ (B. M. 1937). V *Bílé nemoci* se autor pokouší na scéně „představit marnost takového boje, který bezpodmínečně přinese zkázu nejen individualismu, ale i kolektivismu. To bude pád evropské kultury a civilizace, zahrnuje v to nezměrné utrpení milionů nevinných lidí.“ (ibid.)

Záhřebská kritika (Horvat 1937) představení uchopila a přijala až příliš vážně; nejen že se Čapkův text stal varováním před zlem, které se šíří Evropou, nýbrž recenze apel ještě zesílily. Není náhoda, že tento kus vzešel z pera českého autora, který žije jen několik set kilometrů od německých hranic. Kdyby tomu tak nebylo, jeho nové dílo by „neožilo na žádné scéně, spisovatel by tak měl příležitost přemýšlet o bizarnosti dnešního světového řádu za ostatními dráty nějakého koncentračního tábora“. Kritik pokračuje, že autor, stejně jako v případě *RUR*, se vzpírá přeměně člověka na stroj, čímž by došlo ke zničení lidské osobnosti. I v *Bílé nemoci* se z něj stává „vates“, tedy „jasnovidec“, zkratka „prorok“. Kritik dobře vystihuje autora, když tvrdí, že „neidealizuje lidi“ a že ve svém dramatu „je prost romantických tendencí: na jedné straně nestojí jen samí čerti a na druhé jen samí andělé.“ Mezi charakterovými protějšky, doktorem Galénem a Maršálem (v chorvatské verzi překladu se psalo s malým „m“), se vyskytuje celá řada osob, všedních lidí, obdařených všemi lidskými slabostmi, které překážejí v boji proti zlu: malost, ješitnost, sobectví, kariérismus a – především – zbabělost. Ze zbabělosti lidé snášejí – „tyranidu, duchovní i materiální“, ze sobeckosti snášejí „krize jednoho“, protože ty přinášejí „nové vzestupy druhého“. Čapek v „jádru“

¹⁰ Některé recenze postrádají čísla stránek, jelikož byly vyfocené v archivu HAZU v Záhřebu. Archiváři v meziválečném období nedbali na čísla stránek a autor této studie se již v rámci bádání do jiných archivů nedostal.

svého kusu zhmotnil celou jednu společenskou třídu, pro niž je „charakteristický strach ducha před svobodou myšlenek a strach těla před obětí“, který umožňuje páchat největší zlo na světě. Stejný kritik soudí, že Čapkův nový text není divadelní, jeho hodnota má nicméně symbolickou konotaci. Samotná realizace díla na chorvatské scéně byla nadprůměrná. Režisérovi se podařilo spojit „myšlenkové úrovně díla, vdechl mu scénický život“.

I přesto, že je představení dobře přijaté kritikou a publikem, citovanému kritikovi vadilo, že scény s malomocnými nebyly příliš tragické, ale komické, a právě to nerozlišování hranice mezi komikou a tragikou kritik právem směřoval k režisérovi. Režisérova chyba spočívala v tom, že on sám si zahrál větší roli. Chyběla ale důsledná snaha režiséra o rozpracování ostatních rolí, protože se jeho pozornost upírala k ne zrovna důležitým elementům.¹¹ „Úspěch včerejšího představení je v tom, že Čapek řekl přesně to, co každý cítí. Otevřeně ukázal mnoho bolesti této doby. [...] Ukázal prstem na nejcitlivější místa a snažil se říct celou pravdu.“ (Gršković 1937) Čapek „tentokrát promluvil z duše k celému lidstvu“, že se nejedná o dílo, „jehož obsah bude zapomenut odchodem z divadla.“ Kritikovi také vadilo, že herci ještě nebyli sehraáni. Chyběl mu jakýsi druh soudržnosti, ale text mu připadal „výchovný“ a „měl by zůstat v repertoáru“ divadla.

Do scénografie a celkové realizace této hry, jež odpovídá představě významného slovanského spisovatele, za kterou si stojí, je vloženo mnoho námahy, úsilí i financí chorvatského divadla, a proto je hodnocena jako jedna z nejlepších a nejpůsobivějších inscenací této sezóny. „Zejména poslední obraz byl velmi úspěšný díky otočné scéně.“ (B. M. 1937) Scénograf Babić vycházel především z režijních a scénických poznámek autora; scénografie se moc neodlišovala od pražské výtvarné složky Vlastislava Hofmana (premiéra 29. 01. 1937).

Režisér Tito Strozzi byl patrně (jak vyplývá z hodnocení kritiky) na vážkách, jak toto Čapkovo dílo inscenovat: stylizovat jej, hrát jako grotesku, či z něj vytvořit realistické drama na pozadí sociální satiry. „Utopisticko alegorický charakter díla, který vyžaduje úplnou stylizovanou interpretaci, se však v Strozziho režii ztrácel také kvůli čistě realistickým scénám.“ (Kovačić 1937) Proto vše dohromady působilo dojmem spíše improvizované satiry než utopistické alegorie o současné realitě. Další velkou chybou byl režiséruv herecký výkon v postavě Maršála, která nebyla přesvědčivá, silná a diktátorská. Jeho Maršál byl od začátku slaboch, jenž pouze vyzývá k morálnímu obratu ve strachu před smrtí, a nepůsobil silně dramatickým

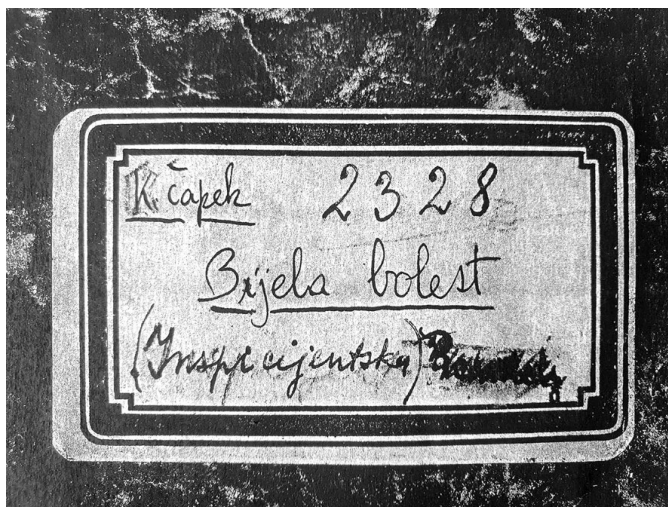
¹¹ Kritik představení srovnává s režii Iva Raiće (1881–1931), který hrál jen marginální role (komorník, číšník, atd.). Chorvatský režisér a herec Ivo Raić pracoval i v ND v Praze (1903–1905), kde ztvárnil desítky rolí.

dojmem, jak to chtěl autor (ibid.). Roli doktora Galéna, člověka duchovního, vynálezce a spasitele, hrál Dubravko Dujšin „hluboce, oduševněle, bezprostředně, celým svým nitrem, bez vnějších laciných triků“ (B. M. 1937). Kovačič píše, že postavu doktora lidumila ztvárnil tak přesvědčivě, že se jednalo o výjimečnou realizaci výjimečné role. V menších rolích kritiku zaujala Matka, kterou výjimečně, emotivně, nezapomenutelně ztvárnila Nina Vavra, chorvatská herečka českého původu. Scéna, ve které Matka odhaluje svou nemoc, přivedla mnohé k slzám (Gršković 1937).

Kritikou recenzenti nešetřili na nepříjemně přehnanou gestikulaci Dvorního rady Ivana Mirjeva, jehož přehrávání ve stylu *commedie dell'arte* „zcela zničilo expozici Čapkova dramatu“ (Kovačič 1937).

IV. Inspicientská kniha *Bílé nemoci* z roku 1937 (překlad dr. Branko Gavella)

Hovoříme-li o prvním chorvatském překladu *Bílé nemoci*, musíme zdůraznit, že je zároveň jediným zachovaným textem tohoto dramatu na území bývalé Jugoslávie. Existoval ještě jeden rukopis překladu Radoslava M. Vesniće v Srbsku, v archivu bělehradského Národního divadla, který si půjčil jeden nejmenovaný režisér roku 1991 a ztratil jej (Korda-Petrović 2006).¹²

1. Deska Inspicientské knihy z roku 1937

¹² Nejvíce zaráží fakt, že *Bílá nemoc* do roku 2010 na celém území Jugoslávie nevyšla v tištěné podobě. Ve zmíněném roce vyšla v překladu Dimeta Mitrovského v makedonštině a v r. 2014 se objevil bosenský překlad Hasana Zahiroviće, který byl vydán dvakrát, knižně a časopisecky vždy Knižním klubem v Brčko Distriktu.

Význam zachovalé inspicientské knihy z roku 1937 (knihy je umístěna v Oddělení divadelní historie v HAZU¹³ v Záhřebu pod evidenčním číslem 2328/3, s. 77) je mnohonásobný; obsahuje množství detailních návodů, poznámek, skic a popisů. I kdybychom nevěděli, že Gavella tehdy pracoval na českém území, že třeba neuměl česky nebo neměl k dispozici původní českou verzi hry, ihned po první přeložené replice zjišťujeme, že překlad vycházel přímo z české Čapkovy verze textu.¹⁴ Na základě srovnání textu Čapkova a inspicientské knihy se scénickým překladem Gavelly můžeme odpovědně konstatovat, že překlad je adekvátní; překladatel se důsledně držel původního textu, mj. nemodifikoval dialogy, jak to obvykle bývá u překladů dramát. Někde se Gavella s překladem nedokázal vypořádat a naznačil jen tři tečky místo dalšího textu: „[...] už někde na těle mají mramorovou a bezcitnou skvrnu [...]“, v originále: „[...] už někde na těle mají mramorovou a bezcitnou skvrnu stěží zvíčí čočky [...]“. Kdyby inscenátoři měli k dispozici původní Čapkův text, pravděpodobně by jim herečka Nina Vavra pomohla s doplněním překladu, ale z důvodu chybějících částí vět překlad neztrácí dramaturgickou dynamiku.

Některé části textů vůbec neexistují, můžeme se jen domnívat, proč schází v překladu.

Překlad: „DR. GALÉN: Bránit se...“

Čapkova verze textu: „Bránit se... Poslyšte, já bych se taky bránil; kdyby na nás někdo šel, tak... budu střílet, že ano [...]“

Překlad: „DR. GALÉN: Ale proč by se nemohly zrušit útočné zbraně...“

Čapkova verze textu: „Ale proč by se nemohly zrušit útočné zbraně... proč by se nemohlo ve všech státech omezit zbrojení [...]“

Z daného překladu je ale patrné, že Gavella žil už dlouho mimo domácí prostředí, tedy že mu určité české fráze a obraty přirostly k srdci, neboť je pouze modifikoval, ale chorvatskému jazyku byly cizí. Naštěstí v ansámblu pracovalo několik umělců, kteří hovořili česky, dokonce Nina Vavra (hrála Matku) zaručeně pomáhala při broušení chorvatštiny během procesu zkoušení. To, že byl text upravován, je patrné z inspicientské knihy. Některá slova a věty nebyly upravené v duchu chorvatského jazyka (názor/nazor; skupina, oběd/objed, odstranit, tábor/tabor, synovec/sinovac, konec/konac). Někde Gavella ponechal i české koncovky, např. „izražuje“ mís-

¹³ Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – „Chorvatská akademie vědy a umění“.

¹⁴ V meziválečné době se české texty překládaly přímo z češtiny, na rozdíl od doby po 2. světové válce, kdy se překladatelé museli spokojit s anglickou verzí českých textů.

to „izražava“ nebo ponechal doslovný překlad, například na straně 63 – „Znao sam da stojite za mnom“. (da ste uz mene).

Nejvíce bojoval s předložkami „iz“ versus „od“: „Čovječe, tak krv palih čini iz komadića zemlje domovine. Samo rat čini iz ljudi narod, a iz muževa junake...“ (s. 59).

NA (U): „Na mojoj klinici?“

Pletl „mít“ a „být“. V jihoslovanských jazycích, narozdíl od češtiny, která používá podobně jako německý jazyk „haben“ i „sein“, se často vazby se zmíněnými slovesy uvádějí obráceně, tj. kde je české „mít“, je v chorvatštině „být“:

„To zas má pravdu, tati!“ – „U tom ima pravo, tata!“ (biti u pravu)

„Kolik vám je let?“ – „Koliko je vama godina?“ (imati)

„Mám ještě jednu přijít?“ – „Imam li još jednom doći?“ (trebati)

Někde jsou ponechány konstrukce s negací, které jsou výlučně české, v chorvatštině nejsou časté:

„Nechtěl byste si raději otevřít privátní ordinaci?“ – „Ne biste li volili otvoriti privatnu ordinaciju?“

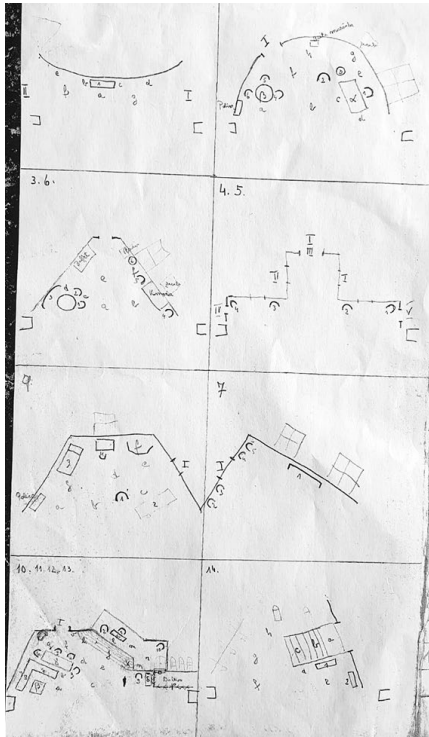
Bojoval i s českými frazeologickými obraty:

„Já toho mám dost pro celý život.“ (rozuměj „plné zuby“)

„Ja imam dosta za cijeli život.“ (Přeloženo ve smyslu „stačí mi to, co mám“)

Gavella si nedal moc záležet na vsuvkách typu: hm, ech, vid', že, no teda..., na ukazovacích zájmenech (např. to, tamten...) a na spojkách (např. české velmi časté ale, které se v chorvatštině používá ve zcela jiných konstrukcích). Sémanticky mnohoznačné „prosím“ překládal především jako „molim“, což vždy nekoresponduje s chorvatštinou: (např. Prosím vás, nedělejte mi to! „Prosím“ ve významu „poslužte si“, či ve významu „domluveno“ nebo „zajisté“).

Vnitřní strana vazby (s. 2) inspicentské knihy obsahuje osm náskresů jednotlivých scén s precizním popisem scénických objektů (pult, Maršálova busta, komoda, police, buffet, rádio, zrcadlo, místo akce a postavení herce). Přesný popis scény vycházel z potřeby udržet tvar inscenace při reprízách (inspicentská kniha sloužila také, když bylo třeba, pro přesnou orientaci herce, který převzal roli nebo zaskakoval).

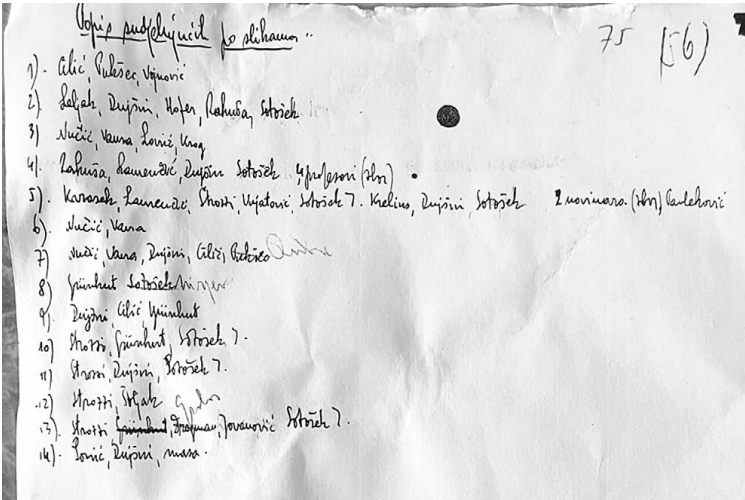

2. Osm nákrešů jednotlivých scén s precizním popisem scénických objektů (Bijela bolest, *Inspicijenstka knjiga* 1937)

Na s. 3 jsou v tabulce uvedena dějství (tři) a scény (první až čtrnáctá), vycházelo se téměř ve všech případech z autorova textu. Vedle každé scény se nachází popis místa konání scény (ulice, pracovna Sigelia, obývací pokoj rodiny, ordinace, nemocniční chodba atd.) a jako technická pomůcka bývá uvedeno číslo strany, na které se nachází konkrétní scéna, a číslo, které uvádí, na kolika stranách je scéna rozepsána. Je zajímavé, že se hned z tohoto popisu dozvíme, že se scéna malomocných neodehrává v nemocnici, ale na ulici. Ze zkrácených částí textu jsou patrně vyškrtnuty některé postavy. Na ceduli Národního divadla v Záhřebu (1937) nebyla uvedena jména čtyř profesorů a postavy Pobočníka. U Dvorního rady není uvedeno vlastní jméno postavy, Čapek přímo odkazoval na němčinu a přicházející zlo (Sigelius – *der Sieg* – česky vítězství).

Scéna	Místo události	Strana	Str. drama	Trvání
1	Ulice - zahrada	1 - 2	1 1/2	
2	Pracovna Sigeliosa	2 - 45	13 1/2	
3	Ulice porodnice	16 - 19	3 1/2	
4	Obývací pokoj	19 - 25	6	
5	Kao 4	25 - 35	10	
6	Kao 3	36 - 40	4 1/2	
7	Pracovna Sigeliosa	40 - 42	2 1/2	
8	Kao 2	43 - 46	4	
9	Ordinace Sigeliosa	47 - 50	4	
10	Maniášova sobota	50 - 55	4 1/2	
11	Kao 10	55 - 60	5 1/2	
12	Kao 10	61 - 62	1 1/2	
13	Kao 10	63 - 73	11 1/2	
14	Ulice a manišova dvora	73 - 74	1 1/2	

3. Scénosled - dějství a scény (Bijela bolest, *Inspicijenstka knjiga* 1937)

4. Seznam hercu podle scén (Bijela bolest, Inspicijenska knjiga 1937)

Veškerá dějství nesou název podle nevlídných postav a je zajímavé, že Čapek vůbec pojmenovával akty, protože málokdo v dějinách dramatu je pojmenovává. Postava Anety v chorvatské verzi dostala dvojité „t“ – Anetta a přezdívku doktora Dětiny překřtili na Dijete (Dítě). Z cedule se dále dočteme, že inscenace měla delší dvě pauzy po pátém a devátém obrazu (scéně) a že mezi rekvizity patřily lékařské nástroje od firmy: F. Brössler následníci.

Dvornímu radovi je seškrtaná větší část replik v prvním dějství. Z již zmíněné kritiky se dozvídáme, že se herec se svým textem (již tak zkráceným) vůbec nevypořádal. K takovému krácení v důsledku toho, že herec nezvládl své repliky, dojít mohlo, patří to k občasným praxím divadel. Ovšem vyřatou částí textu divák přichází o některé důležité informace:

„DVORNÍ RADA: Velmi pěkná publikace, pane; referoval jsem o ní už v roce dvacet tři, kdy ještě nikdo neměl tušení, že se Čengova nemoc jednou stane pandemií... Pandemií. Nemocí, která lavinově zachvátí celý svět. V Číně, pane, se skoro každý rok vynoří nová zajímavá choroba – to dělá ta bída; ale žádná dosud neměla takový úspěch jako nemoc Čengova. To je prostě choroba dneška. Dnes už na ni zašlo dobrých pět miliónů lidí, nějakých dvanáct miliónů je aktuálně zachvácených a nejmíň třikrát tolik jich běhá po světě a ani nevědí, že už někde na těle mají mramorovou a bezcitnou skvrnu stěží zvrčí čočky – A to nejsou ani tři roky, co se ta nemoc objevila u nás!“ (Obraz 2, I. dějství)

Hned v dalším obrazu vidíme, že inscenátorům unikla důslednost sledování dramaturgické úpravy. Vyškrtnuté informace o Číně zapoměli odstranit v dalším obrazu, kde se nová informace brala jako samozřejmost.

„OTEC: Nesmysl. To už je taková panika – To je zajímavé, tadyhle říká Sigelius, že ta nemoc přišla z Číny.“ (Obraz 3, I. dějství)

Vynechána je významná část textu tzv. rodinné scény. U Čapka rodina vždy sehrávala důležitou roli, jak v soukromém životě, tak i v díle. Zde vidíme, že pro inscenátory rodinné a sousedské vztahy nebyly důležité i přesto, že jim Čapek v takovém závažném dramatu dává prostor. Vidíme, jak otec neuznává sousedku:

„OTEC: Vždyť je to hrůza, maminko, že nám nechají v domě umírat tu babu nahoře! Člověk, aby se bál domů... už ten zápach na schodech...

MATKA: Já bych jí donesla aspoň polévku, když je tam tak sama.

OTEC: Jen se opovaž! Vždyť je to nakažlivé! Ty s tvým měkkým srdcem, ještě nám to zavlečeš sem – To by tak hrálo! A měli bychom něčím dezinfikovat naši chodbu.

MATKA: Čím?

OTEC: Počkej.“

(Obraz 3, I. dějství)

Zcela vyškrtnutá je scéna Maršála s Dcerou a mladým Krügem, kdy nejen baron nutí Maršála, aby ukončil válku, ale i Dcera jej prosí ve jménu všech malomocných. Dialog je vyškrtnutý od Maršálovy repliky: „Máte pravdu, Pavle... Nebojte se, na to už nedojde. Já vím, co udělám...“ až skoro do konce 3. dějství, ve kterém Maršál končí větou: „Musíme zastavit ofenzívu... a oznámit všem vládám...“ (Obraz 2., III dějství)¹⁵

Na 75. straně je přesný seznam herců podle scén. Inspicientovi to umožňuje mít přehled o těch, které vyvolává na scénu. Badatelům zase nabízí sledovat změny v obsazení, které se lehce liší od hereckého obsazení na ceduli.

Bez ohledu na peripetie během zkoušek i výstavby tohoto představení si spokojená kritika pochvalovala, že již „dlouho v divadle nebyla tak dobrá nálada“, ale důležitější je kladné hodnocení herecké interpretace, nežli hry samotné. *Záhřebská Bílá nemoc* se hrála po celou divadelní sezonu a měla

¹⁵ Další významná vynechána část textu:

„DVORNÍ RADA: Bohužel, skoro na sto procent. Ještě dobře, že naše veřejnost je tak rozumná. Ten blázen Galén si myslel, že může svým lékem vydírat... pro svou nesmyslnou utopii. A vidíte, nejde za ním skoro nikdo... totiž z vyšších vrstev. Mezi námi, policie nenápadně zjišťuje, kdo k němu chodí – Tady se ukázalo, jak je naše veřejnost vlastenecká; tak říkajíc bojkotuje celého Galéna i s jeho zázračným lékem – Podivuhodné, že?... Prosím vás, takový fanatik! Ještě štěstí, že tu je ten mládenec, co u mne býval asistentem; celá lepší klientela se k němu hrne houfem – říká se, že si od nás odnesl Galénův tajný předpis – Výsledky sice nemá žádné, ale zato praxi – kvetoucí. A o Galénovi se už skoro neví.“ (Obraz 3, II dějství)

šestnáct repríz (19. 4. 1937–16. 4. 1938). I přestože v Chorvatsku byla *Bílá nemoc* inscenována jen jednou, zanechala výraznou stopu v dějinách chorvatsko-české teatrologie.

Prameny

Čapek, K. 1937. *Bílá nemoc*. Praha: Fr. Borový.

Literatura

- Autor neznámý. 1937. *Bijela bolest u Parizu*. „Komedijska“, 16 (148). S. 4.
- B. M. 1937. *Veličanstvena dramska pjesma o ratu i miru: Bijela bolest od Karela Čapeka; u bogatoj opremi i izvedbi naše drame*. „Novosti“, 21. 4. 1937.
- Černý, F. 2000. *Premiéry bratří Čapků*. Praha: Hynek.
- [Čvančara, Karel] ČK. 1937. *Bijela bolest. Pred premijeru senzacionalne drame Karela Čapeka*. „Komedijska“, 15 (147). S. 11.
- [Gršković, Branimir] G. 1937. *Publika je oduševljeno pleskala*. „Večer“, 20. 4. 1937.
- Hećimović, B. 1990. *Repertoar hrvatskih kazališta 1840-1860-1980 I*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti – Globus.
- Hećimović, B.; Obelić, V. 1990. *Repertoar hrvatskih kazališta 1840-1860-1980 II*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti – Globus.
- [Horvat, Josip] J. H. 1937. *Bijela bolest*. „Jutarnji list“, 21. 4. 1937.
- Inspicijentska knjiga *Bijele bolesti* (překlad Branko Gavella). 1937. Zagreb: HAZU, č. 2328/3.
- Knjiga plakata Narodnog kazališta Zagreb, inscenacija 272. 1. 29, Odsjek za povijest hrvatskog kazališta, HAZU, Zagreb.
- Korda-Petrović, A. 2006. *Od robota do insekta*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Kovačić, V. 1937. *Bijela bolest*. „Hrvatski dnevnik“, 21. 4. 1937.
- Zahirović, H. 2012. *Bílá nemoc: zkáza nebo blahobyť lidstva? Proč byla Bílá nemoc v některých zemích bývalé Jugoslávie zakazována a v jiných s nadšením přijata*. „Zpravodaj Společnost bratří Čapků“, 50. S. 26–37.

Reconstruction of The White Plague production (National Theatre Zagreb, 1937)

Karel Čapek's drama The White Plague was staged twelve times in the countries of the former Yugoslavia. Although The White Plague was staged only once in Croatia, it left a significant imprint on the history of Croatian-Czech theatre studies. In addition to the translation by Branko Gavella, the well-preserved prompt book from 1937 contains a dramaturgical adaptation of the plot, sketches of scenography, a set sequence and other important notes. Despite few negative reviews, the production was well received by the critics.

Keywords: *Karel Čapek, The White Plague, Narodno kazalište Zagreb, Branko Gavella, prompt book*

Prostředky textové koheze v neformálním rozhovoru¹

Abstrakt: Příspěvek je věnován problematice výstavby nepřipravených mluvených projevů. V centru pozornosti stojí koheze dialogu a její specifika, tj. výběr prostředků, které mluvčí využívají k návaznosti jednotlivých výpovědních jednotek v spontánních mluvených rozhovorech, a otázka, zda je možné (případně do jaké míry) aplikovat při analýze autentických spontánních mluvených projevů teorii glutinace Jozefa Mistríka (Mistrík 1968, 1985). Příspěvek vychází z analýzy autentických neformálních dialogů z Českého národního korpusu, konkrétně z reprezentativního korpusu spontánní mluvené komunikace ORAL v1.

Klíčová slova: mluvený projev; textová jednotka; dialog; koheze textu; glutinace; korpus mluvené češtiny

Úvod

Pro označení formální spojitosti elementárních textových jednotek v textu se užívá termínu *koheze*. Chápe se zpravidla jako formální stránka sémantické soudržnosti (koherence). Jádrem kohezních prostředků tvoří prostředky lexikální (tj. rekurence a substituce, zejména pak pronominalizace), důležitou roli mají také prostředky gramatické (tj. shoda gramatických kategorií výrazů z navazujících textových jednotek, zejména kategorie rodu a čísla). Na rozhraní mezi prostředky gramatickými a lexikálními stojí užití nejrůznějších typů konektorů.

Dalším důležitým pojmem z oblasti textové výstavby (mikrokompozice textu) a textové koheze je pojem glutinace. Ten vystihuje charakter konti-

¹ Text vznikl v rámci projektu specifického výzkumu Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové 2115/01310/1210 *Mluvená syntax z interakčního hlediska*.

guity, povahu a zejména „pevnost“ spoje mezi sousedními textovými jednotkami, tedy stupeň návaznosti textových jednotek v textu.

Ve svém příspěvku se budu věnovat problematice nadvětných útvarů v neformální mluvené komunikaci. V centru pozornosti bude jeden ze souboru jevů souvisejících s výstavbou mluveného projevu, a to návaznost textových jednotek v dialogu. Výklad bude ilustrován na úryvku autentického mluveného rozhovoru, jehož zvukovou nahrávku obsahuje korpus neformální mluvené češtiny ORAL v1.²

Koheze textu a teorie glutinace

Jozef Mistrík, který propracoval teorii glutinace pro slovenštinu, poukázal na zásadní význam iniciačních výrazů jednotlivých textových jednotek. Výrazy, které stojí na začátku syntaktické struktury, mají povahu glutinačních prostředků, které „přilepují“ jednu textovou jednotku na druhou, a to s různou silou, tedy s různou mírou „lepivosti“. Mistrík glutinaci definuje jako „spôsob pripájania novej vety na predchádzajúcu alebo na známy kontext, či situáciu“ (Mistrík 1985: 307). Sleduje, jakým jazykovým výrazem je určitá textová jednotka lineárně připojena k textové jednotce předcházející. Podle větněčlenské a slovnědruhové povahy těchto iniciačních výrazů Mistrík vymezil pět stupňů glutinace. Nejnižší, nulový stupeň vykazují textové jednotky, které mají v iniciální pozici podmět. První stupeň glutinace vykazují jednotky, které mají na počátku výraz se syntaktickou funkcí předmětu, druhý stupeň jednotky začínající okolnostním určením, třetí stupeň struktury s počátečním přísudkovým slovesem a konečně nejvyšší stupeň glutinace vykazují takové textové jednotky, které na jednotku předchozí navazují prostřednictvím konektoru.

Mistrík (1968, 1985) pracoval primárně s psanými texty (což je patrně nejen z příkladového materiálu, ale i z užití syntaktické terminologie). Glutinace mluvených textů se od glutinace textů psaných v několika ohledech zásadně liší, je výrazně specifická. Jde o spojitost, návaznost různého typu. Jak při výčtu syntaktických specifik mluvených projevů upozornila už J. Hoffmannová (Hoffmannová 2012), zatímco v psaných textech jsou přechody mezi textovými jednotkami „poměrně ostře konturovány“, v projevech mluvených bývají výrazně měkčí, což je dáno „množstvím redundantních konektorů, zájmen, kontaktních částic, vycpávek nebo hezi-

² Mluvený korpus ORAL obsahuje transkripty nahrávek převážně neformálních rozhovorů českých rodilých mluvčích z celého území ČR, pořízených v letech 2002–2011. Jde o nahrávky v rozsahu 582 hodin, přepisy obsahují přes 5 milionů slov.

tačných zvuků, také celými trsy výrazů s neurčitou sémantikou“ (Hoffmanová 2012: 712).

Koheze a glutinace mluveného projevu

V následujícím úryvku z neformálního přátelského rozhovoru (Dialog (1)) hovoří dva mluvčí, v přepisu jsou označeni písmeny A a B. Hlavní prostor má mluvčí A, osmdesátiletý důchodce původem z jižních Čech, který vypráví přátelům svou příhodu z nakupování. Jeho promluvové pásmo má povahu mluveného narativu. Mluvčí B, šestadvacetiletý muž, původem ze středních Čech, má v uvedeném úryvku dvě repliky, jimiž stručně komentuje vyprávění mluvčího A. Hodnotí komunikovanou událost, které osobně svědkem nebyl (*to je strašný*), a vyjadřuje svůj předpoklad, který se na konci vyprávění nepotvrdí (*já myslel že to byl nákej fikanej zloděj*). Rozhovoru se účastní ještě další dvě osoby (ženy), projevující se pouze neverbálně, smíchem.

Dialog (1)³

A: *Nikdy si nedávám do toho peněženku \ mám jí dycky v kapse \ (.) jenomže sem měl kalhoty kde byly nízký kapsy a / (..) neměl sem v bundě @ náprsní kapsu \ tak sem jí dal do tašky/ (..) a vrazil do tý druhý tašky / a položil ji do vozíku \ jo/ (..) a najednou (.) vozíček PRYČ (.) normálně *

B: *[to je strašný \ \]*

A: *[no tak sem začal lítat] kolem dokola / jo/ ted' sem viděl že tam stojí na rohu jinej vozík / (...) tak sem ho bafnul / a / (.) byla tam taška / tak sem se podíval a / byla tam peněženka / a bylo tam skoro dva tisíce \ (.) tak sem si říkal tak to je dobrý / to určitě se přihlásí \ jo/*

B: (smích)

A: *a / (smích) tak sem šel (.) tak sem šel k pokladně tam k informacím aby vyhlásili že někdo zaměnil vozík / jo / no a už se tam taková babička hnala /*

B: (smích)

A: *[že (.) že jí někdo vyměnil (smích)]*

B: *[jo takle \ já myslel že to byl nákej fikanej zloděj \ \]*

A: *že jí někdo vyměnil vozík \ jo / (.) a už mi ho brala \ já sem poal já vám ho nedám / musíte mi dát ten MŮJ \ jo/*

³ V přepisu je uplatněna pauzová interpunkce, tj. tečka v závorce (.) vyznačuje krátkou pauzu, dvě tečky v závorce (..) delší pauzu. Základní intonační průběh koncových melodémů jednotlivých výpovědních jednotek vyznačujeme prostřednictvím lomítek: znakem \ je vyznačena melodie klesavá, znakem / melodie stoupavá. Pomocí velkých písmen je vyznačeno silové a intonační zdůraznění slova, resp. některé jeho slabiky, tj. nápadný větný důraz (*VOko*, *MALilinkatá*). Pro vyznačení výrazně zdlouženého vokálu používáme dvojtečku (*jo;*; *ne;*).

C: [(smích)]

D: [(smích)]

(ORAL v1)

Při vymezení syntaktických struktur v mluvených projevech je využití terminologie závislostní syntaxe problematické, neboť mluvená syntax je výrazně specifická (srov. např. Müllerová 1989, 2011). Problematická je již samotná delimitace textových jednotek. Při analýze mluveného projevu budeme pracovat s textovými úseky, které nazveme výpovědní jednotky. Ty jsou vymezeny (a) z hlediska formálního (základ tvoří buď určitý slovesný tvar, nebo jeho zřejmá elize), (b) z hlediska významu (mluvčí jimi sděluje elementární informaci) a c) intonačně (výpovědní jednotka končí konkluzivní kadencí, antikadencí nebo polokadencí). Jednotlivé výpovědní jednotky pak vytvářejí spjité (kohezní) lineární celky.

Uvedený dialog můžeme rozdělit na 28 výpovědních jednotek:

- (1) *Nikdy si nedávám do toho peněženku *
- (2) *mám jí dycky v kapse \ (.)*
- (3) *jenomže sem měl kalhoty kde byly nízký kapsy*
- (4) *a (..) neměl sem v bundě @ náprsní kapsu *
- (5) *tak sem jí dal do tašky/ (..)*
- (6) *a vrazil do tý druhý tašky/*
- (7) *a položil jí do vozíku \ jo/ (..)*
- (8) *a najednou (..) vozíček PRYČ normálně *
- (9) *[to je strašný \]*
- (10) *[no tak sem začal lítat] kolem dokola/ jo/*
- (11) *ted' sem viděl že tam stojí na rohu jinej vozík/ (...)*
- (12) *tak sem ho bafnul/*
- (13) *a (.) byla tam taška/*
- (14) *tak sem se podíval/*
- (15) *a byla tam peněženka/*
- (16) *a bylo tam skoro dva tisíce \ (.)*
- (17) *tak sem si říkal/*
- (18) *tak to je dobrý/*
- (19) *to určitě se přihlásí \ jo/*
(smích)
- (20) *a (smích) tak sem šel (.) tak sem šel k pokladně tam k informacím aby vyhlásili že někdo zaměnil vozík/ jo/*
- (21) *no a už se tam taková babička hnala/*
(smích)
- (22) *[že (.) že jí někdo vyměnil (smích)]*
- (23) *[jo takle \ já myslel že to byl nákej fikanej zloděj \]*
- (24) *že jí někdo vyměnil vozík \ jo/ (.)*

- (25) *a už mi ho brala*
 (26) *já sem poal*
 (27) *já vám ho nedám*
 (28) *musíte mi dát ten MŮJ\ jo*

Na začátku uvedené ukázky a také na jejím konci vidíme spojení textových jednotek určitým slovesným tvarem (*mám, musíte*), což je zcela typické pro vyprávěcí postup, a to nejen v mluvených, ale i v psaných textech. Glutinace prostřednictvím určitého slovesného tvaru je velmi silná. Jako silnější se jeví už pouze spojení konektorem. Zde jde o případ specifický, kdy sloveso je v 1. osobě jednotného čísla a referuje k mluvčímu, v takovém případě je nevyjádření podmětu bezpříznakové. Samo umístění určitého slovesa na počátek textové jednotky ale obecně signalizuje, že východisko takové jednotky je buď v kontextu, nebo v předchozí textové jednotce. Výpovědní jednotka (2) je proto také nepřekvapivě napojena na jednotku předcházející zcela plynule, bez pauzy.

Výpovědní jednotky (3) – (25) jsou připojeny prostřednictvím konektoru, a to opakovaně konektoru *a* (*a byla tam taška, tak (tak sem se podíval) nebo teď (teď sem viděl že tam stojí na rohu jiné vozík)*). Stereotypní připojování výpovědních jednotek prostřednictvím konektoru *a* je zcela typickým prostředkem mluvenosti (srov. např. Müllerová 2011: 155). Nežřídka bývá konektor *a* v mluvených rozhovorech doplněn ještě výrazem *no*. Dvojčlenný diskurzní marker *no a* bývá často umístěn na začátku repliky po absolutní pauze. Pokud je součástí delší repliky, jako v našem případě, funguje jako konektivní marker, který ve srovnání s prostým konektorem *a* připojuje další výpovědní jednotku volněji a zpravidla signalizuje nějakou tematickou změnu (k tomu srov. Bílková, Zeman 2020). V analyzovaném narativu uvozuje výpovědní jednotku (21) (*no a už se tam taková babička hnala*), kterou začíná vyvrcholení příběhu, tj. nalezení ztraceného vozíku. Signalizuje zde tedy jistý dějový zvrat.

Iniciálním výrazem výpovědních jednotek (26) a (27) je zájmeno *já*, zájmeno 1. osoby referující k mluvčímu, narátorovi. Jak už bylo řečeno, elize zájmeného podmětu 1. osoby (*já*) je v psaných textech považována za bezpříznakovou, k vyjádření zájmena *já* v roli podmětu bývá mluvčí (resp. pisatel) něčím zvlášť motivován. V mluvených textech má zájmeno *já* napopak velmi vysokou frekvenci. Zatímco v korpusu současné psané češtiny SYN v8⁴ má tvar *já* relativní frekvenci (ipm)⁵ 457, což znamená, že na každý

⁴ Spojení psaných korpusů řady SYN, verze 8 z 12. 12. 2019. (současná verze).

⁵ Relativní frekvence neboli ipm (instances per million), tj. počet výskytů daného tvaru na 1 milion slov.

milion slov připadá v tomto korpusu 457 výskytů tvaru *já*, v korpusu současných mluvených dialogů Oral v1⁶ má týž tvar relativní frekvenci 12 972 (tj. 28krát vyšší). Vysoká frekvence osobních zájmen, stejně jako vysoká frekvence již zmiňovaných výrazů *tak*, *ted'*, *no* jsou jedním z typických znaků neformálních mluvených projevů. A vzhledem k tomu, že se vyskytují charakteristicky na počátku výpovědních jednotek, mají podstatný vliv na povahu glutinace mluvených textů.

Mluvčí přitom často vytvářejí i nejrůznější kombinace těchto výrazů a na počátku repliky nebo na počátku výpovědních jednotek v rámci rozsáhlejší repliky se tak mohou vyskytovat různé dlouhé a složité řetězce synsémantických výrazů. Ty mohou někdy tvořit i samostatnou repliku a mohou fungovat jako autonomní zvukový i významový celek. Srov. např. začátky replik v dialogických sekvencích (2)–(4):

Dialog (2)

A: *no ale hlavně se někomu dovolal (.) to je taky důležitý*

B: *ale jo (.) no tak já myslím že jako že spíš my jí voláme a tak*

A: *no ale hele dyž to tak vemeš takovoudle techniku tak se nediv (.) já se toho taky bojím taky toho mobilu*

Dialog (3)

A: *já musím ještě že jo tu (.) ortopedii s Tomášem dořešit no (.) a tak teda jako to (.) tak mně říkal večer (.) že (.) tam volal*

Dialog (4)

A: *no fotila jsem vo sto šest (.) film mně došel zrovna když si šli gratulovat s rodičkama*

B: *a jéje*

A: *tak no ale tak jako pak sem to vyměnila tak sem fotila ještě na Martin* Markétin digitál*

Uvažujeme-li o glutinaci mluvených textů, je navíc třeba brát v potaz nejen prostředky lexikální, ale i zvukové (intonační a rytmické). V transkriptu dialogu (1) jsou konektory umístěny vždy na začátku nové výpovědní jednotky. A to z toho důvodu, že je tradičně vnímáme jako prostředky, kterými se připojuje nová jednotka k předcházející tak, že vyjadřuje jejich významový vztah. V psaných textech je to zdůrazněno i interpunkcí (čárka je vždy před spojkou, nikoli za ní). Zvuková realizace konektoru v ne-

⁶ Spojení mluvených korpusů řady ORAL, verze 1 z 2. 6. 2017. (současná verze).

připraveném mluveném projevu je ale složitější a může nabývat různých podob. V uvedeném dialogu se vyskytly dvě takové realizační možnosti:

1. Konektor *a* následuje po první výpovědní jednotce plynule bez pauzy, tvoří jeden mluvní takt s posledním výrazem první výpovědní jednotky, intonačně je její součástí. Za konektorem následuje pauza. Srov. např. spojení výpovědních jednotek (3) a (4): | *kapsy a* | *neměl jsem* |

2. První výpovědní jednotka končí polokadencí, po ní následuje pauza a konektor *a* je intonačně součástí výpovědní jednotky následující, má funkci předklonky. Srov. např. spojení výpovědních jednotek (14) a (15): | *tak sem se* | *podíval* | a *byla tam* | *peněženka* |

Konektor bývá také často zdvojený a může tak být součástí obou výpovědních jednotek. Srov. například následující doklad (dialog (5)):

Dialog (5)

A: do mailu mně tvrdil jak je to supr práce vole že bych dostal služební auto telefon nořas a takový vály a (.) a pak z toho vylezlo že prodáváš (..) @ kreditní karty pro Citibank

Pro vnímání návaznosti textových jednotek v mluveném projevu má velký význam jejich intonační průběh. Porovnáme-li, jakým způsobem jsou na předchozí výpovědní jednotku navázány např. jednotky (12), (14) a (17), vidíme, že všechny začínají týmž konektivním výrazem *tak* (*tak sem ho bafnul; tak sem se podíval; tak sem si říkal*). Výpovědním jednotkám (12) a (14) ale předchází jednotka ukončená polokadencí, v případě jednotky (14) jde navíc o navázání bezprostřední, splývavé, bez pauzy. Polokadence je intonační obrys, který naznačuje výpovědní neukončenost a potenciální pokračování. Oproti tomu výpovědní jednotka (17) navazuje na jednotku ukončenou klesavou kadencí. Takový začátek vnímáme jako tvrdší, ostřejší.

Závěr

Na analýze úryvku z autentického dialogu jsme se pokusili ukázat, že glutinace mluveného projevu vykazuje vzhledem k psaným textům řadu specifík. Při analýze mluveného dialogu z hlediska jeho koheze a stupňů glutinace je třeba brát v úvahu jak jeho specifické rysy lexikální (vysoká frekvence deiktických slov, uplatnění nejrůznějších druhů diskurzních markerů, reduplikace synsémantik, jejich řetězení, stereotypní opakování konektoru *a*, kontaktné prostředky, vyjadřování podmětu osobními zájmeny 1. a 2. osoby apod.), tak jeho zvukovou realizaci (rytmickou stavbu, uplatnění pauz a hezitačních zvuků a intonační průběh řeči). Výpovědní jednotky v neformálním nepřipraveném mluveném projevu bývají

semknutější, přechody mezi nimi jsou méně ostré, což je dáno zejména vysokým podílem konektorů a konektivních markerů. I v případě asyndetického, juxtapozičního navazování a kladení výpovědních jednotek za sebou volně, třeba jen na základě asociačních vztahů, jsou mluvené texty spojité, jakoby nečleněné, funkci glutinačního prostředku totiž přebírá intonace.

Literatura

- Bílková, J.; Zeman, J. 2020. *Diskurzivní marker no a v mluvené češtině*. V: Bílková, J.; Kolářová, I.; Vondráček, M. (red.), *Lingvistika, korpus, empirie*. Praha: Ústav pro jazyk český. S. 191–198.
- Hoffmannová, J. 2012. *Syntaktická stylistika mluvených projevů*. V: Čmejrková, S.; Hoffmannová, J.; Klímová, J. (red.). *Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*. Praha: Karolinum. S. 707–713.
- Hoffmannová, J. 2017. *Glutinace*. V: Karlík, P.; Nekula, M.; Pleskalová, J. (red.). *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/GLUTINACE>. Přístup 9. 4. 2021.
- Mistrík, J. 1968. *Kompozícia jazykového prejavu*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Mistrík, J. 1985. *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Müllerová, O. 1989. *Ke vztahu mluveného a psaného textu (srovnání mluveného a psaného vypravování)*. „Slovo a slovesnost“, 50. S. 205–216.
- Müllerová, O. 2011. *Syntax mluvených výpovědí (se zaměřením na vsuvky a vedlejší sdělení v mluvených projevech)*. V: Čmejrková, S.; Hoffmannová, J. (red.), *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia. S. 153–169.

Language means of text cohesion in informal spoken dialogues

The article presents an analysis of informal spoken texts in terms of their syntactic structure. The focus is on the cohesion of the spoken dialogue, i.e. on expressions that speakers use to connect the content lines of their speech, and on the degree of text glutination. The article is focused on whether it is possible (and if so, to what extent) to apply the theory of glutination, developed by Jozef Mistrík (Mistrík 1968, 1985), to the analysis of informal spoken communication. The research is based on the analysis of authentic spoken dialogues from the corpus of informal spoken Czech ORAL v1.

Keywords: spoken text; text unit; text cohesion; glutination, corpus of spoken Czech

Čehizmi u slovačkom jeziku iz normativnoga aspekta

Sažetak: Leksemi preuzeti iz češkoga u slovačkom standardnom jeziku mogu se razvrstati u tri skupine: 1) u skupinu adaptiranih leksema proizišlih iz slovačko-čeških jezičnih dodira koji pripadaju slovačkomu standardnomu jeziku, 2) u skupinu leksema koji se u nekom razdoblju pojavljuju kao rubni elementi u slovačkom, no koji nisu ušli u širu uporabu, odnosno koji se u njoj nisu zadržali, i 3) u skupinu leksema koji u slovačkoj jezičnoj praksi konkuriraju slovačkim riječima, no koji u normativistici nisu prihvaćeni kao dio slovačkoga standardnoga jezika. U ovom se radu opisuju normativni status i normativne mijene čehizama ponajprije na primjeru najnovijih izdanja *Kratkoga rječnika slovačkoga jezika*, koji je prema slovačkomu Ministarstvu kulture i Zakonu o državnom jeziku Slovačke Republike mjerodavan kodifikacijski priručnik.

Ključne riječi: čehizmi, slovački jezik, rječnici

1. Uvod

U slovačkom su jeziku čehizmi (bohemizmi) uočljivi na svim jezičnim razinama. Oni su posljedica češko-slovačkih jezičnih dodira, koji su tijekom povijesti¹ bili raznovrsni, a nisu se prekinuli ni nakon raspada zajedničke države početkom 90-ih godina prošloga stoljeća (usp. Nábělková 2008, Grčević 2010). U nastavku na moja prijašnja istraživanja (Gazdíkova 2004, 2005) u ovom se radu istražuje leksičko normativni status čehizama ponajprije u najnovijim izdanjima (četvrtom i petom) rječnika *Krátky slovník slovenského jazyka* (dalje: KSSJ).

¹ Istražujući čehizme u rječniku *Historický slovník slovenského jazyka*, Iveta Valentová kaže da „bohemizmi, riječi označene kvalifikatorom *čes.*, predstavljaju treću najbrojniju skupinu preuzetih riječi“ (Valentová 2011: 150, prijevod M. G.).

KSSJ izišao je do sada u pet izdanja pod glavnim uredništvom Jána Kačala i Márie Pisárčikové (od 4. izdanja i Mateja Považaja). Prva četiri izdala je Slovačka akademija znanosti, a peto izdanje Matica slovačka. Svojim opsegom KSSJ pripada rječnicima srednje veličine. Od prvoga do posljednjega izdanja povećao se s 50 000 na 70 000 riječi. Prvo izdanje (1987) izišlo je još za vrijeme postojanja bivše Čehoslovačke, drugo 1989. godine (u godini velikih društveno-političkih promjena), a ostala tri izdanja u samostalnoj Slovačkoj (1997, 2003, 2020). Za naše leksičko normativno istraživanje čehizama taj je rječnik relevantan zato što je i dalje jedini cjeloviti rječnik suvremenoga slovačkoga jezika.² Osim toga on je prema Ministarstvu kulture³ i Zakonu o državnom jeziku Slovačke Republike⁴ jedan od osnovnih normativnih priručnika koji kodificiraju slovački kao državni jezik u smislu Zakona.

2. Kratica čes. u KSSJ-u

U popisu kratica i njihovih značenja (*Zoznam skratiek a značiek v slovníku*) najnovijega (petoga) izdanja KSSJ-a (KSSJ 2020: 39–42) navodi se, među inima, i kratica čes. za *český* („češki“). Za većinu drugih takvih kratica, npr. za francuski, finski, grčki, hebrejski itd., donosi se dopuna da označuju podrijetlo pojedinih riječi (npr. „slovo francúzskeho pôvodu“ – „riječ francuskoga podrijetla“). Takvu dopunu kratica čes. imala je u prvom i drugom izdanju („slovo českého pôvodu, český“ – „riječ češkoga podrijetla, češki“, KSSJ 1989: 29), no od trećega izdanja nadalje izostavljena je (kao i uz kratice za neke druge jezike, KSSJ 1997: 36). Iako se kratica čes. navodi u *Popisu kratica i njihovih značenja*, ona se u rječniku ne upotrebljava ni uz jednu riječ i ni u jednom od njegovih pet izdanja.

To što u KSSJ-u nijedna riječ nije označena kao čehizam ne znači da čehizama u njemu nema. Ima ih, no njihova identifikacija na temelju KSSJ-a nije moguća. Suočena s tim problemom, u prethodnom istraživanju slovakističkih normativnih tendencija prikupila sam iz drugih slovakističkih izvora 1865 riječi koje su označene kao čehizmi⁵ i provjerila njihov status u prva tri

² Novi veliki rječnik *Slovník súčasného slovenského jazyka* izišao je do slova Pn (SSS 2021).

³ Dokument (od 15. 3. 2021.) Ministarstva kulture Slovačke Republike br. MK-3620/2021-110/6659: https://www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2019/12/kodifikovana-podoba-vyhlasenie-2021_.pdf. Pristup: 2. 2. 2021.

⁴ *Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky; v znení neskorších predpisov*: https://www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2020/02/z._%C4%8D._270-1995_Z._z._1472210465.pdf. Pristup: 2. 2. 2021.

⁵ Kao vrela prikupljenih čehizama poslužili su radovi Dolník 1992, 1993; Sokolová 1991, 1995; Práca 1998; Horák 1999; Ivanová-Šalingová, Šaling, Maníková 1998. Popis

izdanja KSSJ-a (Gazdíkova 2004 i 2005). U ovom se radu težište istraživanja stavlja na četvrto i peto izdanje.

3. Kvalifikacija čehizama u KSSJ-u

Većina kvalifikatora koji se u KSSJ-u upotrebljavaju za označavanje leksičkih jedinica, uključujući i čehizme, uobičajena je i u leksikografiji drugih jezika. Kada se čehizmi u KSSJ-u navode bez kvalifikatora (*bezpriznakové slová*), kao npr. glagol *žehliť* ili pridjev *tehotná*, normativno gledano, dio su neutralnoga standardnojezičnoga leksika. To su riječi za koje većina slovačkih govornika i ne sluti da su češkoga podrijetla. Kvalifikatorima se čehizmi određuju prema stilu, ekspresivnosti ili aktualnosti (vidi tablicu u 4. poglavlju). Za stilsko obilježavanje koriste se uobičajeni kvalifikatori kao *knjiški* (npr. *bezostyšný, nebojácny*), *razgovorni* (npr. *báječný, drzo, drzý*), *stručni* (npr. *breživosť, anat. čeľusť*), a iz aspekta ekspresivnosti kvalificiraju se kao *ekspresivni* (npr. *darebák*), *pejorativni* (npr. *chytrák*) ili *grubi* (npr. *štetka*). Prema *aktualnosti* označavaju se kao *zastarjeli* (npr. *podivín*) i *zastarijevajući* (npr. *onemocnieť*) itd. Sve tako obilježene riječi, zajedno s neobilježenima, smatraju se riječima koje su dio književnoga jezika (*spisovné slová*).

Čehizmi se u svim izdanjima KSSJ-a označuju istim kvalifikatorima, osim što se kvalifikator *nespisovný* 'neknjiževni' upotrebljava samo u prvim dvama izdanjima (npr. kod riječi *horkokrový, mlsný, pokul'hávať, zbytok*). Od 3. izdanja nadalje taj se kvalifikator više ne upotrebljava, a sve njime označene riječi prekvalificirane su u neispravne (usp. Gazdíkova 2004).

Pozornost izazivaju kvalifikator *subštandardný* 'supstandardni' i dvije leksikografske oznake *vhodnejšie* ('prikladnije') i *správne, správny* ('točno, točan'), koje se u KSSJ-u često upotrebljavaju pri kvalifikaciji čehizama. Kvalifikator *subštandardný* uvodi se prvi put u slovačkoj leksikografiji upravo u KSSJ-u, a preuzeo ga je i *Slovník súčasného slovenského jazyka* (SSSJ 2006–2021). Prema rječniku KSSJ-a tim se kvalifikatorom obilježavaju riječi koje se u jezičnoj praksi upotrebljavaju za namjerno razlikovanje od standardnojezične norme, odnosno za „oživljavanje“ govora. Glavnim obilježjem supstandardnih riječi smatra se nedostatak standardnosti, koji može biti prouzročen visokom mjerom ekspresivnosti ili razlozima jezičnostrukturnoga karaktera (KSSJ 2020: 33). Te *supstandardne* riječi, zajedno sa *slen-*

---

svih prikupljenih riječi i njihovih izvora donosi se u Gazdíkova 2005: 277–313. Pri identifikaciji čehizama ne slažu se svi jezikoslovci podjednako. O razlozima zbog kojih dolazi do razilaženja usp. Gazdíkova 2005. Novija istraživanja i leksikografska djela kao što su Králik 2015 i *Historický slovník slovenského jazyka*, 1991–2008 zasigurno će pridonijeti ujednačavanju pogleda o njima.

gizmima i *dijalektizmima*, smatraju se neknjiževnim riječima, tj. riječima koje ne pripadaju književnomu jeziku (*nepisovné slová*).

Leksikografske oznake *vhodnejšie* ('prikladnije') i *správne, správny* ('točno, točan') nazivaju se u KSSJ-u „praktičnim savjetima“ (KSSJ 2020: 33). One se odnose na slovačke ekvivalente pojedinih čehizama, od kojih su odvojene zarezom (usp. primjere 1 i 2: *chovanie* i *akonáhle*). Pri njihovoj primjeni negativna kvalifikacija čehizama proizlazi dakle iz kvalifikacije slovačkih ekvivalenata kao 'ispravnih' ili 'prikladnijih'. U tom je slučaju riječ *chovanie* 'manje prikladna' jer su slovački ekvivalenti *správovanie; vystupovanie, konanie* 'prikladniji', a riječ *akonáhle* je 'neispravna' jer su samo slovački ekvivalenti *len čo, sotva, hned' ako* označeni kao 'ispravni' i istaknuti masnim slovima.

Primjer 1

chovanie -ia s., *vhodnejšie správanie; vystupanie, konanie: dobré, zlé, hrubé, vybrané ch. správanie*

Primjer 2

akonáhle, správ. len čo, sotva, hned' ako

Razlikovanje književnih i neknjiževnih riječi (*spisovných a nepisovných slov*) od trećega izdanja (KSSJ 1997) nadalje grafički se pojačava promjenom tipa pisma kod *slengizama* i *supstandardnih* riječi. Te se riječi od trećega izdanja ne tiskaju kao ostale natuknice masnim slovima, čime se smanjuje njihova vidljivost. Na jednak se način navode i natuknice koje se smatraju 'neispravnima', npr. riječ *akonáhle* (usp. Primjer 2), za razliku od 'manje prikladnih', npr. *chovanie* (usp. Primjer 1). Te 'manje prikladne' riječi po načinu navođenja kao da su dio standardnojezičnoga leksika, iako se umjesto njih preporučuju 'prikladniji' ekvivalenti.

4. Promjene u kvalifikaciji čehizama

Od 1865 prikupljenih čehizama potvrđena je u KSSJ-u otprilike jedna petina (KSSJ 1987: 356, KSSJ 1997: 365, KSSJ 2020: 395). Brojeve ne treba uzimati kao apsolutne jer u rječniku zasigurno ima i pojedinih čehizama koji nisu na našem popisu. U nastavku se donosi tablica s bročanim pregledom pojedinih kvalifikacija čehizama u prvom, trećem i petom izdanju KSSJ-a. Podaci iz drugoga i četvrtoga izdanja u tablici se ne navode jer se drugo izdanje više-manje podudara s prvim, a četvrto s trećim i djelomice s petim.

Tablica: Kvalifikacija čehizama u KSSJ 1987, 1997, 2020

Kvalifikacije	KSSJ 1987 (356 riječi)	KSSJ 1997 (365 riječi)	KSSJ 2020 (395 riječi)
A) spisovné slová (književne riječi)	193	184	194
a) <i>bezpriznakové</i> (neobilježene)	75	69	71
b) <i>hodnotené podľa</i> (obilježene prema)	113	100	102
štýlov (stilovima):			
- <i>knížné</i> (knjiške)	49	43	41
- <i>odborné</i> (stručne)	12	6	6
- <i>hovorové</i> (razgovorne)	29	29	28
- <i>hovor.+expr.</i> (razg. + ekspr.)			3
expresívnosti (ekspresivnosti):			
- <i>hrubé</i> (grube)	0	1	1
- <i>expresívne</i> (ekspresivne)	8	8	8
- <i>ekspr. + hrubé</i> (ekspr. + grube)	1	1	1
- <i>hypokoristické</i> (hipokoristici)	1	1	1
- <i>pejoratívne</i> (pejorativne)	1	1	1
- <i>pren.</i> (s prenesenim značenjem)	1	1	1
aktuálnosti (aktualnosti):			
- <i>zastarávajúce</i> (zastarijevajuće)	7	5	6
- <i>zastarané</i> (zastarjele)	5	5	5
<i>menej vhodné</i> (manje prikladne)	5	15	21
B) nespisovné slová (neknjiževne riječi)	66	49	47
a) <i>nárečové</i> (dijalektizmi)	1	1	1
b) <i>slangové</i> (slengizmi)	7	7	7
c) <i>subštandardné</i> (supstandardne)	45	41	39
d) <i>nespisovné slová</i> (neknjiževne riječi)	13	-	-
C) nesprávne (neispravne)	100	135	157
(A + B + C)	(359)	(368)	(398) ⁶

Iz tablice je vidljivo da je pristup u ocjenjivanju čehizama u KSSJ-u umjeren, tj. da je velik broj prihvaćen u slovačkom standardnojezičnom leksiku (usp. u tablici neobilježene riječi *Aa*) i obilježene riječi *Ab*). Riječ je otprilike

⁶ Tri polisemne riječi *kážeň*, *škodný* i *žrádlo* uvrštene su po dva puta prema različitim značenjima, pa su brojevi u tablici (A + B + C) za tri jedinice veći (359, 368 i 398) od gore navedenih brojeva potvrđenih riječi (356, 365 i 395).

o polovici svih potvrđenih čehizama u svim izdanjima rječnika. No unatoč tomu u trećem izdanju (KSSJ 1997) primjećuje se u usporedbi s prvim izdanjem (KSSJ 1987) pojačana tendencija prema odstranjivanju čehizama iz standardnojezičnoga leksika. Na to upućuje, među ostalim, povećan broj neispravnih riječi (sa 100 riječi povećan na 135), smanjen broj standardnojezičnih riječi (sa 193 na 184) ili prevladavajuća negativna prekvalifikacija čehizama. U potonjoj kategoriji neobilježene književne riječi postaju obilježene, npr. *krb* (supstandardna), *tužka* (razgovorna), *pokladňa* i *vytknúť* (manje prikladne); knjiške riječi kao *chátrať*, *milostný*, *nemoc*, *snád'* postaju manje prikladne; stručne riječi *nezávadnosť*, *nezávadný*, *vrchný*, *vyprostit'* udaljavaju se iz standarda i proglašavaju se neispravnima. Primjećuju se i rijetke promjene u drugom smjeru, npr. kad razgovorna riječ *hasič* postaje neutralna leksička jedinica, a supstandardna riječ *meľa* (*mela*) ekspresivno-razgovorna. Promjena kvalifikatora potvrđena je kod 49 riječi, a kad se u obzir uzme i njihov grafički prikaz, promjene su uočljive kod ukupno 100 riječi.

Tendencija prema odstranjivanju čehizama iz slovačke norme u petom se izdanju rječnika (KSSJ 2020) nastavlja, no u puno blažem obliku. Odstranjivanje ne znači da se čehizmi brišu iz rječnika. Naprotiv, u usporedbi s trećim izdanjem (KSSJ 1997) broj potvrđenih čehizama povećao se za čak 30 riječi (s 365 na 395). No većina njih (22) smatra se neispravnima. Kao iznimke mogu se uočiti novouvrštene riječi koje su pozitivno vrjednovane, npr. razgovorni i ekspresivni glagol *naklusať*, pridjev *núdzny* kao stilski neutralan i neobilježen. U nastavku ispisujemo abecedno svih 30 riječi prema petomu izdanju⁷ s kraticom njihovih kvalifikatora, a u zagradama navodimo njihove preporučene ekvivalente:

subst. *andulka* (papagájec), *doprovod* (ispr.: sprievod), imenica *drť* (ispr.: drvina)⁸, prilog subšt. *klúdne* (pokojne), dij. *krmelec* (kímidlo), *kul'hať* (ispr.: krívať), *kul'havý* (ispr.: krívajúci, čaptavý, šmatľavý, krivý; chromý), *nádražie* (u 2. značenju: ispr. stanica), *nádražný* (u 2. značenju: ispr. staničný), *nadsádzka* (prikladnije: zveličenie), razg. ekspr. *naklusať* (u 2. značenju: rýchlo niekam prísť, dostaviť sa), *nerezový* (ispr.: antikorový), *núdzny* (neobilježen sa sinonimom: chudobný), u prenes. značenju *padavka* (slaboch), *plížiť sa* (ispr.: plaziť sa, plúžiť sa, prikrádať sa), *pokladať* (ispr.: klásť; klásť dlažbu), *potierať* (ispr.: potláčať, prenasledovať, zdolávať), *predať* (u 3. značenju: ispr. odovzdať), *predsedkyňa* (ispr.: predsedníčka), *prehoz* (ispr.: 1. prikrývka 2.

⁷ Neke od tih 30 riječi potvrđene su već i u četvrtom izdanju (KSSJ 2003), kao *andulka* s kvalifikatorom supstandardni ili neispravne riječi *doprovod*, *špáratko*.

⁸ Glagol *drtiť* i pridjev *drtivý* navedeni su kao neispravni već i u prethodnim izdanjima rječnika. Ako je u popisu navedena konkretna vrsta riječi, onda je samo ona nova u petom izdanju. Usp. imenicu *drť*, prilog *klúdne* i pridjev *zavazadlový*.

šatka, šál, pléd), *prepožičať* (ispr.: požičať, udeliť), *radidlá* (ispr.: kormidlo), *rovnítka* (ispr.: znamienko rovnosti, znak rovnosti), *skus* (ispr.: zhryz), *spiklenec* (ispr.: sprisahaneč), *spiknutie* (ispr.: sprisahanie), *špáratko* (ispr.: špáradlo), *vyvstať* (ispr.: vynoriť sa, ukázať sa, objaviť sa; prejaviť sa), pridjev *zavazadlový* (ispr.: batožinový), *zdieľať* (prikładnije: mať; znášať; deliť sa; zastávať; súhlasieť; oznamovať; šíriť; sprostredkovať; zverejňovať; spolupracovať)

Osim tih novouvedenih riječi potvrđeno je i 15 promjena u kvalifikaciji. Riječ *každopádne* navedena je u KSSJ 1997 i 2003 kao zastarjela, a u petom izdanju iz 2020. postala je manje prikladna; riječ *nemoc* od manje prikladne promijenila se u zastarjelu; neispravne riječi *kl'ud*, *kl'udný* promijenile su se u supstandardne; neispravna riječ *čípok* postala je manje prikladna, itd. Ostale promjene u kvalifikaciji odnose se na riječi *krabica* i *krb* (supst. → manje prikladna), *mazaný* (supst. → ekspr.), *naložit'* (ekspr. → razg., ekspr.), *nekalý* (knjiš. → manje prikladna), *polynok* (dijal. → neispr.), *randál* (supst. → razg., ekspr.), *sranda* (supst. → supst. grubo), *tužka* (razg. → zastarij.) i *zhostiť sa* (knjiš. → neobilježena).

5. Kvalifikacija čehizama u drugim rječnicima

Kvalifikacije pojedinih čehizama i njihove promjene u pojedinim izdanjima KSSJ-a nije uvijek lako razumjeti, a to postaje još teže kada ih usporedimo s drugim rječnicima, u kojima se kvalifikacije u puno slučajeva razlikuju. Još se nekako mogu razumjeti prekvalifikacije supstandardnih (u jezičnoj uporabi učestalih) riječi u razgovorne, iz knjiških u zastarjele, pa čak i to da se u okviru normiranja neke standardnojezične riječi kvalificiraju kao neispravne. Međutim dosta je neuvjerljivo kad se učestale razgovorne riječi u kratkom vremenskom periodu proglašavaju zastarjelima ili suprotno.

Slovník súčasného slovenského jazyka (dalje: SSSJ, A – G, 2006) kvalificira već spomenutu riječ *čípok* kao razgovornu, za razliku od KSSJ-a, u kojem se ona kvalificira kao neispravna od prvoga do četvrtoga izdanja (1987, 1989, 1997 i 2003). KSSJ u tom valjda slijedi stariji *Slovník slovenského jazyka* (dalje: SSJ 1959–1968), u kojem je ta riječ također navedena kao neispravna. U petom izdanju KSSJ-a (2020) kvalificira se kao manje prikladna.

Kao razgovornu riječ s dodatkom o njezinu latinskom podrijetlu vrjednuje SSSJ (A – G, 2006) i riječ *andulka*, naziv za vrstu papige, koja se pak u zadnja dva izdanja KSSJ-a (2003, 2020) navodi kao supstandardna.

Zanimljiva je i kvalifikacija riječi *krabica*, koja je u starijem rječniku SSJ-u (1959–1968) navedena kao zastarjela i razgovorna. U KSSJ-u navodi se do

četvrtoga izdanja (2003) kao supstandardna, a u njegovu najnovijem izdanju kao manje prikladna (KSSJ 2020). Novi veliki rječnik SSSJ (H–L, 2011) svrstava je s podatkom o češkom podrijetlu u standardnojezični leksik bez ikakva dodatnoga kvalifikatora. Takva i slična razilaženja u slovačkim rječnicima mogu dovesti do nepotrebnoga zbunjivanja korisnika rječnika.

Neki čehizmi, kao *čumieť, kl'ud, kojit', prádló, lehátko* itd., unatoč poučavanju⁹ i negativnomu normiranju u jezičnoj uporabi već desetljećima neprestano konkuriraju slovačkim ekvivalentima. Usporedbom različitih rječnika može se vidjeti da se čestom promjenom kvalifikatora traga za primjerenim opisom njihova statusa jer se iz uporabe 'ne daju' udaljiti (*čumieť, kl'ud*). Neki se pak čehizmi u rječnicima jednostavno 'diskvalificiraju' bez obzira na svoju proširenost ili argumentaciju govornika (*kojit', prádló*) (usp. sociolingvističko istraživanje čehizama u slovačkome u Gazdíkova 2005). U jezičnoj praksi učestala riječ *kl'ud* 'mir, spokojstvo; tišina, tiho!' navedena je u SSJ-u (1959–1968) kao knjiška riječ, u KSSJ-u od prvoga je izdanja (1987) do četvrtoga (2003) zabilježena kao neispravna, a u zadnjem (2020) prekvalificirana je u supstandardnu. U novom SSSJ-u navedena je bez kvalifikatora, no ipak kao manje prikladna jer je njezin predloženi ekvivalent 'pokoj' označen kao prikladniji.

Glagol *čumieť* 'buljiti' potvrđen je u srednjoslovačkim i istočnoslovačkim dijalektima (*Slovník slovenských nářečí, A – K*, 1994). On u pojedinim rječnicima ima sljedeće kvalifikatore i ekvivalente:

Slovník slovenského jazyka (1959 – 1968): **čumieť**, -í, -ia *nedok.* (čes.) *expr.* vyvalovat' oči, zízať

Krátký slovník slovenského jazyka (1987, 1989): **čumieť**, -í, -ia *ndk.* *subšt.* vyvalovat' oči, zízať

Krátký slovník slovenského jazyka (1997, 2003): *čumieť, správ.* **zízať, okáľiť, civieť**

Slovník súčasného slovenského jazyka, A – G (2006): **čumieť** -mí, -mia *nedok.* (čes.) *subšt.* uprene pozerat'

Krátký slovník slovenského jazyka (2020): *čumieť, správ.* **zízať, okáľiť, civieť**

⁹ Proteklih nekoliko godina znatno su se proširile mrežne stranice različitih prevoditeljskih i obrazovnih ustanova, pojedinih prevoditelja i drugih stručnjaka na kojima se dijele jezični savjeti, poučava slovački jezik i govori o njegovu standardnom obliku. Uočljivo je da se na njima (često nestručno) govori o čehizmima kao standardnojezičnom problemu (usp. npr. <https://www.lexika.sk/blog/bohemizmy-cechizmy-v-slovincine/>; <https://www.translata.sk/blog/tieto-bohemizmy-v-slovincine-vyuziva-takmer-kazdy>; <https://eduworld.sk/cd/jaroslava-konickova/7556/bohemizmy-v-slovincine-poznate-ich>; <https://www.teraz.sk/slovincina/slovincina-bohemizmy-v-lubeznej-slov/403496-clanok.html>; pristup 13. 2. 2022.). Kako je tema čehizama nakon detabuiziranja postala vrlo popularna u širim nejezikoslovnim krugovima (više na slovačkoj strani nego na češkoj), i to zahvaljujući upravo internetu, opisuje se npr. u Gazdíkova 2005 i Gajdošová 2017.

Riječ *čumieť* u SSSJ-u navedena je dakle kao ekspresivna riječ češkoga podrijetla. U prva dva izdanja KSSJ-a ušla je kao supstandardna, a od trećega do zadnjega izdanja (1997, 2003, 2020) smatra se neispravnom, jer se kao ispravni navode samo predloženi ekvivalenti (tiskani masnim slovima). Novi SSSJ navodi *čumieť* s dodatnom napomenom o češkom podrijetlu i obilježava je ponovno kao supstandardnu u skladu s prvim dvama izdanjima KSSJ-a. Velik broj slovačkih ekvivalenata *zízať, okáľiť, civieť, vyvaľovať oči, uprene pozerateľ* upućuje na to da se ekvivalentima ne postiže ni efekt ni značenje koje ima prošireni glagol *čumieť*.

6. Zaključak

Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ) jedan je od najvažnijih kodifikacijskih priručnika slovačkoga standardnoga jezika. Iako se u njegovu popisu kratica i njihovih značenja navodi i kratica *čes. za český* („češki“), ni u jednom njegovu izdanju nema riječi koje bi bile označene kao čehizmi. Provjerom riječi u KSSJ-u koje se u drugim slovakističkim radovima označuju kao čehizmi dolazi se do uvida u normativistički pristup KSSJ-a riječima koje se u slovakistici smatraju čehizmima. Iz naših starijih istraživanja poznato je da je pristup čehizmima u KSSJ-u općenito gledano umjeren (Gazdíkova 2004, 2005). Od 1865 prikupljenih čehizama u različitim izdanjima KSSJ-a potvrđena je otprilike jedna petina. Od toga otprilike polovina čehizama ima status „književnih riječi“ (KSSJ 1987: 193, 1997: 184, 2020: 194), a drugu polovinu čine „neknjiževne i neispravne riječi“ (usp. tablicu u 4. poglavlju).

Pozornost zaslužuje u leksikografiji neuobičajen kvalifikator ‘supstandardni’ te savjeti tipa ‘prikladnije’ i ‘ispravno’, koji se vrlo često koriste za kvalifikaciju čehizama. Najveće promjene u njihovoj kvalifikaciji dogodile su se u vremenu velikih društveno-političkih promjena koje su rezultirale nestankom zajedničke države Slovaka i Čeha i nastankom samostalne Slovačke Republike. To je vidljivo u razlikama između drugoga (1989) i trećega izdanja (1997) KSSJ-a. Promjene su bile usmjerene prema odstranjivanju čehizama iz slovačkoga standardnojezičnoga leksika. I u daljnjim izdanjima provodile su se promjene u tom smjeru, no u manjoj mjeri. Najnovije peto izdanje KSSJ-a (2020) donosi u usporedbi s trećim izdanjem (1997) 30 novih riječi, od kojih se većina (22 riječi) smatra neispravnima. Osim toga kod 15 riječi provedena je promjena u kvalifikaciji.

Kvalifikacije nekih čehizama i njihove brze i česte promjene u KSSJ-u, kao i razilaženja u usporedbi s drugim rječnicima ili normativnim priručnicima, ne pridonose sigurnosti govornika. Njoj ne pridonosi ni to što je putem mrežnih stranica Jezikoslovnoga instituta L. Štúra (pri Slovačkoj aka-

demiji znanosti) široj javnosti omogućen pristup četvrtomu izdanju KSSJ-a iz 2003. godine, iako je slovačko Ministarstvo kulture 15. ožujka 2021. (usp. bilješku 3) kao obvezujuće propisalo njegovo peto izdanje, koje na mreži nije javno dostupno (KSSJ 2020).

U ocjenjivanju nekih riječi bilo bi bolje u leksikografiji više prostora posvetiti deskripciji nego preskripciji. Time bi se smanjilo razilaženje između norme i uzusa koje postoji već desetljećima, kao što je slučaj npr. s prije spomenutim glagolom *čumieť*. On je u jezičnoj praksi proširen, a KSSJ 2020 navodi ga kao neispravnu riječ. Hoće li se to razilaženje smanjiti nakon pojave poznatoga kipa u Bratislavi, nazvanoga *Čumil* (izvedenica od *čumieť*),¹⁰ zapravo jedne od najpoznatijih novijih turističkih atrakcija u središtu grada, možemo *čakať* 'čekati' i *čumieť* 'buljiti' tako kao on.

ČUMIL v Bratislave (V. Hulík 1997)

Literatura

- Dolník, J. 1992. *České slová v slovenčine*. „Studia Academica Slovaca“, 21. Str. 1–10.
- Dolník, J. 1993. *Analogiebildungen im Slovakischen unter Einfluß des Tschechischen*. „Die Welt der Slaven“, XXXVIII. Str. 1–11.
- Gajdošová, K. 2017. *České a slovenské kontaktové lexikálne javy v ich metajazykovej reflexii (na báze textových korpusov)*. Disertační práce. Ment.: Nábělková, M. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta. (<https://ujc.avcr.cz/miranda2/export/sitesavcr/ujc/veda-vyzkum/vyzkum/gramatika-a-korpus/proceedings-2012/konferencni-prispevky/GajdosovaKatarina.pdf>. Pristup 13. 2. 2022.)

¹⁰ Imenica *čumil* zabilježena je kao apelativ u SSSJ-u s kvalifikatorom supstandardni, kao i glagol *čumieť* (SSSJ, A – G, 2006).

- Gazdíkova, M. 2004. *Zu heutigen Standardisierungstendenzen im Slovakischen*. „Die Welt der Slaven“, XLIX. Str. 129–144.
- Gazdíkova, M. 2005. *Die tschechischen Kontaktwörter in der slovakischen Sprachpraxis und in der Rezeption der zeitgenössischen Slovakistik*. München: Verlag Otto Sagner. (eBook: <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/26121>. Pristup 8. 2. 2022.)
- Grčević, M. 2010. Mira Nábělková: *Slovenčina a čeština v kontakte – Pokračovanie príbehu*. Bratislava–Praha, VEDA – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2008., 363 str. „Filologija: časopis Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti“, 55. Str. 149–153.
- Historický slovník slovenského jazyka*, A – J, 1991; K – N, 1992; O – p (pochytka), 1994; P (poihrať sa – pytlovať), 1995; R – rab. Š – švrkotaf, 2000; T – V, 2005; Z – Ž, 2008. Ur. M. Majtán et al. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Horák, G. 1999. *Slovo o slove*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- Ivanová-Šalingová, M., Šaling, S., Maníková, Z. 1998. *Slovenčina bez chýb*. Bratislava, Veľký Šariš: Vydavateľstvo SAMO.
- Karčová, A. 2014. *Frekventované bohemizmy v slovenčine – substantíva s formantom -tko*. U: Fiala Szlavisták Budapesti Nemzetközi Konferenciája II. (2nd Conference for Young Slavists in Budapest). Ur.: Urkom, A.: Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, str. 80–90. (takoder: <https://korpus.sk/attachments/publications/2012-karcova-bohemizmy.pdf>. Pristup 13. 2. 2022.).
- Králik, L. 2015. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Krátky slovník slovenského jazyka* (= KSSJ). 1987, 1989, 1997. Ur.: Kačala, J., Pisárčiková, M. 1. vyd., 2. oprav. vyd., 3. dopl. a preprac. vyd. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Krátky slovník slovenského jazyka* (= KSSJ). 2003. Ur.: Kačala, J., Pisárčiková, M., Považaj, M. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. (dostupan i na: https://www.juls.savba.sk/kssj_4.html)
- Krátky slovník slovenského jazyka* (= KSSJ). 2020. Ur.: Kačala, J., Pisárčiková, M., Považaj, M. 5. dopl. a upr. vyd. Martin: Matica slovenská.
- Nábělková, M. 2008. *Slovenčina a čeština v kontakte – Pokračovanie príbehu*. Bratislava, Praha: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Práca*. 20. 7. 1998 (Chladný; I.: *Legislatívne dobrodružstvo Ministerstva kultúry SR*); *Práca*. 11. 8. 1998 (Považaj, M., Ripka, I.: *Spisovný jazyk v právnej terminológii*, Ohlasy na kritiku).
- Slovník slovenského jazyka* (= SSJ), A – K, 1959; L – O, 1960; P – R, 1963; S – U, 1964; V – Ž, 1965; Doplnky – dodatky, 1968. Ur.: Peciar, Š. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.

- Slovník současného slovenského jazyka* (= SSSJ), A – G, 2006; H – L, 2011; M – N, 2015; O – Pn, 2021. Ur. Jarošová, A, Buzássyová, K. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Sokolová, M. 1991. *Komunikatívna efektívnosť českých kontaktných javov v súčasnej slovenčine*. U: Odaloš, P., Patráš, V. (ur.): *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie*, 2, Banská Bystrica. Str. 232–242.
- Sokolová, M. 1995. *České kontaktné javy v slovenčine*. U: Ondrejovič, S., Šimková, M. (ur.): *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. (=Sociolinguistica Slovaca, 1). Bratislava. Str. 188–206.
- Valentová, I. 2011. *Žánrové a štýlové členenie bohemizmov v predpisovnom období slovenčiny*. „Slovenská reč“, 76, 3. Str. 149–159.

Czechisms in the Slovak language from the normative aspect

Czechisms in the Slovak standard language can be generally divided into three groups: 1) adapted lexemes derived from Slovak-Czech linguistic contact belonging to the Slovak standard language, 2) lexemes that appear as marginal elements in a certain period of time in the Slovak language, but which have not entered into wider use or which have not remained in it and 3) lexemes that in Slovak language practice compete with Slovak words, but which in normativistics are not accepted as part of the Slovak standard language. This paper describes the normative status and normative changes of Czechisms primarily on the example of the latest editions of the Short Dictionary of the Slovak Language, which, according to the Ministry of Culture of the Slovak Republic and the Slovak Language Act, is the relevant codification manual.

Keywords: *Czechisms, Slovak language, dictionaries*

Diskurzni markery: k otázce slovního přízvuku¹

Abstrakt: Tématem tohoto článku jsou víceslabičné diskurzni markery (dále DM) a jejich potenciální ztráta slovního přízvuku. Článek odpovídá na tyto výzkumné otázky: Mohou víceslabičné diskurzni markery ztrácet přízvuk? Kolikaslabičné takty diskurzni markery (spolu)vytvářejí?

Analýza ukázala, že z celkového počtu 44 přízvukových taktů, v nichž se DM objevily, tvořily celý přízvukový takt ve 13 případech (např. | síla to najít | teda |). V jednom případě pak tvořily přízvukový takt dva DM (| fakt ty jo | dobrý |). Ve všech ostatních případech se DM staly součástí víceslabičného přízvukového taktu; často se připojují k předcházejícím slovu, čímž ztrácejí slovní přízvuk. Nejdelší zachycené přízvukové takty, jehož součástí byly dvojslabičné DM, měly sedm slabik (např. | něco | přirozeného že jo |). Velmi běžně se DM stávaly součástí taktů čtyř- a tříslabických (např. | tim se cvičí | mozek že jo | ; | člověk | přemejšlí a | nic ty jo |). Častěji se objevovaly případy, v nichž se DM připojovaly k předchozímu slovu, DM však mohou stát i na začátku víceslabičných taktů (např. | ty jo to je | síla |).

Klíčová slova: diskurzni markery, slovní přízvuk, přízvukový takt, ztráta slovního přízvuku

1. Úvod

1. 1. Výzkumné otázky

Tématem článku je přízvukování tzv. diskurzniích markerů. Článek odpovídá na tyto výzkumné otázky: Mohou víceslabičné diskurzni markery ztrácet přízvuk? Kolikaslabičné takty diskurzni markery (spolu)vytvářejí?

¹ Příspěvek byl napsán s podporou projektu *Podíl syntaktických, prozodických a neverbálních prostředků na sekvenčním utváření rozhovorů v češtině*, Grantová agentura ČR, registrační číslo: 19-21523S.

1. 2. Diskurzní markery

Jak se uvádí např. v knize *Syntax mluvené češtiny* (Hoffmannová – Homoláč – Mrázková, 2019: 244n.), diskurzní markery (dále DM) jsou zpravidla krátká slova a slovní spojení užívaná typicky v nepřipravených mluvených dialogických textech (*no, že jo*), která nejsou primárními nositeli sémantické informace. Komunikačním partnerům zprostředkovávají především informace pragmatické, tedy např. informace o postoji mluvčího k řečenému, o vzájemném vztahu účastníků nebo slouží k modifikaci významu užitých slov.

J. L. Brintonová (Brinton 1996: 37–38) uvádí ve své knize podrobný výčet funkcí, jichž DM mohou v rozhovoru nabývat: a) začínají diskurz, potvrzují posluchačovu pozornost, uzavírají diskurz; b) pomáhají mluvčímu získat nebo předat slovo; c) slouží k vyplnění nebo zpomalování promluvy tehdy, když si mluvčí chce udržet slovo; d) určují hranice diskurzu, ohlašují nové téma, nějaký posun v tématu (jeho opravu, rozvinutí, bližší určení, rozšíření) nebo návrat k dřívějšímu tématu (po přerušení); e) označují novou či starou (z dřívějšíka známou) informaci; f) označují „sekvenční podmíněnost“, tj. při závazném pořadí replik DM zajišťují vztah mezi nimi (tj. replikami) nebo jsou ustálenými (konvencionalizovanými) ukazateli kooperativního průběhu rozhovoru; g) jsou signálem opravy sebe sama nebo jiného mluvčího; h) vyjadřují posluchačovu odpověď/reakci na to, co bylo řečeno, vyjadřují postoj k tomu, co bude následovat, fungují jako tzv. back-channels, tj. signály, které naznačují porozumění řečenému, které vyjadřují vstřícný postoj k řečenému, posluchač jimi může překlenovat nejistotu mluvčího; tyto signály mohou zaznívat v průběhu řeči druhého mluvčího; i) mluvčímu a posluchači pomáhají při vzájemné spolupráci, při sdílení textu, vyjadřují důvěrnost, slouží k potvrzování sdílených předpokladů, kontrole porozumění, ujištění se o souhlasu, vyjadřování odlišností či zachování tváře (zdvořilost)².

1. 3. Slovní přízvuk v češtině a jeho potenciální ztráta

Základní definici slovního přízvuku uvádí např. Z. Palková: „Slovní přízvuk v češtině je charakterizován jako pevný, iniciální. V běžném projevu však často nemá podobu reálné zvukové prominence na slabice, nelze nalézt pravidelnou relaci tzv. přízvukné slabiky (první slabiky slova) k někte-

² Výčet funkcí podle Brintonové, přesně v tomto znění, je uveden také ve zmíněné knize Hoffmannová – Homoláč – Mrázková 2019: 245–246. Tématem diskurzních markerů se dále zabývají např. práce O. Müllerové (1966), E. Gülichové (1970) a D. Schifrinové (1987).

ré akustické kvalitě (výšce, síle, případně trvání) nebo komplexu kvalit, ať už samostatně nebo v kontrastu k slabikám sousedním“ (Palková 2017). J. Volín a R. Skarnitzl upozorňují na možnou odlišnou realizaci slovního přízvuku při izolované výslovnosti slova a ve spojitě řeči: „Každé české slovo, které lze vyslovit izolovaně, obsahuje právě jednu slabiku s potenciálem nést prominenci, tj. být percepčně silnější než okolní slabiky. Ve spojitě řeči však tento potenciál není u některých slov využit“ (Volín – Skarnitzl 2018: 64). Na jiném místě své knihy tito autoři připouštějí, že nejen slova jednoslabičná, ale také dvoj- a tříslabičná slova přízvuk mohou ztrácet, že se mohou stát součástí delších celků. Uvádějí k tomu příkladovou větu: *Co jste to vlastně udělal?*, která může být vyslovena jako dva přízvukové takty, v níž nesou přízvuk slabiky *co* a *u*:

| co jste to vlastně | udělal |³

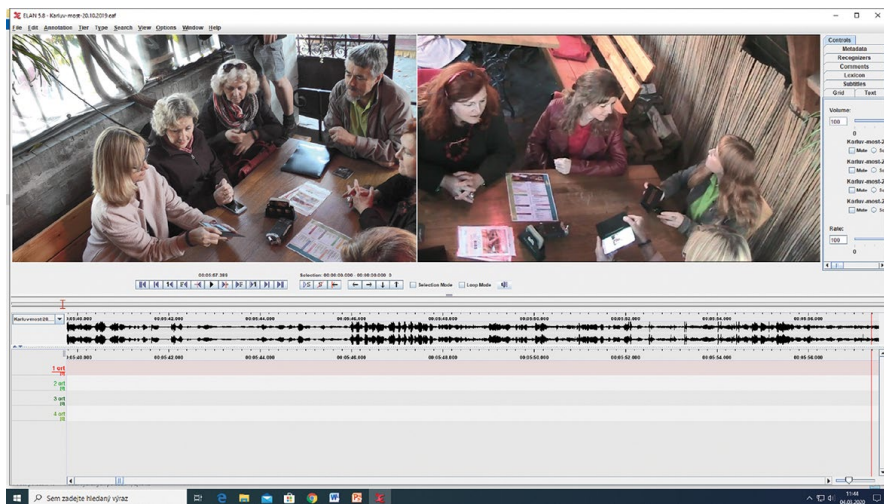
Dvojslabičné slovo *vlastně* tedy nemusí být přízvukné. Takové pojetí potenciální ztráty přízvuku u slov delších než jednoslabičných nebývá v tradičních fonetických popisech češtiny vůbec zmiňováno. Jen ještě zopakujeme, že k této potenciální ztrátě přízvuku u víceslabičných slov nedochází při jejich izolované výslovnosti, ale výhradně ve spojitě řeči.

2. Materiál, metoda

Východiskem analýzy je zhruba 90minutová nahrávka přátelského rozhovoru, kterého se účastnilo šest žen a jeden muž ve věku cca 35–60 let. Jde o členy amatérského pěveckého souboru, kteří se dlouho a dobře znají. Natáčení se uskutečnilo v jedné pražské restauraci po vystoupení sboru. Všichni účastníci vyjádřili souhlas s pořízením videonahrávky, s jejím dalším využitím pro vědecké účely a také se zveřejněním fotografie z natáčení (obr. 1). Nahrávání bylo předem domluveno také s majitelem restaurace. K pořízení záznamu byly využity dvě kamery, Panasonic HC-V700 a Canon FS1, a diktafon Sony ICD-UX534F.

³ Svislé čáry značí hranice přízvukových taktů.

Obr. 1

V prvních šedesáti minutách nahrávky byly u jedné z mluvčích vybrány a opakovaně sluchové analýze podrobeny všechny úseky, v nichž se objevují víceslabičné DM. Úseky byly následně rozděleny do kategorií podle délky taktu, jejichž součástí se DM staly s nějakým dalším slovem. Stranou pozornosti nezůstávají ani případy, v nichž jsou víceslabičné DM přízvukové, např. tvoří samostatný přízvukový takt, nebo případy, v nichž shluk DM tvoří celý víceslabičný přízvukový takt.

3. Analýza

U vybrané mluvčí se objevily tyto víceslabičné DM: *že jo (ta voda to nevsákne že jo)*, *ty jo (je to hrozně hezký ty jo)*⁴, *prostě (byla bezpečná prostě nepršelo)*, *teda (síla to najít teda)*, *jakoby (dívat se jakoby na předpověď)*, *hele (vobčas jo: hele)*, *jako (víš jako že sem teda šlo vo jednu)*.

Prvních 60 minut nahrávky nabídlo celkem 29 případů, v nichž se víceslabičné DM staly součástí delších přízvukových taktů. Nejdelší takty, které byly zachyceny, a to ve dvou případech, byly takty sedmislabičné:

⁴ V některých pracích, jež analyzují DM, se objevuje u slov pravidelně tvořících jisté DM psaní dohromady. Takové psaní užívá třeba O. Müllerová u DM *žejo* (Hoffmannová – Müllerová 2007: 291–297) nebo A. Golatová u německého DM *achso* (Golato 2010). V této práci jsou DM *že jo* a *ty jo* zapisovány jako dvojice slov (tj. nikoli *žejo*, *tyjo*), jsou však chápány jako jeden celek, jako dvojslabičné DM. Viz k tomu případně i článek věnovaný DM *jak kdyby*, který je také vždy, navzdory zápisu, vyslovován jako jedno tříslabičné slovo (Jílková 2021).

| něco | přirozenýho **že jo** |
| to je | automatický **že jo** |

Rovněž dvěma případy jsou zastoupeny takty šestislabičné:

| kvůli tomu | zakázaný **že jo** |
| říkala sem si | **ty jo** ňáká stará | babička |

Celkem osmi případy jsou zastoupeny taky pětislabičné; pro ilustraci uvedme třeba tyto dva:

| nikdy se nic | nestalo **že jo** |
| byla | bezpečná **prostě** | nepršelo |

Nejpočetnější jsou takty čtyřslabičné, které se objevily ve 13 případech, např.:

| byly fakt | dobrý **ty jo** |
| tím se cvičí | mozek **že jo** |

Tříslabičné takty byly zastoupeny čtyřmi případy, např.:

| nepamatuješ si | to **že jo** |
| člověk | přemejšlí a | nic **ty jo** |

Jak ukazují právě uvedené příklady, dvojslabičné DM se nejčastěji vyskytují na konci repliky, typicky před vystřídáním mluvčích nebo na konci promluvového úseku. Lze ale nalézt případy, v nichž se DM objevuje na začátku přízvukového taktu, resp. na samém začátku repliky, přičemž takt s ním tvoří ještě slova následující:

| **ty jo** to je | síla |

DM se dále vyskytují jako součást taktů, jimiž replika nebo promluvový úsek začíná, DM je zde nepřízvučný, neboť tvoří přízvukový takt s předchozím slovem:

| nebo **prostě** | netrefim | ten směr |

Ve 13 případech tvořily víceslabičné DM samostatné přízvukové takty, a to nejčastěji na konci repliky nebo promluvového úseku, např.:

| šu:p | **ty jo** |
| síla to | najít | **teda** |

Takty tvořené DM se však vyskytly i na začátku či uprostřed repliky:

| **ty jo** | úžasný |
| dívat se | **jakoby** | na předpověď |

Nahrávka ještě ukazuje jeden případ, v němž je přízvukový takt tvořen shlukem DM, přízvuk se nachází na slově *fakt*. V tříslabičném taktu *fakt ty jo* bylo na hranicích slov *fakt* a *ty* vysloveno pouze jedno *t*:

| **fakt ty jo** | dobrý |

4. Závěr

V tomto článku byla pozornost věnována víceslabičným (dvoj- a trojslabičným) DM a jejich potenciální ztrátě slovního přízvuku. Analýza ukázala, že z celkového počtu 44 přízvukových taktů, v nichž se DM objevily, tvořily DM přízvukový takt ve 13 případech. V jednom případě pak tvořily přízvukový takt dva DM. Ve všech ostatních případech se DM staly součástí víceslabičného přízvukového taktu. Nejdelsí zachycené přízvukové takty, jejichž součástí byly dvojslabičné DM, měly sedm slabik. Velmi běžně se DM stávaly součástí taktů čtyř- a tříslabičných.

DM *ty jo* a *že jo* lze považovat za pevnou součást idiolektu vybrané mluvčí, ze sledovaných DM se objevovaly nejčastěji. Poměrně pravidelná byla také jejich pozice, běžně se vyskytovaly na konci replik nebo promluvových úseků.

Obecně tedy platí, že víceslabičné DM se běžně stávají součástí delších přízvukových taktů, že se často připojují k předcházejícímu slovu, čímž ztrácejí slovní přízvuk. Častěji se objevovaly případy, v nichž se tyto DM připojovaly k předchozímu slovu, DM však mohou stát i na začátku víceslabičných taktů.

Již některé z uvedených příkladů a rovněž příklady uváděné v publikaci J. Volína a R. Skarnitzla (2018) ukazují, že k této potenciální ztrátě slovního přízvuku nedochází pouze u slov neplnovýznamových – jimiž jsou typicky právě DM –, ale i u slov plnovýznamových. Potenciální ztráta slovního přízvuku v češtině je tedy jistě tématem, které si zaslouží další podrobné analýzy.

Literatura

- Brinton, L. J. 1996. *Pragmatic Markers in English. Grammaticalization and Discourse Functions*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Golato, A. 2010. *Making understanding versus receipting information in talk: Ach-
so und ach in German interaction* „Discourse Studies“, 12/ 2. S. 147–176.
- Gülich, E. 1970. *Makrosyntax der Gliederungssignale im gesprochenen Französisch*. München: Fink.
- Hoffmannová, J.; Müllerová, O. 2007. *Čeština v dialogu generací*. Praha: Academia.
- Hoffmannová, J.; Homoláč, J.; Mrázková, K. 2019: *Syntax mluvené češtiny*. Praha: Academia.
- Jílková, L. 2021. *Regionální diskurzivní marker jak kdyby (to mosím zas přenastavit a . zas udělat jak kdyby druhú stranu)*. „Nová čeština doma a ve světě“, 1. S. 36–46.
- Schiffrin, D. 1987. *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Volín, J.; Skarnitzl, R. 2018. *Segmentální plán češtiny*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Varia.

Discourse markers: the issue of word stress

This paper deals with multisyllabic discourse markers (DMs) and their potential loss of word stress. The paper provides answers to the following research questions: Can DMs lose their accent? What is the number of syllables in stress groups that are (co-)produced by discourse markers? The analysis shows that out of a total of 44 stress groups in which DMs occurred, they formed a whole stress group in 13 cases (e.g. | síla to najít | teda |). In one case, two DMs formed a stress group (| fakt ty jo | dobrý |). In all other cases, DMs became part of a multisyllabic accented bar, often joining the preceding word, and thus losing the word accent. The longest recorded stress groups, which included two-syllable DMs, had seven syllables (e.g. (| něco | přirozenýho že jo |). DMs were very often part of four- and three-syllable stress groups (e.g. | tim se cvičí | mozek že jo | ; | člověk | přemejšlí a | nic ty jo |). In a large number of cases DMs joined the preceding word, but the research showed that DMs can also stand at the beginning of a multisyllabic stress group (| ty jo to je | síla |).

Keywords: *discourse markers, word stress, stress group, loss of word stress*

Srednjovjekovni bohemizmi u hrvatskoj glagoljskoj književnosti

Sažetak: Obično se u povijesti hrvatskoga jezika pojava bohemizama povezuje s 19. stoljećem, i to najčešće s Bogoslavom Šulekom i njegovim rječnicima. Međutim u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti postoji cijeli niz djela prevedenih sa staročeškoga jezika koja su nastala za boravka hrvatskih svećenika glagoljaša u Pragu, predjelu Emaus, od 1346. do 1419. godine. U tim se prijevodima pojavljuju i utjecaji češkoga jezika, koji su najučestaliji i najuočljiviji na leksičkoj razini. Riječ je stoga o češkome leksiku koji su glagoljaši prevoditelji nehotice unosili u svoj prijevod zbog jezične sličnosti dvaju slavenskih jezika ili zbog nedovoljna poznavanja značenja češkoga leksika. S obzirom na to da se taj leksik nije zadržao u hrvatskome jeziku te da je prema teoriji dodirnoga jezikoslovlja riječ o jednokratnome posuđivanju, govorit ćemo o srednjovjekovnim bohemizmima. Na temelju dosad analiziranih tekstova starohrvatskih prijevoda sa staročeškoga jezika metodološki ćemo odrediti smjernice za istraživanje takva utjecaja češkoga jezika s obzirom na dosadašnja istraživanja. Također ćemo na temelju pojedinih primjera češkoga leksika u tim prijevodima analizirati razlog pojavljivanja i prikazati način prilagodbe češkoga leksika te navesti čestotnost pojavljivanja istoga leksika u različitim prevedenim djelima.

Ključne riječi: starohrvatski jezik, srednjovjekovna glagoljska književnost, staročeški jezik, srednjovjekovni bohemizmi, dodirno jezikoslovlje

1. Uvod

U povijesti hrvatskoga jezika pojava bohemizama povezuje se s 19. stoljećem, i to najčešće s Bogoslavom Šulekom i njegovim rječnicima. Međutim najizravniji srednjovjekovni susret češke i hrvatske kulture zbio se tijekom boravka hrvatskih svećenika glagoljaša u Pragu od 1347. do 1419. godine.¹

¹ O okolnostima i razlozima boravka hrvatskih svećenika glagoljaša vidi u Kramarić 2012, 2015 i 2019 te Čermák 2020.

Misli se pritom na djelatnost hrvatskih benediktinaca glagoljaša u samostanu Na Slovanech, poslije znanome i kao Emauski samostan,² posvećenome 1372. u Pragu, kamo su stigli na poziv češkoga vladara Karla IV. Ta je češka benediktinska opatija postala glagoljaška oaza u zapadnome latinskom svijetu, gdje je bogoslužje bilo na crkvenoslavenskome jeziku, a hrvatski su glagoljaši poučavali češko svećenstvo glagoljci, na kojoj su bili zapisivani neki češki književni, osobito poučni tekstovi. Tako je nastao respektabilan broj tekstova pisanih glagoljicom na češkome jeziku. Zapisi čeških tekstova glagoljicom sačuvali su mnoge tekstove koji nisu potvrđeni u drugim varijantama ili rukopisima zapisanima latinicom, što je iznimno važno za češku povijest jezika i književnosti (Pacnerová 2008: 410).

Emauska epizoda obogatila je i hrvatsku kulturu nizom prevedenih poučnih, religiozno-propovjednih i legendarnih prozih tekstova sa staročeškoga. Temeljne i nezaobilazne rezultate u istraživanju tih prijevoda dao je S. Ivšić.³ U objavljivanju i analizi tih tekstova također je aktivan J. Reinhart,⁴ koji ističe da su to prvi primjeri prijevoda među slavenskim jezicima te da je otkriven ili sačuvan samo dio prijevoda sa staročeškoga jezika jer postoje teškoće s otkrivanjem čeških izvornika, varijantnošću, datiranjem i identifikacijom većinom fragmentarnih rukopisa (Reinhart 1997: 189–203). Hrvatski prijevodi pomažu u otkrivanju staročeških izvora jer nisu svi otkriveni i poznati.⁵ Nažalost, samo su djelomično objavljeni i njihov je tekst time postao dostupan.⁶

To su djela:

Lucidarij; Zrcalo človehčaskago spasenja; Životi svetaca, homiletičko-legendarna proza, odnosno životopisi svetaca zapisani u *Petrisovu zborniku*, a riječ je o

² Od 17. stoljeća samostan je poznatiji pod imenom Emaus jer je posvećen na Uskrsnji ponedjeljak, kad je i čitano evanđelje o susretu učenika s Isusom u Emausu. Cijeli taj predio naziva se po samostanu Emaus, a mi taj susret češke i hrvatske kulture i jezika također nazivamo Emauskom epizodom.

³ Ivšić 1922–23 i 1927–28.

⁴ J. Reinhart objavio je tekst prijevoda Husove homilije *Na 13. nedjelju po Duhovima* i usporedio ga s češkim izvornikom (2000: 119–190). Na isti je način objavio i Husovo *Tumačenje deset Božjih zapovijedi* (1999: 221–254) te odlomak prijevoda teksta *Výklad desatera* iz djela *Knížky šestery o obecných věcech křesianských* Tomaša Štitnoga (2005: 313–327).

⁵ Primjerice hrvatski prijevod homilije *Na 13. nedjelju po Duhovima* posvjedočen je prije nego tekst češkoga originala, poznat tek iz tiska u 16. stoljeću. Starohrvatski prijevod češkoga *Kvarezimala* otkriva da je vjerojatno postojao češki *Kvarezimal*, preveden s latinskoga u cijelosti, ali nije sačuvan uopće (Reinhart 1996: 391–421).

⁶ Uz prijevode koje je objavio Reinhart objavljen je tekst *Lucidarija* iz Žgombićeva zbornika (Milčetić 1902: 257–334), tekst *Lucidarija iz Petrisova zbornika* (Kapetanović 2010: 3–33) te najdulji prijevod od svih – tekst *Zrcala človehčaskago spasenja* zapisanoga u *Zborniku žakna Luke* (Kramarić 2019).

prijevodu staročeškoga *Pasionála* (*Legenda aurea* Jakova iz Varezzea); dva članka iz *Traktata svetoga Bonaventure*, zapisani u *Petrisovu zborniku* (*O svršenj ljubvi i o svršenom ubožastvi k(a)p(i)t(ul) lip k sp(a)senju momu i To jes(t) k(a)p(i)t(ul) o mlčanju čti*); tri Husove propovijedi i Husov odlomak *Výklad desatera Božieho príkázanie* (*Tumačenje deset Božjih zapovijedi*) (dijelovi iz 40. glave); završetak *Tumačenja deset Božjih zapovijedi* iz *Knjižky šestery o obecných věcech křesťanských* Tomaša Štítnoga (Tomáš ze Štítného); odlomak prijevoda Jeronimovih poslanica; fragment prijevoda *Raja duše*; *Homilijar na Matejevo evandjele*; pojedine homilije iz *Kvarezimala* (*Sermones Quadragesimales*) Jakova iz Varazzea; satirična pjesma *Svit se konča*.⁷

Prijevide je, prema dosadašnjim istraživanjima (Milčetić 1902: 287; Ivšić 1922–23: 299), napravio Hrvat koji je vjerojatno nedugo prije toga naučio češki jezik.⁸

2. Utjecaj češkoga jezika u starohrvatskim prijevodima sa staročeškoga

U tim se prijevodima pojavljuju i utjecaji češkoga jezika, koji su najučestaliji i najuočljiviji na leksičkoj razini. Leksik prijevoda bio je već predmetom proučavanja, ali ne sustavno.⁹ Iznimku čini djelo *Zrcalo človehčaskago spasenja*, koje je obrađeno u doktorskoj dizertaciji *Bohemizmi u Zrcalu človehčaskago spasenja (1445.) u kontekstu starohrvatskih prijevoda sa staročeškoga jezika* (Kramarić 2015). Ostala su djela proučavana u manjoj mjeri, a u tim bi se istraživanjima pobrojivali leksički utjecaji češkoga jezika i komentirao prijevod. Većinom su to bili negativni komentari o hrvatskim prevoditeljima, isticale su se pogreške u prijevodu i kao rezultat nerazu-

⁷ Detaljan opis prevedenih djela te njihovih mogućih staročeških predložaka vidi u Kramarić 2016 i 2019.

⁸ M. Kramarić (2015) proučavala je pogreške u prijevodima na primjeru teksta *Zrcalo človehčaskago spasenja* te uočila kako je prevoditeljeva jezična kompetencija u staročeškome bila zadovoljavajuća te da su mu se kao dvojezičnomu prevoditelju katkad nametala sinonimna rješenja iz češkoga jezika za prevođenje češkoga leksika. Moguće je stoga da je riječ o hrvatskome prevoditelju koji je duže vrijeme prije prevođenja boravio u Češkoj, pa poneke takve lekseme nije ni osjećao tuđima. Odbacuje mogućnost da je prijevode radio Čeh jer postoje pogreške koje se ne mogu karakterizirati samo kao prepisivačke jer je njima narušen kontekst i razumljivost starohrvatskoga teksta.

⁹ U prvotnim studijama nabrajali su se uočeni utjecaji češkoga jezika na leksičkoj razini (Črnič 1873, Milčetić 1902, Ivšić 1922–23, 1927–28), a sustavnije razrade u svojim objavama transkripcija prijevoda donosi Reinhart. S češke strane Štěrbová (1954) obradila je leksik *Života svetaca i Lucidarija* zapisanih u *Petrisovu zborniku* te također *Zrcala človehčaskago spasenja*.

mljiv hrvatski tekst. Također se prenaplašavao utjecaj češkoga jezika na starohrvatski jezik.¹⁰

2.1. Metodološke postavke

Promatranjem tih istraživanja uočeni su određeni metodološki problemi, koje ćemo sada iznijeti.

Ponajprije bismo željeli odrediti leksički utjecaj češkoga jezika u tim prijevodima prema teoriji dodirnoga jezikoslovlja. U prijevodu je prevoditelj, odnosno dvojezični pojedinac, u centru pozornosti. Upravo ta individualnost postavlja prijevod na rub proučavanja u dodirnome jezikoslovlju, tj. slaba je mogućnost utjecaja jednoga prevedenog teksta na širu jezičnu zajednicu. Srednjovjekovni prijevodi djela nabožnoga karaktera, prema kojima su se prevoditelji odnosili s poštovanjem i strahom da ne bi svojom interpretacijom poremetili smisao, rađeni su doslovno (*ad litteram*), bez stilizacija i preinaka, pa se leksik, ali i struktura rečenice, gotovo potpuno poklapaju u polaznome i prevedenome tekstu. U tako doslovno rađenim prijevodima češće su pojave utjecaja jezika s kojega se prevodi na drugi, pogrešaka u prijevodu, stvaranja neologizama, kalkiranja, veća je tendencija uporabe posuđenica, ostavljanja neprevedenih izraza i sl. Takve utjecaje jednoga jezika na drugi prema teoriji dodirnoga jezikoslovlja možemo označiti kao interferenciju, za razliku od jezičnoga posuđivanja, koje se događa u dužemu vremenskom razdoblju dodira dvaju jezika.¹¹

Možemo govoriti o više faktora koji su omogućili utjecaj češkoga jezika na starohrvatski tekst: prevoditeljeva razina znanja češkoga jezika, nerazumijevanje grafije polaznoga teksta, nesvjesnost u posuđivanju zbog bliskosti dvaju jezika, pogreške u izvornome tekstu, predložku za prijevod te razni drugi faktori. Na kvalitetu prijevoda utjecale su i ostale zamke s kojima se obično prevoditelj susreće, posebice lažni prijatelji, kalkiranje, odnosno doslovno prevođenje jedne riječi morfem za morfem (ako ne poznaje značenje cijele riječi, prevoditelj rastavlja riječ na morfeme i zatim ih prevodi, npr. *bez vrtránie* 'bez gundanja, očitovanja nezadovoljstva' prevodi kao *bezvratni*, *prevýborně* 'prelijepo, prekrasno, izvrsno' prevodi kao *preizborni*; *bezhval* je nastao prema češkome *bezděky* 'nedobrovoljno, protiv vlastite volje')¹², višeznačnost leksema, stvaranje neologizama itd.

¹⁰ Posebice se to odnosi na rad Štěrbove, koji će se komentirati u nastavku.

¹¹ Više o tome vidi u Kramarić 2015.

¹² Reinhart (1997: 196) i Štěrbová (1954: 380) uočili su postupak stvaranja hibridnih složenica, koje se djelomično sastoje od češkoga morfema, a djelomično od hrvatskoga. Takve složenice začetak su kalkiranja, koje Reinhart (ibid.) posebice ističe u svojem istraživanju o srednjovjekovnim prijevodima s jednoga slavenskog jezika na drugi

Dosadašnja istraživanja tih prijevoda isticala su brojne pogreške u prijevodu te dosta velik utjecaj staročeškoga jezika na starohrvatski jezik. Posebice Štěrbová (1954: 380) kao problem u prevođenju navodi i razvijen češki srednjovjekovni vokabular, za koji u starohrvatskome nije postojao odgovarajući ekvivalent.¹³ To se ponajprije odnosi na vokabular koji proizlazi iz feudalnoga državnog uređenja, ali i pojmove iz religioznoga, filozofskoga, pravnoga i općega civilizacijskoga kruga. Uočila je 236 takvih bohemizama u tekstovima koje je proučavala. Smatra da je uzrok posuđivanju češkoga leksika nedostatan starohrvatski fond riječi. Smatramo kako je ipak situacija kompleksnija te da u istraživanje o utjecaju staročeškoga jezika na starohrvatski treba uključiti i pogreške u češkome izvorniku, kao što je to primjerice radio S. Ivšić (1922–23; 1927–28), bliskost staročeškoga i starohrvatskoga jezika, koja je bila očitija nego što je to danas, te sve jezične slojeve koje sadržava tadašnji hrvatski jezik. Jedne od sastavnica toga jezika bile su i crkvenoslavenski te općeslavenski leksik, koji je u velikoj mjeri bio zajednički tim dvama jezicima. Dosadašnji istraživači nisu uzimali takve činjenice u obzir, pa su, uz nedostatak spoznaja iz starijih faza jezika, češkoga i hrvatskoga, te općeslavenskoga leksika, nastajale mnoge pogreške u tumačenjima i pogrešne klasifikacije leksika i njegova podrijetla.

2.2. Srednjovjekovni bohemizmi

Želja nam je i precizno odrediti naziv utjecaja češkoga jezika kada je on ostvaren u prijevodu.

S obzirom na jednokratnost utjecaja češkoga jezika u prijevodima, odnosno jezičnoga posuđivanja, ne možemo govoriti o bohemizmu kao trajnoj posuđenici, koja je postala dijelom hrvatskoga jezika. Govorit ćemo dakle o srednjovjekovnim bohemizmima, odnosno o bohemizmima koji se pojavljuju samo u tim prijevodima. Takva posuđenica, koju smo uočili u našem tekstu, nije rezultat postojanja iste češke posuđenice preuzete u nekome ranijem jezičnom razdoblju dodira tih dvaju jezika. Jednako tako, ponovno pojavljivanje iste posuđenice u tekstovima iz kasnijega razdoblja dodira

---

jer ih nije uočio u drugim prijevodima. Stvaranjem takvih složenica prevoditelj je istaknuo svoju kreativnost u prijevodu.

¹³ „Překladatelským problémem byla však vypsělá slovní zásoba češtiny 14. století. Na její překlad nemohla stačit celkem konservativní slovní zásoba církevněslovanská.“ („Za prevoditelja problem je bio razvijen leksički fond češkoga jezika 14. stoljeća. Za njegov prijevod nije bio dovoljan dosta konzervativan leksički fond crkvenoslavenskoga jezika.“) Općenito je problem autoričina istraživanja nedovoljno poznavanje općeslavenskoga leksičkog i crkvenoslavenskoga fonda te iz te činjenice proizlaze sva njezina pogrešna tumačenja bohemizama u starohrvatskim prijevodima sa staročeškoga jezika.

(primjerice u preporodnim tekstovima iz 19. st.) ne znači da je ta posuđenica egzistirala u hrvatskome jeziku stoljećima. Primjerice Šulek je uveo u hrvatski jezik bohemizam *gudba* 'glazba', a isti je potvrđen već u tekstu *Lucidarija iz Petrisova zbornika* (197b *Gdo je našel gudbu?*). I riječ *osoba* pojavljuje se u prijevodu češkoga *Pasionála*, zapisanome u Petrisovu zborniku, u *Čt(en)ju ot Svetě Trojice* (247a *Koliko pravi trikrat s(ve)t znamenaju se v S(ve)toj Trojici tri osobi*), i u prijevodu Husove homilije *Na 13. nedjelju po Duhovima* (90v *ne priimaj osobi k(a)ko i ja ne priimam*) vjerojatno prvi put u hrvatskome jeziku, ali ni ona nije zadržana u hrvatskome jeziku jer su prve potvrde zabilježene u rječniku (AR IX, s. v. *osoba*) iz 19. stoljeća, s napomenom da je riječ preuzeta iz ruskoga ili češkoga jezika.

Sve su to posuđenice koje su funkcionirale samo u jednome jezičnom razdoblju ili samo u jednokratnoj komunikaciji, u ovome slučaju u jednome ili više starohrvatskih prijevoda sa staročeškoga. Takve tvrdnje izvodimo prema dosadašnjim istraživanjima, odnosno prema potvdama u *Akademi-jinu rječniku* i *Rječniku crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, u kojima nisu zabilježeni posuđeni leksemi koje smo mi uočili u starohrvatskome prijevodu. To znači da izvan korpusa staročeških emauskih prijevoda sa staročeškoga vjerojatno i nisu bile poznate.¹⁴ Za utjecaj drugoga jezika u prijevodu srednjovjekovnoga teksta manje je vjerojatno da će se širiti u jezičnoj zajednici. Srednjovjekovna je kultura ipak usmena, djela su se manje čitala, a više slušala, pa je teško vjerovati da je postojala dovoljna čitateljska publika da proširi određeni jezični utjecaj. Širina utjecaja srednjovjekovnih tekstova na jezik stoga je ograničena.

Problemi u identificiranju srednjovjekovnih bohemizama proizlaze iz nedostatno obrađene povijesne građe s hrvatske strane. Kao povijesni rječnik i dalje funkcionira AR, koji nije obuhvatio svu stariju građu, posebice djela zapisana glagoljicom. Većina starije građe iz 13. i 14. stoljeća nije obrađena, pa i nemamo potvrde iz tih ranijih razdoblja. A upravo nam te potvrde određenoga leksika mogu reći kada se neki leksem prvi put pojavljuje, a ako on postoji u građi pisanoj hrvatskim jezikom, onda zasigurno nije riječ

¹⁴ Teoriju o tome kako su u hrvatski jezik prodrli bohemizmi koje je uočila u više prijevoda iznijela je Štěrbová (1954: 384), a riječ je o leksemima *dovod*, *osoba*, *umisal*, *zami-sal*, *priklad*, *podobstvo*, *nabožan*, *vlast*, *ustaviti*, *pohopiti*, *premoći*, *znamenati*, *měniti*, *mal-žen*, *mesto*, *gledati*, *zolašće*, *ani*. Isti su leksemi, prema autorici, uočeni i u poljskome, ruskome i lužičkosrpskome jeziku u djelima pisanim tim jezicima prevedenima sa staročeškoga, što dokazuje da su preuzeti iz češkoga jezika, koji je u 14. stoljeću bio na višemom civilizacijskom stupnju u odnosu na druge jezike. Smatramo kako su ta-kve tvrdnje znanstveno neutemeljene. Autorica je među bohemizme svrstala i crkve-noslavizme, za koje ne možemo izričito tvrditi da su pripadali samo staročeškome jeziku. Kako su potvrđeni i u AR-u i u Građi za RCJHR, to je leksik koji je svojina i hr-vatske redakcije (npr. *godina*, *malžen*, *znamenati* (osim u značenju 'razumjeti'), *vlast*). Detaljnu analiza tih leksema donosi istraživanje Kramarić 2015.

o bohemizmu. Također, veći dio starijega leksika pripada zajedničkomu crkvenoslavenskom jezičnom sloju. Takav leksik može pripadati redakciji određenoga jezika ili biti svojinom svih slavenskih jezika. Tako se konačna ocjena o utjecaju staročeškoga jezika može dati nakon kompletiranja korpusa i obrade cijele starohrvatske pisane građe.

Tako je na primjer za imenicu *dobrovoľnost* iz teksta *Zrcalo ĉlovĉaskago spasenja* višeput istaknuto da je bohemizam (Štěrbová 1954: 382; Reinhart 2000: 221). Riječ je potvrđena u AR-u¹⁵ s manjim brojem primjera u svim rječnicima uz napomenu „dolazi od XVI do XVIII vijeka“ te pojašnjenje o tvorbi: pridjevska osnova *dobrovoľan* i sufiks *-ostv*. U *Zrcalu* nije neuobičajen način tvorbe apstraktnih imenica tim sufiksom (a takva je tvorba prisutna još od staroslavenskoga razdoblja), pa možemo pretpostaviti i raniju pojavnost te imenice u hrvatskome jeziku od 16. st. Moguće je također da su prve pojave te imenice baš u našem korpusu starohrvatskih prijevoda sa staročeškoga pod utjecajem staročeškoga predloška. U RCJHR nisu potvrđeni ni pridjev *dobrovoľan* ni imenica *dobrovoľnost*, dok je prema AR-u pridjev *dobrovoľan*¹⁶ praslavenskoga podrijetla. Također to može biti slučaj i s glagolom *dokazati*, koji je u obliku participa pasivnoga potvrđen u kontaktnome sinonimu *dokazano ili javľeno* u *Zrcalu ĉlovĉaskago spasenja*, za značenje za koje također nemamo potvrda prema raspoloživim izvorima do 17. stoljeća.¹⁷ Moguće je stoga da se prva potvrda glagola *dokazati* u značenju ‘javiti’ u starohrvatskome jeziku bilježi upravo u tome prijevodu i da se pojavljuje pod utjecajem staročeškoga jezika.

Za temu otkrivanja srednjovjekovnih bohemizama važno je razgraničiti i moravizme¹⁸ i panonizme¹⁹, preuzete u ranome, velikomoravskome raz-

¹⁵ Vidi AR II, s. v. *dobrovoľnost*.

¹⁶ Vidi AR II, s. v. *dobrovoľan*.

¹⁷ Glagol *dokazati* potvrđen je u AR-u (AR II, s. v. *dokazati*) u značenju ‘svršiti kazanje do kraja; kazati da se sve razumije, javiti, kazati, pripovidjeti’, ali s prvim potvrdama tek iz 17. stoljeća. U RCJHR-u II. nema potvrda za glagol *dokazati*.

¹⁸ Moravizam Reinhart (1980: 72) označuje kao „[...] ein Lexem, das auf das ‘Tschechoslowakische’ (Westsl.?) beschränkt ist – das heißt zumidest im Südsl. (besser auch im Ostsl.) nicht belegbar ist, im Aksl. jedoch – besonders in bestimmten Texten bzw. auch in der Hl. Schrift an bestimmten Stellen – durch Einfluß des in Mähren gesprochenen Idioms vorkommt. Per definitionem muß ein ‘Moravismus’ in einer Vorstufe des Č. – wir wollen einmal Urč. Nennen – vorgekommen sein.“ („[...] leksem ograničen na ‘češkoslovački’ (zapadnosl.?) – to znači da barem nije potvrđen u južnosl. (bolje ni u istočnosl.), no pojavljuje se u crkvenoslavenskome – osobito u određenim tekstovima, npr. u svetim spisima na određenim mjestima – zbog utjecaja idioma kojim se govorilo u Moravskoj. Per definitionem ‘moravizam’ mora postojati u nekoj predrazvojnoj fazi češkoga (nazivat ćemo ga pračeški).“

¹⁹ Šimić (2010) ističe višeslojnost leksika crkvenoslavenskoga jezika: „1. Slavenski leksik: moravizmi, ohridizmi, prslavizmi, kroatizmi, 2. Strane riječi: grecizmi, latinizmi, protobugarizmi, talijanizmi, germanizmi i mađarizmi.“

doblju pismenosti na crkvenoslavenskome jeziku od 10. do 13. stoljeća, od bohemizama, posuđenih prevođenjem u našem korpusu emauskih prijevoda. Moravizmi i panonizmi prijevodima su se raširili u sve redakcije crkvenoslavenskoga jezika i pripadaju općemu crkvenoslavenskom leksiku. Moguće ih je stoga uočiti i u našim prijevodima među crkvenoslavenskim leksikom. Primjerice Štěrbová (1954: 384) kao bohemizme označuje lekseme *godina* i *malžena*, koji se smatraju moravizmima (cit. prema Nikolovski 2016), a pojavljuju se i u ostalim hrvatskim srednjovjekovnim djelima. Zanimljiv je i primjer pridjeva *ješutan* ‘uzaludan’, nastala prema obliku *ašutb*, koji su također Štěrbová (1954: 382) i Reinhart (2001) proglasili bohemizmom. Riječ je međutim također o leksemu koji se dugo smatrao moravizmom, ali to se mišljenje danas mijenja jer je leksem potvrđen i u jednome bugarskom dijalektu (Šimić 2004: 578). Svakako je oblik *ješutan* potvrđen već u crkvenoslavenskim tekstovima hrvatske redakcije, tako da ne možemo govoriti o bohemizmu.²⁰ Takve lekseme nećemo smatrati srednjovjekovnim bohemizmima i nećemo ih dovoditi u vezu s češkim utjecajem u proučavanim prijevodima.

Leksičke bohemizme u starohrvatskome *Zrcalu* proučavao je i Reinhart u više navrata, pa je tako naveo 70 njihovih potvrda (Reinhart 2001: 1). Također se među njegovim bohemizmima može uočiti hrvatski leksik potvrđen i u AR-u: *ale*, *do*, *dovesti*, *měniti*, *okruglost*, *porušiti*, *povlaka*, *prohajati* te leksem *uzdraviti*, koji je primjerice potvrđen u *Žićima otaca* iz 1400. godine. Također uočavamo i crkvenoslavenski leksik hrvatske redakcije potvrđen u RCHRJ I. i II.: *doiti*, *ešutanb*²¹, *višastie* i *vzgrđiti*, dok je *ipokritacv* grecizam koji potječe iz velikomoravskoga razdoblja, kada je u tadašnji staroslavenski ušao prijevodima svetih knjiga s grčkoga.

U svojem istraživanju utjecaja češkoga jezika na jezik *Zrcala človečaskago spasenja* uočili smo 110 posuđenih leksema, jer se neki leksemi pojavljuju u različitim varijantama, a uključeni su u taj utjecaj i semantički bohemizmi. Smatramo kako se može govoriti o znatnu utjecaju iako je taj broj mnogo manji od prijašnjih istraživanja, koja su navodila brojku od 236 bohemizama. Semantički su bohemizmi leksemi koji imaju isti oblik u staročeškome i starohrvatskome jeziku, ali su upotrijebljeni u staročeškome značenju. Moguće je da je prevoditelj samo prenosio lekseme koji su mu bili poznati ne razmišljajući o njihovu značenju. Primjerice glagol *znamenati* upotrebljava

²⁰ Vidi SJS I: 66 s. v. *ašutb* u značenju ‘bez razloga, uzaludno’, potvrde su i iz hrvatskih tekstova, *Glagolita Clozianus*. RCJHR II. ima kao natuknice imenicu *ešutb*, prilog *ešutb* te pridjev *eštbnv*.

²¹ Već smo ga prokomentirali.

se u značenju ‘razumjeti’ prema češkome jeziku, a ne kao ‘označiti, imenovati, obilježiti, prikazati, pokazati, zvati’; imenica *ustavanje* ne znači ‘ustajanje, dizanje’, nego ‘umor, slabost’, imenica *lakanje* znači ‘plač, jadikovanje, naricanje’ te ‘mamljenje, vabljenje’, dok je u crkvenoslavenskome potvrda samo za značenje ‘gladovati, postiti’.²²

Činjenica jest da se u tim prijevodima pojavljuju neki isti bohemizmi. Prema dosadašnjim nepotpunim istraživanjima od ukupno 110 bohemizma iz *Zrcala človečaskago spasenja* njih 38 potvrđeno je i u drugim prijevodima.²³ Primjerice uz potvrdu iz prijevoda *Zrcala* pridjev *dobrotivi* ‘milostiv, ljubazan, dobar’ potvrđen je u prijevodima *Raja duše*, Husovih homilija i u *Govoru o Svetoj Trojici*, imenica *priklad* ‘primjer, parabola’ u *Životima svetaca* i prijevodima Husovih homilija, *zufati*²⁴ ‘očajavati, pasti u očaj’ u prijevodu *Kvarezimala, Traktata svetoga Bonaventure*. Zbog bliskosti dvaju jezičnih sustava potrebe za prilagodbom nisu bile toliko „zahtjevne” i svode se na nekoliko fonoloških promjena.²⁵ Staročeški jezični element u potpunosti je prilagođen starohrvatskome jeziku i ne osjeća se kao strani element u tekstu.

3. Zaključak

U ovome radu pokušali smo metodološki odrediti smjernice u proučavanju utjecaja češkoga jezika na hrvatski u nizu starohrvatskih prijevoda sa staročeškoga nastalih za boravka hrvatskih svećenika glagoljaša u Pragu tijekom 14. i 15. stoljeća. Češke lekseme koje smo uočili u tim prijevodima nazvali smo srednjovjekovnim bohemizmima jer bi ih bilo pogrešno nazivati samo bohemizmima. Taj se naziv odnosi na posuđenice iz češkoga jezika koje su trajno prisutne u drugome jeziku, pa su i prilagođene tomu jeziku. S obzirom na to da su utjecaji češkoga jezika u starohrvatskome jeziku uočeni samo u seriji spomenutih prijevoda, utjecaj češkoga jezika nije se širio ni oblikovao starohrvatski jezik. Također, s obzirom na crkvenoslavensku jezičnu komponentu prisutnu u jeziku starohrvatskih prijevoda zajednički češki i hrvatski leksik starijega jezičnoga razdoblja ili općeslavenski leksik nismo odredili kao bohemizme, kako su to često radili prijašnji istraživači tih prijevoda. Pod utjecajem češkoga predloška prevoditelj očito bira lek-

²² Više primjera semantičkih bohemizama vidi u Štěrbová 1954: 381 i Kramarić 2015.

²³ Popis svih srednjovjekovnih bohemizama koji su uočeni u *Zrcalu človečaskago spasenja*, a i u drugim prijevodima, prema dosad raspoloživim studijama, vidi u Kramarić 2015, prilog disertaciji.

²⁴ Potvrde su i u obliku *zupvati*.

²⁵ Naravno, uz očekivanu prilagodbu grafema *ř>r*, *y>i*, *g>h*, *ch>h*. Detaljnije o prilagodbi češkoga leksika na svim jezičnim razinama vidi u Kramarić 2015.

sem koji je i njemu samome poznat te ne poseže za drugim mogućim sinonimnim rješenjima koja su mu se nudila u starohrvatskome jeziku.

Problem u ovome istraživanju čini nedovoljno istražena bogata starohrvatska jezična građa koja se krije u rukopisnim tekstovima. Stoga je naše istraživanje nedovršeno, a tek će se nakon završetka obrade povijesnoga rječnika hrvatskoga jezika moći sigurnije tvrditi koji je i je li uopće koji od navedenih srednjovjekovnih bohemizama uočenih u starohrvatskim prijevodima sa staročeškoga ostao u uporabi u starohrvatskome jeziku. Potrebno je pročitati sve rukopise, izraditi korpus srednjovjekovnih prijevoda, usporediti ih s raspoloživim češkim izvornicima te tako otkriti pravu razinu utjecaja staročeškoga jezika na starohrvatski na svim razinama. Kompilacija rječnika srednjovjekovnih bohemizama pridonijet će izradi povijesnoga rječnika hrvatskoga jezika.

Literatura

- AR 1880–1976. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU.
- Črnčić, I. 1873. *Brojevna vrijednost slova ju*. „Rad JAZU”, XXIII. Str. 18–23.
- Čermák, V. 2020. *Hlaholské písemnictví v Čechách doby lucemburské*. Praha: Slovanský ústav AV ČR.
- Ivšić, S. 1922–1923. *Dosad nepoznati hrvatski glagolski prijevodi iz staročeškoga jezika*. „Slavia”, I. Str. 38–63, 285–301.
- Ivšić, S. 1927–1928. *Još o dosad nepoznatim hrvatskim glagolskim prijevoda iz staročeškoga jezika*. „Slavia”, VI. Str. 40–63.
- Kapetanović, A. 2010. *Lucidarij iz Petrisova zbornika*. „Građa za povijest književnosti hrvatske”, 37. Str. 3–33.
- Kramarić, M. 2012. *Interpretacije emauske epizode u češkim i hrvatskim povijestima jezika i književnosti*. U: Marcel Černý, Kateřina Kedron, Marek Příhoda (ur.). *Prolínání slovanských prostředí*. Červený Kostelec / Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Str. 97–107.
- Kramarić, M. 2015. *Bohemizmi u Zrcalu člověčaskago spasenja (1445.) u kontekstu starohrvatskih prijevoda sa staročeškoga jezika*. Doktorska disertacija. Sveučilište u Rijeci.
- Kramarić, M. 2016. *Starochorvatské středověké překlady ze staročeštiny a jejich staročeské předlohy*. U: Renáta Modráková, Tomáš Klimek (ur.). *Cesta k rozmanitosti aneb Kavárenský povaleč digitálním historikem středověku. Sborník příspěvků k životnímu jubileu PhDr. Zdenka Uhlíře*. Praha: Národní knihovna České republiky. Str. 155–167.
- Kramarić, M. 2019. *Zrcalo člověčaskago spasenja (1445.). Transkripcija, kontekst nastanka i jezičnopovijesna analiza*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

- Milčetić, I. 1902. *Prilozi za literaturu hrvatskih glagoljskih spomenika; III: Hrvatski lucidar*. „Starine”, 30. Str. 257–334.
- Nikolovski, G. 2016. *Jezikovna osnova stare cerkvene slovanščine*. Doktorska disertacija. Sveučilište u Mariboru.
- Pacnerová, L. 2008. *Staročeské literární památky a charvátská hranatá hlaholice*. „Slovo”, 56–57. Str. 405–420.
- Reinhart, J. 1980. *Methodologisches zu den lexikalischen Bohemismen im Tschechische-Kirchenslavischen am Beispiel der Homilien Gregors des Grossen*. „Wiener slavistisches Jahrbuch”, 26. Str. 46–102.
- Reinhart, J. 1996. *Hrvatskoglagoljski zbornik Tomaša Petričića iz god. 1503 (COD. VINDOB. SLAV. BR. 78)*. „Croatica”, 42/43/44/. Str. 391–421.
- Reinhart, J. 1997. *Zwischenslavische Übersetzungen im Mittelalter*. „Wiener slavistisches Jahrbuch”, 43, 189–203.
- Reinhart, J. 1999. *Husov Výklad desatera Božieho prikázanie u hrvatskoglagoljskom (starohrvatskom) prijevodu*. „Slovo”, 47–49. Str. 221–254.
- Reinhart, J. 2000. *Husova Homilija na 13. nedjelju po Duhovima u hrvatskoglagoljskom prijevodu*. „Slovo”, 50. Str. 119–190.
- Reinhart, J. 2005. *Výklad desatero Tomáše ze Štítného v starochorvátské literatuře (Berčić Frag. č. II/15r)*. „Slavia : časopis pro slovanskou filologii”, 74 (2–3). Str. 313–327.
- Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije (RCJHR) I. i II. (gl. ur. Grabar, Biserka; Hauptová, Zoe; Mareš, Franjo Većeslav), 2002–2013.
- Staročeský slovník. [Seš.] 1–26 [online]. Praha: Academia, 1968–2008. <http://vokabular.ujc.cas.cz>. Pristup: 20. 11. 2021.
- Šimić, M. 2010. *Ohridizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima*. Poster sa znanstvenog skupa: Sveti Naum Ohridski i slovenskata duhovna, kulturna i pismena tradicija, Skopje, Makedonija, 4. – 7. 11. 2010.
- Šimić, M. 2004. *Moravizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima*. U: Marija-Ana Dürriegl, Milan Mihaljević, Franjo Velčić (ur.). *Glagoljica i hrvatski glagolizam, Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb – Krk 2. – 6. listopada 2002.)*. Zagreb – Krk. Str. 577–586.
- Štěrbová, M. 1954. *K otázce bohemik v charvátskohlaholském písemnictví*. U: *Studie a práce linguistické I* (= Havránkův sborník). Str. 376–384.

Medieval bohemisms in Croatian glagolitic literature

In this article we have presented a series of medieval translations from the Old Czech language into the Old Croatian language, which were produced during the stay of a group of Croatian glagolitic monks in Prague (Emaus) in the 14th and 15th centuries. In the analysed translations the traces of the Old Czech language can be noticed, mainly on the lexical level. The article provides an analysis of those lexical elements, which we classified as medieval bohemisms because they have not been preserved in the Croatian language since their appearance in those medieval translations. We also analysed the reasons for their appearance, pointed out to the difficulties in their detection and discussed their adjustment in the translated texts. In comparison with the previous research of such texts, we detected fewer bohemisms mainly because we focused on all language layers that the Old Croatian language contained, the Old Church Slavonic, the Common Slavic language etc. A large number of Czech and Croatian lexemes were common to the Old Czech and Old Croatian language. The greatest obstacle in analysing these lexemes is the insufficiently analysed language material written in the Old Croatian language (13th and 14th ct.), which leads us to believe that this kind of research will contribute to the creation of a historical dictionary of the Croatian language.

Keywords: Old Croatian, medieval glagolitic literature, Old Czech, medieval bohemisms, contact linguistics

Katedra českého jazyka a literatury s didaktikou

Pedagogická fakulta, Ostravská univerzita

<https://www.doi.org/10.17234/9789533792101.20>

Mluví jako pražský rozhlas!

Abstrakt: Podnětem k vytvoření příspěvku se stala replika použitá v nadpisu, která vyjadřuje ocenění vysoké úrovně ovládnutí českého jazyka bulharskými mluvčími. Text přináší zamyšlení nad tím, zda dnešní „pražský rozhlas“ může skutečně sloužit jako příklad vzorové mluvy, a konkrétními příklady dokládá, že zejména zvuková stránka mluvených projevů rozhlasových moderátorů tento ideál bohužel nenaplnjuje.

Klíčová slova: rozhlas, mluvený projev, zvuková stránka češtiny, výslovnost, nedostatky

Věta z nadpisu „Mluví jako pražský rozhlas!“ je oceněním vysoké úrovně ovládnutí českého jazyka nerodilým mluvčím (Bulharem či Bulharkou), které se traduje mezi bulharskými bohemisty¹. Pro mě osobně má ovšem ono přirovnání opačný význam – „mluvit jako pražský rozhlas“ vnímám jako synonymum k „mluvit nekultivovaně, nesprávně, nespisovně“. Aby však bylo zřejmé, že se nechci dopustit nevhodného zjednodušení nebo neoprávněné generalizace, je potřeba si v souvislosti s tímto tvrzením ujasnit následující:

1. Z jaké pozice k danému problému přistupuji?
2. Jaký „pražský rozhlas“ by bulharští kolegové mohli vysoce oceňovat?
3. Proč u mě osobně dané přirovnání vyvolává negativní konotace?

¹ Toto pro mě překvapivé hodnocení mi bylo sděleno (nejdřív v e-mailové korespondenci a poté potvrzeno ústně při osobním setkání) vyučujícími ze Sofijské univerzity sv. Klimenta Ochridského, když jsem před několika lety v rámci výukové mobility programu Erasmus pro jejich studenty připravovala přednášky na téma jazykové kultury současné češtiny.

Pokusím se stručně zformulovat odpovědi na tyto otázky.

Ad 1) Nejdřív nastíním osobní perspektivu, která je důležitá pro objasnění mého postoje: patřím do věkové skupiny nad 50 let, pocházím z Ostravska a s výjimkou pěti brněnských vysokoškolských let zde žiji, čímž je určeno – kromě jiného – i mé jazykové zázemí; sleduji klasická zvuková média (rozhlas a televizi) a odborně se zabývám vývojem i současným stavem českého jazyka, nejhrouběji jeho zvukovou rovinou. Kultivovaný zvuk české řeči se snažím pěstovat nejen u studentů ostravské pedagogické fakulty a konzervatoře, ale také u aktivních řečových profesionálů – hlavně při spolupráci s herci činohry Národního divadla moravskoslezského na jazykové přípravě premiérových představení, s pracovníky redakce zpravodajství Televizního studia Ostrava, při školeních učitelů nebo tiskových mluvčích různých organizací. Považuji za potřebné přiblížit tuto osobní perspektivu, protože lidé jiného věku, regionálního původu, vzdělání a zkušeností mohou na problematiku řečové kultury v médiích nahlížet jinak.

Ad 2) Jaký „pražský rozhlas“ by bulharští kolegové mohli uznávat? – Řekneme-li u nás pražský rozhlas, můžeme mít na mysli jakoukoli z více než 30 rozhlasových stanic, které vysílají z Prahy²; najdeme mezi nimi stanice celoplošné i regionální/multiregionální, soukromé i veřejnoprávní. Kultivované, vzorové řečové vyjadřování nemůžeme předpokládat u stanic komerčních (není pro ně komunikačním prostředkem ani cílem, mluvená řeč je na nich většinou zastoupena obecnou češtinou, tedy nespisovným útvarem českého jazyka, proto do našeho záběru nemohou patřit). Lze je očekávat pouze u stanic tzv. veřejné služby, tedy u stanic Českého rozhlasu. Z nich je podle Portálu Českého rozhlasu 10 kanálů celoplošných a 14 regionálních³; když vynecháme stanice zaměřené primárně na hudbu, sport nebo vysílání pro děti, zůstane jich 6, které jsou spojeny s Prahou, vysílají zpravodajské a publicistické relace a měly by být reprezentanty kultivovaného mluveného slova: jsou to celostátní Radiožurnál, Český rozhlas Plus, Dvojka, Vltava a 2 stanice regionální, které přinášejí informace z Prahy a středních Čech – Rádio DAB Praha a Region. Může se k těmto veřejnoprávním stanicím upínat ucho posluchače, a to nejen bulharského, který chce slyšet vzornou češtinu?

Teoreticky ano, protože Český rozhlas je národní kulturní instituce, která se od stanic soukromých odlišuje jednak svým hlavním posláním, tedy službou veřejnosti, jednak zvýšenými nároky na jazykový projev zaměst-

² Podle Seznamu českých rozhlasových stanic mělo k 4. 9. 2021 v Praze sídlo více než 30 stanic; viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Seznam_%C4%8Desk%C3%BDch_rozhlasov%C3%BDch_stanic (přístup 6. 9. 2021).

³ Portál Českého rozhlasu viz <https://portal.rozhlas.cz/stanice> (přístup 6. 9. 2021).

nanců mluvících v éteru. Ty jsou zformulovány v Kodexu Českého rozhlasu, konkrétně v článku 16, jak dokládá následující výňatek⁴: „Český rozhlas je zavázán dbát o kultivovanost jazykového projevu. Vyjadřování hlasatelů, moderátorů a redaktorů ve vysílání musí působit jako vzor správného užívání jazyka již s ohledem na skutečnost, že posluchači mohou takovému vyjadřování přikládat normotvorný význam. (...) Hlasatelé, moderátoři a redaktori zpravodajských a publicistických pořadů jsou povinni vyjadřovat se v pořadech zásadně spisovným jazykem, ledaže by citovali či interpretovali výrok či chování jiné osoby...“

V praxi však tyto proklamace důsledně uplatňovány nejsou, takže jako celek nemůže být žádná z těchto stanic vzorem jazykové kultury (někteří jednotliví redaktori by jimi mohli být, ale jsou pouze výjimkou).

Ad 3) Co mě vede k tomuto nelichotivému konstatování a proč „mluvit jako pražský rozhlas“ nevnímám jako pochvalný výrok? – Svůj postoj opírám o vlastní dlouhodobé sledování⁵ mluvy redaktorů a moderátorů několika stanic Českého rozhlasu, zejména ve zprávách a publicistických pořadech (jejich prestižnost zmiňuje i rozhlasový Kodex, viz výše). Z pozorování vyplývá, že při srovnání jednotlivých jazykových rovin je nejčastěji, dennodenně, porušována zvuková stránka jejich projevu (i když v poslední době se množí také výkyvy v morfologii, např. chybné skloňování číslovek, užívání slovesného tvaru *bysme* místo *bychom*, výskyt obecněčeských forem adjektiv /např. *vysokej kopec*/, a také téměř vymizení podob 1. pádu plurálu podstatných jmen typu *lidé, tenisté, policisté* a jejich náhrada tvary *lidi, tenisti* /slyšíme třeba *čeští občani; očkovaní lidi nemusí do karantény; hosti využili nabídky lázní* apod./ – jim já ovšem kromě hovorovosti přisuzuji také „tradiční“ negativní stylistický odstín).

O nízké zvukové kultuře rozhlasových pracovníků bychom mohli pojednat v širším rámci teorie jazykové kultury. Tu má české prostředí sice

⁴ Kodex Českého rozhlasu, Čl. 16 Jazykový projev, s. 14–15; dostupný z <https://informace.rozhlas.cz/sites/default/files/documents/00730694.pdf> (přístup 30. 8. 2021).

⁵ Při hodnocení řečových projevů mluvních profesionálů se primárně zaměřuji na zvukovou stránku, protože ta je oproti ostatním jazykovým rovinám porušována častěji. Mezi sledovanými skupinami mluvčích jsou praktikující učitelé různých typů škol (zejm. z Ostravska, ale i z jiných moravských nebo českých regionů), učitelé budoucí (studenti Pedagogické fakulty Ostravské univerzity různých studijních oborů, nejčastěji učitelství pro mateřské školy a pro 1. a 2. stupeň základních škol), také redaktori a moderátoři zpravodajských a publicistických pořadů (příp. pořadů pro děti a mládež) veřejnoprávních zvukových médií (rozhlasu a televize), tiskoví mluvčí různých institucí nebo divadelní herci; komunikáty pozoruji jak prostřednictvím médií, tak zejména během osobních setkání – při výuce studentů, školeních učitelů nebo tiskových mluvčích, během přímé spolupráce s herci činohry Národního divadla moravskoslezského nebo s pracovníky redakce zpravodajství Televizního studia Ostrava. Bibliografické údaje publikačních výstupů v seznamech literatury např. in Kuldanová 2018a, Kuldanová 2018b, Štěpánová 2019.

teoreticky rozpracovanou již od doby mezi dvěma světovými válkami díky Pražskému lingvistickému kroužku, ale její uvedení do mluvní praxe se nepodařilo tak, jak si to členové Kroužku původně představovali. V tomto článku nebudu danou problematiku podrobněji rozvádět⁶, jen stručně připomenou kontext současné jazykové kultury, jejíž stav se odráží mj. právě v řeči profesionálních mluvčích: zhruba od 90. let 20. stol. je patrné dobové nerespektování norem, problémové nahlížení na kodifikaci (preskripci), zřejmý je jiný pohled na obecnou češtinu (která je propagována na úkor češtiny spisovné), je upřednostňována spontánnost před uvědoměným užíváním spisovné češtiny. Právě tyto tendence k odmítání norem, vymezování se vůči nim a jakýmkoli autoritám, se odrážejí v nedostatečné jazykové kultuře mnohých řečových profesionálů. Na její důležitost je ale nezbytné stále upozorňovat, protože tito mluvčí současně jazykovou kulturu významným způsobem ovlivňují (mnohdy ovšem negativně)⁷.

Tvrzení o nedostacích v mluvených projevech rozhlasových redaktorů a moderátorů nyní doložím výčtem nejčastěji se vyskytujících odchylek od zvukové normy⁸, které opakovaně zaznamenávám⁹ na dvou nejposloucha-

⁶ Zevrubnější pojednání o jazykové a zvukové kultuře češtiny např. in Kuldánová 2018a, Kuldánová 2018b.

⁷ Upozornění na skutečnost, že ne všechny mluvené projevy produkované řečovými profesionály mohou být považovány za „vzorové“, je potřebné nejen pro rodilé mluvčí, ale také pro cizince učící se česky, protože zejména oni hledají často oporu pro správnou výslovnost ve sledování zvukových médií.

⁸ Použitým nástrojem je sluchová metoda (poslechová analýza): „Sluchem kontrolujeme také dodržování ortoepické normy.“ (Krčmová 2010: 76) Při hodnoceních zohledňují zejména stanoviska formulovaná Z. Palkovou: Pro výsledný dojem z projevu má podstatný význam i způsob výslovnosti hlásek v češtině, který může být buď explicitní, plný, nebo náznakový, nedbalý. „Stupeň pečlivosti výslovnosti v konkrétním projevu závisí do značné míry na mluvních schopnostech konkrétního člověka a posluchač ho také obvykle hodnotí jako výraz osobní kultury mluvčího.“ (Palková 1994: 320) Základní vrstvu spisovné výslovnosti tvoří soubor norem, které nejsou zatíženy nářečním zabarvením a zajišťují projevu potřebnou míru formální přesnosti. „Z hlediska stylových vrstev na ose korektnost – nedbalost je základním kritériem pro výběr forem srozumitelnost a zřetelnost projevu z hlediska posluchače. Tento reálný přístup, respektující potřeby praktické řečové komunikace, má za následek, že kodifikovaná podoba české výslovnosti je v povědomí veřejnosti uznávána a její deformace je pocífována jako neschopnost mluvčího.“ (ibid.: 321) O kodifikaci české výslovnosti podrobně in Štěpánová 2019.

⁹ Zde představené typy odchylek korespondují s ortoepickými nedostatky uváděnými v odborné literatuře. Zabývají se jimi pracovníci různých českých univerzit, zejména však ve Fonetickém ústavu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, kteří své analýzy hláskových i prozodických jevů zakládají na přesných přístrojových měřeních. Viz např. tituly: Janoušková, Veroňková 2008; Palková, Janíková, Hedbávná 2003; Pořízka, Kopečková 2018; Štěpánová 2013; Veroňková 2004; Veroňková, Janoušková 2010; Veroňková 2012.

nějších stanicích Českého rozhlasu – Radiožurnálu a Dvojce. Patří k nim zaprvé nesprávná výslovnost hlásek a hláskových seskupení, na 2. místě podle četnosti výskytu chyb to jsou nezvládnuté prozodické prostředky (příklady jsou podle typu jevu někdy zapsány zjednodušeným přepisem kvůli větší srozumitelnosti, někdy českou fonetickou transkripcí v hranatých závorkách):

- neortoepická výslovnost samohlásek a samohláskových skupin: příliš otevřená artikulace samohlásek (vlivem obecné češtiny; např. *hnutí Jihočeši* vysloveno jako [jehočeši], *v Chile vykvetla poušť* vysloveno jako [f čele] m. [f čile], *jev přílákal* jako [přelákal]); nedodržování délky vokálů (nad nesprávným krácením převažuje prodlužování koncových krátkých samohlásek před pauzou, např.: *dobré odpoledné / poprvé v historii Česká / jsme zaznamenali volby / v podobě drive-in*); vynechání samohlásek, jejich redukována nebo zavřenější výslovnost (v důsledku ledabylé artikulace, příp. rychlého řečového tempa; např. *další Zelená vlna* vysloveno jako [delší], *občas sněžení* jako [snížení]); nenáležitě vyslovená samohláska může někdy změnit význam slova, např.: *další ručníky se vrátí do škol* (m. *ročníky*), *laboratoře nehlásily vysoký počet nakažených* (m. *nahlásily*), *jeho sen odjel na Krym dobrovolně* (m. *syn*), *podělání osobních dokladů* (m. *padělání*), *lodě se sunary* (m. *sonary*), *podzemní volby* (m. *podzimní*), *lavicoví extremisté* (m. *levicoví*), *reportáž ze Slovenska* (m. *Slovinska*), *Pardubice hustí Liberec* (m. *hostí*); neznalost ortoepických pravidel se projevuje také při užívání/neužívání rázu (značíme ?), zvuku velmi užitečného pro zvýšení srozumitelnosti, s nímž však redaktoři neumějí zacházet: vyslovují ho v přejatých slovech, kde být nemá (*teoretický*, *neútrální*, *realizace*, *neoprén*), a naopak ho postrádáme na místech, kde je jeho realizace opodstatněná, např. *do Oválné pracovny Bílého domu* znělo po splnutí dvou samohlásek *o* jako [doválné] *pracovny*, spojení *rezervace k očkování* bylo vysloveno nesprávně jako *rezervace kočkování* (m. [k'očkováňí]), *rodák z Esexu* jako *rodák ze sexu*, *počítá i s tím* jako *počítají s tím*, *problémy jsou už i v tunelu Blanka* jako *problémy jsou uši v tunelu Blanka*;

- porušená artikulace souhlásek: projevuje se u některých dásňových hlásek, zejména u *l*, které zní tvrdě, u příliš ostré výslovnosti sykavek *s*, *z*, *c* nebo u vibrant *r* a *ř*, jejichž realizace je buď zcela nesprávná, nehrčivá, nebo je *r* vyslovováno přehnaně hrčivě;

- neortoepická výslovnost souhláskových skupin: oslabená artikulace nebo úplné vynechávání hlásek (např.: *jestli* je artikulováno jako [jesli] nebo [jesi]; *přeháňky výjimečně* jako [vimečňe]), nesprávné zjednodušení souhláskové skupiny (např.: *pražská hygiena* vysloveno jako [praská]; *kolony jsou i na objízďce* jako na [o'bišce]; *účinky halucinogenních hub* jako [ha-

lucinogeňihup)), nežádoucí souhláskové asimilační změny (znělostní i artikulační, např.: *výhra od Szaky* vysloveno jako *výhra* [ʔocaski] m. [ʔotsaski]; z *čeho to pramení* jako [ščeho] m. [ščeho]); jako doklad elize hlásek vedoucí až ke změně významu lze kupř. uvést chybnou výslovnost: *neskončí příjem žádostí* (m. *dnes končí*), *lidé se tak nezmůžou přijít podívat* (m. *lidé se tak dnes můžou přijít podívat*), *projedete bez držení* (m. *bez zdržení*), české *tenisky* (m. *tenistky*), *vedení strany se sešlo a ze zvířat vyloučilo nespolehlivé* (m. *ze svých řad vyloučilo*), příp. hojně se vyskytující *dáli s vámi Radiožurnál* (m. *dál je s vámi*);

- chybně realizované prozodické prostředky – intonace, frázování, logické přízvuky, tempo řeči: nesprávná intonace se projevuje opakovaně v nekoncových pauzách, ve kterých slyšíme klesavou ukončující kadenci namísto náležité neukončující polokadence (např. věta „*Silné emoce budí Donald Trump, který uvažuje o další kandidatuře.*“ byla zvukově realizována jako 2 samostatné větné celky: *Silné emoce budí Donald Trump. Který uvažuje o další kandidatuře.*), zaznamenat lze též nesprávné intonování otázek, příp. konce výpovědi nejsou správně intonačně signalizovány a následující výpovědi jsou navazovány bez pauz – k posluchačům se tak dostává málo srozumitelný tok informací bez významových předělů; někteří redaktoři mají stereotypní melodii vět s rozdílnými komunikačními funkcemi, u některých žen je to celkově „zpěvavý“, intonačně značně rozkolísaný způsob řeči neodpovídající typu komunikátu; nelogické frázování – kladení pauz na nesprávná místa (pauzy jsou někdy nadbytečné, někdy chybí); nepromyšlené umístování logických přízvuků – jsou buď na významově nesprávných slovech (typickým příkladem je zdůrazňování křestního jména ve spojení jména a příjmení), nebo je zdůrazňováno téměř každé plnovýznamové slovo – množí se tzv. „skandovaná řeč“ (např. při ohlašování pořadů to často zní jako „halekání pouťových vyvolávačů“).

Uvedené prohřešky mohou posluchačům velmi znesnadnit porozumění sdělované informace – zvláště nedbalá artikulace samohlásek nebo zjednodušená výslovnost souhláskových skupin způsobující změnu významu slov, nedodržení intonačních signálů pro ukončenost či neukončenost výpovědi nebo nepromyšlené umístování logických přízvuků. Celkovou kultivovanost mluveného slova v rozhlasovém éteru snižují ovšem také jevy související s nepatřičnými hlasovými kvalitami – slyšíme hlasy nesprávně tvořené, nosově zabarvené, někdy přímo nemocné (chraptivé, přiškrcené, skřípavé, bez rozsahu, neschopné intonovat), hojně jsou rovněž hlasité nádechy, hezitační zvuky, tvrdé hlasové začátky (tzv. preglotalizace; výslovnost s předrazem je velmi častá, např. *Radiožurnál, devatenáct hodin, další vysílání*); z parazitních jevů se ve větší míře vyskytuje také tzv. open-

tetické šva¹⁰ (značíme [ə]) – vkladná hláska zvukově zdůrazňující koncový konsonant slova, např. *kurátor výstavy Roman Hájek* vysloveno jako [romanəhájek], *Miloš Zeman* jako [miložəzeman], *Hrad informací nepotvrdil* jako [hradə], *dnes v TV Prima řekl* jako [dnesə].

Jak bylo v krátkosti doloženo, ani veřejnoprávní Český rozhlas neposkytuje po všech stránkách kultivované mluvené vyjadřování – zejména zvuková rovina v ústech většiny redaktorů a moderátorů trpí výraznými nedostatky¹¹. Proto bychom v návaznosti na východisko příspěvku uvedené v nadpisu mohli text zakončit doporučením pro rodilé i nerodilé uživatele češtiny, kteří chtějí docílit opravdu vysoké kvality svých mluvených projevů: „Nemluvte jako pražský rozhlas!“ Koho by ale bylo možno nabídnout místo něj? Máme dnes u nás nějaké vzorové mluvčí vhodné nápodoby?

Na základě svých dosavadních průzkumů mluveného jazyka ve veřejném prostoru můžu konstatovat, že by mezi ně mohli patřit kromě jednotlivců z řad rozhlasových nebo televizních redaktorů a moderátorů zpravodajství a publicistiky některých veřejnoprávních stanic zřejmě pouze někteří divadelní činoherci profesionálních divadel, a pak snad už jen – Marek Eben. Na jeho jménu se dlouhodobě shodují lidé různého věku a vzdělání, mezi nimiž si dělám anketu o kvalitních mluvčích a řečových vzorech¹². Proto na závěr (v jisté nadsázce) doporučuji bulharským kolegům změnit jejich doposud užívaný oceňující slogan na „Mluví jako Marek Eben!“ – ten bude jako kladné hodnocení vnímán naprosto nezpochybnitelně.

Literatura

- Janoušková, J.; Veroňková, J. 2008. *Moderátoři večerního televizního zpravodajství 2003*. „Čeština doma a ve světě“, 2/XVI. S. 53–81.
- Kodex Českého rozhlasu*, Čl. 16 Jazykový projev. S. 14–15. <https://informace.rozhlas.cz/sites/default/files/documents/00730694.pdf>. Přístup 30. 8. 2021.
- Krčmová, M. 2010. *Úvod do fonetiky a fonologie pro bohemisty*. Ostrava: Ostravská univerzita.

¹⁰ K tomuto i dalším parazitním jevům podrobněji např. Štěpánová 2019: 209.

¹¹ Zamyšlení nad možnými příčinami dokumentovaného stavu řečové kultury mluvčích profesionálů i nad možnostmi jeho zlepšení přináší např. tituly Kuldanová 2018a, Kuldanová 2018b.

¹² Herce, moderátora a hudebníka Marka Ebena opakovaně uvádějí jako příklad kvalitního mluveného vzoru učitelé, tiskoví mluvčí, redaktori a moderátoři při mých „ortopedických“ školeních i studenti ostravské pedagogické fakulty během seminářů české fonetiky a ortoepie, kultury řeči nebo rétoriky (včetně účastníků Univerzity třetího věku).

- Kuldánová, P. 2018a. *Ke zvukové stránce současné češtiny na Ostravsku. Poznatky z mluvní praxe řečových profesionálů*. V: Bláha, O.; Svobodová, J. (red.). *Současná jazyková situace na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc: Univerzita Palackého. S. 144–152.
- Kuldánová, P. 2018b. *Zvuková kultura českého jazyka jako nedílná součást jazykové kultury*. V: Bláha, O. (red.). *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Příspěvky z mezinárodní konference konané ve dnech 18. a 19. října 2018 na Univerzitě Palackého v Olomouci. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. S. 117–133.
- Palková, Z. 1994. *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum.
- Palková, Z.; Janíková, J.; Hedbávná, B. 2003. *Zvuková podoba rozhlasové češtiny. V: Proměna rozhlasového výrazu a tvaru. Sborník příspěvků z jarního semináře*. Praha: Sdružení pro rozhlasovou tvorbu. S. 20–39.
- Portál Českého rozhlasu. <https://portal.rozhlas.cz/stanice>. Přístup 6. 9. 2021.
- Pořízka, P.; Kopečková, M. *Vokalické artikulace rozhlasových a televizních moderátorů*. V: Bláha, O. (red.). *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Příspěvky z mezinárodní konference konané ve dnech 18. a 19. října 2018 na Univerzitě Palackého v Olomouci. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. S. 220–236.
- Seznam českých rozhlasových stanic. https://cs.wikipedia.org/wiki/Seznam_%C4%8Desk%C3%BDch_rozhlasov%C3%BDch_stanic. Přístup 6. 9. 2021.
- Štěpánová, V. 2013. *Fonetická problematika v jazykové poradně*. „Naše řeč“, 96, 2. S. 61–77.
- Štěpánová, V. 2019. *Vývoj kodifikace české výslovnosti*. Praha: Academia.
- Veroňková, J. 2004. *Průřez rozhlasovými stanicemi 1999–2002 (ze série poslecho- vých testů „Řečový vzor“)*. V: Minářová, E.; Ondrášková, K. (red.). *Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: Masarykova univerzita v Brně. S. 99–107.
- Veroňková, J.; Janoušková, J. 2010. *Jak hodnotí posluchači zvukovou stránku projevu u moderátorů zpravodajství ČT1?* V: Čmejrková, S.; Hoffmannová, J.; Havlová, E. (red.). *Užívání a prožívání jazyka. K 90. narozeninám Františka Daneše*. Praha: Karolinum. S. 115–119.
- Veroňková, J. 2012. *Typické nedostatky ve výslovnosti moderátorů televizního zpravodajství*. V: Hájíčková, Z.; Vacula, R. (red.). *Sborník Asociace učitelů češtiny jako cizího jazyka (AUČJ) 2012*. Praha: Filip Tomáš – Akropolis. S. 143–153.

He/She speaks like a Prague radio!

This article was inspired by the replica used in the title, which expresses an appreciation for the high level of proficiency in the Czech language of speakers of Bulgarian. The text discusses whether today's „Prague Radio” can really serve as a model of exemplary speech and argues that the sound form of speech of Prague Radio presenters unfortunately does not meet this ideal, which is illustrated with concrete examples.

Keywords: *radio, spoken expression, sound aspects of Czech, pronunciation, deficiencies*

Jazykové interference u sloves v jazyce příslušníků české menšiny v Chorvatsku

Abstrakt: V článku představujeme popis jazyka českých krajanů, kteří už několik generací žijí na území dnešního Chorvatska. Přestože si zdejší krajané dosud udrželi češtinu jako funkční dorozumivací prostředek, v jejich jazyce můžeme pozorovat výraznější či méně výrazné interference s většinovým jazykem, chorvatštinou, ve všech jazykových rovinách. Vzhledem k tomu, že jde o dva blízké jazyky a dnes už všichni krajané vyrůstají v dvojjazyčném prostředí, tyto interference pronikají do jazyka krajanů poměrně jednoduše.

Blíže se zaměřujeme na kategorii sloves, u nichž se objevují interference od roviny fonetické až po syntaktickou: např. změny v oblasti rekce a předložkových vazeb, zvrtnosti, slovesného vidu, vyjadřování záporu v perfektu nebo pasíva opisného a zvrtného. Zvláštní kapitolou jsou změny v rovině sémantické, např. zužování nebo rozšiřování významu sloves. Největší potíže pak krajanům dělají tzv. mezijazyková homonyma.

Pozorované interference popisujeme na základě korpusu mluvy krajanů vzniklého v průběhu výzkumu, který proběhl v letech 2015-2016 mezi žáky českých základních škol v Daruvaru a Končenicích a jejich rodinami.

Klíčová slova: česká menšina, čeština, chorvatština, slovesa, interference

Úvod

Přestože se Češi na území dnešního Chorvatska přistěhovali před více než dvěma sty lety, jejich organizovanost je pravděpodobně jedním z důvodů, proč si její příslušníci i přes plnou integrovanost s okolním obyvatelstvem dosud udrželi mateřský jazyk a zvyky, o které pečují v početných divadelních a folklorních souborech, sborech, dechovkách a dalších kulturních tělesech. Velkou roli při zachování jazyka hraje menšinové

školství a publicistika, díky nimž se krajané dostávají do kontaktu s českým spisovným jazykem. Důležitá jsou i setkání s lidmi z České republiky, která krajanům zprostředkovávají kontakt se současnými útvary češtiny. Čeština je tudíž i po více než dvou stoletích mateřským jazykem mnoha krajanů a vzhledem k tomu, že všichni krajané dnes ovládají také většinový jazyk – chorvatštinu –, lze mluvit o formě společenského bilingvismu. Většina krajanů užívá český jazyk každodenně v soukromé a veřejné sféře, soukromá komunikace ale výrazně převažuje nad komunikací oficiální, která se i v důsledku omezených funkcí, které může plnit, čím dál více omezuje jen na prostředí školství a publicistiky. Toto funkční omezení se odráží i v jazyce: většina krajanů užívá a ovládá jen jeho nespisovné formy. U jednotlivých krajanů se navíc výrazně liší poměr obou jazyků v jejich dorozumívací praxi, z čehož plyne velmi nestejná zachovalost češtiny u jednotlivých mluvčích.

Navzdory již více než dvousetletému samostatnému vývoji je čeština krajanů stále velice blízká současným útvarům českého jazyka užívaným na území České republiky, zároveň se ale od nich v některých bodech odlišuje: kromě nářečních prvků a prvků dnes vnímaných jako archaické zde můžeme pozorovat především interference mezi češtinou a chorvatštinou, podpořené příbuzností obou jazyků.

Stav popisu krajaňské češtiny a metodologie

Přestože české menšině v Chorvatsku věnovalo pozornost mnoho badatelů, a to především z hlediska historického, etnologického a literárního, snaha zmapovat mluvu zdejších krajanů se pojí především s obdobím 60. a 70. let 20. století, kdy vznikla disertační práce D. Mirkoviće (1968), v rámci výzkumů pro Český jazykový atlas několik článků J. Běliče (1959) a P. Jančáka (1969, 1973a, 1973b) a dialektologicky zaměřené diplomové práce L. Sakařové (1974) a J. Stani (1971). Poté však zůstala problematika chorvatské češtiny stranou zájmu českých i chorvatských lingvistů a jen některým vybraným problémům se věnovala v několika dílčích článcích M. Sohrová (1973, 2005, 2014, 2017). Až v posledních letech se zájem o popis mluvy Čechů v Chorvatsku opět zintenzivňuje, stále ale neexistuje vyčerpávající popis současného jazyka krajanů a nemáme k němu ani potřebný korpus, na jehož základě by bylo možné jazyk krajanů zkoumat.¹

Za účelem zkoumání jazyka krajanů v Chorvatsku jsme tudíž v rámci grantu Univerzity Karlovy v letech 2015–2016 podnikli výzkum, v jehož

¹ Korpusy krajaňských češtin začínají nově vznikat v rámci Českého národního korpusu, chorvatská čeština ale prozatím není zahrnuta.

rámci vznikl korpus mluvených projevů krajanů. Do výzkumu bylo zahrnuto patnáct žáků čtvrtých a pátých tříd českých základních škol v Daruvaru a Končenicích (Končanica), jejich rodiče a prarodiče² – dohromady více než 70 respondentů z českých nebo smíšených, česko-chorvatských rodin. Výzkum byl zaměřený především foneticky a s respondenty byly natočeny záznamy mluvy s různými stupni spontaneity (čtený, recitovaný a volně mluvený projev), a navíc v obou mateřských jazycích respondentů, tedy česky i chorvatsky. Z natočeného zvukového materiálu tvoří volné vyprávění v českém jazyce více než sedm a půl hodin nahraného materiálu v rozsahu téměř čtvrt milionu slov.

Nahraná volná vyprávění byla transkribována. Vzhledem k tomu, že pro potřeby této práce nebylo nutné uvádět přepsaný text se všemi transkripčními zvyklostmi dle fonetické transkripce, transkripční konvence byly zjednodušeny a přepisy jsou uváděny za užití českého pravopisu s některými výjimkami (uvádějí se např. protetické *v* a *j*, délka vokálů apod., pokud byly vysloveny). V dalším textu uvádíme příklady z projevů respondentů kurzívou.

Jazykové interference u sloves v krajanské češtině

Již jsme uvedli, že mnohé rysy mluvy příslušníků české menšiny v Chorvatsku jsou nářečního původu a můžeme zde vysledovat prvky středočeského a severovýchodočeského nářečí, okrajově také nářečí moravských.³ Mnohé prvky zachované v krajanské češtině jsou v současné spisovné češtině vnímané jako archaické,⁴ jiné jsou ale důsledkem dlouhodobého kon-

² Vzhledem k zahrnutí dalších generací v rámci rodin se výzkum neomezil na dvě uvedené lokality, Daruvar a Končevice, ale zahrnul i některé okolní vesnice.

³ V mluvě respondentů jsme u sloves identifikovali prvky nářečního původu, např. časování podle vzorů krýt a kupovat (*jak žijou; možná nepokrejou; zítra nepracujou; některý pamatujou*); časování sloves typu prosit, dělat, sázet (*jak tomu říkaj; voni se domlouvaj; lidi spítoaj; překládaj se jinači knihy; maj možnost; nic nemusej*), tvary příčestí činného (*tady vyrost; nemoh tady dýchat; pak si tady sed; nigdo neřek*), tvary příčestí trpného (*máš něco vaříno*). Nářeční prvky jsou zachované i v lexikální rovině, např. *pa navečir, byly zas v neděli večer vesterny* (SSJČ zast. a nář. navečer); *to nevěřim, že bych potrefil* (SSJČ nář. umět udělat, dokázat).

⁴ Zastaralé prvky se v mluvě respondentů objevily především v rovině lexikální: *tak mě maminka namlouvala, ať du do těch Střežan* (SSJČ zast. přemlouvat, navadět); *von si to pohledá* (SSJČ zast. vyhledat); *prubujte najit ještě nějakou stopu* (SSJČ poněk. zast. ob. (co) zkoušet, zkusit); *dyš si zase spomenu tech času* (SSJČ zast. a kniž. vazba vzpomenu-ot (si) koho, čeho); *gde by vona zase mohla něco pátrat* (SSJČ pátrat po kom, čem, zast. pátrat co); *to tak měly sme podělený* (SSJČ zast. rozdělit); *vůbec sem s tim nevládla* (SSJČ kniž. (čím) umět, moci s něčím zacházet, umět něčeho užívat); *knihy se převáděly* (SSJČ kniž. (co) přeložit).

taktu chorvatské češtiny s chorvatštinou, který vede u uživatelů obou jazyků k jejich (vzájemnému) ovlivňování.

Interference z většinového jazyka – chorvatštiny – v mluvě českých krajanů v Chorvatsku můžeme sledovat u všech slovních druhů a ve všech jazykových rovinách od roviny fonetické, přes morfologickou až po syntaktickou a lexikální. Kvůli obsáhlosti problematiky se v tomto příspěvku zaměříme primárně na kategorii sloves, u nichž upozorníme na jevy, které se objevují v krajanské češtině a odlišují ji od současné češtiny používané na území České republiky.

Ve fonetické rovině u sloves nenarážíme na žádné specifické jevy, ale pouze na takové, které se týkají i dalších slovních druhů, např. nahrazování typicky české hlásky ř hláskami š nebo ž (*nevim vodkaj ani pšišli*), zároveň je ale hlásky ř využívána místo hlásky r k „počeštění“ slova, které se v češtině nevyskytuje nebo si mluvčí nejsou jisti jeho podobou: *třebala* (ch. *trebati* – potřebovat). Vlivem chorvatštiny, v níž jsou hlásky *h* a *ch* variantami jednoho fonému, se pak u některých krajanů setkáme s jejich střídavým užíváním bez dostatečného rozlišování (např. směřování slov *hodit x chodit*).

Stejně jako u dalších slovních druhů ani u sloves není dodržována kvantita samohlásek a dochází ke krácení dlouhých samohlásek, ale i prodloužení samohlásek krátkých, v kořeni slova i v kmenové souhlásce: *to by musela se podivat, nevim; říkali; náš ten barák pod slámou neschóřel; pusa ji nebóli; příp. v předponě (pa névim)*.

Z hlediska morfologie je slovesný systém krajanské češtiny dobře zachovaný a až na některé výjimky se dodnes shoduje se slovesným systémem češtiny v Česku. Dokladem jeho živosti je skutečnost, že i chorvatská slova jsou v nezměněné nebo foneticky upravené podobě začleňována do jazykového systému češtiny, např. *stažiroval tady syn* (mít stáž – ch. *stažirati*). U jednotlivých sloves pak můžeme pozorovat interference z chorvatštiny: u některých sloves dochází ke ztrátě zvratnosti, např. *přistěhovali z okolí Poděbrad* (č. *přistěhovat se* – ch. *doseliti*); *nemůžeš ty to zapamatovat všechno* (č. *zapamatovat si* – ch. *zapamtiti*); *von nedožil mě* (č. *dožít se* – ch. *doživjeti*); *když tejska trošku zamyslíš* (č. *zamyslet se* – ch. *razmisliti*). Již téměř výhradně nezvratná jsou slovesa *učit (se)* a *koukat (se)* a slovesa od nich odvozená: *češtinu sem chtěla aby naučili; vodošel do Čech učít řemeslo; ja se tomu přispůsobila, naučila to; dojdu domu televizi koukat; ve škole sme měli první televizor, a sme krz vokno koukali, nebylo místa sedět, kolik bylo dětech, než krz vokno sme nakukovali* (sloveso *koukat* ztratilo předložkovou vazbu a je vnímáno jako slohově neutrální s významem *dívat se*). Naopak jsou reflektivizována některá slovesa v češtině nezvratná, např. *rozuměl se do těch stroju* (č. *rozumět něčemu* – ch. *rozumjeti se*); *dyš se saňkali* (č. *sánkovat* – ch. *sanjkati se*); *nevěsta se jim*

porodila (č. porodit – ch. poroditi (se)), *tak se toho nechal* (ch. pustiti se něčega – č. nechat něčeho). Dativní tvar reflexivního zájmena *si* je v některých případech nahrazován akuzativním *se*, ve shodě s nespisovnou současnou češtinou (*pamatuju se že dědeček vypravoval*), ale i u dalších sloves vlivem chorvatštiny (*hráli sme se v ty škole*). Analogicky se tento jev může projevit i u osobních zájmen: *rozumím tě já*.

Stejně jako v nespisovných českých útvarech je poměrně časté vynechávání pomocného slovesa *být* u tvarů sloves v minulém čase, zvláště v 1. osobě singuláru: *já šel spátky do hotelu* (jsem); *projezdil všechno* (jsem); *kde se já narodil* (jsem); *v všechno já vím, zapamatovala* (jsem si).

V literatuře zmiňované (Bělič 1959: 69; Stranjik 2015: 141) připojování záporky *ne-* v perfektu místo k přičestí minulému k pomocnému slovesu podle vzoru chorvatštiny se u našich respondentů projevilo v jediném případě, a to u příslušnice nejmladší generace: *nejsem já četla*. U dalších respondentů se interference tohoto druhu neobjevily.

U některých sloves jsou patrné změny v kategorii vidu, nedokonavá slovesa se užívají jako dokonavá: *musela bych se tatinka ptát* (zeptat – ch. pitati); *tatinek mně jen říkal, že pamatuje svoji babičku, a že mu říkala, že sem přijeli na psech, ze psema a pěšky, i že byla slepá i že ji museli vodit, a nikdy mi neřek, vodkaj babička přišla* (vést – ch. voditi); *dyž sem se já už rodil* (narodil – ch. roditi se); *aby měli gde dostat jíst* (najíst – ch. jesti); což se objevuje i v tvarech pasiva a výsledného stavu: *nebylo to řešený* (vyřešené – ch. riješeno); *maminka rozená tady; voni sou rozený tady* (narozená/narozeni – ch. rođena/rođeni).

Futurum se vždy vyjadřuje složenými formami, k tvoření futura se nevyužívá předpona *po-* u sloves pohybu a ani jiné předpony jako v případě slovesa *vidět-uvidět*, kde se stává téměř výhradní formou: *budem vidět, jesli budu moc; budem vidět, jesli to pude*.

V imperativu se často užívají nářeční tvary *pojte, buj sticha, pomuž, najdite*, příp. se rozkaz vyjadřuje i ve spojení s chorvatským záporovým slovesem s výhradně imperativními tvary *nemoj mě říct* (neříkej mi – ch. nemoj mi govoriti).

V tvarech podmiňovacího způsobu se tvar pomocného slovesa *být* pro 3. osobu šíří ke všem osobám jednotného i množného čísla (v mluvě respondentů se projevilo především v 1. osobě singuláru: *já by ted' koukala televiziji; já by vypravovala; baš ani nevim co by řekla* (1.o.sg.)), což platí i pro tvary odvozené: *aby já tejká řek; gdyby se tatinka zeptala* (1.o.sg.). Často se však objevuje střídání s náležitými tvary i u téhož mluvčího: *jesi nemusí, ja bych to nevypravovala, já bych si nejlepší, dyby si to složila, já by vypravovala, já tej takle nazpaměť nevim, co bych řekla* (jestli to není nutné, nevyprávěla bych to,

nejraději bych si to nejdříve poskládala, teď z paměti nevím, co bych řekla). Pravděpodobně se jedná o vliv chorvatštiny, kde se v nespisovných útvarech prosazují stejné formy a tvar pomocného slovesa být pro 3. osobu se šíří ke všem osobám jednotného i množného čísla.

Chorvatština ovlivňuje také užívání pasíva zvrátneho na úkor pasíva opisného: *dycky se najde dva tři dni* (je možné najít = vyšetřit); *kerý se tady neznały* (nebyly známé); a zvrátne pasívum se posazuje i u sloves citění: *první psaný dokument, gde se vidí, že v tym roku jako se dostěhovali Češi do našich kraju; viděj se jenom ty ruševiny* (je/jsou vidět zříceniny).

V rámci skladby jsou u sloves nejvýraznější změny v oblasti rekce – většinou způsobené mezijazykovými interferencemi nebo nejistotou mluvčích, např. *být za něco* (být pro něco vhodný, souhlasit s něčím – ch. biti za nešto: *já sem za vypravování, taklen za čtení takle; nejni každej za to*); *mně to žádný problém není* (pro mě – ch. meni to nije problem); *vona má děti a zas za ně nedbala* (dbát, pečovat o koho – ch. brinuti za koga); *volal Češi* (volat komu); *Pilátová mě pouštěla* (nechávala mě postupovat, ulevovala mi – nutné doplnění – ch. puštala me je); *neumí stoupnout vypravěním* (zastavit něco, zastavit se v něčem); *utek vod hamby* (utekl zahanben – ch. pobjegao je od srama); *na ten způsob* (tím způsobem – ch. na taj način); *jak co sem vám řekla* (jak jsem vám řekla – ch. kao što sam vam rekla); *nakonec sem přišla do takový deprese* (dostat se do deprese – ch. doći u depresiju); *všechno to projde* (všechno jednou skončí – ch. sve to prođe); *vodgdy vím za sebe* (vědět o sobě – ch. znati za sebe); *plat šel dolu* (plat se snížil – ch. plaća je išla dolje) aj.

Běžnější než v současných útvarech češtiny v Česku je užívání genitivu záporového, zvláště u slovesa mít (*neměli ničeho; neměli jako práce; nemám ani času*), a genitivu času (*byl založen tisíc devěcet druhýho roku; pamatuju co bylo před čtyřecet roku; tisíc vosumset i někerýho roku*). Obě vazby jsou v Česku již poměrně řídké a většinou pocitované jako knižní (Grepl 1995: 414). I v mluvě krajanů si ale konkurují s akuzativními vazbami, a to i v projevech jednotlivých mluvčích: *nebylo plastiky, nebylo nic*.

Nejvýraznější vliv chorvatštiny na krajanskou češtinu nacházíme v oblasti slovní zásoby. Objevují se zde různé kontaktné jevy od kalků a slovtvorných výpůjček po zcela přejatá slova i s hláskovou obměnou, stejně jako užívání českých slov v posunutém nebo odlišném významu. „V obou jazycích existují totiž formálně totožné lexémy. Tato skutečnost přirozeně usnadňuje přejímání, není však možno ve všech těchto případech vidět i souvislost sémantickou“ (Jančák 1973: 37). Přestože nejvíce přejímek najdeme v kategorii jmen (zvláště pojmenování nových skutečností u jmen podstatných) a dále částic a citoslovců, nevyhýbá se ani slovesům. Zcela lexikalizované je sloveso *třebat* (podle chorv. *trebati*) ve významu „potřebovat“,

keré se užívá v osobních i neosobních konstrukcích (*třebá vám něco donýst; třebalo po dvacet lidu k mašině*) i s modálním významem (*já bych třebala vostat v nemocnici*).⁵

Vlivem jazykového kontaktu s chorvatštinou jsou v krajské češtině v některých případech ze synonymních prvků upřednostňovány ty, které jsou shodné s chorvatskými nebo jim podobné, přestože v češtině mohou být považovány za zastaralé nebo nářeční – dle Lanstýáka (2002: 83) se jedná o tzv. relativní kontaktní fenomén – posilnění. Vlivem chorvatského slovesa *završiti* je tak krajské upřednostňované sloveso *zakončit* před slovesy *ukončit* a *dokončit* (v projevech respondentů v poměru 5:1:1), pod vlivem chorvatského slovesa *pokušavati* krajské upřednostňují ve významu „zkoušet“ lexém *pokoušet* (v projevech respondentů v poměru 2:0). Zařadit do této kategorie můžeme i sloveso *popravit*, které se (ve shodě s chorvatským lexémem *popraviti*) užívá v zastaralém a nářečním významu „popravit, spravit, upravit“ (SSJČ).

Potíže mohou krajským činit mezijazyková homonyma čili slova, která v češtině a chorvatštině stejně nebo téměř stejně znějí, mají ale jiný význam, např. *bavit se* (ch. *baviti se*) znamená „zabývat se něčím, věnovat se něčemu“ (*bavějí se koňma; taky se bavili zemljodjelstvom; my se tym nebavíme*), *brat* (ch. *brati*) znamená „trhat“ (*koruzu sme brali spolu – trhat kukuřici*), *živit* (ch. *živjeti*, ja *živim*) znamená „žít“ (*voni živili v Brestově; z čeho živili na vesnici*), *propadnout* (ch. *propasti*, ja *propadam*) znamená „zaniknout“ (*propadlo to království*), *rušit* (ch. *rušiti*) znamená „kácet, bourat“ (*a voni tady rušili lesy; komin sme tady rušili*), *předložit* (ch. *predložiti*) ve významu „navrhnout“ (*nevím, jesi bych tě předložila moji mamince*), *nastavovat* (ch. *nastaviti*) znamená „pokračovat“ (*my nastavujeme jako vod tech Havránku*), *završit* (ch. *završiti*) ve významu „vystudovat, ukončit“ (*syni jim taky završili za živináry – veterináře*) nebo *potrhat* (ch. *potrgati*) ve významu „porouchat“ (*pa se uměla ta mašina potrhat*). Krajské si většinou uvědomují, kdy mluví česky a kdy chorvatsky, čehož dokladem je i skutečnost, že daná slovesa mají morfológickou podobu a jsou syntakticky zapojena vždy dle pravidel užívaného jazyka. Mluví si však nejsou vždy jisti sémantikou slova, což může vést k postupnému směřování významů a v konečném důsledku až k jeho úplnému nahrazení významem formálně podobného slovesa z chorvatštiny.

Mezijazyková homonymie se často projevuje také v užívání slovesných prefixů. Pozorujeme ji v případech, kdy krajské vlivem chorvatštiny tvoří k českým slovesům vidové protějšky nenáležitými českými nebo přejatými

⁵ Sloveso *třebat* se užívá paralelně s českým lexémem *potřebovat*, přejatý a hláskově přizpůsobený lexém ale převažuje. V projevech respondentů se objevily v poměru 32 (*třebat*) : 10 (*potřebovat*).

chorvatskými předponami. Většinou dochází k záměně jednoho prefixu jiným, ať už u sloves, která mají v češtině a chorvatštině stejný kořen: *muž mně pohynul* (ch. po-ginuti – č. za-hynout), *von je napustil* (ch. na-pustiti – č. o-pustit), *tady mu kulka zašla* (ch. za-ći/šla – č. ve-šla/vnikla), *tak vostali sami* (ch. o-stati – č. zů-stat); *všechno tak hezky pročtla* (ch. pro-čitati – č. pře-číst); *ty sme my nedožili* (ch. do-živjeti – č. za-žít); *onda mě upsal do Záhrebu* (ch. u-pisati – č. za-psat); anebo kořeny formálně odlišné, ale se stejnou sémantikou: *dyš sme se sem dostěhovali* (ch. do-seliti – č. při-stěhovat se). Objevují se také případy ztráty prefixu, anebo jeho přidání: *pradědové se rodili už tady* (ch. roditi se – č. na-rodit se), *než to prochodí* (ch. pro-hodati – č. začne chodit); a slovesné kalky: *babička si ji vzala, votkrmila* (ch. od-hraniti – č. odkrmit v přejatém významu vychovat).⁶

Příklady kalkování nacházíme také u frazeologických jednotek, např. *dobře to přijde* (ch. dobro dođe – č. hodí se).

V rovině sémantické dochází u sloves k zužování nebo rozšiřování jejich významu, případně jeho změně úplné. Nejvýraznějším posunem je rozšíření významu slovesa *jít* z chůze také na jízdu, zahrnuje tedy i významové pole slovesa *jet*, sekundárně může být tento význam vztažen i ke slovesu *chodit*⁷: *aby nešel sem autobus* (nejezdil); *přichází kombik* (přijíždí); *tej sme šli na ten zájezd* (jeli); *nejdeme na soutěže* (nejezdíme)⁸. Význam slovesa *jít* může zahrnovat také opakované „vykonávání pochůzek/pojížděk, docházek za nějakým účelem“: *kolik jich de do Končenic do školy* (chodí); *děti choděj autobusama i autama* (jezdí). Vlivem chorvatského slovesa *proći* (projít) může označovat také plynutí času: *tri měsíce prošly* (uběhly). Sloveso *chodit* může v některých případech zahrnovat i význam slovesa „vést“: *traf chodila* (vedla). Sloveso *zpracovat* (se) rozšiřuje v krajanské češtině svou sémantiku i o význam sloves „zaměstnat“ (*von tady pak zapracoval lidi*) a „nastoupit do zaměstnání“ (*tatinek se zapracoval do ty mlikárny*), *hledat* přebírá vlivem chorvatštiny navíc i význam slovesa „žádat“ (*tak sem požád vod něj hledala, aby mně vyprávěl*) a *povázat* zahrnuje i význam slovesa *spojit* (*takže se vona povázala tejka s níma*). Sloveso *vědět* se od zastaralého užití ve spojení s infinitivem (*vona by to věděla vyprávět*) ve shodě s významem chorvatského slovesa *znati* rozšířilo i do dalších užití sloves „umět“ a „znát“ (*vaše děti vědi tak [jazyk]; každej vi svoje místo*). Z chorvatštiny je

⁶ Více k změnám slovesných prefixů v důsledku jazykového kontaktu mezi češtinou a chorvatštinou v češtině Čechů v Chorvatsku viz Stráníková 2014.

⁷ Sohrová (2014: 80) uvádí, že se sloveso *chodit* jako násobné už téměř nevyskytuje, ve vyprávěních respondentů jsme ho však zaznamenali ve více než 80 výskytech (*chodily do školy; chodily pěšky; holky chodily kopat na vejdelek*).

⁸ Dokonce i jako reakce na otázku: *Jezdíte i na soutěže? – Nejdeme, ne.*

přejat existenciální význam slovesa *mít*: *tej gde to, nemá nic vic; nemá jich vic* (obojí ve významu: není).

Některé prvky a okolnosti praktického užívání češtiny u krajanů

Zmíněné lexémy s významem rozšířeným či posunutým podle chorvatštiny a ve významu doloženém v současné češtině na území ČR existují v jazyce krajanů jako synonymní dvojice a užívají se paralelně, v některých případech i v rámci jedné výpovědi: *Nevim to vypravovat – a vona to všechno tak uměla vypravovat*.

V ojedinělých případech ale krajané použijí nějaké sloveso ve zcela špatném významu anebo špatně vytvoří jeho tvar: *tej to zas vzrůstl kuň* (vyrostl); *dozvěďovali se vod tech z rodiny* (dozvídali se); *hodně se zbořovali* (bouřili); *hodně lidu votaj migrirovalo* (migrovalo); *von to vrtil* (vrtěl); *táta jako počel dyž zakončil školu* (začal); *často mě, viš, povazuju s tym ze Kuřiny* (ch. povezivati – č. spojují). Často se jedná o jednorázové novotvary, které vznikají v okamžiku, kdy si mluvčí není schopen vybavit nebo vytvořit správný český tvar, zpravidla ale mluvčí využívají způsoby tvoření v češtině běžné a produktivní, tyto novotvary tak můžeme vnímat i jako doklad produktivnosti krajanské české gramatiky. Často je patrné také uvědomování si nesprávnosti vysloveného tvaru nebo vyjádření nejistoty v jeho správnost doprovázené snahou nalézt správný tvar: *tatinek provdal se, voženil se s maminkou; pár psu zemřelo, zhyulo* – což se ale ne vždy podaří: *sebrali, dostali rent-a-kar* (pronajali si auto). Někdy je navíc oprava zbytečná: *vloni umřela, zemřela*.

Slovní zásoby krajanů se dotýká také skutečnosti, že nemohou češtinu pravidelně užívat ve všech situacích, zvláště v případě komunikace ve veřejných a oficiálních sférách. V důsledku omezení funkcí, které může čeština v životě krajanů plnit, pak došlo k její stylistické nivelizaci a mluvčí nemají vždy dostatečné povědomí o vhodném užívání jednotlivých funkčně či stylově odlišných jazykových prvků. Zatímco tak na jedné straně někdy užívají zdobněliny jako stylově neutrální, v jiných případech užívají neutrálně i slova, která mají v současné češtině v Česku expresivní příznak: *babička si ji vzala, votkrmila* (SSJČ expr. živit); *brkla sem vo schod* (SSJČ expr. klopýtnout, zakopnout); *čekat než já zdychnu* (zdechnout – SSJČ zhrub. (o člověku) zemřít); *dvě děti – pošly* (SSJČ zhrub. (o lidech) zahynout, zemřít).

⁹ Byť v některých případech dochází k obdobným výsledkům vývoje i v češtině v Česku čili bez vlivu chorvatštiny

Závěr

Přestože vzhledem k příbuznosti jazyků není možné bezpečně určit původ jednotlivých rysů krajské češtiny, může se jednat o paralelní vývoj s útvary českého jazyka na území České republiky, nářeční rysy mohou být shodné s chorvatskými atd., kromě toho i motivace každého mluvčího ke změně se může lišit, doufáme, že se nám podařilo popsat prvky, které lze v mluvě krajanů považovat za interference z chorvatštiny.⁹ Výzkum projektů respondentů ukázal, že přes postupující pronikání chorvatských prvků si krajská čeština stále udržuje pevný gramatický slovesný systém. Ve shodě se závěry Bělice (1959: 71) starými již více než šedesát let můžeme konstatovat, že se v případě interferencí jedná o koexistenci prvků z obou jazyků, češtiny a chorvatštiny, ne jejich plné nahrazení. Oproti starším závěrům lingvistických výzkumů však pozorujeme postupné pronikání chorvatštiny i do dalších částí gramatického systému češtiny, především tam, kde se jazykový systém češtiny a chorvatštiny výrazně neliší.

Potvrdila se také známá skutečnost, že jazyk je nejpřístupnější cizím vlivům v rovině lexikální, zatímco v oblasti hláskosloví a gramatiky vlivům odolává déle. Přes četné prvky interference na úrovni lexikální však nemůžeme plně souhlasit s tvrzením M. Sohrové (2014: 73), že u krajanů „dochází k neuvědomovanému přejímání slov a tvarů“ z chorvatštiny do češtiny. U našich respondentů se ukázalo, že krajané jsou, přes četné výpůjčky, stále schopni rozlišit tyto dva jazyky a uvědomit si, jestli dané slovo do češtiny patří nebo ne, na což opakovaně upozorňovali i v průběhu svých vyprávění. Někdy nebyli schopni se česky vyjádřit nebo se v průběhu vyprávění sami opravovali, což svědčí spíše o skutečnosti, že krajané znají správné české výrazy, neužívají je ale v komunikaci mezi sebou.

Skutečnost, že krajané uvažují o jazycích, které užívají v každodenním životě, a významech jednotlivých slov, dokládají četné příhody a anekdoty na téma nedorozumění, které jsou mezi krajané často vyprávěny. Jeden z rozhovorů o různých významech slov v češtině a chorvatštině (konkrétně o významu slovesa *popravit*) byl zaznamenán také v průběhu výzkumu: A. ...*pec nám spadla, pec nám spadla, gdopak nám ji...* – B. *Popraví.* – A. *A víš co znamená popravit někoho? Jesi tě popravi, tak nebudeš vic nic stavět.* – B. *Pa névim...* – A. *Gdopak nám ji – postavi! Gdyž spadla, tak ji musí postavit.* Úvahy o jazyce a snaha vyjadřovat se správně dává naději, že se krajská čeština udrží i do budoucna.

Literatura

- Balhar, J.; Michálková, V. 1971. *Mluva východomoravských kolonistů v Charvátsku*. V: Burian, J. (red.). *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: A, Řada jazykovědná*, 20 (A19). Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně. S. 65–88.
- Bělič, J. 1959. *Poznámky o češtině na Daruvarsku v Jugoslávii*. „Acta Universitatis Carolinae – Phil. Suppl. – Slavica Pragensia“, 1. S. 59–75.
- Bělič, J. 1972. *Nástin české dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Čechová, M. aj. 2000. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV.
- Grepl, M. aj. 1995. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství lidové noviny.
- Havránek, B. aj. 1960–1971. *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Academia. (SSJČ)
- Horyna, I. 2013. *Výsledky sčítání lidu: Srovnání výsledků sčítání obyvatel s ohledem na českou menšinu v Chorvátsku v letech 2001 a 2011*. „Přehled kulturních a historických, literárních a školských otázek“, 31. S. 5–14.
- Internetová jazyková příručka (2008–2021)*. <http://prirucka.ujc.cas.cz>. Přístup 1. 8. 2021. – 17. 2. 2022.
- Jančák, P. 1969. *O českých nářečích na Daruvarsku*. „Slovo a slovesnost“, 30. S. 421–437.
- Jančák, P. 1973a. *Hodnocení vlivu příbuzného jazyka na slovní zásobu českého nářečí*. „Slovo a slovesnost“, 4. S. 302–319.
- Jančák, P. 1973b. *Přizpůsobivost češtiny v srbocharvátském prostředí*. „Slavia“, 4. S. 329–346.
- Lanstyák, I. 2002. *K niektorým pojmom a dištinkciám z oblasti kontaktológie*. V: Štefánik, J. (red.). *Bilingvizmus: Minulosť, prítomnosť a budúcnosť*. Bratislava: AEP. S. 77–89.
- Mirković, D. J. 1968. *Govori Čeha u Slavoniji (Daruvar i okolina)*. Beograd: Filološki fakultet beogradskog univerziteta.
- Sakařová, L. 1974. *Mluva Čechů v Uljaniku v Jugoslávii. Hláskosloví a tvarosloví*. Diplomová práce. Univerzita Karlova.
- Sohrová, M. 2014. *O vlivu jazyka prostředí na mluvu menšiny*. „Přehled kulturních a historických, literárních a školských otázek“, 32. S. 73–82.
- Sohrová, M. 1973. *Příspěvek ke zkoumání daruvarské češtiny*. „Přehled kulturních, literárních a školských otázek“, 8. S. 54–58.
- Sohrová, M. 2005. *K některým jevům mluvy Čechů v Chorvátsku*. „Přehled kulturních, literárních a školních otázek“, 23. S. 56–71.
- Sohrová, M. 2017. *K problematice menšinového jazyka*. „Přehled kulturních a historických, literárních a školských otázek“, 35. S. 91–96.

- Staňa, J. 1971. *Mluva Čechů v Daruvarském Brestovci v Jugoslávii. Hláskosloví a tvarosloví*. Diplomová práce. Univerzita Karlova.
- Stráníková, L. 2014. *Stopy českých nářečí v mluvě Čechů v Chorvatsku*. „Přehled kulturních a historických, literárních a školských otázek“, 32. S. 97–104.
- Stranjik, H. 2015. *Chorvatská čeština*. V: Uličný, O. (red.). *Preliminaria k moderní mluvnici češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. S. 102–111.
- Stranjik, H. 2017a. *Kvantita krátkých českých vokálů uvnitř slova v mluvě příslušníků české menšiny v Chorvatsku*. V: Štěpánek, V.; Mitáček, J. (red.). *Studia Balkanica Bohemo-Slovaca VII*. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity – Moravské zemské muzeum. S. 675–690.
- Stranjik, H. 2017b. *Větná melodie v chorvatské češtině*. „Přehled kulturních a historických, literárních a školských otázek“, 35. S. 81–90.
- Turčín, R. 1937. *Kolonizace, národní a kulturní život Čechoslováků v bývalém Charvátsku-Slavonii*. „Národnostní obzor“, zvl. otisk. S. 11.

Language interference with verbs in the language of Czech compatriots in Croatia

In this article, we present a description of the language of Czech compatriots who have lived in present-day Croatia for several generations. Although the local compatriots have retained Czech as a functional means of communication, more or less significant interferences with the majority language, Croatian, at all language levels can be observed in their language. Due to the fact that Croatian and Czech are close languages and that today all compatriots grow up in a bilingual environment, these interferences penetrate into the language of compatriots relatively easily.

We focus on the category of verbs in which interferences are present from the phonetic to the syntactic level: e.g., changes in the field of reaction and prepositional phrases, in reflexive verbs, grammatical aspect, expression of negation in the perfect tense or in the passive voice. We also focus on changes on the semantic level, such as narrowing or expanding the meaning of a verb. The so-called interlanguage homonyms present the greatest difficulty for compatriots.

The observed interferences are described on the basis of the corpus of speech of compatriots, created during the research conducted in 2015 and 2016. The corpus includes speech interaction of pupils of Czech primary schools in Daruvar and Končanica and their family members.

Keywords: Czech minority, Czech, Croatian, verbs, interference

Anomálie ve slovotvorném a tvaroslovném systému substantiv: jazyková příručka, slovník a komunikační realita

Abstrakt: Příspěvek ukazuje na několika substantivech s nestandardním paradigmatem vývojový odstup mezi tradičními českými preskriptivními příručkami či slovníky na straně jedné a komunikační realitou na straně druhé. Současně zužitkovává autorovu zkušenost s činností Ústavu pro jazyk český a představuje mechanismy využívané při tvorbě Akademického slovníku současné češtiny a Internetové jazykové příručky, které mají tento nesoulad zmírnit. Pro obě zmíněná primárně elektronická díla je zdrojem dat o jazyce především Český národní korpus. Díky tomu je posílen jejich deskriptivní ráz, aniž by to znamenalo ústupky v úsilí o jazykovou kulturu. Příspěvek tak ukazuje cestu k poznání současné češtiny jak prostřednictvím jejího lingvistického popisu, tak jejího víceméně věrného obrazu v reálné komunikaci.

Klíčová slova: substantivní flexe, desubstantivní derivace substantiv, deskriptivní lingvistika, gramatické číslo, defektivnost paradigmatu, plurale tantum, singulare tantum,

1. Úvod

Svým příspěvkem chci zúročit zkušenost ze souběžného působení v oddělení gramatiky Ústavu pro jazyk český AV ČR a v oddělení současné lexikologie a lexikografie tohoto ústavu, jež krom jiného podobu mnohaleté práce na jednodílné i čtyřdílné gramatice současné češtiny, na slovníku afixů a na nejnovějším akademickém slovníku současné češtiny. Chci tak odborné i uživatelské obci nabídnout vhled do procesů, které jsou skryty za výstupy naší týmové práce.

Při všech uvedených a dále zmiňovaných činnostech pracujeme s texty Českého národního korpusu. Podle zvolené metodologie užíváme buď

nejvyšší verzi aktuálně dostupného referenčního reprezentativního korpusu (nyní SYN2020 – 100 mil. slov), nebo (častěji) nejrozsáhlejší verzovaný korpus slučující všechny synchronní korpusy psané češtiny (nyní SYNv8 – 4,5 mld. slov, resp. SYNv12 – 5 mld. slov).

2. Singularia s ojedinělými až řídkými tvary plurálovými – typ honorace

Heslo *honorace* jsem pro vznikající *Akademický slovník současné češtiny* (ASSČ)¹ zpracovával jako jedno z mnoha z abecedního úseku, který mi byl přidělen. Nezbytnost jeho lexikografického pojednání vyplynula z metodologických kritérií, zejména z frekvence a rovnoměrnosti zastoupení v čase a v komunikačních sférách (podrobněji Šemelík, Lišková, Křivan 2020). Mým úkolem bylo krom významové explikace, podpořené typickými kolokacemi, načrtnout zvláštní aspekt pragmatický, případně i gramatický.

2. 1. Jak lexém *honorace* uchopili autoři dosavadních slovníků

PSJČ²

honorace, -e f. *vyšší společenská třída, panstvo, notáblové, hodnostáři*. Vedle hlavní jizby *hostinské* byl menší, úpravnější *pokoj*, pro *městskou honoraci*. *Jir.* Tak zvaná *honorace* nechtěla za žádnou cenu dopustiti, aby byl spolek i těmto dvěma třídám občanstva [řemeslníkům a dělníkům] přístupen. *Hol. Fin.* *honorace* směnky, šeku a p. *čestné přijetí a výplata směnky, šeku a p., honorování*.

SSČ

honorace, -e ž <l> *majetkem n. postavením nejvýznamnější osobnosti urč. měšťanské společnosti, panstvo* 2: *městská honorace smetánka*

SSJČ

honorace, -e ž. (z lat. zákl.) (zprav. v j., zast. v mn. č.) *majetkem n. postavením nejvýznamnější osobnosti urč. měšťácké společnosti; panstvo*: h. města; místní,

¹ K 1. 9. 2021 jsou zveřejněna písmena A–Č. Finalizuje se písmeno D, zjara by mělo přibýt písmeno E. V různém stadiu rozpracovanosti jsou k datu konference písmena po K. V době editace tohoto textu pro elektronickou verzi publikování (10. 6. 2024) jsou zveřejněna písmena H, CH; těsně před zveřejněním jsou písmena I, J.

² Zkratky názvů slovníků jsou objasněny v závěrečném seznamu literatury. KLA (Kartotéka lexikálního archivu) je označení pro rozhraní pro přístup k některým slovníkům.

domáci, vesnická, městská h.: postoupit (na společenském žebříčku) mezi h-i; samé malostranské h. (Ner.), přen. velká děvečka je h. mezi ženskou čeledí (Hol.);

ASCS

honore, -e ž <l> majetkem n. postavením nejvýznamnější osobnosti (a jejich rodiny) v urč. (místním) prostředí, panstvo: místní h.; patřit k honoraci

SSSJ³

honorácia -ie ž. hromad. (lat.) najvýznamnejšie osobnosti podľa spoločenského postavenia al. majetku, prominenti: *miestna h.; patríť k honorácii mesta; Vieš, odteraz budem mať styky, veď je tam samá honorácia.* [Š. Čepček]; *Rechtora si v hierarchii dedinskej honorácie stavoala hned' vedľa farára.* [L. Petrovský]; iron. *Pred sídlom spoločnosti s dlhým menom už s výstražným piskotom hamovali prvé autá, nadžgané honoráciou.* [P. Karvaš]

Je zřejmé, že pouze novější ASCS se v perifrázi věcného významu zbavil aluze k měšťáctví. Jen SSJČ z českých slovníků výslovně zmiňuje a jazykovým dokladem ilustruje (zvláště) chování lexému v kategorii gramatického čísla, tj. převahu singulárních tvarů, resp. zastaralost reziduálních tvarů plurálních.

Všechny slovníky odkazují k románskému původu slova *honore*. Český etymologický slovník (ČES 2001: 208) konstatuje jeho převzetí přes němčinu – „z něm. *Honoratioren* (pl.) ‚vážení (obyvatel)‘ z lat. *honoratiore* ‚váženější k *honoratus* ‚vážený, ctěný‘“. Právě německé plurale tantum může osvětlit okrajový diachronní výskyt českého plurálu u slova projevujícího se jinak jako singulare (tantum), podobně jako synonymum *smetánka*, tj. jako označení jevu vyskytujícího se primárně v množství, označovaného však substantivními tvary čísla jednotného. Krom germánského mezikroku v procesu přejímání nachází plurál vysvětlení v synekdochickém typu relace – zde v užití označení skupiny pro jednotlivinu, v denotaci jednotlivin (dekomponovaných ze splývavého kvanta) pojmenováním náležejícím původně skupině – při současné pluralizaci názvu pro vyjádření kvanta jednotlivin (už diskontinuálního, nesplývavého); zjednodušeně – obdoba synekdochy totum pro parte. Další možností je tradiční interpretace plurálu jako druhového (oporu nachází v kolokacích *vrstvy honorací; místní politické, podnikatelské, profesní honore*).

³ SSSJ cituji, protože je pro nás při tvorbě ASSČ obsahově i metodologicky důležitým orientačním nástrojem a korektivem díky blízkosti obou jazyků a historii, kterou za sebou starší a zpracovanější SSSJ má.

2.2. Jak je lexém *honorace* pojednán v Internetové jazykové příručce (IJP)

honorace

dělení: ho-no-ra-ce

rod: ž.

	jednotné číslo	množné číslo
1. pád	honorace	honorace
2. pád	honorace	honorací
3. pád	honoraci	honoracím
4. pád	honoraci	honorace
5. pád	honorace	honorace
6. pád	honoraci	honoracích
7. pád	honorací	honoracemi

příklady: *městská honorace*

Příručka tedy uvádí plné paradigma bez náznaku omezení pro plurálovou část. To není překvapivé, protože singularia jsou celkově ochotnější tvořit plurálové tvary, než je tomu u pluralií s vyloučenými, nebo vzácnějšími, složitěji motivovanými tvary singulárovými.

Pro budoucno by nejspíš bylo vhodné připojit k heslu aktivní odkaz (proklik) na teoretické poučení o morfosémantické skupině jmen hromadných (kolektiv), kam lexém *honorace* náleží, a zde zvláštní chování osvětlit, popř. i s axiologickou poznámkou, které morfologické formy se považují za výchozí, preferované. Částečně tyto informace nahrazují aktivní odkazy IJP na tři z výše zastoupených slovníků, jejich jazykové doklady a meta-jazykové informace (v SSJČ). S podnětem k doplnění IJP v tomto duchu mohu oslovit kolegy z oddělení jazykové kultury, jimž správa příručky náleží.

2.3. Jak se lexém *honorace* jeví prizmatem korpusu SYNv8

celkový počet výskytů	2 309	průměrná redukováná frekvence (ARF)	1 181
z toho singulár	2 154	počet výskytů na milion pozic (i. p. m.)	0,43
plurál	155		

V celkovém počtu 2.309 výskytů najdeme (pozitivním filtrem založeným na tagu gramatického čísla) množinu 2.154 dokladů tvarů singulárových a 155 tvarů plurálových (poměr sg : pl = 14 : 1). Výrazná tvarová homonymie ovlivňuje přesnost morfologického značkování. Ta je ověřitelná kontrolou konkrétních tvarů, resp. jejich vzorku. U části tvarů bez kongruentních forem přívlastku / přísudku však zůstává mluvnické číslo nejasné. To platí i pro rozvíjené tvary s nedistinktivními formanty – *místní honorace*, *honorace se činí*). Podstatné je ovšem samo zjištění, že substantivum tvoří plurálové tvary, včetně nezaměnitelných:

gramatická kategorie	tvar slova	počet dokladů
Nsg, Gsg, Vsg, Npl, Apl, Vpl	<i>honorace</i>	1471 (z toho pl. min. 9)
Dsg, Asg, Lsg	<i>honoraci</i>	617
Isg, Gpl	<i>honorací</i>	210 (z toho pl. min. 17)
Ipl	<i>honoracemi</i>	8
Dpl	<i>honoracím</i>	3
Lpl	<i>honoracích</i>	0

*Osvojení jazyka nepomohlo prolomit sociální bariéru, která je oddělovala od **starých německojazyčných honorací**.*

*Příznačná je absence **měšťanských honorací** a svobodných povolání.*

*Získali si váhu a uznání jako učenci a vědci, mohli se těšit přízni **honorací** i šlecht.*

*Co těm **znepokojeným honoracím** odpovídáte?*

*Svým původem rozhodně nepatřil syn řezníka a měšťana v Žebráku k **honoracím**.*

*Kde návštěvu platí kraj, přidává (Zeman) i soukromé obědy či večere s **místními politickými, podnikatelskými či profesními honoracemi**.*

*Světlem letěly snímky kancléřky, která se při vítání objala s **četnými honoracemi** EU.*

*Podle dobových ohlasů **neměly městské honorace** pro jeho projekt příliš pochození.*

*Role černého služebnictva mají obstarat **autentické černošské honorace**.*

*Na Laternu se chodily dívat také **významné honorace**.*

*Jejich sociální prestiž byla nízká a až na výjimky nepronikli **mezi místní honorace**.*

*Adresa Na Baště sv. Jiří byla určena jen **pro vyšší honorace**.*

2.4. Jaké závěry vyvodit pro heslo honorace v ASSČ a jak připravit jeho návrh

Nově vznikající slovník – podobně jako předchozí lexikografická díla – nezdurazňuje v gramatickém popisu omezené tvoření části paradigma-tu singularií, ani příslušnost k morfosémantické kategorii – zde ke kolektivům (jménům hromadným).

Pro mne jako běžného uživatele jazyka bylo zachycení plurálových tvarů, a to i v textech novodobých, neusilujících o ironii, překvapením. Jak se s ním v heslové stati vypořádá? Vzhledem k nízké frekvenci jevu a jeho zjevné systémové perifernosti jsem rozhodoval mezi jeho pomínutím nebo jen naznačením poslední dokladovou větou.

ASSČ

honorace (2. j. -ce) podstatné jméno rodu ženského, někdy hanl. neoficiální skupina osobností významných společenským postavením nebo majetkem, prominenti, smetánka:

Jako šéf velkého podniku měl dostatečný příjem a patřil tak k místní honoraci. Slavnosti se účastní veškerá městská honorace, včetně šéfa policie, primáře a ředitele školy.

Podnikatelská a politická honorace s tenisovými raketami bude k vidění celý den. V Modřanech měla své nádherné letní vily v neorenesančním stylu pražská honorace. Utkání sledoval obklopen největšími místními honoracemi.

V této podobě je nyní zpracován návrh hesla v elektronické databázi Alexis, za sebou má první kontrolu supervizorem. Postupně jej budou revidovat další specialisté, navrhovat případné korektury, změny či doplnění, až dojde k posouzení redakcí slovníku, redakčním kruhem, poté bude heslo spolu s dalšími od písmene *h-* vystaveno oponentuře pracovníkům všech oddělení ÚJČ, akademické obci a veřejnosti.⁴

V databázi Alexis přitom zůstane nezveřejněná část hesla, obsahující statistické údaje a další doklady, z nichž je možno dovodit např. evaluativní příznak. Výhodou postupu, jak je nastaven, je množství objektivizačních úkonů.

⁴ Pointa k datu editace poslední verze tohoto textu: Redakce nahradila doklad užití plurálu jiným, nepříznačným dokladem singulárním (<https://www.slovnicestinny.cz/heslo/honorace/0/41825>). Uživatelům tak zůstanou řídké, ale vývojově opodstatněné, stylově nápadné plurálové tvary skryty, jakkoli je paradigma IJP bez dalšího komentáře uvádí. Heslo proto bude třeba doplnit vysvětlující poznámkou.

3. Pluralia s relativně čestnými nekodifikovanými tvary singulárovými – typ prsíčka

Intuitivně se zdá, že lexém *prsíčka* vykazuje gramatické znaky substantiv párových (souborových) i pomnožných. Pokud by tomu tak bylo, párová lexie by také měla umožňovat vyjádření jednotliviny dekomponované z páru, tj. *prsíčko*, analogicky jako *boty* – *bota*, *sirky* – *sírka*. (Ke specifikům párových objektů viz též Panevová, Ševčíková 2011, se značnou invencí k pluraliím též Veselý, Veselý 2022a, 2022b.)

3.1. Jak se lexém prsíčka jeví prostřednictvím slovníků

SSČ uvádí jen jeho tvar plurálový, stejně jako další slovníky (s odkazem na kategorii jmen pomnožných); SSJČ toto konstatování zmírňuje adverbium „zpravidla (pomnožné)“.

SSČ

prsíčka, -ček s pomn. (6. -kách) zдроб.: husí prsíčka *maso na prsní kosti*

SSJČ

prsíčka (nář. prsečka Strán.), -ček s. zprav. pomn. (6. -ách) *zdrob. k prsa 1, řidč. 2: chlapcova zapadlá p.; kuřecí, husí p. maso z vyvinutých svalů na prsní kosti; - řidč. klubající se p. (děvčat) (Bojar)*

3.2. Jak lexém prsíčka pojednává Internetová jazyková příručka

IJP uvádí pro deminutivum *prsíčka* pouze paradigma plurálové, jen s typickou kolokací, bez dalších komentářů. Pro nedeminutivní formu *prsa* předkládá paradigmatickou tabulku jen s plurálem, v komentáři i se singulárem *prs(o)*, přičemž neutrum navrhuje hodnotit jako jev hovorový. (K otázce deminutiv, deminuce a formálně-sémantické relaci vůči slovům základovým viz též Bílková 2014.)

prsíčka

dělení: pr-síč-ka

rod: s.

	jednotné číslo	množné číslo
1. pád		prsíčka
2. pád		prsíček
3. pád		prsíčkům
4. pád		prsíčka
5. pád		prsíčka
6. pád		prsíčkách
7. pád		prsíčky

příklady: *kuřecí prsíčka*

poznámky k heslu: pomnožné

3.3. Co o lexému *prsíčka* vypovídají texty korpusu SYNv8

Z komunikační praxe víme, že se singulárovými tvary lexému *prsíčko/-a* operujeme, a to zejména v gastronomické sféře. Korpusový nástroj Kontext reaguje na singulárové lemma *prsíčko* – autoři tedy počítají s adekvátním lexémem. Frekvenčně tvoří průkazné, nehomonymní singulárové tvary spolu s dalšími, získanými kontrolou forem homonymních, zhruba deseti-
nu dokladů (podle tagu zhruba čtvrtinu).

celkový počet výskytů	4 688	průměrná redukovaná frekvence (ARF)	1 626
z toho singulár	1 224	počet výskytů na milion pozic (i. p. m.)	0,87
plurál	3 464		

Vzhledem k tvarové homonymii nejsou ani tentokrát frekvenční údaje o gramatickém čísle podle tagu (získané uplatněním pozitivního filtru) přesné, korigovány jsou mechanickou kontrolou.

Frekvence tvarů (forem):

forma	frekvence
<i>prsíčka</i>	2657
<i>prsíček</i>	1218
<i>prsíčky</i>	388
<i>prsíčko</i>	253
<i>prsíčkách</i>	85
<i>prsíčkem</i>	35
<i>prsíčkům</i>	34
<i>prsíčku</i>	14
<i>prsíčkama</i>	4

pád / číslo	č. jednotné	dokladů	číslo množné	dokladů
1. pád	prsíčko	138	prsíčka	1 027
2. pád	prsíčka	46	prsíček	1 177
3. pád	prsíčku	3	prsíčkům	33
4. pád	prsíčko	93	prsíčka	1 747
5. pád	prsíčko	0	prsíčka	0
6. pád	prsíčku	6	prsíčkách	81
7. pád	prsíčkem	31	prsíčky (-ama)	374

*Dámy si zas budou moci pochutnat na **kuřecím prsíčku** plněném čerstvým ovčím sýrem pocházejícím z místní farmy.*

*Platí, že jedna křepelka, jedna porce, minimálně pak počítejme na osobu s jedním stehnem a **jedním prsíčkem**.*

*Do misky dáme uvařené nudle, nasekanou jarní cibulku, sójové klíčky, maso z vývaru a zastřené vejce s **upečeným kachním prsíčkem**, nakrájeným na slabé plátky.*

Deminutivní singulárové tvary jsou funkční, systémové, nelze proti nim vznášet námitky, ani postulovat útvárová / stylová omezení.

3.4. Jak se jeví nedeminutivní lexikální formy *prs*, *prso*, *prsa*

Z lingvistického hlediska lze na formy *prs*, *prso*, *prsa* pohlížet jako na tvarové varianty jednoho lexému se sémantickými odstíněními, nebo – a to oprávněněji – jako na tři lexémy, výsledky paradigmatického tvoření slov změnou morfologické charakteristiky (zde rodu a čísla) sloužící k vyjádření odlišného významu (analogicky k *fazol* – *fazole*, *řádek* – *řádka*).

Nezbytnost základní nezdobnělé formy slova v komunikační sféře medicínské (důležitost mamologické prevence) zbavuje pragmatické zátěže singulárové formy maskulina – a nejspíš i neutra.

3.4.1. Nedeminutivní lexikální formy *prs*, *prso*, *prsa* v IJP

Nedeminutivní lexémy uvádí IJP prostřednictvím maskulina *prs*, neutra *prso*, obojí s plným paradigmatem, a také jako plurale *prsa* s defektivním paradigmatem – omezeným na plurál. (K substantivům s převahou tvarů plurálových viz též podnětnou stať Michalec, Veselý 2016.) Pro nás je zásadní poznámka u neuterní singulárové formy, jež se jeví být komunikačním ústupkem (viz závěr výkladu hesla *prso*).

prs

dělení: prs

lze i: prso

rod: m. neživ.

	jednotné číslo	množné číslo
1. pád	prs	prsy
2. pád	prsu	pršů
3. pád	prsu	pršům
4. pád	prs	prsy
5. pád	prse	prsy
6. pád	prsu	prsech
7. pád	prsem	prsy

význam: ústrojí na hrudníku žen obsahující mléčnou žlázu; ňadro

příklady: *mít dítě u prsu; nádor musí být odstraněn i s prsem***prso**

dělení: pr-sa

lze i: prš

rod: s.

	jednotné číslo	množné číslo
1. pád	prso	prsa
2. pád	prsa	prsou
3. pád	prsu	pršům
4. pád	prso	prsa
5. pád	prso	prsa
6. pád	prsu, prse	prsou
7. pád	prsem	prsy

příklady: *Přitiskla si kabelu k pršům a propukla v pláč. Z potrhane halenky vykukovalo jedno prso. Nádor byl tak rozsáhlý, že jí museli vzít celé prso. Večeřel gri-lované kuřecí prso se salátem.*

poznámky k heslu: Slovo prso (v jednotném čísle) jazykové příručky (s výjimkou PMC) neuvádějí, zachycují jen mužský tvar prs a pomnožné jméno prsa (s více významy). Doporučujeme tvary jednotného čísla neodmítat a hodnotit je jako hovorové, a to nejen ve

spojení s drůbežím masem (*krutí prso* apod.), ale i ve významu části lidského těla (*přišla o druhé prso, černými šaty prosvítající prso*). V odborných textech je za základní považována podoba mužského rodu. Tvar prse v 6. p. jed. č. se užívá jen řídce.

prsa

dělení: pr-sa

rod: s.

	jednotné číslo	množné číslo
1. pád		prsa
2. pád		prsou
3. pád		prsům
4. pád		prsa
5. pád		prsa
6. pád		prsou
7. pád		prsy

význam: 1. přední část hrudníku, hrud; 2. (ženské) prsy, poprsí, ňadra; 3. zast. ob. plíce

příklady: *Vyhněte prsa! Vyhrál jen o prsa. Nejráději plaval prsa. Přitiskla si kabelu k prsům a propukla v pláč. Byl slabý na prsa.*

3.4.2. Nedeminutivní lexikální formy prs, prso, prsa ve slovnících

SSČ

prsa, -ou s pomn. (3. -ům, 2., 6. -ou, 7. -y)

1. přední část hrudníku, hrud': *vpadlá prsa; vypnout prsa; bít se v prsa, přen. uznávat svou vinu, kát se; sport. zvítězit (v běhu) o prsa těsně; plavat prsa (× /na/znak)*

2. (ženské) prsy, poprsí 1, ňadra 2

3. zast. ob. plíce 1: *byl slabý na prsa;*

SSJČ

prsa, -ou s. zprav. pomn. (3. -ům, 6. -ou, 7. -y, †-oma Něm., Jir. aj.)

1. přední část hrudníku; hrud' 1: *klenutá, vpadlá p.; vypnout p.; pýchou se dmula p.; srdce se jí v prsou rozbušilo; přitiskl dítě radostně na p.; sklonila hlavu k prsům; bít se v p., přen. kajicně uznávat svou vinu; medvíď s bí-*

lou skvrnou na prsou; kniž. *pojd' na má p.! dej se obejmout; zůstal, jako by mu byl meč do prsou vrazil* (Erb.) *zděšen, ohromen; plavání na prsou* (op. *na znak*); *husí p.* (čast. *prsíčka*) maso z vyvinutých svalů na prsní kosti; ♦ *leží jí balvan (kámen) na prsou má úzkost; kámen se mi soalil z prsou* (čast. *ze srdce*) *ulevilo se mi; sport. plavat p.* jedním z plaveckých stylů; *zvítězit, prohrát o p.* (při běhu) zcela nepatrným rozdílem; *zvěr.* (zprav. u koně) přední část těla mezi ramenními klouby

2. *prsy, ňadra 1: byla splasklých prsou* (Rais); *Panny Marie p.* (Něm.) lid. pojmenování hory Ostrý na Šumavě

3. *poněk. zast. plíce: být slabý na p.*

4. (2. *prs, 6. -ech*) (†*prsy*) přední část něj. oděvu, zařízení, stroje ap.: *p. zástěry; živůtek čili prsy* (zast., Wint.); *p. hráze; p. lokomotivy*; dějep. malý štítek s erbovým znamením uprostřed štítu;

3.5. Jaké závěry vyvodit pro heslo *prsíčko/-a* v ASSČ a jak připravit jeho návrh⁵

V korpusu SYNv8 jsou singulárové formy lexému, vedeného dosud jako plurale tantum, zastoupeny v nižších stovkách dokladů. Pro podobné případy lze ve slovníku nastavit morfologickou charakteristiku gramatického čísla „převážně množné“. Ve významu ‚maso ze svalů na prsní kosti‘ plní singulárové tvary příznačnou roli singulativu – prostředku umožňujícího počítání, zde porcí (více NESČ). Jako funkční, a tedy opodstatněné není důvod je odmítat, ani hodnotit jako prostředek profesní mluvy.

4. Závěr

V příspěvku jsem se pokusil naznačit, jak může probíhat a začasťe probíhá spolupráce mezi odděleními Ústavu pro jazyk český AV ČR při zpracování rozsáhlých lingvistických projektů, jakými je v současnosti Velká akademická gramatika současné češtiny a Akademický slovník současné češtiny. Společným materiálovým východiskem je jazykový substrát *Českého národního korpusu*, spravovaný Univerzitou Karlovou, což samo zakládá další možnosti i nezbytnost těsné spolupráce.

Z barvitě spolupráce vychází i řada podnětů pro kratší studie, zejm. časopisecké. Takovým výstupem je např. kapitola *Výrazy typu běda z pohledu*

⁵ Pro časovou představu opakuji informaci uvedenou dříve: K 1. 9. 2021 byla zveřejněna písmena A–Č. Finalizovalo se písmeno D, zjara mělo přibýt písmeno E. V různém stadiu rozpracovanosti jsou k datu konference písmena po K. V době editace tohoto textu pro elektronickou verzi publikování (10. 6. 2024) jsou zveřejněna písmena H, CH; v době korektur tohoto textu (21. 7. 2024) jsou již zveřejněna písmena I, J.

slovnědruhového (Vondráček 2020: 93–102) v kolektivní monografii *Lingvistika – korpus – empirie*. Stať vznikla právě v reakci na celoustavní oponenturu nově zveřejňovaných hesel písmena *b* citovaného slovníku.

Nijak nezasťírám, že koexistence různorodých metod a cílů spojených s různými pracovišti ÚJČ a s projekty, které spravují, není jen idylická, jak by se ze stati mohlo zdát. Popis gramatického systému jazyka, tvořený malým kolektivem, může snáz nekolizně zachytit jevy v jejich přirozené vágnosti, splývavosti, s důrazem na kontinuální povahu kategorií přirozeného jazyka. Slovník z podstaty směřuje ke kategorizaci – na níž se ovšem podílí rozsáhlý, generačně i jinak pestrý kolektiv, hodnotící ještě bohatější, diferencovanější jazykový materiál. To vše po boku tvůrců *Internetové jazykové příručky*, která je konzultačním prostředím pro širokou veřejnost. Nemá-li se obraz jazyka předkládaný jedním pracovištěm v podstatných rysech třístit, konzultace a vzájemný respekt jsou nezbytností.

Pro mne plynou z osobního podílu na tvorbě slovníku cenné impulsy pro doplnění, rozšíření či zpřesnění pasáží gramatiky, to vše se pak dál promítá do univerzitní výuky jevů stylových. Nemohu než vyslovit vděk osudu právě za takovou konstelaci.

Dedikace:

Publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092. Práce používá také data, nástroje a služby, které poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (projekt č. LM2023062).

The preparation of this article was financed within the statutory activity of the Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences (RVO No. 68378092). The work described herein has also used data, tools and services provided by the

LINDAT/CLARIAH-CZ Research Infrastructure (<https://lindat.cz>), supported by the Ministry of Education, Youth and Sports of the Czech Republic (Project No. LM2023062).

Mukařovský, Jan. 1999. *Književne strukture, norme i vrijednosti*. (Přel. P. Jirsak). Zagreb: Matica hrvatska.

Literatura

- ASSČ: *Akademický slovník současné češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. <https://ujc.cas.cz/cs/elektronicke-slovníky-a-zdroje/akademicky-slovník-soucasne-cestiny/>. Přístup 30. 9. 2021.
- ASCS: Kraus, J.; Petráčková V. 1998. *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia.
- Bílková, J. 2014: *Interpretace deminuce v češtině*. In: Orgoňová, O.; Muziková, K.; Popovičová Sedláčková Z. (eds.). *Jazyk a jazykoveda v interpretácii*, Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. S. 270–276.
- ČES: Rejzek, J. 2001. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda.
- ČNK: *Český národní korpus*. Praha: Ústav Českého národního korpusu, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. <http://korpus.cz/>. Přístup 30. 9. 2021.
- IJP: *Internetová jazyková příručka*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. <https://ujc.cas.cz/cs/elektronicke-slovníky-a-zdroje/internetova-jazykova-priruccka/>. Přístup 30. 9. 2021.
- KLA: *Kartotéka lexikálního archivu (1911–1991)*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. <https://ujc.cas.cz/cs/elektronicke-slovníky-a-zdroje/kartoteka-lexikalniho-archivu-1911-1991/>. Přístup 30. 9. 2021.
- Michalec, V.; Veselý, V. 2016. *K významu substantiv s převahou plurálních tvarů. „Slovo a slovesnost“*, 77, 3. S. 163–183.
- NESČ: *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Karlík, P.; Nekula, M.; Pleskalová, J. (eds.). Brno: Masarykova univerzita. <https://www.czechency.org>. Přístup 30. 9. 2021.
- Panevová, J.; Ševčíková, M. 2011. *Jak se počítají substantiva v češtině: Poznámky ke kategorii čísla. „Slovo a slovesnost“*, 72, 3. S. 163–176.
- PSJČ: *Příruční slovník jazyka českého (1935–1957)*. <https://psjc.ujc.cas.cz/search.phphttps://ujc.cas.cz/cs/elektronicke-slovníky-a-zdroje/prirucni-slovník-jazyka-ceskeho-1935-1957/>. Přístup 30. 9. 2021.
- SSČ: Filipce, J. 1997. *Slovník spisovné češtiny: česká slovníková databáze II*. Voznice: Leda. Elektronická verze na CD.
- SSJČ: *Slovník spisovného jazyka českého*. <https://ujc.cas.cz/cs/elektronicke-slovníky-a-zdroje/slovník-spisovneho-jazyka-ceskeho-1960-1971/>. Přístup 30. 9. 2021.
- SSSJ: *Slovník současného slovenského jazyka*. <https://slovník.juls.savba.sk/>. Přístup 30. 9. 2021.
- SYN: Hnátková, M. ; Křen, M.; Procházka, P.; Skoumalová, H. 2014. The SYN-series corpora of written Czech. In Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14). Reykjavík: ELRA. S. 160–164.

- SYN2020: Křen, M.; Cvrček, V.; Henyš, J.; Hnátková, M.; Jelínek, T.; Kocek, J.; Kovářiková, D.; Křivan, J.; Milička, J.; Petkevič, V.; Procházka, P.; Skoumalová, H.; Šindlerová, J.; Škrabal, M. 2020. *SYN2020: reprezentativní korpus psané češtiny*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. <http://www.korpus.cz>. Přístup 30. 9. 2021.
- SYNv8: Křen, M.; Cvrček, V.; Čapka, T.; Čermáková, A.; Hnátková, M.; Chlumská, L.; Jelínek, T.; Kovářiková, D.; Petkevič, V.; Procházka, P.; Skoumalová, H.; Škrabal, M.; Truneček, P.; Vondříčka, P.; Zasina, A. 2019. *Korpus SYN, verze 8 z 12. 12. 2019*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. <http://www.korpus.cz>
- Šemelík, M.; Lišková, M.; Křivan, J. 2020. *Akademický slovník současné češtiny – Modifikovaná koncepce pro období 2020nn*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
- Veselý, L.; Veselý, V. 2022a. *Otázka analogie mezi reciproky a pluralii tantum v češtině*. „Linguistic studies“, 44. S. 19–39.
- Veselý, L.; Veselý, V. 2022b. *Příspěvek k poznávání příčin a principů jazykové dynamiky. Případová studie o dvou dveřích*. „Korpus – gramatika – axiologie“, 22. S. 41–56.
- Vondráček, M. 2020. *Výrazy typu běda z pohledu slovnědruhového*. V: Bílková, J.; Kolářová, I.; Vondráček, M. (eds.). *Lingvistika – korpus – empirie*. Praha, Ústav pro jazyk český AV ČR. S. 93–102.

Anomalies in word formation and morphological system of nouns: a language handbook, dictionary and communication reality

The contribution shows a development difference between traditional Czech prescriptive handbooks and dictionaries on one hand, and communication reality on the other. A few nouns with non-standard paradigm are the examples. The author's experience with activities of Ústav pro jazyk český is used, and mechanisms used during the creation of Akademický slovník současné češtiny and Internetová jazyková příručka are introduced, which should smooth this discrepancy. Český národní korpus especially is a source of language data for both mentioned (primarily electronic) works. Its descriptive character is strengthened thanks to that, however, without any concessions in language culture efforts. The contribution shows the way how to know today's Czech language both through its linguistic description and the more or less true picture in real communication.

Keywords: *a noun inflexion, noun derivation derived from nouns, descriptive linguistics*

Odsjek za zapadnoslavenske jezike i književnosti

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

<https://www.doi.org/10.17234/9789533792101.23>

Neuspjele reforme ruskoga i češkoga pravopisa iz 1960-ih godina

Sažetak: Početkom 1960-ih pojavila su nastojanja da se korjenito reformiraju dva slavenska pravopisna sustava – ruski i češki. Reforme su težile jačanju primjene fonološkoga načela kako bi se olakšalo usvajanje pravopisa u školi. Rasprave o pravopisnoj reformi pokrenute su, kanalizirane i zaključene političkom intervencijom, pa su u velikoj mjeri obilježene autoritarnim načinom upravljanja jezikom. Ipak, njihov sadržaj pokazuje da u pravopisne sustave s dugom tradicijom i stabiliziranom suvremenom uporabom nije jednostavno intervenirati, pa je zato instruktivan i danas.

Ključne riječi: pravopisna reforma, ruski, češki, 1960-e godine

1. Uvod

Početkom 1960-ih pojavila su se nastojanja da se korjenito reformiraju dva slavenska pravopisna sustava s dugom tradicijom i stabiliziranom suvremenom uporabom – ruski i češki. Rasprave o potrebi za reformom i njezinu poželjnom smjeru povedene su pritom samo nekoliko godina nakon što je za oba jezika objavljena nova pravopisna kodifikacija¹, a argumenti koji su se u njima čuli velikim su se dijelom podudarali. Obje su reformske inicijative međutim ubrzo odbijene, a prijedlozi izneseni tijekom rasprava nisu prihvaćeni ni u kasnijim revizijama pravopisnih sustava, koje su odobrene 1993. za češki i 2007. za ruski.²

¹ Ruska je pravopisna kodifikacija objavljena 1956. (*Pravila ruskoj orfografiji i punktuaciji*), a češka 1957. (*Pravidla českého pravopisu*).

² Posljedica je rasprave o pravopisu međutim bila pojava elaborirane pravopisne teorije. Među ruskim se radovima ističu npr. Vinogradov 1965, Ivanova 1971, Kuz'mina 1981, Lopatin 2009, a među češkima Sgall 1994a i 1994b.

U ovom će članku biti ukratko prikazane okosnice dviju rasprava o pravopisnoj reformi, najprije one koja je pokrenuta u Sovjetskom Savezu 1962., a zatim one koja je počela u Čehoslovačkoj godinu dana poslije. Glavni je cilj obje inicijative pritom bilo olakšati usvajanje pravopisa u školi, a glavno je sredstvo u njegovu postizanju bilo jačanje uloge fonološkoga pravopisnoga načela, tj. korespondencije između fonema u jezičnom i grafema u pravopisnom sustavu. Rasprave o pravopisu u objema su zemljama pokrenute, kanalizirane i prekinute političkom intervencijom, pa su u velikoj mjeri obilježene autoritarnim načinom upravljanja standardnim jezikom. Ipak, njihov sadržaj pokazuje da u pravopisne sustave s dugom tradicijom i stabiliziranom suvremenom uporabom nije jednostavno intervenirati, pa je u tom smislu instruktivan i danas.

2. Rasprava o reformi ruskoga pravopisa

Rasprava o reformi ruskoga pravopisa pokrenuta je 23. ožujka 1962., kad je najutjecajniji sovjetski dnevnik „Izvestija“ objavio članak A. I. Efimova pod naslovom *Krasnorečie i orfografija [Pravogovor i pravopis]*. U njemu autor ističe da je komplicirani ruski pravopis „glavna zapreka učenicima na putu prema višoj razini jezične kulture“³ te da bi njegovo pojednostavnjivanje oslobodilo vrijeme „za proučavanje samoga jezika, njegovih izražajnih slikovitih sredstava“⁴. Uslijedila je živa rasprava o reformi pravopisa, koja je do kraja 1962. bila koncentrirana uglavnom u časopisu „Russkij jazyk v škole“. U toj prvoj fazi rasprave većina njezinih sudionika bili su nastavnici ruskoga.

Glavnina iznesenih prijedloga odnosila se pritom na jačanje korespondencije između fonemskoga i grafijskoga sustava. Neki su bili umjereni i zahtijevali su sasvim male intervencije, npr. onaj koji se ticao pisanja samoglasničkih slova *u* i *vi* iza suglasničkih *ж* i *ш*. U ruskom naime postoje „tvrdo“ [i] i „meko“ [i]⁵, pri čemu se „tvrdo“ u pismo obično bilježi slovom *vi*, a „meko“ slovom *u*. Iza suglasnika [z] i [s], koji se u pismu bilježe slovima *ж* i *ш*, od tih dvaju samoglasnika može se pojaviti samo „tvrdo“ [i], no ono se u tim pozicijama zapisuje „pogrešnim“ slovom *u*, tj. *жу* i *шу*. Neki autori smatrali su da tu nedosljednost treba ukloniti te da u tim slučajevima treba pisati dosljedno *жvi* i *шvi* (detaljnije v. Arutjunova 2015: 30–32).

³ „glavnym prepjatstviem na puti učaščihsja k veršinam rečevoj kul'tury“ (Efimov 1962: 3)

⁴ „na izučenie samoga jazyka, ego krasočnyh izobrazitel'nyh sredstv“ (Efimov 1962: 3)

⁵ O fonološkom statusu tih glasova nema konsenzusa. Dok Leningradska fonološka škola (npr. L. V. Ščerba) zastupa stajalište da je riječ o dvama fonemima, Moskovska fonološka škola (npr. R. I. Avanesov) drži da je riječ o pozicijskim alofonima jednoga fonema.

Radikalniji je bio prijedlog da se u pismu dosljedno bilježe i rezultati fonoloških glasovnih smjena, koje u ruskom obuhvaćaju u prvom redu neutralizaciju samoglasnikâ i šumnikâ. Primjerice kad se morfem sa samoglasnikom [o] u riječi nađe neposredno ispred naglašenoga sloga, to se [o] smjenjuje s [v], ali se smjena ni na koji način ne odražava u pismu – iako se izgovara [vɐ' da], piše se *вода*, a ne npr. *вада*. Osim toga zvučni se suglasnik na kraju riječi ispred stanke redovito obezvučuje, pa se primjerice izgovara [s'n'ek], ali se piše *чек*.⁶ Neki sudionici rasprave smatrali su da i to treba promijeniti (detaljnije v. Arutjunova 2015: 30–32).

Krajnje radikalnima mogli bi se pak smatrati prijedlozi koji su tražili uvođenje posve novih slova za označivanje palataliziranih, tzv. „mekih“ suglasnika. U sustavu ruskih suglasnika glavna se fonološka korelacija naime temelji na opreci između nepalataliziranih ili „tvrdih“ i palataliziranih ili „mekih“ suglasnika, npr. [p] i [pʲ], [r] i [rʲ], [z] i [zʲ] itd. Oba se suglasnička parnjaka pritom bilježe istim slovom, npr. *n, p* i *з*, dok na palataliziranost ili njezin izostanak upućuje u pravilu tek samoglasničko slovo koje slijedi. Samoglasnik [a] piše se npr. slovom *а* ako je ispred njega nepalatalizirani, a slovom *я* ako je ispred njega palatalizirani suglasnik. Neki sudionici polemike (npr. Figurovskij 1962) smatrali su da svaki palatalizirani suglasnik mora dobiti vlastito slovo, što bi rusko pismo izmijenilo do neprepoznatljivosti.

Potkraj 1962. Viktor V. Vinogradov, ravnatelj Instituta za ruski jezik Sovjetske akademije znanosti, objavio je u dnevniku „Izvestija“ članak *Ruska-ja orfografija i eë reforma* [*Ruski pravopis i njegova reforma*]. Vinogradov piše da je u sklopu Instituta osnovan Pravopisni odbor sa zadaćom da pripremi pravopisnu reformu. Njegov je osnutak, kako ističe u članku, „odgovor Instituta za ruski jezik Akademije znanosti SSSR-a na zahtjev društva“.⁷ Istraživanja arhivskih materijala E. V. Arutjunove (2015) pokazuju da je pitanje pravopisne reforme zapravo otvorilo sovjetsko političko vodstvo kao važnu sastavnicu Hruščevljeve obrazovne politike – očekivalo se naime da će pojednostavnjivanje pravopisa u školama osloboditi vrijeme za poučavanje predmeta koji imaju puno opipljiviju korist za nacionalno gospodarstvo. Čini se da je upravo to „zahtjev društva“ o kojem piše Vinogradov. U svakom slučaju, nakon njegova članka rasprava o pravopisnoj reformi seli se na stranice vodećih sovjetskih lingvističkih časopisa, kao što su „Voprosy jazykoznanija“, „Voprosy kul'tury reči“ i neki drugi. Većina sudionika

⁶ Ni o fonološkom statusu glasova koji sudjeluju u tim smjenama u ruskoj lingvistici nema konsenzusa. Više riječi o tom bit će poslije.

⁷ „Otvor Instituta ruskoga jezika Akademii nauk SSSR na trebovanie obščestvennosti“ (Vinogradov 1962: 5)

sada su lingvisti, a njihovi su prijedlozi manje radikalni od onih koje su prije toga davali učitelji.⁸

Jedan od prvih jezikoslovaca koji se uključio u raspravu bio je Abram B. Šapiro (1962), koji je vrlo skeptičan prema ideji da bi pojednostavnjenje pravopisa među učenicima dovelo do kultiviranije jezične uporabe. Kao prvo, smatra da su uzroci nezadovoljavajuće razine izražavanja mnogobrojni i da pravopis nije čak ni među najvažnijima. Kao drugo, naglašava da glavni problem s usvajanjem pravopisa počiva u metodologiji poučavanja, a ne u samom pravopisnom sustavu. Prema njegovu mišljenju, potpuno je nerealno očekivati da učenici poznaju pravopis jednako dobro kao profesionalni lektor, pa bi za svaku razinu obrazovanja trebalo eksplicitno formulirati realističnija očekivanja u pogledu usvajanja pravopisa. Na kraju, ističe da reforma pravopisa ne bi trebala biti usmjerena na jačanje korelacije između fonemskoga i grafijskoga sustava, već na ujednačivanje i sistematizaciju. Grafijski sustav nije tek odraz fonemskoga, nego ima vlastite zakonitosti, i ako ga već želimo reformirati, reforma te zakonitosti ne bi trebala kršiti. Ukratko, kodifikaciju pravopisa treba učiniti dosljednijom, a glavna bi vodilja pritom trebala biti odstupanja od nje u suvremenoj pisanoj praksi.

Ipak, nasuprot Šapirovu pravopisnom realizmu rasprava o pravopisnoj reformi postala je u ovoj fazi prilično dogmatična. Obilježena je naime sukobom dviju fonoloških škola, Moskovske i Leningradske, koje su imale bitno različita shvaćanja ruskoga fonemskoga sustava, a posljedično i njegova odnosa s grafijskim sustavom. U središtu je njihova neslaganja tumačenje fonoloških glasovnih smjena, tj. fonemskoga statusa glasova kao što su [v] u riječi *вода* [vɔ'da] i [t] u riječi *водка* [,votkə]. Članovi Moskovske fonološke škole inzistiraju da te i slične glasovne smjene ne dovode do promjene identiteta fonema, drugim riječima da je glas [v] zapravo pozicijski alofon fonema /o/, a glas [t] fonema /d/. S druge strane predstavnici Leningradske fonološke škole smatraju da se identitet fonema promijenio, tj. da glas [v] sada predstavlja fonem /a/, a glas [t] fonem /t/.

Te razlike imaju važne implikacije na pristup pravopisnoj reformi. Članovi Moskovske škole (npr. Panov 1963) zastupaju shvaćanje da fonološko načelo mora biti temelj ruskoga pravopisnoga sustava jer je fonemski identitet glasova ostvarenih u izgovoru – onakav kakvim ga oni vide – već prilično dobro zastupljen u ruskom pismu. S druge strane članovi Leningradske škole (npr. Ivanova 1964) inzistiraju na središnjoj važnosti mor-

⁸ Iako je i među lingvistima bilo mnogo zagovornika pravopisne reforme, većina je ipak protiv radikalne fonemizacije. Postoji međutim konsenzus da pravopis mora biti dosljedniji, tj. da se pisanje pojedinačnih jezičnih jedinica mora uskladiti s općim načelima te da iznimaka mora biti manje. Više o raspravi v. Arutjunova 2015: 35-69.

fološkoga načela, koje nalaže da se morfemi u pismu uvijek pišu na isti način, bez obzira na promjene u njihovu fonemskom sastavu uzrokovane položajem unutar riječi. Slijedom toga članovima Moskovske škole bilo je puno lakše prihvatiti početnu ideju da u pravopisnom sustavu treba ojačati ulogu fonološkoga načela. Novi pravopisni sustav, koji je pod nazivom *Predloženi po usoveršenstvovaniju ruskoj orfografii* [*Prijedlozi za usavršavanje ruskoga pravopisa*], objavljen 23. i 24. rujna 1964. u dnevniku „Izvestija“ (a paralelno i u novinama „Učitel'skaja gazeta“ i „Sovetskaja Rossija“), bio je tako i formuliran na temeljima shvaćanja Moskovske škole.

Način na koji su u tom prijedlogu provedeni pojednostavnjivanje i sistematizacija pravopisa dobro oslikava pisanje tzv. mekoga glasa. Kao što je već spomenuto, parovi suglasnika koji se razlikuju samo po obilježju palataliziranost u ruskom se pismu bilježe istim slovom, dok se palataliziranost ili njezin izostanak signaliziraju samoglasničkim slovom koje slijedi. No ako je suglasnik na kraju riječi, palatalizacija je označena takozvanim mekim znakom *ь*, kao u riječi *писатель* ‚pisac‘. Postoji međutim nekoliko suglasničkih slova koja ne označuju dva, nego samo jedan suglasnik, npr. *ч* za „meki“ suglasnik [tʃ]. To slovo dakle već samo po sebi signalizira palataliziranost i nakon njega nema potrebe za tzv. mekim znakom, npr. u riječima kao što su *мочь* ‚moći‘ ili *дочь* ‚kći‘. Novopredloženi pravopisni sustav stoga izričito navodi da se meki znak u takvim slučajevima više neće koristiti. Članovi Leningradske škole međutim inzistiraju na važnosti zadržavanja mekoga znaka zbog morfološkoga pravopisnoga načela – taj znak naime signalizira da je u navedenim primjerima riječ o infinitivu (*мочь*), odnosno o imenici ženskoga roda koja u nominativu jednine završava na suglasnik (*дочь*).

Nova je pravopisna kodifikacija tako doista značila jačanje uloge fonološkoga pravopisnoga načela, pogotovo kad se ono razumijeva u skladu sa shvaćanjima Moskovske fonološke škole, ali je ujedno i dovela do toga da se promijenio pravopisni lik golemoga broja općeporabnih riječi. Slijedom toga vrlo je dvojbeno bi li novi pravopisni sustav donio ikakvo pojednostavnjenje iz perspektive običnih korisnika. On na kraju međutim i nije ušao u uporabu. Samo mjesec dana nakon što je novopredloženi pravopisni sustav objavljen, u listopadu 1964., Hruščeva je na mjestu sovjetskoga vođe zamijenio Brežnjev, nakon čega je došlo do preispitivanja kompletne Hruščevljeve politike, pa i pravopisne reforme koju je inicirao. Prostor u medijima opet je otvoren za raspravu o pravopisu, u kojoj su sada sudjelovali uglavnom književnici (detaljnije v. Arutjunova 2015: 74–78). Novi je pravopisni sustav ocijenjen krajnje negativno, a najčešći argument bilo je to da bi njegovim uvođenjem milijuni ljudi praktično preko noći postali nepi-

smeni. Konačno, početkom 1965. Pravopisni odbor Instituta za ruski jezik donio je odluku da pravopisna reforma nije potrebna.

3. Rasprava o reformi češkoga pravopisa

Rasprava o češkom pravopisu počela je kada je Jaromír Bělič u časopisu „Český jazyk a literatura“ objavio članak *Odhodláme se k výzranějšímu zjednodušení pravopisu?* [*Hoćemo li se odlučiti za izrazitije pojednostavnjenje pravopisa?*] (1963–64). Na njezino pokretanje zacijelo je utjecala aktualna polemika o ruskom pravopisu, iako je stanovit utjecaj mogla imati i desetak godina prije provedena slovačka pravopisna reforma. Nakon Běličeva članka o pravopisnoj se reformi raspravljalo na stranicama vodećih čeških lingvističkih časopisa „Naše řeč“, „Slovo a slovesnost“ i „Český jazyk ve škole“. I u češkom je slučaju glavni propagirani cilj reforme bilo olakšati usvajanje pravopisa u školama, i to jačanjem uloge fonološkoga pravopisnoga načela. Isticalo se da je pravopis najčešći uzrok ponavljanja razreda (Janáček 1964–65) te da bi se njegovim pojednostavnjivanjem olakšalo usvajanje, a ujedno i dobilo više vremena za obradu morfologije, sintakse i stilistike (Sgall i Novák 1964–65).

U češkom pravopisu grafijski sustav znatno bolje korespondira s fonemskim nego u ruskom, pa ni potencijalni pravopisni problemi nisu bili toliko brojni. U središtu je rasprave bilo pisanje takozvanoga tvrdoga *y/ý* i mekoga *i/í*. U suvremenom češkom jeziku fonemi /i/ i /i:/ bilježe se naime s po dva slova: *i* i *y* te *í* i *ý*.⁹ Njihova je distribucija u nekim slučajevima jasno definirana: primjerice iza tzv. mekih suglasnika, kao što je npr. *ř*, može se koristiti samo meko *i* (npr. *řít* ‚reći‘), dok iza tzv. tvrdih suglasnika, kao što je npr. *r*, može doći samo tvrdo *y* (npr. *ryba* ‚riba‘). U nekim slučajevima odabir „tvrdoga“ ili „mekoga“ slova upućuje na izgovor prethodnoga suglasnika, primjerice u riječi *nyní* ‚sada‘ tvrdo *y* označava da prvo *n* nije palatalizirano, dok meko *i* označava da drugo jest: [niji:]. Napokon, tvrdo *y* i meko *i* katkad služe kao pravopisno sredstvo razlikovanja leksičkih (npr. *mýt* ‚prati‘ i *mít* ‚imati‘) i gramatičkih homonima (npr. *holubi* ‚golubovi, N i V mn.‘ i *holuby* ‚A i I mn.‘). Postoje međutim i slučajevi u kojima je načelno moguća uporaba i tvrdoga *y* i mekoga *i*, ali je iz povijesnih razloga u pravopisu prihvaćen samo jedan od njih, u prvom redu iza tzv. neutralnih suglasnika, kao što je npr. *b* – *býk* ‚bik‘, ali *bílý* ‚bijel‘. Češka djeca u školama zato provode sate i sate učeći kako pisati riječi iz te skupine. Većina sudi-

⁹ Svi se češki samoglasnici pojavljuju u kratkoj i dugoj inačici, pri čemu kvantiteta ima funkciju razlikovnoga obilježja. Dugi se samoglasnici u pismu označuju posebnim dijakritičkim znakom – crticom (npr. *á*, *é* itd.).

onika u raspravi smatrala je da je potrebno pojednostavniti pravila koja određuju pisanje tvrdih *y* i *ý* te mekih *i* i *í*, ali nije bilo konsenzusa o tome kako to učiniti.¹⁰

Vrlo malen broj sudionika u raspravi o češkom pravopisu u potpunosti je odbijao reformu. Neki su u pravopisu vidjeli naslijeđeno kulturno dobro koje treba sačuvati (Kopečný 1963–64), dok su drugi upozoravali da bi radikalna reforma donijela kaos jer bi većina obrazovanih govornika preko noći postala nepismena (Spal 1964–65). Pristaše reforme priznaju da u tom ima istine, ali ističu: „Neke od povijesnih danosti očito su vrijedne toga da budu sačuvane, odnosno učvršćivane, razvijane i sl., no druge treba prevladati i napustiti, odnosno ograničiti“.¹¹ Smatraju uz to da šok uzrokovan širokom reformom ne bi bio dugotrajan jer bi uvedene promjene pravopis učinile logičnijim i pismeni govornici češkoga na njega bi se brzo i lako naviknuli. Osim toga „popravljanje pravopisa imalo bi znatan doseg za buduće generacije. U ovom slučaju ne smijemo mu pristupati uskoprudno.“¹²

Rasprava o češkom pravopisu imala je jednu specifičnu karakteristiku koja je razlikuje od ruske – provedeno je istraživanje pisane uporabe među učenicima osnovnih škola (usp. Janáček 1964–65 i Dokulil 1965) te studentima (usp. Dvořák 1965–66), koje je pokazalo da ni jedni ni drugi zapravo nisu imali tako ozbiljnih problema s pravopisom kao što se u polemici često tvrdilo. Ubrzo nakon toga Pravopisno povjerenstvo Instituta za češki jezik odlučilo je da reforme češkoga pravopisa neće biti. Ta je odluka donesena otprilike godinu dana nakon što je Pravopisni odbor Instituta za ruski jezik donio sličan zaključak u vezi s reformom ruskoga pravopisa, i to također nakon političke intervencije (usp. Cvrček 2006: 32). Nekoliko godina poslije provedeno je i široko istraživanje stavova javnosti prema pravopisnoj reformi, i to kako među stručnjacima tako i među laicima. Pokazalo se da su i jedni i drugi u iznimno velikom postotku protiv radikalne reforme i da se mogu složiti samo s postupnim uklanjanjem najvećih nedosljednosti (usp. Tejnor 1969).

¹⁰ Detaljnije o raspravi v. Cvrček 2006: 49–58 te Vuković 2008 i 2016. U slovačkoj pravopisnoj reformi iz 1953. doista je došlo do pojednostavnjivanja pisanja tvrdih *y* i *ý* te mekih *i* i *í*.

¹¹ „Některé z historických daností jsou zřejmě hodny toho, aby byly zachovány a popř. upevňovány, rozvíjeny ap., jiné je třeba naopak překonat a opustit, popř. omezit.“ (Sgall i Novák 1964–65: 315)

¹² „Úprava by [...] měla značný dosah pro budoucí generace. V takovém případě k ní nesmíme přistupovat úzkoprse.“ (Sgall 1963–64: 405)

4. Zaključak

Nastojanja da se korjenito reformiraju ruski i češki pravopis na početku 1960-ih snažno su obilježena autoritarnim načinom upravljanja jezikom. Rasprave o reformi pokrenute su, kanalizirane i zaustavljene političkom intervencijom. U njihovoj je pozadini bila Hruščevljeva ideja da će jednostavniji pravopis ostaviti učenicima više vremena za bavljenje temama korisnijima za nacionalno gospodarstvo, a zaustavljene su nakon što su u Brežnevljevo doba Hruščevljeve politike podvrgnute preispitivanju. U promišljanjima reforme izostala je analiza primjene pravopisa u stvarnoj pisanoj uporabi (provedena je samo u Češkoj, i to dijelom nakon što je rasprava o reformi već bila završena), a u obzir su uzimani ponajprije interesi djece koja pravopis usvajaju, u znatno manjoj mjeri interesi već pismenih korisnika jezika, dakle većine i među govornicima ruskoga i među govornicima češkoga. U tom smislu ove dvije reforme imaju u prvom redu povijesno značenje.

Pa ipak, sadržaj rasprava, koji nije bio odlučujući za sudbinu reformskih pokušaja, pokazuje sve teškoće s kojima su suočena nastojanja da se intervenira u pravopisne sustave s dugom tradicijom i stabiliziranom uporabom. U takvim situacijama ima puno više praktičnih problema, ali i simboličkih vrijednosti, zbog kojih je radikalna reforma u pravilu teško provediva. Toga su bili svjesni i mnogi sudionici dviju polemika, iako se u jeku rasprave činilo da su njihovi glasovi ostali u drugom planu. Ocjenjujući prijedlog ruske reforme, istaknuti lingvist A. A. Zaliznjak naveo je da bi on bio odličan za jezik bez pismenosti. „No ako bismo Prijedloge ocjenjivali s obzirom na to da ruski jezik ima višestoljetnu povijest, tradicionalni način pisanja cijelih skupina riječi, mnogi su prijedlozi neprihvatljivi. Lingvisti griješe kad ne uzimaju u obzir čisto društvena pitanja: nužnost konkretnih promjena u konkretnim povijesnim uvjetima.“¹³ O češkoj reformi na sličan se način izrazio utjecajni češki lingvist B. Trnka: „Bilo bi, doduše, zacijelo moguće i zacijelo vrijedno izraditi idealan model češkoga pravopisa, koji bi odgovarao svim zahtjevima znanstvene ispravnosti, ali nijedan ga autoritet ne bi mogao nametnuti zajednici koja piše, koja se ne odriče svojega pravopisnoga *mos consuetus* bez pritiska promjena gospodarske, kulturne i psihološke naravi.“¹⁴

¹³ „No esli ocenivat' Predloženiya' s učetom togo, čto russkij jazyk imeet mnogovekovuju istoriju, tradicionnoe napisanie celyh grupp slov, mnogie predloženiya – nepriemlemy. /.../ Lingvisty ošibajutsja, ne učitivaja vopros čisto social'nyj: neobhodimost' konkretnyh izmenenij v konkretnyh istoričeskikh uslovijah.“ Navedeno prema Sazonova 1964: 51.

¹⁴ „Bylo by sice jistě možno a jistě i zaslužno vypracovat ideální model českého pravopisu, který by vyhovoval všem požadavkům vědecké správnosti, ale žádná autorita by nemohla vnútit jej píšícímu kolektivu, který se nevzdává svého pravopisného ‚mos consuetus‘ bez tlaku změn hospodářského, kulturního, politického a psychologického rázu.“ (Trnka 1964: 197)

Kako nam pokazuju ova dva reformska pokušaja, u jezicima s dugom tradicijom i ustaljenom praksom pismenosti gotovo je nemoguće radikalno mijenjati pravopis. Moguće je međutim proučavati unutarnju dinamiku pravopisnoga sustava kako bi se bolje upoznali odnosi između pravopisnih načela na kojima taj sustav počiva; moguće je istraživati povijest pravopisa kako bi se ustanovile motivacije koje stoje u temeljima pojedinih pravopisnih pravila; moguće je analizirati pravopisni uzus kako bi se ustanovilo kakve su njegove razvojne tendencije i koji se elementi pravopisne kodifikacije u praksi ne ostvaruju. Osim toga, moguće je i osmisliti metodiku poučavanja pravopisa, u sklopu koje će biti određeno koji elementi pravopisne kodifikacije moraju biti obrađeni u školama i na kojem stupnju, a koji će biti rezervirani za profesionalne lektore i korektore. Kad je pak riječ o promjenama pravopisne kodifikacije, u načelu su prihvatljive samo manje intervencije u pravopisna pravila i interpunkciju, u osnovi kako bi se sistematiziralo ono što nije do kraja sistematizirano, eventualno i kako bi se prilagodilo razvojnim tendencijama suvremenoga pisanoga uzusa. Intervencije u samu grafiju i u opća pravila uporabe pojedinih grafema jezična je zajednica u normalnim okolnostima nesklona prihvatiti, čak i onda kada su takve promjene motivirane željom da grafijski sustav jače korespondira s fonemskim.

Izvori

- Efimov, A. I. 1962. *Krasnorečie i orfografija*. „Izvestija“, 23. 3. 1962. Str. 3.
- Pravidla českého pravopisu*. 1957. Praha: Československá akademie věd.
- Pravidla českého pravopisu*. 1993. Praha: Academia.
- Pravila ruskoj orfografii i punktuacii*. 1956. Moskva: Akademija nauk SSSR.
- Pravila ruskoj orfografii i punktuacii: polnyj akademičeskij spravočnik*. 2007. Moskva: Izdatel'stvo Èksmo.
- Predloženiija po usoveršenstvovaniju ruskoj orfografii*. „Izvestija“, 23. 9. 1964. Str. 3–4; 24. 9. 1964., str. 3–4.
- Vinogradov, V. V. 1962. *Russkaja orfografija i ee reforma*. „Izvestija“, 15. 12. 1962. Str. 5.

Literatura

- Arutjunova, E. V. 2015. *Reformy ruskoj orfografii i punktuacii v sovetskoe vremja i postsovetskij period: lingvističeskie i social'nye aspekty*. Doktorska disertacija obranjena na Ruskom državnom humanističkom sveučilištu.
- Bělič, J. 1963–64. *Odhodláme se k výraznějšimu zjednodušení pravopisu? „Český jazyk a literatura“*, 14, 4. Str. 145–156.

- Cvrček, V. 2006. *Teorie jazykové kultury po roce 1945*. Praha: Karolinum.
- Dokulil, M. 1965. *Průzkum obtíží našeho pravopisu (Výsledky a výhledy práce pravopisné komise)*. „Naše řeč“, 48. Str. 30–36.
- Dvořák, E. 1965–66. *Průzkum pravopisného úzu studentů pražských vysokých škol*. „Český jazyk a literatura“, 16. Str. 97–113.
- Figurovskij, I. A. 1962. *Radikal'no uprostit' orfografiju*. „Russkij jazyk v škole“, 5. Str. 96–98.
- Ivanova, V. F. 1964. *O morfoložičeskom principe rusckoj orfografii*. „Russkij jazyk v škole“, 3. Str. 6–13.
- Ivanova, V. F. 1971. *Teoretičeskie osnovy rusckoj orfografii*. Doktorska disertacija obranjena na Državnom sveučilištu u Leningradu.
- Janáček, G. 1964–65. *K reformě pravopisu*. „Český jazyk a literatura“, 15. Str. 117–124.
- Kopečný, F. 1963–64. *K reformě českého pravopisu*. „Český jazyk a literatura“, 14. Str. 351–355.
- Kuz'mina, S. M., 1981. *Teorija rusckoj orfografii. Orfografija v ee otnošenii k fonetike i fonologii*. Moskva: Nauka.
- Lopatin, V. V., 2009. *Lingvističeskie osnovy rusckoj orfografii: teorija i praktika*. Moskva: Izdatel'skij centr „Azbukovnik“.
- Panov, M. V. 1963. *Ob usoveršenstvovanii rusckoj orfografii*. „Voprosy jazykoznanija“, 2. Str. 81–93.
- Sazonova, I. K. 1964. *Obsuždenie ‚Predloženíj po usoveršenstvovaniju rusckoj orfografii‘ v izdatel'stve ‚Sovetskaja ěnciklopedija‘*. „Russkij jazyk v škole“, 6. Str. 51.
- Sgall, P. 1994a. *Lingvistický pohled na český pravopis I*. „Slovo a slovesnost“, 55, 3. Str. 168–177.
- Sgall, P. 1994b. *Lingvistický pohled na český pravopis II*. „Slovo a slovesnost“, 55, 4. Str. 270–286.
- Sgall, P. 1963–64. *Kdyby nebylo ypsilonu, museli bychom ho vytvořit?* „Český jazyk a literatura“, 14. Str. 402–407.
- Sgall, P.; Novák, P. 1964–65. *Ke způsobu uvažování (o pravopisu a jiných „historických danostech“)*. „Český jazyk a literatura“, 15. Str. 315–320.
- Spal, J. 1964–65. *Z druhé strany*. „Český jazyk a literatura“, 15. Str. 174–178.
- Šapiro, A. B. 1962. *Nemalovažnyj vopros (K sporam o rusckom pravopisanii)*. „Izvestija Akademii nauk SSSR“, 21, 6. Str. 465–580.
- Tejnor, A. 1969. *Český pravopis a veřejné mínění*. „Naše řeč“, 52. Str. 265–285.
- Trnka, B. 1964. *O českém pravopise*. „Slovo a slovesnost“, 25. Str. 197–201.
- Vinogradov, V. V. (ur.). 1965. *Obzor predloženíj po usoveršenstvovaniju rusckoj orfografii (XVII-XX vv)*. Moskva: Akademija nauk SSSR.

- Vuković, P. 2008. *Český pravopis a ,zlatá šedesátá’*. U: Rusinová, E. (ur.). *Přednášky a besedy ze XLI. běhu LŠSS*. Brno: Masarykova univerzita. Str. 212–223.
- Vuković, P. 2016. *Polemika o češkom pravopisu u 1960-ima*. U: Kryžan-Stanojević, B. (ur.). *Jezična politika – između norme i jezičnog liberalizma*. Zagreb: Srednja Europa. Str. 69–79.

Failed reforms of Russian and Czech spelling of the 1960s

In the early 1960s, there emerged initiatives to radically reform two Slavic spelling systems – Russian and Czech. The reforms sought to strengthen the application of the phonological orthographic principle, which was expected to facilitate spelling acquisition in schools. Debates on the spelling reform were initiated, channelled, and brought to an end by political intervention, so they were predominantly characterized by authoritarian language management. However, their content demonstrates that it is not easy to intervene in spelling systems with a long tradition and stabilized contemporary use, which makes this example instructive in the present-day world as well.

Keywords: *spelling reform, Russian, Czech, 1960s*

Česká beseda Zagreb

Osnovna škola Silvija Strahimira Kranjčevića Zagreb

<https://www.doi.org/10.17234/9789533792101.24>

Význam metodického vzdělávání budoucích učitelů českého jazyka pro budoucnost českého menšinového školství v Chorvatské republice

Abstrakt: Cílem tohoto příspěvku je seznámit účastníky konference se vzdělávacími modely národnostních menšin v Chorvatské republice s důrazem na českou národnostní menšinu, zvláště na Model C. Český menšinový Model C, tedy výuka Českého jazyka a kultury, je určena dětem příslušníků české národnostní menšiny v Chorvatské republice, tedy dětem českého původu, ale výuka je přístupná i dalším dětem, které se chtějí učit českému jazyku a seznámit se s českou kulturou. Příspěvek poukáže na důležitost a na potřebu metodického vzdělávání studentů, budoucích učitelů v Modelu C, pro budoucnost českého menšinového školství v Chorvatsku. Také popisuje dosavadní příklady praxe a dobré spolupráce s Katedrou českého jazyka a literatury Filozofické fakulty v Záhřebu a se studenty pedagogického směru v rámci kolegia Metodika slovanských jazyků se Základní školou Silvija Strahimira Kranjčeviće, tj. s Českou besedou Záhřeb. Příspěvek také naznačí možnost budoucí vědecké, odborné a osvětové práce studentů v rámci české národnostní menšiny.

Klíčová slova: menšinové školství, Model C, český jazyk, metodika, zděděný jazyk, menšinový jazyk

Chorvatská republika umožňuje příslušníkům národnostních menšin výchovu a vzdělání ve jejich jazyce a písmu. To právo příslušníci národnostních menšin uplatňují v souladu s Ústavou Chorvatské republiky, Ústavním zákonem o právech národnostních menšin a se Zákonem o vzdělání v jazyce a v písmu národnostních menšin. Příslušníci národnostních menšin uplatňují své ústavní právo na vzdělání třemi základními modely (Model A, B a / nebo C) a zvláštními formami vzdělávání (*Obrazovanje*

na jazyku... 2021). Model A je výuka všech předmětů v základní a střední škole v menšinovém jazyce podle chorvatských kurikul, Model B je kombinace výuky v chorvatském a v menšinovém jazyce, Model C je předmět v chorvatských školách, kde nejsou menšinové školy podle Modelu A. Model C je výuka menšinového jazyka a kultury v obsahu 2–5 hodin týdně, většina škol, ale má výuku menšinového jazyka podle Modelu C v obsahu 2 nebo 3 hodiny týdně.

Češi jsou jednou z 22 Ústavou uznaných národnostních menšin v Chorvatské republice. Podle posledního sčítání lidu z roku 2011 v Chorvatsku žije 9.641 deklarovaných Čechů, z toho nejvíce v Bjelovarsko – bilogorském županství (*Popis stanovništva... 2021*). Administrativní a kulturní středisko Čechů v Chorvatsku je město Daruvar. Obec Končenice je jedinou administrativní jednotkou v Chorvatsku, ve které jsou Češi většina. České besedy jsou základními spolky, ve kterých Češi v Chorvatsku pečují o svůj jazyk a o svou kulturu.

Ve školním roce 2020/21 bylo do menšinového českého školství podle Modelu C v Chorvatsku zapojeno úhrnem 449 dětí. Z toho je 401 žák základních škol, 48 žáků středních škol ze 7 různých županství. S nimi pracovalo 16 učitelů (*Izvoješće o provođenju... 2022*).

Český Model C po dlouhých letech dostal v prosinci roku 2019 první celkové nové a moderní kurikulum, tedy Kurikulum českého jazyka a kultury v základních a středních školách v Chorvatské republice (*Kurikulum předmětu Český... 2021*). Kurikulum obsahuje popis vyučovacího předmětu, cíle předmětu, oblasti nebo koncepty v organizaci kurikula, výchovně-vzdělávací výstupy, dílčí výstupy a úrovně osvojení podle tříd a oblastí/konceptů. Další části kurikula jsou propojeny s výchovně-vzdělávacími oblastmi, průřezovými tématy a ostatními předměty, popis kontextu, kde a jak by se předmět měl učit a popisuje roli učitelé. Kurikulum také uvádí hodnocení výchovně-vzdělávacích výstupů. Kurikulum je základ všech ostatních pedagogických činností českého Modelu C v Chorvatské republice.

Kurikulum českého jazyka a kultury ve formě Modelu C je určeno dětem příslušníků české národnostní menšiny v Chorvatské republice, dětem českého původu, ale výuka je přístupná i dalším dětem, které se chtějí učit českému jazyku a seznámit se s českou kulturou. Předmět Český jazyk a kultura dle Modelu C se vyučuje v rámci Jazykové a komunikační oblasti jako jazyk české národnostní menšiny na všech vzdělávacích a věkových úrovních. Předmět má také přímý vztah k Společenské a humanitní oblasti a k Umělecké oblasti. Výuka jazyka má zásadní význam pro osobní rozvoj a socializaci žáků. Svým významem a svými účinky přesahuje znalosti obsahu samotného předmětu. Umožňuje žá-

kům vyjadřovat se a rozvíjet se individuálně, efektivně komunikovat s ostatními v různých životních situacích a zapojovat se do řady aktivit souvisejících s kulturou a tradicí české národnostní menšiny v Chorvatsku. Jazyk také odráží identitu národa, který daným jazykem mluví, a je klíčovým prostředkem, jehož prostřednictvím se přenáší a rozvíjí jeho kulturní a historické dědictví. Výuka českého jazyka jako souběžné učení o české kultuře je významným rysem koncepce výuky jazyků národnostních menšin v Modelu C. Kromě získávání jazykových schopností zahrnuje výuka českého jazyka a kultury také získávání znalostí o České republice a její kultuře v širším slova smyslu; o české literatuře, českém historickém, kulturním a přírodním dědictví, každodenním životě české soudobé společnosti a péči o tradice a zvyky české národnostní menšiny v Chorvatské republice. Taková komplexní a integrovaná výuka českého jazyka a kultury přispívá k lepšímu pochopení života české národnostní menšiny v Chorvatské republice a života v České republice jako i k rozvoji pocitu osobní příslušnosti k české kultuře. To vše přispívá k zachování jazykové a kulturní identity, tradic a zvyků české národnostní menšiny v Chorvatské republice.

Žáci Českého jazyka a kultury dle Modelu C se obecně vzdělávají v chorvatském jazyce. Znalosti a dovednosti, které žáci získají v předmětech Příroda a společnost, Dějiny, Zeměpis, Výtvarná a Hudební kultura/umění, se v rámci předmětu Český jazyk a kultura dle Modelu C rozšiřují a doplňují.

Předmět Český jazyk a kultura dle Modelu C je velmi složitý, a proto je rozdělen do tří oblastí /makro konceptů: *Mluvíme česky*, *Kouzlo psaného slova a Kultura*. Tyto oblasti/makro koncepty jsou v průběhu učení a výuky vzájemně propojené. Žák je mimo jiné schopen úspěšně používat český jazyk v různých situacích, prostřednictvím různých médií a pro různé účely, zná základní charakteristiky české národnostní menšiny v Chorvatské republice a současné české společnosti ve srovnání s jinými jazyky a kulturami, s porozuměním, úctou a respektem k ostatním a jiným a s pocitem příslušnosti k české národnostní menšině v Chorvatské republice a je připraven pro roli aktivního a odpovědného občana, který svou činností v kulturních programech, událostech a akcích české národnostní menšiny v Chorvatsku přispívá k jejímu zachování a k zachování české kultury a tradic v budoucnosti, současně rozvíjí potřebu celoživotního učení.

Pro realizaci kurikula je nutno mít nejenom jazykově vzdělané učitele, tedy magistry bohemistiky nebo profesory českého jazyka, ale také metodicky vzdělané učitele. Kvůli své komplexní struktuře a faktu, že se v rámci předmětu český jazyk také hodně vyučuje o české kultuře v nejširším slova smyslu, metodické vzdělání a metodická praxe studentů bohemistiky má

značný význam pro budoucnost českého menšinového školství v Chorvatské republice. Kvůli žákům a kvůli celomenšinové snaze zachovat si český jazyk a českou kulturu v Chorvatsku je nutno mít odborné učitele českého jazyka.

Od školního roku 2016/2017 mají studenti učitelského směru bohemistiky na Filozofické fakultě Záhřebské univerzity možnost odborné praxe v záhřebské základní škole Silvija Strahimira Kranjčeviče u učitelky mentorky Maji Burgerové. Ve spolupráci s profesorkou Dubravkou Sesarovou a poté Marinou Jajić Novogradecovou byla studentům nabídnutá praxe. Tímto se Základní škola S. S. Kranjčeviče stala cvičební školou pro český jazyk (chorv. *škola vježbaonica za češki jezik*). Výuka se ale koná v Českém národním domě v Záhřebu, kde sídlí také nejstarší spolek Čechů v Chorvatsku – Česká beseda Záhřeb, který byl založen v roce 1874. Studenti tak dostali možnost podívat se na výuku českého jazyka a kultury s žáky základní školy, sledovat a komentovat metodické a jiné pedagogické postupy ve výuce a pozorovat ve praxi to, o čem získávají teoretické znalosti na fakultě s profesorkou Jajić Novogradecovou. Studenti pozorují výuku v rozsahu 12 školních hodin, od 1. do 8. třídy základní školy. Potom mají možnost vyzkoušet si roli učitelé sami, ale pouze v rozsahu 1 školní hodiny. Po praxi studenti píší evaluaci a zpravidla jsou z praxe nadšení. V evaluaci se často objevuje přání mít možnost být v roli učitele více než pouze 1 hodinu.

Z tabulky 1. je vidět růst počtu studentů, kteří si během magisterského studia vybírají pedagogický směr, za posledních pět let. To je důležitým důkazem, že studenti mají čím dál tím větší zájem o učitelské studium.

ŠKOLNÍ ROK	Počet studentů
2016/2017	3
2017/2018	2
2018/2019	2
2019/2020	4
2020/2021	5
Celkem	16

Tabulka 1. Přehled počtů studentů na školní praxi od roku 2016 do roku 2021.

Někteří studenti se znovu vrátí do záhřebské české školy a s žáky provedou ankety, z kterých pak zpracují své magisterské práce. Je to také důležité, protože se tímto český menšinový Model C, ale také výuka českého jazyka a kultury jako menšinového jazyka, stávají předmětem, který stojí za to, aby se o něm vědecky bávalo.

Kromě toho, studenti po dobu praxe ve škole získávají různé znalosti o české menšině v Chorvatsku a také v Záhřebu. Česká menšina je zajímavá také pro jiné obory, např. filologie, výtvarné umění, etnologie a další. Menšina by také potřebovala vzdělané odborníky, kteří by se tím mohli zabývat, a to i v rámci magisterských nebo doktorských prací. Takové odborné a vědecké práce se stanou svědectvím o českém menšinovém působení a vůbec zůstanou jako svědectví o existenci české národnosti menšiny do budoucna.

Za posledních pět let, od kdy byla stanovena praxe, už několik studentů zrealizovalo výzkumy s žáky a své magisterské práce. Jsou také další studenti, kteří budou dělat svou magisterskou práci z oblasti metodiky českého jazyka a kultury.

Vzniklé práce:

- Čičak M. (2019) *Stanoviska žáků základních škol k výuce českého jazyka a kultury*. Diplomová práce. Záhřeb: Záhřebská univerzita, Filozofická fakulta.
- Hrvoj Zajec J. (2020) *Školství příslušníků české národnostní menšiny na příkladu ZŠ S. S. Kranjčeviće v Záhřebu*. Diplomová práce. Záhřeb: Záhřebská univerzita, Filozofická fakulta.
- Krtić M. (2021) *Komunikační strategie a ovládání komunikační kompetencí u chorvatských žáků českého jazyka*. Diplomová práce. Záhřeb: Záhřebská univerzita, Filozofická fakulta.

Jak tedy zlepšit a posílit metodické vzdělání studentů, budoucích učitelů českého jazyka?

Je to především záležitostí katedry bohemistiky Filozofické fakulty Záhřebské univerzity. Zde je několik návrhů a možností: bylo by vhodné zvýšit počet hodin praxe, zvláště hodin, které vyučují studenti. Je nutno studenty bohemistiky už od 1. ročníku seznámit s faktem, že v Chorvatské republice působí česká menšina, která možná není největší, ale je silná a jednotná. Váží si jazyka a kultury svých českých předků a dbá o to, aby se toto dědictví předalo také mladým budoucím generacím, mimo jiné skrz osvětovou činnost ve školách. V Chorvatsku je více než 30 českých besed po celém území, dvě české základní školy, všechny tyto instituce jsou pak organizovány ve Svazu Čechů v Chorvatské republice.

Je to velká báze různých možností. Je to místo, kde si studenti mohou najít východiska pro své další vědecké, odborné a pedagogické působení.

Ze všeho vyplývá, že česká menšina potřebuje vzdělané bohemisty a metodicky vzdělané učitele českého jazyka, aby se nejen český menšinový

Model C, ale také ostatní modely udržely do budoucna. Je v tom význam metodického vzdělávání budoucích učitelů českého jazyka.

Literatura

- Kurikulum předmětu Český jazyk a kultura pro základní a střední školy v Chorvatské republice (Model C)*. 2019. https://narodnenovine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_12_129_2617.html. Přístup 10. 9. 2021
- Obrazovanje na jeziku i pismu nacionalnih manjina*. <https://mzo.gov.hr/istaknute-teme/odgoj-i-obrazovanje/obrazovanje-nationalnih-manjina/571>. Přístup 10. 9. 2021
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku*. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. https://web.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1469.pdf. Přístup 10. 9. 2021
- Izvešće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2021. godinu za potrebe nacionalnih manjina*. Zagreb: Vlada Republike Hrvatske. <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Izve%C5%A1%C4%87e%20o%20provo%C4%91enju%20UZPNM%20za%202021.pdf>. Přístup 15. 7. 2022
- Čičák, M. 2019. *Stanoviska žáků základních škol k výuce českého jazyka a kultury*. Diplomová práce. Záhřeb: Záhřebská univerzita, Filozofická fakulta.
- Hrvoj Zajec, J. 2020. *Školství příslušníků české národnostní menšiny na příkladu ZŠ S. S. Kranjčeviče v Záhřebu*. Diplomová práce. Záhřeb: Záhřebská univerzita, Filozofická fakulta.
- Krtić, M. 2021. *Komunikační strategie a ovládnání komunikační kompetencí u chorvatských žáků českého jazyka*. Diplomová práce. Záhřeb: Záhřebská univerzita, Filozofická fakulta.

The importance of education in teaching methodology of future Czech language teachers for the future of Czech minority education in the Republic of Croatia

The aim of this paper is to familiarise the conference participants with models of the education of national minorities in the Republic of Croatia, with emphasis on the Czech minority, in particular on Model C. Model C for the Czech minority, i.e. teaching of the Czech language and culture, is intended for children belonging to the Czech national minority in the Republic of Croatia, children of the Czech origin and other children who want to learn the Czech language and become familiar with Czech culture. The paper points out that education of students, future teachers in

Model C, in the methodology of foreign language teaching is and necessary and important for the future of Czech minority education in Croatia. Previous examples of good practice and cooperation with the Department of Czech Language and Literature at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb and with Sil-vije Strahimir Kranjčević Elementary School, where students enrolled in the teaching track have practical part of the Methodology of Teaching Slavic Languages course, and with the Česká beseda Zagreb Club are described. Also, suggestions for future research, professional, and educational development work for students belonging to the Czech national minority are provided.

Keywords: *minority education, Model C, Czech language, methodology, inherited language, minority language*

Novija istraživanja slavenske glotodidaktike u Hrvatskoj

Sažetak: Rad prikazuje glotodidaktičke teme i istraživačke metode u recentnim istraživanjima na primjeru učenja i poučavanja slavenskih kao ciljnih jezika. Početke razvoja glotodidaktike nalazimo u okvirima primijenjene lingvistike. Međutim teorija nastave stranih jezika ne služi se samo rezultatima istraživanja s područja lingvistike već i rezultatima ostalih disciplina, kao što su psihologija, pedagogija i sociologija. Prema tome istraživačke teme kojima se glotodidaktika bavi zahtijevaju interdisciplinarni pristup. U našem radu takav se interdisciplinarni pristup istraživanjima u slavenskoj glotodidaktici objašnjava na primjeru nekoliko istraživanja koja upućuju na bitne glotodidaktičke implikacije za suvremenu nastavu slavenskih kao ciljnih jezika. Analizirani su diplomski radovi s osobitim obzirom na teme glotodidaktičkih istraživanja koje su studenti proveli. Metode istraživanja uključile su kvantitativne i kvalitativne metode, poput anketnih upitnika, jezičnih testova, dnevnčkih zapisa i intervjua. Ispitanici su bili učenici osnovnih i srednjih škola, studenti filoloških studija na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu te polaznici škola stranih jezika. Rezultati istraživanja u diplomskim radovima pokazali su da su visoka motivacija, pozitivni stavovi učenika/studenata prema učenju jezika i nastavniku te uporaba prikladnih strategija učenja samo neki od čimbenika koji utječu na uspješnost nastave slavenskih kao stranih jezika.

Ključne riječi: glotodidaktika, interdisciplinarni pristup, istraživačke metode, slavenski kao ciljni jezici

1. Uvod

Slijedom brojnih primijenjenolingvističkih istraživanja iz 70-ih godina 20. stoljeća koja su se bavila raznim procesima ovladavanja stranim jezicima i njihovim poučavanjem iskazala se potreba za formiranjem samostalne znanstvene discipline u čijem bi središtu bili opći principi i sadržaji primjenjivi na nastavu bilo kojeg jezika.

Tako se kao samostalna disciplina pojavljuje teorija nastave stranih jezika, proizašla iz okvira primijenjene lingvistike, čiji su primarni interes opći problemi nastave bilo kojeg jezika kao organiziranog oblika podučavanja (Petrović 1997: 6). Važno je spomenuti da se primijenjena lingvistika dugo poistovjećivala s istraživanjem učenja i poučavanja drugoga ili stranoga jezika, što je i danas prva asocijacija u anglosaksonskom svijetu (Mihaljević Djigunović 2013: 472). Međutim, kako navodi Petrović (1997: 6), razlika između teorije nastave stranih jezika i primijenjene lingvistike jest u tome što primijenjena lingvistika proučava jezične pojave u vezi s izvanjezičnim djelatnostima, a ne samo obrazovnim, tj. bavi se i leksikografijom, stilistikom, prevodnjem, terapijom govora i mnogim drugim jezičnim djelatnostima.

U počecima formiranja teorije nastave stranih jezika u hrvatskoj i svjetskoj stručnoj literaturi pojavljuju se različiti nazivi: *lingvodidaktika* (Šanski 1969 prema Ščukin 2006), *didaktolingvistika* (Visković 1972 prema Petrović 1997), *jezična didaktika* (Mackey 1973 prema Vilke 1977) i *glotodidaktika* (Vilke 1977, Gruzica 1978 prema Róg 2014).

U engleskim, hrvatskim, poljskim i talijanskim radovima i istraživanjima učenja i poučavanja stranih jezika zadržao se naziv *glotodidaktika*, dok je naziv *lingvodidaktika* svojstven češkoj, ruskoj, slovačkoj i ukrajinskoj literaturi, pri čemu je razlika u tim nazivima etimološka (lat. *lingua* – jezik; grč. *glota* – jezik).

Bilo da je riječ o *glotodidaktici* ili *lingvodidaktici*, jedno je jasno: kao teorija nastave jezika ona može opravdati svoje postojanje i kao znanstvena i kao nastavna disciplina (Petrović 1997: 7). Kao znanstvena disciplina ona se ogleda u istraživanjima učinkovitosti nastavnih pristupa, metoda i postupaka u nastavi stranih jezika koji se temelje na metodologiji znanstvenih istraživanja lingvistike, psihologije, sociologije, pedagogije, kao i psiholingvistike i sociolingvistike. Stoga glotodidaktička istraživanja obilježava interdisciplinarni pristup, koji je izrazito primjetan u istraživačkim postupcima, instrumentima te interpretaciji i relevantnosti rezultata (Mihaljević Djigunović 2013: 472). Njezina je zadaća pružiti budućim nastavnicima stranih jezika dovoljno teorijskog znanja koje će im omogućiti da u svojem budućem radu odaberu najprikladnije metode i postupke u skladu s ciljevima koje žele postići i uvjetima u kojima rade (Petrović 1997: 8). U našem radu govorit ćemo o glotodidaktici kao znanstvenoj disciplini fokusirajući se pritom na metodologiju glotodidaktičkih istraživanja u području učenja i poučavanja slavenskih kao ciljnih jezika.¹

¹ Budući da nastava slavenskih jezika (u našem slučaju češkog, ruskog, slovačkog i ukrajinskog jezika), koji se u hrvatskom obrazovnom sustavu uče po modelu C (njegovanje manjinskog jezika i kulture) nije namijenjena samo učenicima

2. Metodologija istraživanja u glotodidaktici

Metodologija glotodidaktičkih istraživanja isključivo je interdisciplinarna i oslanja se na pristupe njoj srodnih disciplina – lingvistike, psihologije, sociologije, pedagogije, psiholingvistike, sociolingvistike, međutim oni se prilagođuju specifičnom fokusu istraživanja procesa učenja i poučavanja jezika (Mihaljević Djigunović 2013: 472). Od metodoloških pristupa najznačajniji su kvalitativni i kvantitativni pristup, no u novije vrijeme sve se više ističe važnost tzv. kombiniranog pristupa, koji uključuje kombiniranje kvalitativnih i kvantitativnih metoda u istraživanjima (Bagarić Medve, Pavičić Takač 2014). Kvalitativna istraživanja često daju temeljit i iscrpan opis promatrane jezične pojave; predmet istraživanja promatra se u svome prirodnome tijeku, u koji se jednako uključuju makrokontekst i mikrokontekst određene pojave; sastoj se od manjeg broja ispitanika te nastoje uzeti u obzir sve relevantne teorije za promatranu pojavu (Medved Krajnović 2010: 127). Za razliku od kvalitativnih istraživanja kvantitativna istraživanja teže prikupljanju mjerljivih i objektivnih podataka; počinju s unaprijed određenim istraživačkim pitanjem, na temelju kojeg se tada oblikuju pretpostavke koje se ispituju tijekom istraživanja (ibid.: 134). Danas se većina glotodidaktičkih istraživanja koristi kombinacijom kvalitativnih i kvantitativnih metoda kako bi se dobili što precizniji i što objektivniji rezultati određene jezične pojave.

Mihaljević Djigunović (2013) ističe kako se istraživačke metode u svrhu dobivanja podataka o nekom glotodidaktičkom fenomenu najčešće prikupljaju upitnicima, intervjuima, retrospektivnim (i introspektivnim) izvješćima, metodom glasnoga navođenja misli, analizom sadržaja, promatranjem, tehnikom projekcije, procjenom gramatičnosti, jezičnim testovima. Referirajući se na Bensaona i sur. (2009), Bagarić Medve i Pavičić Takač (2014: 86) od tehnika prikupljanja podataka izdvajaju transkripte intervjuja, bilješke pri promatranju, bilješke s terena, uzorke učeničkih radova, audio i videosnimke razrednih interakcija, razredne i skupne diskusije, intervju s fokusnim skupinama, učeničke dnevničke zapise, dokumente (zakone, pravilnike, nastavne planove i programe, nastavne pripreme) te vrednovanje nastave i učenika.

Unutar glotodidaktike provode se tematski različita istraživanja kako u svjetskom tako i u hrvatskom kontekstu, među inima: ispitivanje indivi-

---

priпадnicima nacionalnih manjina već i ostalim učenicima, koji nisu pripadnicima nacionalnih manjina, u radu ćemo se koristiti terminom *ciljni jezik* kao neutralnijim terminom u značenju jezika kojim učenik nastoji ovladati (Medved Krajnović 2010), jer je za neke učenike to manjinski jezik, a za neke strani jezik.

dualnih čimbenika i njihov utjecaj na nastavu stranoga jezika, ispitivanje komunikacijske i jezične kompetencije u međujeziku učenika ili studenata, analiza jezika udžbenika, ispitivanje dvojezičnosti i višejezičnosti u formalnim i neformalnim uvjetima.

Sljedeće poglavlje donosi analizu metodologije glotodidaktičkih istraživanja koja su proveli hrvatski studenti u sklopu diplomskih radova. Istraživanja su provedena u osnovnoškolskom, srednjoškolskom i visokoškolskom obrazovanju među učenicima i studentima koji uče/studiraju češki, ruski, slovački i ukrajinski jezik u Republici Hrvatskoj.

3. Diplomski istraživanja u području slavenske glotodidaktike

U ovome dijelu rada analiziraju se glotodidaktička istraživanja u diplomskim radovima s područja učenja i poučavanja slavenskih jezika – češkog, slovačkog, ruskog i ukrajinskog kao ciljnih jezika.

3.1. Cilj analize

Cilj je bio analizirati metodologiju istraživanja diplomskih radova koji su se bavili različitim glotodidaktičkim temama. Htjelo se ispitati koje su istraživačke metode bile među najzastupljenijima, koji je uzorak bio obuhvaćen u istraživanjima te koji je doprinos rezultata takvih istraživanja za suvremenu nastavu slavenskih kao ciljnih jezika u hrvatskom obrazovnom sustavu.

3.2. Korpus istraživačkih radova

Korpus radova uključio je 18 diplomskih radova hrvatskih studenata obranjenih od 2015. do 2021. godine na nastavničkom smjeru diplomskog studija češkog jezika i književnosti, ruskog jezika i književnosti, slovačkog jezika i književnosti i ukrajinskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Odabrani su radovi koji su se bavili ispitivanjima individualnih čimbenika (afektivnih i kognitivnih), komunikacijskom kompetencijom, međujezikom ispitanika, višejezičnosti i samostalnosti u učenju.

3.3. Rezultati analize

3.3.1. Teme glotodidaktičkih istraživanja

Rezultati analiziranih radova pokazali su interdisciplinarnost u temama. Neke teme obrađene su zasebno, dok su neki radovi uključili korelaciju više tema. Od glotodidaktičkih tema u istraživanjima dominiraju afektivni

čimbenici – motivacija (pet radova), stavovi učenika/studenata (dva rada), strah od stranoga jezika (jedan rad); kognitivni čimbenici – strategije učenja (četiri rada); ispitivanje komunikacijske kompetencije (tri rada); ispitivanje međujezika učenika i studenata, tj. utjecaja prvoga jezika (J1) na učenje ciljnoga jezika (J2) (pet radova); individualna višejezičnost (dva rada) i samostalnost u učenju (dva rada).

3.3.2. Metode istraživanja

Metode korištene u istraživanjima diplomskih radova obuhvaćaju kombinaciju kvantitativnih (anketni upitnici) i kvalitativnih metoda (jezični testovi, dnevnički zapis i intervju). Većinu istraživanja čine akcijska istraživanja provedena na manjim uzorcima ispitanika u razrednom diskursu, osim jednog istraživanja, koje opisuje proučavanje jednog slučaja. Jednako tako metode su prikupljanja podataka višestruke. U svim istraživanjima podaci su prikupljeni najprije jednom glavnom metodom – anketnim upitnikom. Anketni upitnik najčešće je sadržavao, osim općih podataka o ispitaniku (dob, razred, studijska grupa, materinski jezik, strani jezici prema redosljedu učenja), pitanja otvorenog i zatvorenog tipa i ocjenjivanje pojedinačnih tvrdnji na Likertovoj ljestvici s vrijednostima od 1 do 5 (npr. od 1 = u potpunosti se ne slažem do 5 = u potpunosti se slažem), ovisno o ispitivanju određene glotodidaktičke teme. Potom su podaci nadopunjeni i nekom drugom, kvalitativnom metodom. Od drugih metoda često su rabljeni različiti jezični testovi, koji su uključili prijevode riječi ili rečenica s J1 na J2 i obrnuto; označavanje naglasaka u riječima ciljnog jezika; ispravljanje predloženih rečenica na ciljnom jeziku; zadatke nadopunjavanja izostavljenih riječi ili rečenica; zadatke višestrukog povezivanja; zadatak izbacivanja uljeza; standardizirani jezični test na razini A1 prema ZEROJ-u (Zajedničkom europskom referentnom okviru za jezike) s provjerom slušanja s razumijevanjem, čitanja s razumijevanjem i pisanja; sastavak s ponuđenim riječima i slobodni sastavak na ciljnom jeziku. U proučavanju jednog slučaja upotrijebljen je dnevnički zapis i intervju.

Što se tiče analize podataka, koristili su se statistički obrađeni podaci u statističkom programu IBM SPSS verzija 22 i Microsoft Excelu, i to temeljem metoda deskriptivne statistike (grafičko i tabelarno prikazivanje osnovnih statističkih vrijednosti; mjerenje centralne tendencije – aritmetička sredina, medijan i mod, postoci) i inferencijalne statistike (provjeravanje postavljenih hipoteza putem koeficijenta korelacije (F , p)).

3.3.3. Ispitanici u istraživanjima

Uzorak u svim ispitivanjima bio je prigodan, tj. ispitivali su se dostupni pojedinci (istraživačke metode provodile su se tijekom redovne nastave),

koji su dobrovoljno, uz usmenu ili pisanu suglasnost, sudjelovali u ispitivanju. Sva istraživanja u radovima s djecom provedena su u skladu s Etičkim kodeksom istraživanja s djecom (2003, 2020).

Sudjelovalo je ukupno 50 učenika osnovnoškolske dobi, devet učenika jedne srednje škole, 394 studenata filoloških studija, jedan student nefilološkog studija te 40 ispitanika u dobi od 19 do 24 godine iz tri škole stranih jezika s područja grada Zagreba.

3.3.4. Rezultati analiziranih istraživanja

U ovome poglavlju iznose se neki istaknutiji rezultati glotodidaktičkih ispitivanja u diplomskim radovima, koji mogu dati nove teorijske i praktične smjernice za buduća istraživanja u području slavenske glotodidaktike.

Ispitivanja motivacije pokazala su da je kod većine ispitanika za učenje ciljnog jezika značajna unutarnja motivacija, dok je za povećanje vanjske motivacije bitan utjecaj okoline i nastavnika. Uočeno je da je kod korisnika jezika² važno poticati samostalnost u učenju te upotrebu medija izvan nastave, odnosno osvijestiti učenike da je učenje jezika cjeloživotni proces. Također, motivacija studenata na početku studija ne utječe značajno na daljnje studiranje odabranoga jezika, već se motivacija i zainteresiranost za nastavu održavaju kvalitetnim i zanimljivim predavanjima tijekom studija. Nadalje, što je više pozitivnih osjećaja, to će korisnici ciljnoga jezika biti spremniji sudjelovati u usmenoj komunikaciji na nastavi. Jedno istraživanje pokazuje statistički jaku povezanost uspjeha u učenju s afektivnom motivacijom, željom za uspjehom, trudom i primijenjeno-komunikacijskom motivacijom u usvajanju ciljnog jezika.

Stavovi prema jeziku, po mišljenju ispitanika, nemaju toliko veliku ulogu u ovladavanju ciljnim jezikom. U jednom istraživanju primijećeni su pozitivni stavovi korisnika jezika prema višejezičnosti, a isto tako i prema nastavniku i nastavi. Ispitanici, osobito oni mlađe školske dobi, ističu da roditelji imaju veliku ulogu u formiranju njihovih stavova prema učenju ciljnoga jezika. Budući da su stavovi takve skupine ispitanika promjenjivi, poželjno bi bilo ispitati njihove stavove kroz cijelo osnovnoškolsko obrazovanje.

U ispitivanju straha od stranoga jezika kod studenata rezultati ispitivanja pokazali su da je razina straha umjerena, da se razina straha uglavnom smanjuje na višim godinama studija te da su glavni izvori straha strah od komunikacije te strah od negativne društvene ocjene.

² Termin *korisnik jezika* (prema engleskom terminu *language user*, koji uvodi Vivian Cook 2002. godine (Medved Krajnović 2010)) koristit ćemo u opisu rezultata i dalje u tekstu kao neutralni termin imajući u vidu i učenike osnovnoškolske i srednjoškolske dobi i studente.

Što se tiče ispitivanja strategija učenja, osobito vokabulara, najkorištenije strategije vokabulara jesu prevođenje s ciljnoga jezika na prvi jezik (hrvatski), uporaba sinonima te ponavljanje u sebi. Ispitivanjem su istaknute sljedeće bitne implikacije za učenje vokabulara u nastavi ciljnoga jezika: poticati korištenje rječnika (kako jednojezičnog tako i dvojezičnog) pri usvajanju vokabulara, osigurati da strategije učenja vokabulara budu zastupljene u nastavi, da se uporabom implicitnog pristupa u učenju vokabulara potiče nesvjesna uporaba strategija učenja, ali i da nastavnici odvoje vrijeme za eksplicitne upute za korištenje pojedinih strategija jer korisnici jezika nisu uvijek svjesni kako ih adekvatno koristiti. U ispitivanju strategija učenja ciljnoga jezika kod studenata su se najzastupljenijima pokazale kognitivne i metakognitivne strategije, a zatim strategije pamćenja, društvene i kompenzacijske. Prema tome zaključak diplomskih istraživanja jest da bi nastavnici trebali u nastavu uključiti i strategijsko poučavanje afektivnih strategija, koje omogućuju korisnicima jezika kontrolu osjećaja poput povjerenja i motivacije, ali i društvene strategije, koje olakšavaju interakciju s drugima. U području ispitivanja strategija pokazalo se da su razina jezične kompetencije i upotreba strategija povezane, naime učenici osnovnoškolske dobi najviše se koriste interakcijskim strategijama, koje su karakteristične za nižu razinu kompetencije, dok su indirektno strategije manje zastupljene.

Ispitivanje komunikacijske kompetencije kod osnovnoškolskih učenika pokazalo je kako najviše učenika posjeduje srednju razinu komunikacijske i jezične kompetencije, koja odgovara razinama A2 i B1 prema ZEROJ-u, a koje označavaju prijelaz s temeljnog prema samostalnom korisniku jezika. Što se tiče jezične djelatnosti govora, u istraživanjima se pretpostavljalo da će više učenika imati veću kompetenciju u govoru nego u ostalim jezičnim djelatnostima jer učenici pripadnici nacionalne manjine jezik izvan nastave najviše koriste u govoru, i to u krugu obitelji. Pretpostavka je potvrđena jer je najviše učenika posjedovalo jezičnu razinu B2 upravo u govoru.

Zanimljivi su i rezultati u ispitivanju međujezičnih utjecaja, uglavnom utjecaja prvoga jezika ispitanika na ciljni jezik, a oni su pokazali sljedeće: osobe s visokom motivacijom u ciljnom jeziku prave manje jezičnih pogrešaka; pogreške u ciljnome jeziku često se događaju zbog negativnog prijenosa iz hrvatskoga jezika, i to na svim jezičnim razinama; na početnom stupnju učenja ciljnoga jezika brojne su gramatičke pogreške, za razliku od ortografskih i govornih; učenici se u školi ne odnose kritički prema pojavi pogreške, za razliku od studenata; osim negativnog prijenosa hrvatski jezik pokazuje i pozitivan prijenos u učenju nekog slavenskog kao ciljnoga jezika, stoga se može smatrati i jednom od strategija učenja; upućivanje na pogreš-

ke na nastavi više potiče učenike na samoispravljanje; broj pogrešaka smanjuje se s povećanjem razine znanja studenata, no postotak unutarjezičnih pogrešaka i pogrešaka izazvanih jezičnim razvojem snižava se, dok je 60 % pogrešaka izazvano neznanjem studenata.

Rezultati ispitivanja višejezičnosti pokazali su da prethodno višejezično znanje ispitanicima pomaže otkriti koje im strategije učenja jezika najviše odgovaraju, a koje tada primjenjuju u učenju ciljnoga jezika. Naime ispitanici smatraju da nije poželjno učiti više stranih jezika odjednom, pogotovo ako se jezici uče od samoga početka, no drugačijeg su mišljenja što se tiče utjecaja ranije stečenog znanja na učenje novoga ciljnoga jezika. Štoviše, mišljenja su da ranije stečeno znanje kako materinskoga tako i ciljnoga jezika ima olakšavajući učinak na učenje novih ciljnih jezika.

Ispitivanje samostalnosti u učenju pokazalo je da su studenti koji su skloniji samostalnom učenju uspješniji u jeziku, podržavaju alternativne metode učenja jezika (npr. komunikacija sa stranim prijateljima) i smatraju metode učenja poput slušanja glazbe na ciljnom jeziku, gledanja filmova i web-stranica uspješnim u učenju. Neki studenti ne preuzimaju odgovornost za svoje učenje, već vide nastavnika kao glavnog aktera u tom procesu. U proučavanju jednog slučaja program *Duolingo*, koji se sve češće koristi među mlađom populacijom kao pomoćno sredstvo pri učenju nekog novog jezika, pri samostalnom učenju nije sasvim pogodan u smislu metode koju nudi jer je izražena gramatičko-prijevodna metoda u poučavanju, što znači da učenici mogu uspoređivati jezik, no ne i koristiti se njime u potpunosti, tj. najveći je nedostatak slabo stjecanje komunikacijske kompetencije.

4. Pogled na buduća istraživanja i glotodidaktičke implikacije za nastavu slavenskih kao ciljnih jezika

Na osnovi analiziranih istraživanja koja su provedena u kontekstu učenja i poučavanja slavenskih jezika u hrvatskom obrazovanju može se zaključiti da uspješnu nastavu slavenskih kao ciljnih jezika i stjecanje komunikacijske kompetencije kod korisnika jezika odlikuju visoka motivacija korisnika za jezik (bilo unutarnja bilo vanjska), pozitivni stavovi prema nastavi i nastavniku, kreativnost u nastavi, korištenje adekvatnih strategija učenja, upozoravanje na sličnosti i razlike među jezicima.

Jednako tako, provedba takvih istraživanja budućih nastavnika praktičara slavenskih jezika, kao i budućih slavenskih glotodidaktičara stvara temelje za daljnje razumijevanje složenosti procesa usvajanja i učenja slavenskih kao ciljnih jezika, kao i oblikovanje suvremenih metoda i oblika rada s obzirom na individualne čimbenike korisnika jezika, položaj pojedinog

jezika u hrvatskom obrazovanju i otvorenost prema potrebi njihova učenja, a također i stvaranju nove individualne višejezičnosti.

Između ostalog, objavom *Odluke o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Češki jezik i kultura u osnovnim i srednjim školama u Republici Hrvatskoj (model C)* (od 31. 12. 2019.), kao i *Odluke o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Slovački jezik i kultura u osnovnim i srednjim školama u Republici Hrvatskoj (model C)* (od 8. 7. 2020.) suvremena nastava slavenskih jezika donosi spoj s jedne strane kurikulskog pristupa, u kojemu se zajedno integriraju jezične i kulturološke teme temeljene na iskustvu, istraživačkim i projektnima aktivnostima u nastavi i izvan nje, novim digitalnim sadržajima, i s druge strane komunikacijskog pristupa, koji se zasniva na stvarnoj upotrebi jezika u formalnom i neformalnom okruženju, a sukladno tome pojavljuju se i novi oblici i metode rada, uz uključivanje u obrazovni sustav svih njegovih dionika, i nastavnika, i učenika, i roditelja, i stručnih službi.

Učenje češkog, ruskog, slovačkog i ukrajinskog jezika kao manjinskih jezika po modelu C (njegovanje manjinskog jezika i kulture) sve je primjenije u našem obrazovanju, a njihov položaj sve više dobiva na važnosti, osobito kada uzmemo u obzir utjecaj sve popularnije europske višejezičnosti na razvoj hrvatske višejezičnosti, odnosno ponudu učenja mnoštva ciljnih jezika u Hrvatskoj.

Literatura

- Bagarić Medve, V.; Pavičić Takač, V. 2014. *Istraživanja poučavanja inih jezika i ovladavanja njima*. „Strani jezici”, 43, 2. Str. 81–103.
- Etički kodeks istraživanja s djecom*. 2003; 2020.
- https://mrosp.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Socijalna%20politika/NEPID/Eti%C4%8Dki%20kodeks%20istra%C5%BEivanja%20s%20djecom_%20revidirana%20verzija%202020.pdf. Pristup 16. 02. 2022.
- Medved Krajnović, M. 2010. *Od jednojezičnosti do višejezičnosti: Uvod u istraživanja procesa ovladavanja inim jezikom*. Zagreb: Leykam international d. o. o.
- Mihaljević Djigunović, J. 2013. *Interdisciplinarna istraživanja u području obrazovanja na primjeru glotodidaktike*. „Sociologija i prostor”, 197, 3. Str. 471–491.
- Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Češki jezik i kultura u osnovnim i srednjim školama u Republici Hrvatskoj (model C)*. 2019. „Narodne novine”. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_12_129_2617.html. Pristup 11. 2. 2021.
- Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Slovački jezik i kultura u osnovnim i srednjim školama u Republici Hrvatskoj (model C)*. 2020. „Narodne no-

vine". https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2020_07_78_1484.html. Pristup 11. 2. 2021.

- Petrović, E. 1997. *Teorija nastave stranih jezika*. Osijek: Pedagoški fakultet Osijek.
- Prebeg-Vilke, M. 1977. *Uvod u glottodidaktiku*. Zagreb: Školska knjiga.
- Róg, T. 2014. *The Shaping of Applied Linguistics and the Emergence of Glottodidactics*. „Lingwistyka Stosowana”. 9. Str. 117–131.
- Ščukin, A. N. 2006. *Obučenie inostrannym jazykam. Teorija i praktika. Učebnoe posobie dlja prepodavatelej i studentov*. Moskva: Filomatis.

Recent research on Slavic glottodidactics in Croatia

The paper deals with glottodidactic topics and research methods applied in recent studies on the example of learning and teaching Slavic languages as target languages. Glottodidactics started to develop within the framework of applied linguistics. However, the theory of foreign language teaching does not rely exclusively on the insights gained by research in the field of linguistics, but also on research in other disciplines, such as psychology, pedagogy and sociology. Therefore, research in glottodidactics requires an interdisciplinary approach. In our paper, such interdisciplinary approach to the research in Slavic glottodidactics is applied on the example of several studies, which have important glottodidactic implications for modern teaching of Slavic languages as target languages. The paper provides an analysis of students' diploma theses focussing on glottodidactic topics. The research methods applied in the diploma theses included quantitative and qualitative methods, such as surveys, language tests, diary reports and interviews. The respondents were primary and secondary schools pupils, university students of various philology programs at the Faculty of Humanities and Social Sciences at the University of Zagreb as well as students enrolled in foreign language courses. The results of the research conducted for the analysed diploma theses have shown that high motivation, pupils' and students' positive attitudes to language learning and to their teachers, and the use of adequate learning strategies are some of the factors that play an important role in successful teaching of Slavic languages as foreign languages.

Keywords: *glottodidactics, interdisciplinary approach, research methods, Slavic languages as target languages*

Odsjek za zapadoslavenske jezike i književnosti

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

<https://www.doi.org/10.17234/9789533792101.26>

Česká gramatika na záhřebské univerzitě

Abstrakt: Příspěvek podává chronologický přehled publikací gramatik češtiny na Univerzitě v Záhřebu (Chorvatsko) od založení univerzity do dneška. Cílem přehledu je zařazení nejnovější publikace nazvané *Češka gramatika s vježbama* do diachronního kontextu. Článek rovněž podává podrobný popis Gramatiky s ukázkami a popisuje její specifika, kterými se liší od klasických gramatik češtiny pro cizince.

Klíčová slova: český jazyk, Chorvatsko, Čeština pro cizince, *Češka gramatika s vježbama*

1. Úvod

Tento příspěvek je chronologickým přehledem publikování gramatik češtiny na Univerzitě v Záhřebu (Chorvatsko) od založení této univerzity do současnosti.¹

Cílem přehledu je zařadit do diachronního kontextu nejnovější gramatiku, nazvanou *Češka gramatika s vježbama* (dále jen *Gramatika*). Tento přehled umožňuje sledovat i vývoj bohemistiky jako samostatného oboru, resp. Katedry bohemistiky v Záhřebu. Dále článek podrobně popisuje *Gramatiku* pomocí ukázek a poukazuje na její specifika, kterými se liší od klasických gramatik češtiny pro cizince.

¹ Příspěvek si neklade za cíl dát vyčerpávající přehled příruček pro výuku lingvistických předmětů, vzniklých v rámci činnosti záhřebské bohemistiky. Jedná se o tyto příručky: A. Novosad: *Češki jezik: Priručnik za učenje češkoga jezika* z r. 2011., která vystřídala příručku: *Vježbenica češkog jezika* (1998), pak dále učebnice D. Sesarové: *Češki u 30 lekcija* z r. 2001. Teoretického rázu jsou pak knížky prof. Dubravky Sesarové *Putevima slavenskih književnih jezika* (1996), *Uvod u jezikoslovnu bohemistiku* P. Vukoviće z r. 2013. a *Jezična kultura. Program i nasljeđe Praške škole* (2015) téhož autora.

2. Vývoj záhřebské bohemistiky a chronologický přehled publikování gramatik češtiny

Slavistická studia zahájila svou činnost roku 1874 v rámci Stolice (Katedry) pro „filologii slovanskou“, která byla jednou z prvních šesti stolic, zřízených v době Univerzity v Záhřebu (ta se tehdy skládala ze čtyř fakult, z nichž jednou byla i Filozofická fakulta).

Výuku všech slovanských jazyků včetně češtiny zajišťovali lektori. Je nutno zdůraznit, že slavistická studia si zachovala kontinuitu od založení fakulty do současnosti. Soustavnému rozvoji záhřebské bohemistiky napomáhá dlouhá tradice česko-chorvatských kulturních styků a také skutečnost, že i samy počátky moderní záhřebské univerzity jsou spjaty se jmény blízkými českým akademickým kruhům.² Počátek bohemistických studií se oficiálně datuje akademickým rokem 1918/19, kdy svou činnost zahájil lektorát českého jazyka.

Prvním lektorem češtiny byl slavista a klasický filolog Stjepan Musulin (1885-1969), který v letech 1918-1935 pracoval jako lektor českého jazyka na Filozofické fakultě v Záhřebu. Ve své dvoustránkové publikaci *Česka gramatika i uputa u češko trgovačko dopisivanje* vydané v roce 1924 podal systematický přehled struktury současného českého spisovného jazyka se zaměřením, jak napovídá i samotný název, na obchodní jazyk.

O rozvoj studia bohemistiky se obzvláště zasloužil odborník na srovnávací slavistiku Josip Vrana (1903-1991).³ V letech 1935-1946 působil i na Filozofické fakultě v Záhřebu jako lektor českého jazyka. Po poválečné reorganizaci studia vedl v letech 1945/46 a 1946/47 lektorát češtiny jako pomocného předmětu (dva jazykové kurzy – pro začátečníky a pro pokročilé). Po několikaleté pauze⁴ v roce 1955⁵ byl znovu jmenován lektorem českého jazyka na Filozofické fakultě v Záhřebu. Když se v roce 1965 obor Český jazyk a literatura stal samostatným vedlejším studijním oborem (tzv. B předmět), pan profesor Vrana kromě českých jazykových cvičení pravidelně přednášel i českou gramatiku (fonologii, morfologii a syntax) a v roce 1962, přesněji 38 let po vydání Musulinovy gramatiky, vydal příručku (37 str.) s názvem *Gramatika češskog jezika: (glasovi i oblici)*.

V roce 1967 byla založena samostatná Katedra západoslovanských jazyků a literatur se specializací bohemistickou a polonistickou pod vedením

² Leopold (Lavoslav) Geitler (1847-1885), podrobněji viz: <http://www.ffzg.unizg.hr/zslav/povijest-studija/>.

³ V roce 1936 se stal nástupcem S. Musulina.

⁴ V období od r. 1947 do r. 1955 byl odstraněn z výuky a byl zaměstnán jako úředník.

⁵ Téhož roku na Filozofické fakultě v Záhřebu obhájil doktorskou disertaci z oblasti srovnávací slavistiky.

akademika Ljudevita Jonkeho (1907-1979), jenž je považován za zakladatele současné bohemistiky v Chorvatsku. Téhož roku na bohemistice začíná působit Zdeňka Kurzová Ribarova (1945-2019), která na záhřebské bohemistice převzala lektorskou výuku a po odchodu prof. Vraný do důchodu vedla i veškerou teoretickou výuku. V jejím rámci zavedla nové přednášky, jež tvoří základ studia dodnes. Poprvé oficiálně zavedla přednášky z předmětů: fonologie (pro I. ročník), morfologie (pro II. ročník), syntax a stylistika současného spisovného českého jazyka (pro III. ročník studia), čímž se program a náplň studia bohemistiky modernizovaly a staly se zcela rovnocennými ostatním studijním programům. Tím se výjimečnou měrou zasloužila o dnešní podobu záhřebské bohemistiky.

V roce 1977, patnáct let po Vranově příruční mluvnici, vydala Z. Ribarova obsáhlý (200 str.) a moderním způsobem zpracovaný *Pregled češke gramatike s vježbama*, který se osvědčil jako užitečná pomůcka k praktickému a teoretickému zvládnutí české gramatiky, takže se v roce 1991 dočkal druhého vydání, které bylo záhy rozebráno.

PhDr. Zdenka Ribarova pracovala na Záhřebské univerzitě nepřetržitě do roku 1975 s jedinou roční pauzou, když po přátelské domluvě přenechala lektorské místo Dušanu Karpatskému, který byl v Československu v době normalizace pronásledován. Přestože se po odchodu z Chorvatska její vědecká práce týkala především paleoslavistické oblasti, bohemistika zůstala součástí její vědecké orientace a nadále aktivně spolupracovala i s Filozofickou fakultou v Záhřebu.⁶

3. Češka gramatika s vježbama

Skutečnost, že výše zmíněná publikace *Pregled češke gramatike s vježbama* (dále *Pregled*) zaujala své místo ve výuce českého jazyka a neztratila svou aktuálnost, byla i jedním z důvodů, proč Z. Ribarova a S. Ribarova přistoupily k přípravě *Gramatiky*, která na *Pregled* navazuje.

Příprava na vydání *Gramatiky*, o které dále bude řeč, trvala skoro 10 let. Jelikož *Gramatika* navazuje na výše zmiňovaný *Pregled*, autorky během této doby sledovaly, které kapitoly je třeba podrobněji zpracovat. Byly prováděny systematické průzkumy mezi studenty, konzultovány nejnovější jazykové příručky, ověřovaly se změny v Pravidlech českého pravopisu, zejména variant po revizi pravidel z roku 1993, atd.

⁶ V roce 1976/77 a 1998/99 byla hostující profesorkou na bohemistice v Záhřebu: uspořádala cyklus přednášek z české gramatiky a ze slovanské srovnávací gramatiky, byla školitelkou na postgraduálním studiu, členkou odborných komisí, recenzentkou, spolupracovnicí a konzultantkou v nejrůznějších odborných otázkách.

Pro vyhledávání dokladů a aktualizaci příkladů jazykových jevů či vzorových vět, které jsou použity v cvičeních a příkladech, byl využit materiál Českého národního korpusu. Všechno bylo pečlivě ověřeno a 38 let po vydání *Pregledu* vychází v roce 2015 jediná velká vědecká gramatika českého jazyka v chorvatštině, *Češka gramatika s vježbama*, od autorek Zdenky Ribarové a Slavomiry Ribarové. Jde o první a jedinou univerzitní bohemistickou učebnici vydanou v ediční řadě Univerzity *Manualia universitas studiorum zagradiensis* od vzniku Chorvatské republiky.⁷

3.1. Podrobný popis první a jediné akademické mluvnice Češka gramatika s vježbama od autorek Zdenky Ribarové a Slavomiry Ribarové

Gramatika má 531 stran a hierarchickou strukturu. Je rozdělena do patnácti velkých kapitol s mnoha podkapitolami: na konci je seznam literatury, čtyři dodatky, tři hesláře a klíč k cvičením. *Gramatika* obsahuje základní pojmy z oblasti hláskosloví a fonologie, základy spisovné výslovnosti a popis grafické soustavy českého jazyka. Centrální část učebnice tvoří tvarosloví (funkční a formální) a slovtvorba.

3.2. Specifika Gramatiky ve srovnání s klasickými gramatikami češtiny pro cizince

Jedinečnost *Gramatiky* spočívá především v tom, že je zaměřená na chorvatského uživatele a klade si za cíl zvýšit kvalitu výuky českého jazyka v Chorvatsku, proto je zde důraz na soustavu tvarů českého jazyka, jejich tvorbu a praktické užití s podrobnějším vysvětlením jevů, které studentům obvykle dělájí potíže kvůli interferencím s chorvatštinou, na něž publikace zvlášť upozorňuje.

Tak je např. důkladně vysvětlena intonace věty:

Kretanje rečeničnoga tona ima više varijanata, već prema tomu kakav je rečenični sadržaj, signalizira je li iskaz ili njegov dio završen ili nezavršen i isto tako može biti odraz govornikova emocionalnog stanja. Prema tome, intonacija je važno distinktivno obilježje koje modificira značenje iskaza.

4.1. Izjavne rečenice (věty oznamovací) imaju silaznu intonaciju s mogućim kratkim podizanjem pri naglašavanju krajnje riječi. Npr. *Dnes proběhne hokejový zápas.*

(Ribarova, Ribarova 2015: 11);

⁷ Jediná učebnice vydaná v této řadě byla *Pregled češke gramatike s vježbama* z roku 1977 jedné z autorek - Zdenky Ribarové.

také užití předložek s místním významem a zejména rozlišení dynamického a statického místního významu (viz *ibid*: 390-392), např.:

dinamičnost (akuz.)	statičnost (lok., instr.)
KAM?	KDE?
<i>Pojď mezi nás!</i>	<i>Zůstaň mezi námi!</i>
<i>Dej knihu na stůl.</i>	<i>Nech knihu na stole.</i>
<i>Obraz jsem pověsil nad stůl.</i>	<i>Obraz visí nad stolem.</i>
<i>Pes si lehl pod stůl.</i>	<i>Pes leží pod stolem.</i>
<i>Před dům přijelo auto.</i>	<i>Před domem stojí auto.</i>
<i>Pojď si sednout za dům na zahradu.</i>	<i>Sedíme za domem na zahradě.</i>

(Ribarova, Ribarova 2015: 390)

V kapitole o deklinaci zeměpisných jmen je podrobně vysvětlena deklinace chorvatských toponym např. *Bartolíci, Vinkovci, Pakoštaně* atd. (*ibid.*: 188-192), která se nenachází v českých tištěných mluvnících (kol. *Mluvnice češtiny 1, 2, 3* (AV 1986-1987), Karlík, P. a spol. *Příruční mluvnice češtiny* (NLN 1995), Cvrček, V. a kol. *Mluvnice současné češtiny 1* (Karolinum 2010) a Štícha, F. a kol. *Akademická gramatika spisovné češtiny* (Academia 2013) ani v *Internetové jazykové příručce* (<https://prirucka.ujc.cas.cz/>) a ani v *Pravidlech českého pravopisu*.

Gramatika je taktéž plná varování a upozornění na jevy, ve kterých se nejčastěji chybí, např. použití koncovek u pádů, kde je více možností:

Napomena: U općim imenicama uzoraka muž, sudce učestalija je uporaba kraćega oblika *-i*, npr. *dám to soudci*, ali *dám to susedovi* (*ibid.*: 150), zároveň se upozorňuje i na možné negativní interference s chorvatštinou, např.:

Pri uporabi nekih od njih dolazi do interferencije s hrvatskim jezikom. Usp. *idem na more – jedu k moři, idem do frendice – jdu ke kamarádce, sjedim kod prijatelja – sedím u kamaráda* itd. Stoga treba paziti na razlikovanje statičnoga i dinamičnoga značenja najučestalijih prijedloga prikazanih u tablici koja slijedi (*ibid.*: 390).

Paralelně s chorvatskými termíny se uvádějí i mezinárodní, a to nejen proto, že jejich použití je samozřejmostí v českých vysokoškolských učebnicích, ale i proto, že existují rozdíly ve způsobu adaptace v češtině a chorvatštině. Např. český termín *adverbium*, pl. *adverbia* zní v chorvatštině *adverb*, pl. *adverbi*. (*ibid.*: 375, 485)

Kvůli usnadnění praktického osvojení jazyka je součástí učebnice také přes 150 tabulek rozmístěných ve všech kapitolách a různé přehledy, např. přehled slovotvorných sufixů a tvarů obtížnějších slov (*ibid.*: 116-122, 234-238), a za každým výkladovým celkem následují cvičení, která mají sloužit k procvičení a kontrole zvládnutí složitějších jevů, ve kterých se často chy-

buje (např. *ibid.*: 333-336). Pro usnadnění samostatné práce učebnice obsahuje i klíč k cvičením. (*ibid.*: 511-531)

Pomůckou pro chorvatské uživatele jsou také překlady uvedených českých příkladů, zejména v případech, kdy jde o slova nevyskytující se v česko-chorvatských slovnících, např. překlad všech vyjmenovaných a odvozených slov (*ibid.*: 27-35).

V gramatice najdeme i kapitoly, které nebývají součástí mluvnic pro cizince. Například ve zvláštní kapitole (*ibid.*: 447-453) jsou zpracovány i základní charakteristiky obecněčeského jazyka ve srovnání s jazykem spisovným, a na rozdíly mezi psanou a mluvenou češtinou se upozorňuje i v ostatních výkladech v celé učebnici, např.:

Oblik *všecek* (u *zagradama*) je *rijedak*, dok su oblici *všecko*, *všecka* *všec-ku*, *všecky* donekle češći, napose u razgovornome jeziku. Kraći oblik nom. i akuz. jednine srednjega roda *vše* upotrebljava se uglavnom u pisanome jeziku, dok je u razgovornome vrlo *rijedak*. (*ibid.*: 255),

Sufiks *-e* katkad se ispušta bez promjene značenja, napose u razgovornome jeziku, npr. *vyš* uz *výše*, *hůř* i *hůře* itd. (*ibid.*: 381).

Aby se uživatelé snáze orientovali v českém názvosloví, které je v celé učebnici soustavně uváděno paralelně s chorvatským, má *Gramatika* i *Heslář českých termínů v textu* (*ibid.*: 485 - 496) s odkazy na kapitoly a paragrafy, kde se uživatel může blíže seznámit s významem každého termínu. Další dva hesláře (*Heslář citovaných slov* a *Terminologický rejstřík*) usnadňují orientaci v textu gramatiky.

Výjimečnost *Gramatiky* dosvědčuje i šestiminutové video, které natočili studenti bohemistiky u příležitosti jejího křtu. Video zachycuje reakce studentů bohemistiky napříč generacemi a je k zhlédnutí na následujícím odkazu: https://www.youtube.com/watch?v=_GOfqKIdSjo.

Kromě toho lze *Gramatiku* sledovat i na Facebooku i Instagramu (odkazy v seznamu elektronických zdrojů).

4. Závěr

Gramatika je dnes téměř vyprodaná a v dohledné době bude zapotřebí připravit druhé vydání. Zkušenost z nouzového dálkového vyučování, ke kterém jsme byli nuceni přejít kvůli pandemii Covid19, je velkou inspirací, aby se při dalším vydání nezanevřelo na její digitální část. Jako jedna z autorek jsem si jistá, že *Gramatika* je připravená vstoupit do postcovidového 21. století.

Jak jsem se pokusila ukázat, bohemistika v Záhřebu má nejen dlouhou tradici formovanou působením mimořádných osobností, ale je také dyna-

mickým moderním oborem, což dokládá i skutečnost, že se v současnosti může pyšnit velkou akademickou mluvnici českého jazyka.

Literatura

- Cvrček, V. a kol. 2010. *Mluvnice současné češtiny 1*. Praha: Karolinum.
- Damjanović, S. (ed.) 1998. *Filozofski fakultet u Zagrebu: monografija*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta.
- kol. 1995. *Příruční mluvnice češtiny*. Brno: NLN.
- kol. 1986-1988. *Mluvnice češtiny 1-3*. Praha: Academia.
- Musulín, S. 1924. *Česka gramatika i uputa u češko trgovačko dopisivanje*. Zagreb: Musulín.
- Novosad, A. 1998. *Vježbenica českog jezika*, Zagreb: Zavod za lingvistiku.
- Novosad, A. 2011. *Češki jezik I: priručnik za učenje češkoga jezika*. Zagreb: FF press.
- Ribarova, Z. 1977, 1991². *Pregled češke gramatike s vježbama*. Zagreb: FF press.
- Ribarova, Z.; Ribarova, S. 2015. *Česka gramatika s vježbama*. Zagreb: Porfirogenet.
- Sesar, D. 1996. *Putevima slavenskih književnih jezika*. Zagreb: Zavod za lingvistiku.
- Sesar, D. 2001. *Češki u 30 lekcija*. Zagreb: FF press.
- Štícha, F a kol. 2013. *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
- Vrana, J. 1962. *Gramatika českog jezika: (glasovi i oblici)*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Vuković, P. (ed.). 2015. *Jezična kultura. Program i nasljeđe Praške škole*. Zagreb: Srednja Europa.
- Vuković, P. 2013. *Uvod u jezikoslovnu bohemistiku I*. Zagreb: FF press.

Elektronické zdroje

- Povijest studija bohemistike*. www.ffzg.unizg.hr/zslav/povijest-studija/. Přístup 20. 9. 2021.
- Povijest studija českoga jezika i književnosti na Filozofskome fakultetu u Zagrebu*. <https://web.archive.org/web/20080326235817/http://www.ffzg.hr/slavven/bohemist/hrpovijest.htm>. Přístup 20. 9. 2021.
- Stjepan Musulín*. https://cs2.wiki/wiki/Stjepan_Musulín#Works. Přístup 20. 9. 2021.
- <http://lib.fer.hr/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=9512>. Přístup 20. 9. 2021.

Povijest Sveučilišta u Zagrebu. <http://www.unizg.hr/o-sveucilistu/sveuciliste-ju-cer-danas-sutra/povijest-sveucilista/>. Přístup 20. 9. 2021.

https://www.youtube.com/watch?v=_GOfqKIdSjo. Přístup 20. 9. 2021.

<https://www.facebook.com/ceskagramatika/>. Přístup 20. 9. 2021.

<https://www.instagram.com/ceskagramatika/>. Přístup 20. 9. 2021.

Internetová jazyková příručka. <https://prirucka.ujc.cas.cz/>. Přístup 20. 9. 2021.

Pravidla českého pravopisu. <https://www.pravidla.cz/>. Přístup 20. 9. 2021.

Czech grammar at the University of Zagreb

The paper presents a chronological overview of publications on Czech grammar published at the University of Zagreb (Croatia) from the founding of the University to the current day. The aim of the review is to place the most recent publication of this type, Češka gramatika s vježbama, in the diachronic context. The article also provides a detailed description of Gramatika accompanied with examples and describes its specific features that distinguish it from classical grammars of Czech for foreigners.

Keywords: *Czech language, Croatia, Czech for foreigners, Češka gramatika s vježbama*

Hrvatsko-češke veze kroz povijest – sličnosti i razlike dvaju naroda

Sažetak: U radu se donosi opći pregled odnosa hrvatskog i češkog naroda kroz povijest od srednjeg vijeka do danas, uz isticanje njihovih temeljnih političkih i kulturnih obilježja i upozoravanje na njihove sličnosti i razlike. Naglasak je na ključnim osobama i događajima koji potvrđuju bliskost dvaju naroda zbog sličnosti u državnompravnom položaju i pripadnosti zajedničkom kulturnom i civilizacijskom krugu. Hrvatska i Češka kao kraljevine zadržale su svoju državnost i nakon ulaska u šire državne zajednice (Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo, odnosno Sveto Rimsko Carstvo Njemačke Narodnosti), a od 1490. do 1918. imale su i zajedničke kraljeve. Od 1527. Hrvatska i Češka, kao dio prije spomenutih državnih zajednica, ujedno su i dio Habsburške Monarhije, u kojoj se Hrvati i Česi formiraju kao moderne nacije te istodobno razvijaju svoje odnose. Od 1918. do 1991., odnosno 1993., Hrvatska i Češka dio su višenacionalnih država Čehoslovačke i Jugoslavije te na njihove odnose u 20. stoljeću uvelike utječe političko uređenje Europe nakon Prvog, odnosno Drugog svjetskog rata. Danas su Hrvatska i Češka kao samostalne države članice Europske unije i NATO-a, što je povoljan okvir za nastavak njihove suradnje.

Ključne riječi: hrvatsko-češki odnosi, Hrvatska, Češka, Habsburška Monarhija, Jugoslavija

Uvod

O povijesti hrvatsko-čeških odnosa u posljednje se vrijeme govori i piše relativno često,¹ o pojedinim osobama i događajima koji spajaju dva naroda ili o općim okolnostima u kojima su se ti odnosi odvijali. Naglasak je pritom uvijek na sličnosti koje su evidentne: radi se o dva bliska naroda,

¹ Neka od najvažnijih novijih djela posvećenih hrvatsko-češkim odnosima navedena su u popisu literature.

koje povezuju njihovi slavenski jezici i pripadnost srednjoeuropskom kulturnom krugu te slična povijest, čiji velik dio obilježava borba za očuvanje nacionalnog identiteta i državnosti u uvjetima vladavine stranih vladara i teritorijalne rascjepkanosti. To je, dakako, utjecalo i na kulturu oba naroda. U ovom radu povijest hrvatsko-čeških veza pokušat će se prikazati uz fokusiranje na opće odrednice i blago naglašavanje razlika u povijesti Hrvata i Čeha.

U srednjem vijeku

Povijest Hrvata i Čeha sudbinski je odredio njihov geografski položaj, u kojem je očita temeljna razlika između dva naroda. U vrijeme seobe naroda Hrvati su se naselili uz Jadransko more, na područje bivšeg Rimskog Carstva, gdje su zatekli njegovu raznovrsnu baštinu – antičke gradove, koji većinom postoje i danas, infrastrukturu, poput cesta, raznih umijeća, npr. brodogradnje, ali i kršćanstva, nazočnog ovdje još od 1. st., koje se među Hrvatima počelo postupno širiti još u 7. st. (Goldstein 2013: 15, 60–61; Šokčević 2016: 16, 32–33).

Česi su se pak naselili usred Europe, daleko od mora, u prostoru s tri strane okruženom njemačkim stanovništvom i bez tragova rimske civilizacije. Pokršćavanje Čeha veže se uz misiju svetih Ćirila i Metoda sredinom 9. st., koja pada u vrijeme kada su Hrvati uglavnom pokršćeni, pa ih ta misija nije direktno dotakla, iako postoje pretpostavke da su Sveta braća na svojim putovanjima prolazila kroz Hrvatsku i postavila temelje glagoljaštvu i ćirilometodskoj baštini, koja će se poslije najviše ukorijeniti upravo u Hrvatskoj.²

No sv. Ćiril i Metod više su djelovali u Moravskoj, dok se u Češkoj kršćanstvo širilo iz Njemačke, a paralelno s time išao je i politički utjecaj, pa već krajem 9. st. Češka dolazi u zavisian odnos prema Istočnoj Franačkoj, odnosno Njemačkoj, odnosno poslije Svetom Rimskom Carstvu Njemačke Narodnosti.³ Češka nastaje sa središtem u Pragu, koji je tako od samih početaka češke države njezin glavni grad i središte u svakom pogledu (*Povijest Češke* 2014: 41), dok Hrvatska nastaje u trokutu između Nina, Knina i Solina. Zagreb postaje glavni grad tek u 16. st., a pravo središte Hrvatske tek u 19. st. kao sjedište nacionalnih kulturnih, znanstvenih i obrazovnih institucija. Učvršćenje kršćanstva u Češkoj veže se uz češkog kneza sv.

² O tome opširnije vidi Petrović 1988.

³ Smatra se da je Češka postala dio Svetog Rimskog Carstva 1002., kada je knez Vladivoj došao na vlast tako što je Češku primio kao leno od cara Otona III.

Václava, koji je ubijen kao mučenik, a njegovo štovanje uvelike će utjecati na izgradnju češkog nacionalnog identiteta i državnosti, jer imati svetog vladara u srednjem vijeku bilo je znak prestiža. Sv. Václav bio je suvremenik prvog hrvatskog kralja Tomislava,⁴ ali ne znamo jesu li bili u ikakvu kontaktu, a Tomislav ni itko od njegovih nasljednika nije proglašen svetim.⁵

Hrvatska je, iskoristivši slabost Istočne Franačke, već od sredine 9. st. bila samostalna, što je 879. priznao i papa Ivan VIII., koji je na jednak način tretirao i Veliku Moravsku (*Povijest Češke* 2014: 36). Hrvatska kao država sa svojim vladarima iz dinastije Trpimirovića postoji do kraja 11. i početka 12. st., kada ulazi u personalnu uniju s Ugarskom, koja će s vremenom prerasti u državnu zajednicu dviju kraljevina i potrajati više od 800 godina.

U odnosu na Češku Hrvatska je u 10. i 11. st. kao samostalna kraljevina bila politički jača, ali stanje se mijenja. Češka 1086. dobiva svojeg prvog kralja Vratislava II. (*ibid.*: 47), čija titula, doduše, nije bila nasljedna, ali tim činom ipak počinje postupni uspon Češke do moćne kraljevine. Vratislavu je krunu dao rimsko-njemački car Henrik IV., koji je bio u sukobu s papom Grgurom VII., čiji je saveznik pak bio hrvatski kralj Zvonimir, tako da su se u tom sporu Hrvati i Česi našli na suprotnim stranama.

U to vrijeme počinju i dokumentirani hrvatsko-češki odnosi, i to osnutkom Zagrebačke biskupije oko 1094., za čijeg je prvog biskupa imenovan Čeh koji se zvao Duh. O njegovu podrijetlu ne znamo ništa, ali postoji pretpostavka da je bio redovnik iz samostana Břevnov, koji je osnovao sv. Vojtěh (češ. Vojtěch), pa bi u tom slučaju baština tog praškog biskupa, koji je djelovao i među Mađarima, Slovacima i Poljacima, indirektno obuhvatila i Hrvate (Lipovac 2006: 37).

Hrvati i Česi nisu susjedni narodi, ali bili su to u određenom smislu oko 1270., kada je češki kralj Přemysl Otokar (češ. Otakar) II. vladao današnjom Austrijom i Slovenijom, ali i Zagorjem i područjem Samobora, gdje su njegovi pristaše sagradili utvrdu, kasniji Stari grad, koji postoji i danas (Matušek 1994: 5). Češkim kraljevima nasljedna je titula priznata 1198. i time je Češka postala politički neovisna i emancipirala se od savezničke vezanosti za cara

⁴ Vladavina kneza Václava datira se između 921. i 935., a Tomislava od oko 910. do 928. (925. spominje se kao kralj, a prije kao knez).

⁵ Činjenica da nitko od hrvatskih kraljeva nema titulu sveca zanimljiva je u kontekstu činjenice da se mnogi vladari drugih europskih zemalja u Katoličkoj crkvi štiju kao sveci, među njima i ugarski kraljevi Stjepan i Ladislav. Zbog toga će dio hrvatske elite u 17. i 18. st. kultovima ugarskih kraljeva pokušati parirati uvođenjem kulta češkog sveca Ivana Pustinjaka, koji je, prema predaji, bio sin hrvatskog kralja Gestimula, kako bi i na taj način istaknuli ideju o političkoj ravnopravnosti Ugarske i Hrvatske. O tome opširnije vidi Premerl i Kurelac 2012.

Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti. Ona se tada praktički mogla odijeliti od Carstva i postati kao Ugarska i Poljska, no češki vladari htjeli su ojačati svoj prestiž kao kneževi Svetog Rimskog Carstva, a i povezanost s njemačkim zemljama bila je prejaka (*Povijest Češke* 2014: 75–76).

Vrhunac političkog prestiža Češka doživljava u vrijeme Karla IV., koji kao prvi od čeških kraljeva postaje rimsko-njemački car, definira pojam Zemalja Krune Sv. Vaclava (češki: Země Koruny svatováclavské: Češka, Moravska, Šleska, Lužica, Brandenburg⁶), gradi Prag kao novi Rim i u njemu 1348. osniva sveučilište, koje će presudno utjecati na razvoj kulture i kritičkog duha te u konačnici dovesti do pojave Jana Husa i husitizma početkom 15. st. Karlo u Prag dovodi i hrvatske glagoljaše, kojima gradi samostan posvećen sv. Jeronimu,⁷ želeći kultom tog sveca, koji je tada bio smatran Hrvatom, dati dodatnu starost i prestiž češkom kršćanstvu (Verkholantsev 2013: 285). U to je vrijeme u češkoj eliti prevladavao stav da su Česi podrijetlom iz Hrvatske,⁸ što se ogleda i u legendi o praocu Čehu i o Krapini kao njegovu zavičaju, koju prvi put spominje Václav Hájek 1541. u svojoj *Češkoj kronici* (*Kronika česká*) (Juríć 1962: 6). Hrvatski su glagoljaši u Pragu potaknuli značajnu kulturnu razmjenu između Hrvata i Čeha, pa nastaju čak i djela na češkom jeziku pisana hrvatskom (uglatom) glagoljicom, prilagođenom češkom glasovnom sustavu, a ona je utjecala i na nastanak latiničkih slova s dijakritičkim znakovima (Kramarić 2019: 51–65).

Pod zajedničkim vladarima

No od Karla IV. za hrvatsko-češke veze značajniji je njegov sin Žigmund Luksemburški, koji se kao češki kraljević vjenčao ugarskom i hrvatskom kraljicom Marijom Anžuvinskom i 1387. postao ugarski i hrvatski kralj, a

⁶ Brandenburg je bio dio Zemalja Krune Sv. Vaclava od 1373. do 1415.

⁷ Osim sv. Jeronimu samostan je bio posvećen i Majci Božjoj te drugim slavenskim svecima (Čirilu, Metodu, Vojtjehu i Prokopu), no na češkom se najčešće nazivao „klášter svatého Jeronýma Na Slovanech“. Poslije se uvriježio skraćeni naziv Na Slovanech, a od 17. st. i naziv Emauzy (Emaus) jer je na misi posvećenja samostanske crkve 1372. bilo čitano evanđelje o Isusovu putu u Emaus.

⁸ Češki benediktinac Jan iz Holešova 1397. u svojem traktatu o najstarijoj češkoj crkvenoj pjesmi *Hospodíne, pomiluj ny* neke je riječi u njoj protumačio kao hrvatske i zaključio: „Mi Česi i rodom i jezikom prvobitno potječemo od Hrvata, kao što govore ili svjedoče naše kronike, i zato je naš češki jezik podrijetlom hrvatski jezik. Upravo je hrvatski jezik bio taj koji je s nama došao u ove šume i u ove pustinje.... U početku su svi Česi u ovoj zemlji govorili upravo tako, kao što sada govore Hrvati, ali onaj prvotni hrvatski jezik ove zemlje u dalekoj odvojenosti od svoje hrvatske domovine, tijekom različitih i dugih vremena u ovoj se zemlji u svojoj biti toliko promijenio da sad govorimo drugačije nego Hrvati i nego su prije nas govorili Česi u ovoj zemlji“ (Kramarić 2019: 46–47).

1420. i češki kralj, te u međuvremenu, od 1411., i rimsko-njemački car. U to vrijeme veze Hrvata i Čeha postaju intenzivnije, pa i u kulturi, što dokazuje portal crkve sv. Marka u Zagrebu, koji su navodno gradili učenici praškog graditelja Petra Parlera, ali i Orlandov stup u Dubrovniku, za koji se zasluge pripisuju Žigmundu, a nije slučajna ni popularnost njegova imena među Dubrovčanima u obliku Šiško ili Šišmundo (Lipovac 2020: 80–81). Žigmunda je kao kralja Ugarske, Hrvatske i Češke naslijedio njegov zet Albert Habsburški, a njega ubrzo i njegov sin Ladislav V. Posmrtni. Zatim nastupa stanka od tridesetak godina, kad Češkom vlada Juraj Podjebradski (češki Jiří z Poděbrad, 1458.–1471.), a Ugarskom i Hrvatskom Matija Korvin (1458.–1490.), nakon čije je smrti za ugarskog i hrvatskog kralja 1490. izabran Vladislav II., od 1471. češki kralj iz poljske dinastije Jagelovića, čime počinje neprekidni period zajedničkih hrvatskih i čeških kraljeva. Vladislava je 1516. naslijedio njegov sin Ludovik, koji je poginuo nakon poraza od Osmanlija u bici na Mohačkom polju krajem kolovoza 1526. Česi za svojeg kralja u listopadu biraju austrijskog nadvojvodu Ferdinanda Habsburga, a 1. siječnja 1527. bira ga i Hrvatski sabor, koji ga pritom naziva češkim kraljem. Naime Ugarski ga je sabor za ugarskog kralja izabrao tek naknadno, a titula češkog kralja bila je viša od austrijskog nadvojvode. Time je začeta Habsburška Monarhija kao okvir u kojem će se Hrvati i Česi postupno formirati kao moderne nacije te razvijati svoje odnose.

Hrvatska se u to vrijeme suočavala s osvajanjima Osmanlija, a u njezinoj obrani sudjelovali su i češki vojnici (Matušek 1996: 10–11). Simbol hrvatske borbe protiv Osmanlija hrvatski je ban Nikola Šubić Zrinski, koji se povezao s češkom velikaškom obitelji Rožmberk te se kao udovac 1564., dvije godine prije pogibije u obrani Sigeta, oženio njihovom članicom Evom. Njihov sin Ivan odgajan je da postane nasljednik Rožmberka, ali prerana smrt to je spriječila (Pánek 2012: 96–97). Djelovao je i kao paž na dvoru cara i kralja Rudolfa II., koji je zbog osmanlijske opasnosti dvor preselio u Prag te je ondje okupljao i učenjake toga doba, a savjetnik mu je bio i Hrvat Faust Vrančić, koji će u Pragu pisati svoj peterojezični *Rječnik pet najuglednijih europskih jezika*, tiskan 1595., temeljem kojeg će češki benediktinac Peter Loderecker 1605. napraviti *Sedmerojezični rječnik* (Lipovac, Vondraček 2018: 87–89).

Uslijed osmanlijskih osvajanja dio Hrvata iseljava se u Moravsku i tako nastaje hrvatska manjina u Češkoj, moravski Hrvati. Hrvatska je u to vrijeme imala razvijenu renesansnu književnost, posebno u Dalmaciji pod vlašću Mletačke Republike te u samostalnoj Dubrovačkoj Republici, zahvaljujući bliskim vezama s Italijom. Češka je tada, zbog husitizma i poslije protestantizma, u to vrijeme u svojevrsnoj izolaciji od ostatka Europe,

a književnost je umjesto renesansnim duhom snažno obilježena vjerskim i povijesnim temama (*Povijest Češke* 2014: 283, 331). U Češkoj je vladala vjerska sloboda i pluralizam kakva nije bilo u Hrvatskoj, gdje je protestantizam odlukom Hrvatskog sabora bio zabranjen, ali neprestani su bili vjerski sukobi. Oni će u konačnici dovesti do Tridesetogodišnjeg rata, na čijem je početku 1618. izbio češki ustanak protiv Habsburgovaca, no češka protestantska vojska doživjela je poraz u bici na Bijeloj gori kod Praga 1620. Češka je postala jedna od nasljednih habsburških zemalja, zabranjene su sve vjere osim katoličke, a njemački jezik izjednačen je s češkim, odnosno počeo se postupno nametati kao jedini službeni jezik (*ibid.*: 298). Pripadnici nekatoličkih konfesija morali su se iseliti ili preobratiti i time je zaustavljen velik kulturni i društveni napredak Češke, barem do druge polovice 18. st. Svi Habsburgovci osim Josipa II. do 1835. krunili su se u Pragu za češke kraljeve krunom sv. Václava, čega primjerice nije bilo u Hrvatskoj – postojala je zajednička krunidba za ugarske i hrvatske kraljeve u Požunu. No to je bio simboličan čin, mnogo stvarnije je o odnosu čeških zemalja prema Austriji govorio potez carice i kraljice Marije Terezije, koja je 1749. ukinula češku dvorsku kancelariju te ju je pripojila austrijskoj (*ibid.*: 370). Ipak, neposredna podložnost Češke omogućila je Mariji Tereziji i Josipu II. dosljedniju provedbu reformi u duhu prosvijećenog apsolutizma, dok su u Hrvatskoj i Ugarskoj te reforme bile sporije zbog otpora plemstva, a posljedica toga bio je gospodarski i kulturni napredak Češke te razvoj školstva, zahvaljujući kojem je u Češkoj praktički iskorijenjena nepismenost (*ibid.*: 388). Ranije ukidanje kmetstva patentom Josipa II. 1781. omogućilo je i slobodno kretanje seljaka, pa tako krajem 18. st. počinje doseljavanje Čeha u Hrvatsku, koje će vrhunac imati u drugoj polovici 19. st.⁹ Za razvoj Češke važno je bilo i otvaranje Visoke tehničke škole u Pragu 1718., dok je Zagreb Tehnički fakultet dobio 1918. U Češkoj je puno prije nego u Hrvatskoj počeo i narodni preporod, s razmakom od oko 60 godina, prije se osnivaju nacionalne institucije (Narodni muzej 1818., Matica češka 1831....),¹⁰ nastaje slavistika kao znanost... Hrvatski preporoditelji na čelu s Ljudevitom Gajem, koji je 1830. u hrvatski pravopis uveo češka slova s dijakritičkim znakovima, surađivali su s češkima, a suradnja je vrhunac doživjela 1848. tijekom revolucija, kad se i hrvatski češki preporoditelji zalažu za opstanak Habsburške Monarhije kao federativne države u skla-

⁹ O doseljavanju Čeha u Hrvatsku opširnije vidi Matušek 1996: 13–64.

¹⁰ U Hrvatskoj je Narodni muzej osnovan 1846., a Matica ilirska (od 1874. Matica hrvatska) 1842. Međutim Hrvati su prije Čeha dobili najvišu znanstvenu i umjetničku ustanovu, Jugoslavensku (od 1991. Hrvatsku) akademiju znanosti i umjetnosti, osnovanu 1861., dok je Češka akademija znanosti i umjetnosti osnovana 1890.

du s politikom austroslavizma¹¹ (ibid.: 438–440). Monarhija je preživjela, zahvaljujući uz ostalo i angažmanu hrvatskog bana Josipa Jelačića, u kojeg su Česi polagali velike nade,¹² ali nije federalizirana, već je nametnut apsolutizam i centralizacija, uz koju je međutim počelo i uvođenje modernog građanskog društva. Hrvatski i češki planovi o federalizaciji Monarhije nisu ostvareni ni povratkom ustavnog uređenja 1861. i naposljetku je 1867. uveden dualizam, podjela Monarhije na austrijsku i ugarsku polovicu, pri čemu su češke zemlje bile u Austriji, a hrvatske podijeljene između obje polovice (Hrvatska i Slavonija kao dio Ugarske, a Dalmacija i Istra kao dio Austrije). No unutar ugarske polovice Hrvatska je dobila autonomiju kakvu nije imala nijedna druga zemlja: bana, Zemaljsku vladu, Sabor, vlastitu upravu, samostalnost u području unutarnjih poslova, bogoštovlja, prosvjete i pravosuđa, pa čak i domobranstvo s hrvatskim kao službenim jezikom. Česi se za to vrijeme bore za ravnopravnu uporabu češkog s njemačkim, ali unatoč manjoj autonomiji Češka je gospodarski, društveno i kulturno napredovala te je postala industrijski najrazvijeniji dio Monarhije (Lipovac 2018: 112). U Hrvatskoj se to vidjelo po dolasku Čeha kao turista u Hrvatsku, po dolasku brojnih stručnjaka, primjerice nekih od prvih profesora modernog sveučilišta u Zagrebu 1874.,¹³ a i po brojnim bohemizmima koji ulaze u hrvatski jer je češki imao razvijeniju stručnu terminologiju.¹⁴

Hrvatska se gospodarski razvijala puno sporije jer je industrijska revolucija počela kasnije, a i gospodarska politika bila je takva da se još od doba Marije Terezije favorizirala manufakturna i industrijska proizvodnja austrijskog dijela Monarhije. Jednako tako industrijski razvoj Hrvatske kočila je i Ugarska (Vranjican 2005: 335–336). Češka postaje uzor Hrvatima, pa stoga političar Stjepan Radić krajem 19. i početkom 20. st. ulaže velike napore u popularizaciju Češke i posebno češkog jezika (Agičić 2022: 190–221).

¹¹ Austroslavizam je politički program koji smatra da je opstanak cjelovite Habsburške Monarhije u interesu Slavena, koji čine najbrojniju skupinu njezinih naroda, i jamstvo njihova opstanka od njemačkih i ruskih hegemonističkih težnji. Osmislili su ga Karel Havlíček Borovský i František Palacký i 1848. rezultirao je Slavenskim kongresom u Pragu te političkom suradnjom Hrvata i Čeha.

¹² O tome opširnije vidi *Češi a Jihoslované* 1975: 325, 327.

¹³ Bili su to Lavoslav Geitler (slavistika), Jaromír Haněl (pravna povijest), Vinko Dvořák (fizika), Bohuslav Jiruš (botanika), Karel Zahradnik (matematika) te nešto poslije Gustav Janeček (kemija), koji će od 1921. do 1924. biti i predsjednik JAZU-a.

¹⁴ Bohemizmi su primjerice nazivi za kemijske elemente (kisik, vodik, dušik, ugljik) te riječi časopis, dojam, geslo, plin, predmet, stroj, samoglasnik, suglasnik, stupanj, svjež, tisak, tlak, ustav, valjak, vlak, zbirka...

Od Jugoslavije i Čehoslovačke do samostalne Hrvatske i Češke

Drastična promjena u odnosu Hrvatske i Češke nastaje raspadom Austro-Ugarske 1918., kad Česi stječu samostalnost i sa Slovacima stvaraju zajedničku državu s Pragom kao glavnim gradom i s Tomášem Masarykom kao predsjednikom, dok Hrvatska ulazi u jugoslavensku državu (Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, od 1929. Kraljevinu Jugoslaviju), u kojoj prvi put nakon niza stoljeća gubi državnost, teritorijalnu cjelovitost te s njom povezano pravo na isticanje nacionalne posebnosti (Janjatović 1995: 559), odnosno dolazi u politički podređen položaj u odnosu na Srbiju, iako je bila gospodarski i kulturno razvijenija. U tom smislu Hrvatska postaje slična Slovačkoj, koja do 1918., doduše, nije postojala kao zaseban politički entitet, ali koja ni u Čehoslovačkoj nije dobila obećanu autonomiju, uz nametanje ideologije čehoslovakizma, koja je Čehe i Slovake smatrala jednim narodom kako bi se osigurala njihova brojčana prevlast s obzirom na brojno njemačko stanovništvo.¹⁵ Na sličan način i u Kraljevini SHS nametala se teza o jednom troimenom narodu s plemenima Srba, Hrvata i Slovenaca (Lipovac 2021: 21).

Službena čehoslovačka politika podržavala je stabilnost i unitarističko uređenje Jugoslavije, s kojom je bila vezana članstvom u Maloj Antanti, iako se nije slagala s brutalnošću režima, pa je Masaryk odbijao doći u posjet Jugoslaviji, pogotovo nakon što je 1929. kralj Aleksandar suspendirao parlamentarni sustav, ukinuo političke stranke i uveo diktaturu.¹⁶

I nakon 1918. nastavili su se bogati hrvatsko-češki odnosi na svim razinama. U Hrvatskoj je postojala relativno brojna češka manjina, čiji su pripadnici većinom bili državljani Čehoslovačke.¹⁷

Iste 1939. godine kad je Čehoslovačka prestala postojati, a Češka postala pridruženi dio Njemačkog Reicha (kao Češko-moravski protektorat) Hrvatska je kao autonomna banovina u sklopu Jugoslavije obnovila svoju državnost i ponovno se pojavila političko-teritorijalna jedinica s imenom Hrvatska,¹⁸ ali nije dugo potrajala jer je 1941., nakon napada Sila osovine na Kraljevinu Jugoslaviju, ona faktički prestala postojati. Na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine stvorena je Nezavisna Država Hrvatska, sa-

¹⁵ Česi su činili 51 % stanovništva Čehoslovačke, Slovaci 14,5 %, a Nijemci 23,4 %.

¹⁶ Masarykovo odbijanje da dođe u posjet Jugoslaviji osobno je pogađalo kralja Aleksandra, vidi Hladký 2001: 135–136.

¹⁷ O problemu državljanstva pripadnika češke manjine opširnije vidi Dugački 2013: 185–192.

¹⁸ Kraljevina SHS podijeljena je 1922. na 33 oblasti nazvane po gradovima, pokrajinama ili rijekama, a Kraljevina Jugoslavija 1929. na devet banovina nazvanih po rijekama i moru, a ne prema nacionalnim ili barem pokrajinskim imenima.

telitska država koja je formalno bila neovisna, imala je svoju diplomaciju, pa i konzulat u Pragu, dok je Češka kao protektorat bila zavisna država bez diplomacije. Jugoslavija i Čehoslovačka obnovljene su 1945., prva kao federativna država sa šest republika pod vlašću komunista, koji su vrlo brutalno i radikalno krenuli s ovladavanjem svim polugama društva, dok je Čehoslovačka formalno bila demokratska država, no na demokratskim izborima 1946. pobijedili su komunisti, koji su 1948. potpuno preuzeli vlast. Iste godine Jugoslavija je izbačena iz bloka socijalističkih država¹⁹ i postupno kreće prema liberalizaciji režima, uz približavanje Zapadu i zatim povezivanje s državama Azije i Afrike kroz Pokret nesvrstanih, tako da su odnosi s Čehoslovačkom prolazili kroz periode pogoršanja i poboljšanja.²⁰ Zbog toga se i hrvatsko-češki odnosi nisu mogli odvijati u svojoj punini (ibid.: 134–136). Veća sloboda izražavanja omogućila je u Hrvatskoj objavljivanje djela književnika koji su u Češkoj bili zabranjivani, poput Milana Kundera i Bohumila Hrabala, ili izvođenje drama Václava Havela, što je izazivalo oštre, ali bezuspješne proteste čehoslovačkih vlasti (Pelikán, Vojtěchovský 2021: 164–167).

Komunističke vlasti u Jugoslaviji imale su pozitivan odnos prema nacionalnim manjinama, pa i prema Česima u Hrvatskoj, kojima je osigurano pravo na osnovno školovanje na češkom jeziku te financijska potpora češkim organizacijama²¹ (Lipovac 2021: 95). S druge strane hrvatska manjina u Češkoj, moravski Hrvati, kao zajednica je prestala postojati jer su njezini pripadnici kao politički nepodobni prognani iz svojih sela u južnoj Moravskoj i raseljeni na sjever Moravske u 118 mjesta (Vondraček, Lipovac 2018: 232–233).

Novo poglavlje u povijesti hrvatsko-čeških odnosa nastalo je propašću komunističkog sustava i dviju višenacionalnih federativnih država Jugoslavije i Čehoslovačke. Jugoslavenske republike uslijed nemogućnosti dogovora o budućnosti zajedničke države jednostrano su proglasile samostalnost,

¹⁹ Rezolucijom Informbiroa, međunarodne asocijacije komunističkih partija, čelnici KPJ optuženi su 1948., zbog neposluha prema zahtjevima sovjetskog vodstva u području vanjske politike, za izdaju komunističkih načela i priklanjanje zapadnim zemljama, što je dovelo do izbacivanja Jugoslavije iz bloka zemalja pod vlašću komunista.

²⁰ Režimu uspostavljenom nakon sovjetske okupacije Čehoslovačke 1968. na čelu s Gustávom Husákom radi legitimacije pred domaćom i međunarodnom javnošću posebno je bilo stalo do izraza potpore Jugoslavije i Tita te do njegova posjeta Čehoslovačkoj, koju je zadnji put posjetio desetak dana prije sovjetske okupacije. Tito je posjet odbijao te se tako na neki način ponovila prije spomenuta situacija kada je Tomáš Masaryk odbijao posjetiti Kraljevinu Jugoslaviju (Pelikán, Vojtěchovský 2021: 15).

²¹ To međutim nije moglo spriječiti asimilaciju hrvatskih Čeha, pa je njihov broj s 28 991 u 1948. do 1991. pao na 13 086.

ali na temelju volje građana izražene na referendumu, a Hrvatska uz to i obranom od agresije Srbije i Jugoslavenske narodne armije, dok su Češka i Slovačka postale samostalne dogovorom političkih čelnika dviju republika bez referenduma. Češka se povratkom slobode i demokracije potvrdila kao jedna od najuspješnijih tranzicijskih zemalja, već 1999. ušla je u NATO, a 2004. i u Europsku uniju, dok je Hrvatska, suočena s ratom i poslijeratnim problemima, napredovala sporije te je u NATO ušla 2009., a u EU 2013.

Zaključak

I Hrvatska i Češka danas su pozicionirane na Zapadu, kamo i pripadaju, kako je zapadnjake u doba Hladnog rata podsjećao češki i francuski književnik Milan Kundera,²² i može se reći da je na djelu svojevrsno zlatno doba hrvatsko-čeških odnosa, koji imaju mogućnost razvoja na svim razinama: slobodnog dolaska turista, razmjene studenata, protoka roba, usluga i kapitala, Hrvati odlaze na rad u Češku, Česi u Hrvatskoj kupuju nekretnine i tvrtke, prevode se književna djela, nacionalne manjine imaju punu slobodu razvijati odnose s matičnim zemljama, a hrvatski i češki mogu se učiti preko interneta. Globalizacija, koja svijet svodi na globalno selo te olakšava komunikaciju i razmjenu informacija, omogućava da se dva naroda bolje upoznaju i sa zajedničkom poviješću te da se njihovi odnosi grade dalje, što se i događa.

Literatura

- Agičić, D. 2000. *Hrvatsko-češki odnosi na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće*, Zagreb: Ibis grafika.
- Češi a Jihoslované v minulosti: *Od nejstarších dob do roku 1918*. 1975. Praha: Academia.
- Dugački, V. 2013. *Svoj svome (češka i slovačka manjina u međuratnoj Jugoslaviji)*. Zagreb: Srednja Europa.
- Goldstein, I. 2013. *Hrvatska povijest*. Zagreb: Novi liber.
- Hladký, L. 2001. *Tomáš Garrigue Masaryk i Bosna i Hercegovina*. „Prilozi“, 30. Str. 117–141.
- Janjatović, B. 2013. *Karađorđevićeva centralizacija i položaj Hrvatske u Kraljevstvu (Kraljevini) SHS*. „Časopis za suvremenu povijest“, 27, 1. Str. 55–76.
- Jurić, Š. 1962. *Hvar kolijevka poljskog naroda!* „Prilozi povijesti otoka Hvara“, II, 1. Str. 5–8

²² O tome opširnije vidi Lipovac 2019.

- Kramarić, M. 2019. *Zrcalo človečaskoga spasenja*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Lipovac, M. 2019. *Milan Kundera i Srednja Europa*. „Artikulacije“, 8. Str. 111–115
- Lipovac, M. 2020. *Dubrovnički Orlando a jeho spojení s Českem*. „Český lidový kalendář“. Str. 80–81.
- Lipovac, M. 2018. *Hrvatsko-češki odnosi od početka do 60-ih godina 20. stoljeća*. U: Vujanović, B.; Prančević, D.; Lipovac, M.; Kuděla, J. (ur.). 2018. *Ivan Meštrović i Česi: Primjeri hrvatsko-češke kulturne i političke uzajamnosti*. Zagreb: Muzeji Ivana Meštrovića i Hrvatsko-češko društvo. Str. 110–137.
- Lipovac, M. 2006. *Biskup Duh*. Zagreb: Hrvatsko-češko društvo i Vijeće češke nacionalne manjine Grada Zagreba.
- Lipovac, M. 2021. *Naš Savez – Sto godina Saveza Čeha (1921.-2021.)*. Daruvar: Jednota.
- Lipovac, M.; Vondraček, F. 2009. *Česi Zagrebu – Zagreb Česima*. Zagreb: Vijeće češke nacionalne manjine Grada Zagreba.
- Lipovac, M.; Vondraček, F. 2018. *Češki Hrvati – hrvatski tragovi u Češkoj*. Zagreb: Češka beseda Zagrebačke županije i Hrvatsko-češko društvo.
- Matušek, J. 1996. *Česi u Hrvatskoj*. Daruvar: Jednota.
- Pánek, J. 2012. *Hrabě z Rožmberka*. „Přehled“, 30. Str. 67–97.
- Pelikán J.; Vojtěchovský, O. 2021. *V čase odkvétání. Československo a Jugoslávie v období pozdního socialismu, 1969–1989*. Praha: Filozofická fakulta.
- Petrović, I. 1988. *Prvi susreti Hrvata s ćirilometodskim izvorištem svoje srednjovjekovne kulture*. „Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu“, 1, 38. Str. 5–54.
- Povijest Češke*. 2014. Zagreb: Sandorf.
- Premerl, D.; Kurelac, I. 2012. *Sveti Ivan Pustinjak u hrvatskoj historiografiji i ikonografiji 17. i 18. stoljeća*. „Croatica Christiana periodica“, 36, 69. Str. 11–31.
- Šokčević, D. 2016. *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*. Zagreb: Durieux.
- Vranjican, S. 2005. *Dostignuća i promašaji gospodarskog razvoja Hrvatske u proteklom stoljeću*. „Revija za socijalnu politiku“, 12, 3–4. Str. 333–344.

Croatian-Czech relations throughout history - similarities and differences between the two nations

The paper provides a general overview of the relationship between the Croatian and Czech nation throughout history from the Middle Ages to the present day, highlighting their fundamental political and cultural characteristics and pointing out to their similarities and differences. The emphasis is on the key persons and events that confirm the closeness of the two nations owing to the similarity in their legal status and the fact that they belong to the common cultural and civilization circle. As kingdoms, Croatia and Czechia retained their statehood even after joining the wider state union (Hungarian-Croatian Kingdom, The Holy Roman Empire), and from 1490 to 1918 they had common kings. Since 1527, Croatia and the Czechia, as part of the previously mentioned state communities, were also parts of the Habsburg Monarchy, in which Croats and Czechs were formed as modern nations and at the same time developed their relations. From 1918 to 1991, i.e., 1993, Croatia and Czechia were part of the multinational states of Czechoslovakia and Yugoslavia, and their relations in the 20th century were greatly influenced by the political arrangement of Europe after the First and Second World War. Today, Croatia and Czechia are independent member states of the European Union and NATO, which is a favourable framework for the continuation of their cooperation.

Keywords: *Croatian-Czech relations, Croatia, Czechia, Habsburg monarchy, Yugoslavia*

Češko-hrvatske veze u kontekstu razvoja pijanističke djelatnosti i institucionalizacije glazbenoga školstva u Zagrebu tijekom 19. i početkom 20. stoljeća

Sažetak: Razvoj pijanističke djelatnosti i glazbenoga školstva u zagrebačkoj sredini tijekom 19. i početkom 20. st. u ovom se radu sagledava iz rakursa češko-hrvatskih glazbeničkih migracija, koje su uvelike utjecale na cjelokupnu glazbenu scenu Zagreba. S obzirom na to da je u navedenu razdoblju stožerna glazbena institucija bio Hrvatski glazbeni zavod, nastojat će se analizirati doprinos pojedinih glazbenika – skladatelja, pijanista i glasovirskih pedagoga – dominantnih kulturnih posrednika, koji su svoju djelatnost ostvarili u okviru te institucije, naročito njezine *klavirne učione*. U fokusu češko-hrvatskih glazbenih doticaja ponajprije će se razmatrati utjecaj glazbenika češkoga podrijetla koji su djelovali u Zagrebu, a potom i hrvatskih glazbenika, koji su se najčešće školovali na Konzervatoriju u Pragu. Time će se dokazati značajan doprinos češko-hrvatskih veza razvoju zagrebačkoga pijanizma, poglavito u posljednjim dekadama 19. i na početku 20. stoljeća. Jednako tako, s obzirom na to da su se do osnutka Muzičke akademije u Zagrebu 1921. godine zagrebački glazbenici u najvećoj mjeri školovali u Beču i Pragu (nešto poslije u Budimpešti, Berlinu i Parizu), u formativnom ishodištu Zagrebačke pijanističke škole, među ostalim, pronalazimo i utjecaj Češke pijanističke škole. Poredbom utjecaja različitih europskih pijanističkih škola i njihovih predstavnika – pijanističkih interpretata i pedagoga – na razvoj pijanizma u Zagrebu u kontekstu izvodilačke i pedagoške djelatnosti potvrdit će se značaj češkog doprinosa kao važnoga pokazatelja fluidnosti glazbenih češko-hrvatskih kulturnih razmjena.

Ključne riječi: češko-hrvatske glazbeničke migracije, Češka pijanistička škola, Zagrebačka pijanistička škola, Hrvatski glazbeni zavod, glazbeno školstvo

Uvod

Razvoj hrvatske kulture, pa tako i one glazbene, umnogome je neodvojiv od dijakronijskoga razvojnog procesa europske kulture, poglavito u 19. stoljeću, kada dolazi do promjene društvene paradigme na globalnoj sceni osnaživanjem građanskoga sloja, koji postaje korifejom gospodarskoga, društvenoga i kulturnoga napretka. To, između ostalog, rezultira institucionalizacijom glazbenoga školstva i profesionalizacijom pijanističke djelatnosti. Unatoč tomu što je kod većine europskih naroda taj proces obilježen razvitkom nacionalne svijesti, nošene umjetničkom poetikom romantizma, od čega nije izuzeta ni hrvatska povijest, sagledavajući zagrebačku glazbenu scenu¹ u 19. st., možemo zamijetiti njezin amalgamski karakter, koji je u sebi objedinio različite kulturne utjecaje, ponajviše germanske, mađarske, češke i francuske. Taj kulturni pluralizam, utkan u sam fundament modernizacije hrvatske kulture, najveće je njezino bogatstvo, koje baštinimo i u današnjici. Stoga nas ne treba iznenaditi kada pojedine njezine segmente sagledamo iz određenoga rakursa, poput češko-hrvatskih glazbeničkih doticaja², koji se obrađuju u ovome radu, te u samom začetku pijanističke djelatnosti pronađemo niz pojedinaca češkoga podrijetla³ koji su ostvarili značajan doprinos razvoju hrvatskoga pijanizma.

Preteču pijanističkoj djelatnosti pronalazimo u prvoj poduci instrumentata s tipkama u Zagrebu, koja je bila vezana uz crkvene krugove (orgu-

¹ Dubravka Franković, među ostalima, zabilježila je pojavu glazbeno-poetskih večeri (tzv. *sědiljke* ili *besěde*) u zagrebačkoj sredini 1844. godine, nastalih prema modelu praških *besedy*, za koje smatra da su u značajnoj mjeri utjecale na širenje nacionalnih tendencija, poetike glazbenoga romantizma i promoviranje glazbe slavenskih naroda. Usp. Franković 1992: 173.

² Više o češkim glazbenicima i njihovoj djelatnosti u našim krajevima vidi u: Majer-Bobetko 2005.

³ Pri razmatranju češko-hrvatskih glazbenih doticaja, zahvaljujući istraživanju Jerneja Weissa o utjecaju čeških glazbenika na razvoj glazbenoga života u Sloveniji, možemo usporediti na koji su način i s kojim ciljem prvi češki glazbenici dolazili na periferne dijelove Habsburške Monarhije. Jernej Weiss ističe da su prvi češko-slovenski glazbeni transferi ovisili o pojedinim glazbenim ličnostima i njihovim individualnim naporima te da se organizirana suradnja pojavila tek poslije. Vrlo slične okolnosti zapaža i Vjera Katalinić, koja napominje da su sporadični dolasci čeških glazbenika zabilježeni tijekom 18. st., a tek u 19. st. strani glazbenici u većoj mjeri mahom popunjavaju novootvorena radna mjesta u obrazovnom sustavu. Tada zagrebačku glazbenu scenu, pedagošku i izvodilačku, svojom djelatnošću obogaćuju mnogi amaterski, a nerijetko i profesionalni glazbenici češkoga podrijetla. Usp. Weiss 2009: 78, Katalinić 2014: 222.

ljaši katedrale⁴ i crkve sv. Marka), te djelatnost klarisa, koje su još 1646. u okviru svoje djevojačke škole davale poduku klavikorda.⁵ Tek će terezijanskim reformama⁶ primat u razvoju glazbene djelatnosti preuzeti ponajprije aristokracija, a poslije građanstvo. Prvi češki utjecaj u kontekstu našega pijanizma i glasovirske poduke povezuje se s ličnošću Jana Křtitela Vaňhala,⁷ koji je tijekom 1770-ih godina boravio na imanjima grofa Ladislava Erdödyja u Varaždinu i Novom Marofu (Katalinić 2014). Vaňhal se tijekom svojih sporadičnih boravaka kod obitelji Erdödy posvetio skladateljskoj djelatnosti, a bio je i kapelnik dvorske kapele. Njegov utjecaj na razvoj pijanizma vidljiv je u doticaju s obitelji Pleyel, iz koje je potekao prvi zagrebački učitelj glasoviranja Johann Pleyel. Taj se doticaj očituje u tome što su se za potrebe muziciranja plemstva izrađivale zbirke instruktivnih skladbi, od kojih je sačuvana rukopisna knjiga iz 1779. pod nazivom (u prijevodu) *Glazbena knjižica za sviranje visokorođene grofice Julijane Erdödy rođene grofice Drašković*. Ta je zbirka nastala u Varaždinu, vjerojatno u vrijeme Vaňhalova boravka, a sadrži skladbe Josepha Haydna, Ignaza Pleyela i već spomenutog Jana Křtitela Vaňhala (Šaban 1982: 101). Pretpostavlja se da ju je sastavio Ignaz Pleyel, koji je u navedenu razdoblju, kao i njegov brat Johann, bio članom dvorske kapele Erdödyevih, a znamo da je povremeno boravio i u Beču, gdje je učio kompoziciju kod Haydna, a glasovir kod Vaňhala (Seifert 1995: 194). Skladbe sadržane u zbirci za groficu Julijanu Erdödy Drašković dokaz su povezanosti s ondašnjim recentnim stremljenjima bečkoga skladateljskog kruga, a vrijeme koje koincidira s Vaňhalovim boravkom na

⁴ Potrebno je istaknuti da je u zagrebačkoj sredini među prvim profesionalnim glazbenicima češkoga podrijetla zabilježen Franjo Mesmer, koji je 1780-ih godina bio orguljaš zagrebačke prvostolnice. U njegovoj je ostavštini, uz fortepiano, bilo i 12 Vaňhalovih sonata. Usp. Katalinić 2014: 223.

⁵ Poduka sviranja klavikorda bila je sastavni dio školskoga kurikula djevojačke škole sestara sv. Klare, o čemu svjedoči i popis samostanskog inventara iz 1782. U njemu je pronađeno niz muzikalija te šest klavikorda. Usp. Klaić 1994: 63.

⁶ Ukidanjem crkvenih redova 1773. i aktom *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas* iz 1777., koji je donijela carica Marija Terezija, započinje prva cjelovita obrazovna reforma pod patronatom države, koja rezultira stvaranjem temelja suvremenoga obrazovnog sustava. Usp. Cuvaj 1910: 444.

⁷ Jan Křtitel Vaňhal (1739.–1813.) bio je češki skladatelj, koji se školovao kod Karla Dittersa von Dittersdorfa u Beču, a veći dio svoje profesionalne djelatnosti ostvario je na bečkoj glazbenoj sceni. Za hrvatske krajeve veže ga poznanstvo s grofom Ladislavom Erdödyjem, koji ga je između 1772. i 1780. nekoliko puta ugostio na svojim ugarskim i hrvatskim imanjima. Prilikom boravka kod grofa Erdödyja u Varaždinu i Novom Marofu Vaňhal je skladao simfonije i sakralne skladbe, a povremeno je vodio i dvorsku kapelu, vjerojatno surađujući tada s braćom Pleyel, koji su u navedenu razdoblju bili članovi Erdödyjeve kapele. Usp. Katalinić 2014: 225, Ruža 2014: 149, Seifert 1995: 194.

Erdödyjevim imanjima i sa suradnjom s braćom Pleyel značajno je zahvaljujući tomu što će Johann Pleyel 1788. biti prvi stalno angažirani nastavnik *glazbene učionice* u Zagrebu koji je, između ostaloga, držao poduku glasovira (Mičija Palić 2019: 55).

Prva institucionalizirana poduka glazbe i glasoviranja u Zagrebu

Prva institucionalizirana poduka glazbe u Zagrebu veže se uz osnivanje škole za obrazovanje učitelja 1776. godine, u čijem sastavu od 13. svibnja 1788. djeluje *glazbena učionica*, prvotno namijenjena obrazovanju učitelja, a poslije i potrebama građanstva. Preinakom glavnog cilja djelovanja *glazbene učionice* mijenja se i njezin nastavni plan i program, pa se uz poduku orgulja uvodi i poduka pjevanja i glasoviranja. Prve godine djelovanja *glazbene učionice* obilježene su financijskim i kadrovskim teškoćama, a trogodišnji program glazbene poduke pohađalo je tek desetak polaznika. Prvi stalno angažirani nastavnik Johann Pleyel na zagrebačkoj je školi djelovao od 1788. do 1806. godine, a među stalnim učiteljima *glazbene učionice* bila su i dva češka glazbenika: Josef Horáček, koji je od 1802. do 1828. nastavnik *glazbene učionice*, te Juraj Sojka⁸, koji od 1841. do 1860. također djeluje na *glazbenoj učionici* (Mičija Palić 2019: 224). Sojka je u povijesti hrvatske glazbe zapamćen kao jedan od prvih nastavnika skladatelja Vatroslava Lisinskog (Županović 1969: 33), koji je poslije kao praški đak pohađao privatnu poduku kontrapunkta kod Karela Františka Pitscha te kompoziciju i instrumentaciju kod ravnatelja Konzervatorija Jana Bedřicha Kittla (Županović 1969: 65, Lipovac, Vondraček 2018: 91). Pijanist i orguljaš Juraj Sojka ostvario je jedan od prvih u nas zabilježenih doprinosa didaktičkoj klavirskoj literaturi sastavivši glasovirski priručnik za svoje učenike, pa ga Jakša Zlatar izdvaja u svome povijesnom pregledu klavirskih početnica navodeći:

„Najraniji podatak o nekoj domaćoj školi odnosi se na priručnik Juraja Sojke iz 1849., nastavnika glazbenog odgoja i orgulja na preparandiji, koji ga je ‘priudeso’ za potrebe svojih učenika prema *Teorijsko-elementarnoj klavirskoj školi* Czernyja i Müllera (djelo nije bilo tiskano)“ (Zlatar 2015: 56).⁹

⁸ Za Juraja Sojku (1803.–1878.) i Josefa Horáčka u literaturi ni u dostupnim izvorima nema detaljnih biografskih podataka. Usp. Šaban 1984: 391.

⁹ Ladislav Šaban navodi da nema saznanja je li Sojkin priručnik bio u rukopisu ili umnožen litografijom, ali pretpostavlja da je kod prve glasovirske poduke Vatroslav Lisinski učio prema Sojkinu priručniku. S obzirom na to da Sojkin priručnik nije sačuvan, Šaban smatra da se radi o svojevrsnoj kompilaciji, a ne o originalnom djelu. Usp. Šaban 1968: 149, Šaban 1984: 391.

Takva praksa nije bila neuobičajena s obzirom na to da su ondašnji nastavnici kreirali individualizirani program glasovirske poduke, ali značajna je činjenica da Sojkin priručnik predstavlja jedan od prvih primjera glasovirske didaktičke literature korištene u okviru institucionalizirane glazbene poduke u Zagrebu.

Iako poduka glazbe i glasoviranja u okviru *glazbene učionice* zagrebačke škole za obrazovanje učitelja predstavlja prvi javni institucionalizirani oblik glazbenoga obrazovanja, okosnica razvoja glazbenoga obrazovanja i cjelokupne glazbene djelatnosti u Zagrebu bilo je djelovanje Hrvatskoga glazbenog zavoda (HGZ).¹⁰ Kao najdugovječnija kulturna institucija u nas, čiju djelatnost pratimo od 1827. do danas, Hrvatski glazbeni zavod nositelj je i neprekinute tradicije glazbenoga obrazovanja u Zagrebu, jer je zavodska glazbena škola, osnovana 16. veljače 1829. godine, u 20. st. prerasla u konzervatorij, a 1921. u Muzičku akademiju u Zagrebu, koja je sukcesivni nositelj gotovo dvjestogodišnje tradicije organizirane glazbene poduke.

Klavirna učiona Hrvatskoga glazbenog zavoda

U okviru glazbene škole Hrvatskoga glazbenog zavoda od njezina osnutka mogla se pohađati nastava gudačkih instrumenta i pjevanja, poslije i puhačkih instrumenata, dok je nastava glasovira organizirana tek osnivanjem *klavirne učione* 1872. i postavljanjem Franje Ksavera Kuhača za prvoga stalnog učitelja glasovira. No tijekom 19. st. postoji intencija za organiziranjem kontinuirane glasovirske poduke u školi Hrvatskoga glazbenog zavoda, a za neke od prvih inicijativa zaslužni su pojedinci češkoga podrijetla.

Poduka glasovira u Zagrebu tijekom 19. st. uglavnom je bila privatnoga tipa i pratimo je putem oglasa u periodici, a inicijativa za osnivanjem *klavirne učione* pojavljuje se 1850-ih godina. Prva od njih datira u 1857., kada amaterski glazbenik Adolf Felbinger (sin Bartola Felbingera, graditelja češkoga podrijetla), kao član Ravnateljstva HGZ-a, predlaže osnivanje *klavirne učione*, koja će rezultirati izdavanjem privremene dopusnice učitelju i orguljašu Vinku Winařu da u zavodskim prostorijama vodi privatnu učionicu glasovira. Winař vodi učionicu od 30. studenoga 1858. do lipnja 1860. (Bla-

¹⁰ Hrvatski glazbeni zavod (HGZ) od svojega je osnutka 1827. godine nekoliko puta mijenjao ime, pa se u literaturi može naći kao: Agramer Musikverein (1827.), Skladoglasja društvo zagrebačko (1847.), Društvo prijateljah glasbe (1852.), Narodni zemaljski glasbeni zavod (1861.), Hrvatski zemaljski glasbeni zavod (1895.), Hrvatski konzervatorij ili Konzervatorij Hrvatskog zemaljskog glazbenog zavoda (1916.) – naziv za glazbenu školu, Hrvatska zemaljska glazbena škola (1920.), Hrvatski glazbeni zavod (od 1925. do danas). U ovom će se radu koristiti njegov suvremeni naziv. Usp. Mićija Palić 2019: 56.

žeković 2002: 242) i poslije osniva privatnu školu, koju od 1861. preuzima još jedan glazbenik češkoga podrijetla – Slavoljub Lžičar.¹¹ Odlaskom Winařa *klavirna učiona* prestala je s radom, ali Adolf Felbinger ne odustaje od svojega nauma, pa 1865., zbog nedostatka financijskih sredstava, *klavirnu učionu* vodi osobno jednu školsku godinu (Blažeković 2002: 196). Situacija na glazbenoj školi Hrvatskoga glazbenog zavoda uvelike će se promijeniti 1870. dolaskom Ivana Zajca, jednog od najznačajnijih glazbenika češkoga podrijetla u povijesti hrvatske glazbe, koji je ostvario zamjetan utjecaj na razvoj zagrebačkoga pijanizma kao nastavnik glasovira te pijanist i korepetitor. Tako upravo u doba Zajčeve djelatnosti na čelu glazbene škole Hrvatskoga glazbenog zavoda pratimo institucionaliziranu glazbenu poduku glasovira za amatere i profesionalne glazbenike.

Djelatnost klavirne učione Hrvatskoga glazbenog zavoda u kontekstu češko-hrvatskih glazbenih veza

U okviru *klavirne učione* zamjećujemo češki utjecaj u kontekstu dviju kategorija: prateći djelatnost glazbenika češkoga podrijetla te glazbenika ostalih etniciteta koji su bili studenti najčešće Praškoga konzervatorija i stoga nose tradiciju češkoga pijanizma.¹² Jedan je od njih i praški student Vatroslav Kolander,¹³ koji je glasovir učio u klasi poznatoga češkog pijanista Teodora Prokscha, a od 1876. do 1881. bio je nastavnik *klavirne učione*. Naredne godine na *klavirnu učionu* dolazi i Vatroslav Lichtenegger,¹⁴

¹¹ Slavoljub Lžičar (Eduard František Lžičar) (1832.–1901.) bio je glazbeni pedagog češkoga podrijetla, koji se školovao u Pragu i Beču, a prema istraživanju Zdravka Blažekovića u školskoj godini 1861./1862. vodio je privatnu školu glasovira u Zagrebu, koju je preuzeo od Winařa. Bio je jedan od utemeljitelja i prvi dirigent pjevačkoga društva „Kolo“, zatim je djelovao kao zborovođa, skladatelj i učitelj u Pančevu, Mitrovici, Subotici, a od 1877. do 1894. bio je nastavnik Učiteljske škole u Petrinji. Kao i Juraj Sojka, Lžičar je ostavio priručnik pod nazivom *Uputa u glavna pravila glazbe uopće a glasovira napose* iz 1864. godine. Usp. *** 1984. *Lžičar, Slavoljub*. U: Kovačević, Krešimir (ur.). *Leksikon jugoslavenske muzike*, sv. 1: 532. Blažeković 2002: 243.

¹² Potrebno je istaknuti da u razmatranom razdoblju nastavnici češkoga podrijetla te češki diplomci glasovira čine jednu četvrtinu u odnosu na cjelokupan broj nastavnog osoblja *klavirne učione* Hrvatskoga glazbenog zavoda. Usp. Mičija Palić 2019: 225–227.

¹³ Vatroslav Kolander (1848.–1912.) bio je orguljaš, pijanist i skladatelj, a glasovir je učio na konzervatorijima u Pragu i Beču, a u Zagrebu je djelovao kao orguljaš prvostolnice i učitelj glasovira na *klavirnoj učioni* Hrvatskoga glazbenog zavoda. U jesen 1881. otvorio je privatnu glasovirsku školu, koju je vodio gotovo trideset godina. Usp. Filić 1972: 413–417, Konfic 2022: 414–424.

¹⁴ Vatroslav Lichtenegger (1809.–1885.) bio je vokalni pedagog i pijanist, koji je od 1851. djelovao kao nastavnik pjevanja i glasovira na glazbenoj školi Hrvatskoga glazbenog

također student Praškoga konzervatorija,¹⁵ među čijim će se učenicima naći i Julius Epstein,¹⁶ glasovirski pedagog, rodom Zagrepčanin, koji je svoj radni vijek proveo na Bečkom konzervatoriju i u čijoj su se klasi školovali mnogi naši pijanisti, pa Branko Polić ističe da su „stupovi zagrebačkog pijanizma isklesani po epštajnovskim uzorima“ (Polić 1998: 243). Kad se iščitava pijanistička djelatnost iz rakursa češko-hrvatskih glazbenih veza, uočava se da je upravo zahvaljujući Lichteneggeru i Epsteinu ostvaren prvi snažniji utjecaj Češke pijanističke škole na razvoj zagrebačkoga pijanizma.

Nastavnici *klavirne* učione bili su i Milan Fabković¹⁷ (koji je češkog podrijetla po majčinoj strani), Dragutin Marek, Franjo Potuček, František Jilek (koji je predavao i violinu), Cvjeta Janda i Ćiril Junek (Mičija Palić 2019: 225–226). Kao nastavnica *klavirne učione* djeluje i Slava pl. Krainčić, supruga znamenitoga češkog violinista Václava Humla, utemeljitelja Zagrebačke violinističke škole (Bezić 2002). Od 1920. na *klavirnoj učioni*, a poslije i na Muzičkoj akademiji u Zagrebu, djeluje i jedna od naših najznačajnijih pijanistica i glasovirskih pedagoginja u prvim dekadama 20. stoljeća – Antonija Geiger-Eichhorn.

Antonija Geiger-Eichhorn¹⁸ višestruko je značajna u kontekstu češko-hrvatskih veza, ponajprije kao nositeljica češke pijanističke tradicije. Svoju

---

zavoda. Iz njegove klase izašle su poznate operne pjevačice Matilda Mallinger, Irma Trpulec, Ema Vizjak i Ilma Murska, a u povijesti pijanizma spominje se kao prvi nastavnik pijanista i pedagoga Juliusa Epsteina. Usp. Bezić 2013.

¹⁵ Usp. *** 2021. *Lichtenegger, Vatroslav*. U: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=36384>. Pristup: 10. 8. 2022.

¹⁶ Julius Epstein (1832.–1926.) bio je jedan od najznačajnijih glasovirskih pedagoga i pijanista predstavnika Bečke pijanističke škole. Glasovir je učio privatno kod Vatroslava Lichteneggera, a od 1850. školovanje je nastavio na Konzervatoriju u Beču, na kojemu je poslije predavao glasovir od 1867. do 1901. Među njegove studente ubrajaju se glazbenici Vatroslav Kolander, Ernest Krauth, Sidonija Geiger i Blagoje Bersa, a svakako je potrebno izdvojiti i Gustava Mahlera. Usp. Jurkić Sviben 2016: 244.

¹⁷ Milan Fabković (1856.–1918.) bio je pijanist i glasovirski pedagog koji svoje češko podrijetlo nosi po majčinoj obitelji. Njegova majka Marija Fabković, rođena Frechova, ubraja se među najznačajnije ličnosti u razvoju hrvatskoga školstva, a bila je pedagoginja i novinarka te jedna od osnivačica Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora. Njezin je sin Milan od 1882. do 1887. bio nastavnik *klavirne učione* Hrvatskoga glazbenog zavoda, a nakon toga vodio je privatnu glazbenu školu. Među njegove učenike ubraja se skladatelj Antun pl. Vancaš. Usp. Ajanović Malinar 1998, Pleše 1998.

¹⁸ Antonija Geiger-Eichhorn (1893.–1971.) bila je jedna od najznačajnijih hrvatskih pijanistica, koja je svoju djelatnost započela u prvim dekadama 20. st. Još kao dijete nastupala je s ocem violončelistom, poput svojevrsnog *čuda od djeteta*. Učila je glasovir u okviru *klavirne učione* HGZ-a, potom u Pragu kod Adolfa Mikeša, a zatim u Beču kod Huga Reinholda i Leopolda Godowskog. Impresivnu 58-godišnju koncertnu karijeru ostvarila je nastupajući diljem Europe, a od 1920. nastanila se u Zagrebu i započela

prvu glasovirsku poduku Antonija Geiger dobila je u okviru *klavirne učione* Hrvatskoga glazbenog zavoda ponajprije u klasi nastavnice Cvjete Janda te poslije kod Anke Barbot Krežma, a od 1905. do 1907. školuje se u Pragu na privatnoj školi poznatoga češkoga glasovirskog pedagoga Adolfa Mikeša.¹⁹ Školovanje u Pragu zapečatit će 1907. vrlo uspješnim nastupom uz Češku filharmoniju. Antonija Geiger-Eichhorn utjecaj Češke pijanističke škole donijet će poslije i u Zagreb te svojom pedagoškom i impresivnom pijanističkom djelatnošću ostvariti značajan utjecaj na razvoj pijanizma u nas.

Zagrebačka pijanistička škola u kontekstu češko-hrvatskih glazbenih veza

U 20. st. dolazi do razvoja Zagrebačke pijanističke škole, koja je nastala nešto kasnije nego ostale europske pijanističke škole,²⁰ a svoje postojanje zahvaljuje pedagoškoj djelatnosti rodonačelnika Svetislava Stančića, koji je kao profesor glasovira na Muzičkoj akademiji u Zagrebu djelovao od 1922. do 1965. Kroz njegovu klasu prošlo je gotovo 100 studenata, od kojih je 40 postalo koncertnim pijanistima (Mičija Palić 2019: 122–130). U 20. st. uz djelatnost pijanista Zagrebačke pijanističke škole pratimo i rad pijanista i glasovirskoga pedagoga praškoga studenta Ćirila Ličara, koji je radio na Muzičkoj akademiji u Zagrebu od 1921. do 1925. godine ponajprije kao nastavnik srednje škole, a 1923. imenovan je prvim pročelnikom Odjela za klavir, orgulje i harfu (Mičija Palić 2019: 121). Ličar je bio jedan od prvih nastavnika glasovira naše poznate pijanistice Melite Lorković. Među predstavnike Zagrebačke pijanističke škole ubrajamo i Eleonoru Čalogović (1916.–1992.), kćer Václava Humla, koja je diplomirala 1939. u klasi Svetislava Stančića, a od 1942. do 1983. posvetila se pedagoškoj djelatnosti kao nastavnica glasovira na zagrebačkim glazbenim školama (Mičija Palić 2019: 169). Najznačajniji naš pijanist i profesor glasovira među onima češkoga

pedagošku djelatnost kao jedna od prvih redovitih profesorica glasovira Muzičke akademije. Među njezinim studentima ističu se Ivana Lang, Natko Devčić, Andrija Präger, Elly Bašić, Ćedomil Dugan, Boris Papandopulo i dr. Usp. Mičija Palić 2019: 105–113.

¹⁹ Adolf Mikeš (1864.–1929.) bio je češki glasovirski pedagog, jedan od značajnih predstavnika Češke pijanističke škole, koji je djelovao na Praškom konzervatoriju od 1891. do 1898. te nakon 1918. godine, a vodio je i vlastitu privatnu školu glasovira u Plzeňu od 1898. te od 1903. u Pragu. Usp. Černý 2001, Mičija Palić 2019: 107.

²⁰ U 19. st. formiraju se europske nacionalne pijanističke škole kao grupe umjetnika koje nose zajedničke estetsko-stilske odlike, a povezuje ih pripadnost istovjetnoj pijanističkoj tradiciji. Značajan pregled pijanističkih škola dao je Wojciech Wisniewski, koji među europskim pijanističkim školama razlikuje najdominantnije: rusku, njemačku i francusku. Usp. Wisniewski 2016: 2–3. Mičija Palić 2019: 31–39.

podrijetla bio je ujedno i jedan od najznačajnijih predstavnika Zagrebačke pijanističke škole – Stjepan Radić, koji je studirao kod Ive Mačeka, Petra Dumičića i Svetislava Stančića, usavršavao se u Rimu kod Carla Zecchija, a na Muzičkoj akademiji u Zagrebu predavao glasovir od 1961. do 1995. te ostvario značajnu koncertnu i pedagošku karijeru. Pamtim ga i po njegovoj političkoj djelatnosti (bio je član, a poslije i počasni predsjednik Hrvatske seljačke stranke – saborski zastupnik i potpredsjednik Sabora). O Stjepanu Radiću svakako bi se moglo istaknuti još mnoštvo zanimljivosti, a značajna je i činjenica o njegovim obiteljskim vezama s najznačajnijim češkim skladateljima romantizma – Antonínom Dvořákom i Bedřichom Smetanom. Naime Radićeva baka Mařenka Dvořáková bila je daljnja rođakinja Antonína Dvořáka, a njezina je nećakinja bila udana za Smetanina unuka (Lipovac, Radić 2020: 45).

Zaključak

U ovome dijakronijskom pregledu češko-hrvatskih pijanističkih doticaja razvidan je dojam snažnoga utjecaja češke glazbene kulture i njezinih predstavnika na razvoj pijanizma u Zagrebu. Pregledom djelatnosti pojedinih pijanista i glasovirskih pedagoga češkoga podrijetla, kao i onih koji su najčešće završili svoj studij glasovira na Praškom konzervatoriju, može se zamijetiti njihov značaj u samim začecima pijanističke djelatnosti u Zagrebu s obzirom na to da su pojedini od njih djelovali ponajprije u okviru *glazbene učionice* zagrebačke škole za obrazovanje učitelja, potom su inicirali prve pokušaje osnivanja *klavirne učione* Hrvatskoga glazbenog zavoda, a zatim sačinjavali i jednu četvrtinu ukupnoga nastavnog osoblja tijekom gotovo pedeset godina djelovanja *klavirne učione*, koja je poslije prerasla u Odjel za klavir, orgulje i harfu Muzičke akademije u Zagrebu. Osim značajnoga utjecaja na institucionalizaciju glasovirske naobrazbe u Zagrebu glazbenici češkoga podrijetla i nositelji češke glasovirske tradicije tijekom 20. st. svojom su pijanističkom i pedagoškom djelatnošću utjecali i na razvoj Zagrebačke pijanističke škole. Uzme li se u obzir i činjenica da je *klavirna učiona* Hrvatskoga glazbenog zavoda utjecala na razvoj hrvatskoga pijanizma u cijelosti te ako se prisjetimo da Zagrebačka pijanistička škola zapravo nosi odlike jedine nacionalne hrvatske pijanističke tradicije, možemo zaključiti da u samim začecima našega suvremenog pijanizma, uz najzastupljeniji utjecaj Bečke pijanističke škole, ravnopravno stoji utjecaj češke pijanističke tradicije.

Literatura

- Ajanović Malinar, I. 1998. *Fabković, Milan*. U: *Hrvatski biografski leksikon*, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5797>. Pristup 26. listopada 2021.
- Bezić, N. 2002. *Huml, Václav*. U: *Hrvatski biografski leksikon*, <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=91>. Pristup 26. listopada 2021.
- Bezić, N. 2013. *Lichtenegger, Vatroslav*. U: *Hrvatski biografski leksikon*, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11779>. Pristup 24. listopada 2021.
- Blažeković, Z. 2002. *Glazba osjenjena politikom*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Cuvaj, A. 1910. *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. I. Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara. Str. 444–465.
- Černý, M. K. 2001. *Mikeš, Adolf*. U: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.18645>. Pristup 25. listopada 2021.
- Filić, K. 1972. *Glazbeni život Varaždina*. Varaždin: Muzička škola Varaždin.
- Franković, D. 1992. *Sédiljke ou besěde (soirées du cercles) à Zagreb en 1844. Caractères socio-historiques et musicaux*. „International Review of the Aesthetics and Sociology of Music“, 23, 2. Str. 171–176.
- Jurkić Sviben, T. 2016. *Glazbenici židovskoga podrijetla u sjevernoj Hrvatskoj od 1815. do 1941. godine*. Doktorska disertacija, rukopis u knjižnici Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu.
- Katalinić, V. 1998. *Epstein, Julius*. U: *Hrvatski biografski leksikon*, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5699>. Pristup 24. listopada 2021.
- Katalinić, V. 2014. *Glazbene migracije i kulturni transfer: Vaňhal i neki suvremenici*. „Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin“, 25. Str. 219–228.
- Klaić, V. 1994. *Opatice Sv. Klare ili klarise u Zagrebu (1646.–1782.)*. U: Laszłowski, E. (ur.). *Stari i novi Zagreb*. Zagreb: Školska knjiga. Str. 62–65. [Reprint izdanja: Braća Hrvatskog Zmaja, Zagreb: 1925].
- Konfic, L. 2022. *Vatroslav Kolander (Varaždin, 1848. – Zagreb, 1912.) kako glasovirski pedagog, s posebnim osvrtom na napise o njegovoj 'učioni' na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*. U: Doliner, G.; Tuksar, S.; Beban, H. i Čunko, T. (ur.). *Glazba i iskustvo povijesti. Svečani zbornik za Sanju Majer-Bobetko*. Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo. Str. 413–460.
- Lipovac, M.; Radić, J. 2020. *Dobro ugođena politika: sjećanja Stjepana Radića mlađeg*. Zagreb: Sandorf.
- Lipovac, M.; Vondraček, F. 2018. *Češki Hrvati – Hrvatski tragovi u Češkoj*. Zagreb: Češka beseda Zagrebačke županije, Hrvatsko-češko društvo.
- Majer-Bobetko, S. 2005. *Djelovanje stranih (osobito čeških) glazbenika u drugoj polovici 19. stoljeća u našim krajevima*. „Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Muzikologija“, 455, 7. Str. 195–201.

- Mičija Palić, M. 2019. *Pijanistice zagrebačke sredine s kraja 19. i prve polovine 20. stoljeća u svjetlu suvremenoga pijanizma i glasovirske pedagogije*. Doktorska disertacija, rukopis u knjižnici Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Pleše, B. 1998. *Fabković, Marija*. U: *Hrvatski biografski leksikon*, <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5796>. Pristup 26. listopada 2021.
- Polić, B. 1998. *Židovi u muzičkoj kulturi Hrvatske*. U: Kraus, O. (ur.). *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*. Zagreb: Židovska općina. Str. 239–248.
- Ruža, D. 2014. *Istraživanje o Vaňhalu u Hrvatskoj – poticaji, smjerovi i otvorena pitanja*. „Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin“, 25. Str. 143–157.
- Seifert, H. 1995. *Musik und Musiker der Grafen Erdödy in Kroatien im 18. Jahrhundert*. „Studien zur Musikwissenschaft“, 44. Str. 191–208.
- Šaban, L. 1982. *Notna rukopisna knjiga Julijane Erdödy – Drašković iz 1779. godine*. „Arti musices“, 13, 2. Str. 101–147.
- Šaban, L. 1968. *Poduka klavira u Varaždinu 1792. godine*. „Muzika – škola – društvo“, 13, 4. Str. 149–153.
- Šaban, L. 1984. *Didaktički radovi Franje Ksavera Kuhača*. U: Bezić, J. (ur.). *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 150. obljetnice rođenja Franje Ksavera Kuhača (1834 – 1911), Zagreb 20.–21. studenoga 1984*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Str. 387–404.
- Weiss, J. 2009. *The Contribution of Czech musicians to Nineteenth- and Early Twentieth-Century Music Life in Slovenia*. „Musicologica Austriaca“, 28. Str. 75–88.
- Zlatar, J. 2015. *Odabrana poglavlja iz metodike nastave klavira*. Zagreb: vlastita naklada, Muzička akademija u Zagrebu.
- Županović, L. 1969. *Vatroslav Lisinski (1819.–1854.): Život – djelo – značenje*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Wisniewski, W. 2016. *Defining National Piano Schools: Perceptions and Challenges*. Sydney: WWBooks.
- *** 2021. *Lichtenegger, Vatroslav*. U: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=36384>. Pristup: 10. 8. 2022.
- *** 1984. *Lžičar, Slavoljub*. U: Kovačević, Krešimir (ur.). *Leksikon jugoslavenske muzike*, sv. 1. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Str. 532.

Czech-Croatian relations in the context of the development of pianism and the institutionalization of music education in Zagreb during the 19th and early 20th century

In this paper the development of pianism and music education in Zagreb during the 19th and early 20th century is analysed from the perspective of Czech-Croatian music migrations, which significantly influenced the entire music scene in Zagreb. Taking into account that the leading music institution in the mentioned period was the Croatian Music Institute, this paper analyses the impact of individual musicians: composers, pianists and piano pedagogues as dominant cultural mediators, who were active in this institution, especially in its piano classroom. The focus of the analysis of Czech-Croatian musical exchanges is placed on the influence of the musicians of Czech origin who worked in Zagreb, as well as on the Croatian musicians who studied mostly at the Prague Conservatory, and finally on the Czech impact on composing and piano performance. The paper discusses the importance of the Czech-Croatian music interactions in the development of pianism in Zagreb, especially in the last decades of the 19th and in the early 20th century. Also, as before the establishment of the Academy of Music in Zagreb in 1921, Zagreb musicians were mostly educated at the conservatories in Vienna and Prague (later in Budapest, Berlin and Paris), the visible mark of the Czech Piano School is evident in the formative stages of the Zagreb Piano School. Comparing the influence of various European piano schools and their representatives – pianists and pedagogues – on the development of pianism in Zagreb in the context of performing and pedagogical activities, we will confirm the significance of the Czech contribution as an important indicator of the continuity of Czech-Croatian cultural exchanges.

Keywords: *Czech-Croatian music migrations, Czech Piano School, Zagreb Piano School, Croatian Music Institute, music education*

Popis recenzenata

Radove u zborniku recenzirali su:

1. red. prof. dr. sc. Damir Agičić
2. doc. dr. sc. Ivica Baković
3. prof. PaedDr. Michal Bauer, Ph.D.
4. Mgr. Martin Beneš, Ph.D.
5. dr. sc. Nada Bezić, pred.
6. PhDr. Eduard Burget, Ph.D.
7. Mgr. Michal Charypar, Ph.D.
8. prof. dr. sc. Lidija Cvikić
9. doc. dr. sc. Ivana Čagalj
10. dr. sc. Marica Čilaš Mikulić, v. lekt.
11. izv. prof. dr. sc. Đurđica Čilić
12. Joanna Derdowska, Ph.D.
13. dr. sc. Vlatka Dugački, viša znanstvena suradnica
14. doc. dr. sc. Ivana Eterović
15. Mgr. Veronika Faktorová, Ph.D.
16. Mgr. Jan Heczko, Ph.D.
17. Mgr. Martin Hrdina, Ph.D.
18. Ing. Mgr. Petr Hruška, Ph.D.
19. Mgr. Karel Jirásek, Ph.D.
20. prof. dr. Ivana Kočevski
21. PhDr. Miroslav Kouba, Ph.D.
22. izv. prof. dr. sc. Zrinka Kovačević
23. doc. dr. sc. Filip Kozina
24. doc. Dr. Alexander Kratochvil
25. doc. Mgr. Pavel Krejčí, Ph.D.
26. Mgr. Alena Šidáková Fialová, Ph.D.
27. izv. prof. dr. sc. Tanja Kuštović
28. izv. prof. dr. sc. Ivana Latković
29. prof. PhDr. Petr Mareš, CSc.
30. prof. dr. sc. Krešimir Mićanović
31. doc. PhDr. Klára Osolsobě, Dr.
32. PhDr. Jaroslav Otčenášek, Ph.D.

33. doc. PhDr. Magdaléna Pokorná, CSc.
34. red. prof. dr. sc. Hrvoje Petrić
35. Mgr. Ana Petrov, Ph.D.
36. doc. PhDr. Poláček Jiří, CSc.
37. PhDr. Michal Přibáň, Ph.D.
38. Mgr. Stefan Segi, Ph.D.
39. prof. MgA. Zuzana Sílová, Ph.D.
40. izr. prof. dr. Petra Stankovska
41. doc. dr. sc. Anđel Starčević
42. Mgr. Petr Stehlík, Ph.D.
43. Mgr. Alena Šidáková Fialová, Ph.D.
44. Dr Mirna Šolić
- 45.doc. PhDr. Helena Ulbrechtová, Ph.D.
46. Mgr. Marija Vlašić, Ph.D.
47. Mgr. Maria Vuksanović Kursar, v. lekt.

 PF press

cijena: 15,00 € / 113,02 kn
ISBN 978-953-379-025-1

9 789533 790251